

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЧОВРІЙ СОФІЯ ЮЛІВНА

УДК 378:37.011.3-051(477.87)«180/194»(043.5)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ
ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ У ЗАКАРПАТТІ
(КІНЕЦЬ ХVІІІ – 40-і РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____Човрій С.Ю.

Науковий керівник Фізеші Октавія Йосипівна, доктор педагогічних наук,
професор

Вінниця – 2021

АНОТАЦІЯ

Човрій С.Ю. Організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів у Закарпатті (кінець XVIII – 40-і роки XX століття).

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Мукачівський державний університет. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Міністерство освіти та науки України, Вінниця, 2021.

У дисертаційній роботі здійснено ретроспективний аналіз організаційно-педагогічних особливостей системи підготовки вчителів у Закарпатті кінця XVIII – 40-их роках XX століття. Зреалізовані мета і завдання дають підстави сформулювати наступні висновки:

Результати комплексного аналізу історико-педагогічної літератури та наукових праць з проблеми дослідження *розкривають* такі напрями вивчення генези системи педагогічної освіти, як: 1) концептуально-методологічні та методичні засади професійно-педагогічної освіти вчителя; 2) становлення та розвиток педагогічної освіти в загальноісторичній та історико-географічній ретроспективі; 3) історія становлення та розвитку закладів з підготовки вчителів у Закарпатті. Процес становлення та розвитку закладів педагогічної освіти (препарандій, семінарій, ліцеїв) в Закарпатті кінця XVIII – 40-их років XX століття передбачає узагальнення власне європейського досвіду та синтез різноманітних підходів у підготовці вчителів, оскільки відбувається в часі державно-територіальної підпорядкованості Закарпаття європейським державам – Габсбурзькій монархії (до 1804 р.), Австрійській імперії (1804–1867 рр.), Австро-Угорській монархії (1867–1919 рр.), Чехословацькій Республіці (1919–1938 рр.), Угорщині (1939–1944 рр.).

Грунтовний аналіз джерельної бази дослідження дозволяє класифікувати наявні документально-фактологічні матеріали за такими ознаками: 1) нормативно-розпорядчі документи (закони, акти, циркуляри, накази, розпорядження Міністерств, відомств і регіонально-територіальних органів управління освітою тощо); 2) установчі документи (статути, положення, посадові інструкції, розклади

тощо); 3) звітно-статистичні документи (статистичні дані про кількість закладів педагогічної освіти, динаміка контингенту студентів, класні журнали, табелі, фінансові звіти та ін.); 4) освітня документація (навчальні плани, навчальні програми, підручники та посібники та ін.); 5) матеріали роботи педагогічних з'їздів та конференцій, курсової підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників та ін.; 6) особові справи семінаристів. Узагальнення та систематизація наявної джерельної бази дозволило комплексно обґрунтувати організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів у Закарпатті кінця XVIII – 40-их роках XX століття.

Уточнено сутність поняття «організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів» як сукупність *організаційних* (державна політика в сфері становлення та розвитку педагогічної освіти та підготовки вчителів, наявність законодавчої бази, що регламентувала систему підготовки вчителів для народних шкіл, структура та управління закладами педагогічної освіти) і *педагогічних* (зміст теоретико-практичної підготовки вчителів (навчальні плани, навчальні програми, підручники та посібники), виховний вплив державних та суспільних інституцій на формування особистості вчителя) умов, які призвели до змін у системі підготовки вчителів для народних шкіл в залежності від освітньої політики держав, до складу яких входило Закарпаття в означених хронологічних межах.

Відповідно до хронологічних меж дослідження та об'єктивно-історичних умов *обґрунтовано* періодизацію процесу становлення та розвитку закладів підготовки вчителів Закарпаття наприкінці XVIII – 40-их роках XX століття: I етап (друга половина XVIII століття – 1919 р.) – зародження закладів педагогічної освіти та нормативно-правового регулювання їх діяльності; II етап (1919–1938 рр.) – організаційно-педагогічне реформування системи педагогічної освіти в контексті умов полікультурного регіону; III етап (1939–1944 рр.) – ідейно-патріотична спрямованість змісту підготовки вчителів у педагогічних закладах.

З'ясовано вплив на їх формування законодавства держав, до яких у межах розробленої періодизації входило Закарпаття: *I етап*: «Allgemeine Schulordnung

für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in den sämtlichen kaiserlich-königlichen Erbländern. Wien. 1774. / Загальний шкільний статут для німецьких нормальних, головних та тривіальних шкіл» (план реорганізації народного шкільництва за німецьким зразком, що став основою шкільної реформи в Угорському королівстві), «Ratio Educationis totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. Tomus I. Vindobonae. MDCCLXXVII. / Система освіти Угорського королівства і в приєднаних до нього провінціях» (передбачав введення нової системи освіти в Угорщині та в приєднаних до неї провінціях, зокрема відкриття препарандій – закладів, у яких вперше започатковувалася підготовка вчителів), «Ratio Educationis publicae totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas. Budae. 1806. / Система шкільної освіти Угорського королівства та всіх прилеглих земель» (передбачав введення посади вчителя, замість півцєвчителя, як головного суб'єкту здійснення процесу навчання в народних школах, та термін підготовки вчителя 5–10 місяців), «Systema Scholarum. Budae. 1845. / Система шкіл» (передбачала збільшення терміну підготовки вчителів до 2 років), «1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában» / Закон «Про народну освіту» (містив розділ, що стосувався питання підготовки вчителів), «1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben» / Закон «Про вивчення угорської мови в закладах освіти» (передбачав здійснення підготовки вчителів державною мовою), «1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságáról» / Закон «Про правові відносини у недержавних початкових народних школах та винагороди вчителів муніципальних та парафіяльних шкіл» (зобов'язував здійснювати підготовку вчителів державною мовою в недержавних закладах);

Примітка: Čis. 495. Nařízení vlády republiky Československé ze dne 26. srpna 1919 o služební přísaze učitelstva škol obecných a občanských (měštanských) / Постанова уряду Чехословацької Республіки від 26 серпня 1919 р. про складання присяги вчителями муніципальних та горожанських шкіл, Čis. 103. Zákon ze dne 12. února 1920 o služebním slibu učitelstva škol obecných a občanských / Службова

урочиста обіцянка вчителя, Čis. 605. Nařízení vlády republiky Československé ze dne 6. listopadu 1920 o místních radách školních a o místních výborech školních (pro školy menšinové) / Про місцеві шкільні ради та міські шкільні комітети (для шкіл меншин), Čis. 306. Zákon ze dne 9. dubna 1920, kterým se přechodně upravují právní svazky učitelstva na veřejných školách obecných a občanských / Про тимчасове врегулювання правового статусу вчителів державних народних та горожанських шкіл, Zákon ze dne 13. jula 1922 č. 226, kterým se menia a doplňují zákony o obecných a občanských školách (Malý školský zákon) / Про внесення змін до законів про народну та горожанську школи (Малий шкільний закон) (упроваджував загальнообов'язкову восьмирічну освіту та вивчення чеської мови в школах національних меншин, Закон не поширювався на територію Підкарпатської Риси (§ 20)), Zákon ze dne 24. června 1926 č. 104 o úpravě platových a služebních poměrů učitelstva obecných a občanských škol (Učitelský zákon) / Про коригування заробітної плати та умов праці вчителів народних та горожанських шкіл (Учительський закон), Čis. 162. Vládní nařízení ze dne 14. září 1928 o služebním poměru učitelstva obecných a občanských (měšťanských) škol. (Služební pragmatika učitelstva národních škol.) / Декрет Уряду від 14 вересня 1928 р. про службові стосунки вчителів народних та горожанських шкіл. (Службова прагматика вчителів народних шкіл.), (передбачав створення Кваліфікаційної комісії шкільних інспекторів і Кваліфікаційного апеляційного комітету, до яких могли подавати заявки вчителі, що були кваліфіковані Кваліфікаційними комісіями при окружних шкільних інспекціях та Дисциплінарної комісії усіх шкільних закладів);

III etan: 1938. évi XIV. törvénycikk a tanítóképzésről / Закон про професійну підготовку вчителів (Закон передбачував 4 роки навчання в педагогічному ліцеї та 2 роки в академії; реформа педагогічної освіти була зупинена в зв'язку з воєнними подіями; у 1941 році Розпорядженням Міністерства релігії та народної освіти Угорщини (55600/1941. VKM sz. rendelet) було зупинено відкриття 4 курсу ліцею, тому надалі підготовка педагогічних фахівців здійснювалася протягом трьох років у ліцеї і двох років в учительській семінарії і залишалася на рівні середньо спеціальної освіти), 1940. évi XX. törvénycikk az iskolai kötelezettségről és a

nyolcosztályos népiskoláról / Про шкільну повинність та восьмирічну народну школу (Закон передбачав обов'язкову восьмирічну освіту, але дев'ятий рік навчання також був обов'язковим, бо забезпечував господарсько-економічну підготовку молоді, всі документи були чітко регламентовані й їх поширення та розмноження було гарантовано державою).

У хронологічних межах дисертаційного дослідження підготовка вчителів у Закарпатті здійснювали такі заклади: Ужгородська королівська греко-католицька півце-учительська семінарія, Ужгородська греко-католицька жіноча учительська семінарія та Мукачівська угорська королівська державна народошкільна вчительська семінарія.

Визначено особливості організації та змісту підготовки вчителів у вчительських семінаріях Закарпаття досліджуваного періоду та систематизовано основні тенденції в їх розвитку:

I-й етап – *організація (типи закладів / форма власності: препарандії, семінарії (з 1868 р.) / державні, єпархіальні; термін навчання – від 5–10 місяців (з 1793 р.), 2 років (з 1844 р.), 3 роки (з 1872 р.), 4 роки (з 1899 р.); управління, підпорядкування (Міністерство релігії та народної освіти Австрії (м. Відень), з 1867 р. – Австро-Угорщини (м. Будапешт), управління греко-католицької єпархії (м. Ужгород)); зміст освіти (підготовка вчителів державною мовою, проходження педагогічної практики та інтернатури в базових початкових школах при семінаріях, наявність у навчальних планах дисциплін: релігія і етика; педагогіка; методика викладання; географія; історія; рідна мова; угорська мова; німецька мова; природничі науки та використання їх надбань у сільському господарстві та промисловості; економіка, садівництво, польова практика; основи вітчизняного правознавства; арифметика і геометрія; співи і музика (гра на музичних інструментах: скрипка, фортепіано); каліграфія і малювання; фізична культура; педагогічна практика);*

II-й етап – *організація (типи закладів: семінарії; термін навчання – 4 роки; управління, підпорядкування (Шкільний реферат Підкарпатської Русі, назву якого у 1928 р. змінено на Реферат Міністерства освіти Підкарпатської Русі*

(м. Ужгород), управління Мукачівської греко-католицької єпархії (м. Ужгород)); *зміст освіти* (підготовка вчителів державною мовою, проходження педагогічної практики та інтернатури в базових початкових школах при семінаріях, наявність у навчальних планах дисциплін: релігія, педагогіка, рідна мова, чеська мова, географія, історія, математика і геометрія, природознавство, фізика, хімія, сільське господарство, каліграфія, малювання, співи і теорія музики, гра на музичному інструменті: скрипка, фортепіано (на вибір), ручна праця, фізична культура);

III-й етап – *організація (типи закладів: ліцей (з 1938–1939 н. р.), семінарія; термін навчання – 5 років; управління, підпорядкування* (Міністерство релігії та народної освіти Угорщини (м. Будапешт), управління Мукачівської греко-католицької єпархії (м. Ужгород)); *зміст освіти* (підготовка вчителів державною мовою, проходження педагогічної практики та інтернатури в базових початкових школах при семінаріях, наявність у навчальних планах дисциплін: релігія, педагогіка, рідна мова, угорська мова, математика, географія, історія, конституцієзнавство, природознавство, хімія, фізика, економіка, малювання, співи і музика, ручна праця, фізична культура).

Установлено, що основними *тенденціями* системи підготовки вчителів у Закарпатті кінця XVIII – 40-их років XX століття були: унормування та чітка регламентація діяльності закладів педагогічної освіти законодавчими та нормативно-правовими актами держав, до складу яких вони належали; розширення системи закладів педагогічної освіти від звичайної курсової підготовки у препарандіях до створення вчительських семінарій та ліцеїв державної та недержавної форми власності; впровадження європейських методик науково-теоретичної, методичної та практичної підготовки вчителів для народних шкіл; реалізація підготовки вчителів до роботи в умовах полікультурного регіону (підготовка вчителів для національних шкіл), розробка навчальних та методичних посібників для вчителів народних шкіл тощо.

Актуалізовано конструктивний ретродосвід системи підготовки вчителів у Закарпатті кінця XVIII – 40-их років XX століття, зокрема: розробка стандартів у

системі підготовки майбутніх учителів відповідно до вимог розвитку суспільства, науки, методології педагогічної науки; надання можливостей для створення недержавних закладів педагогічної освіти з урахуванням регіональних особливостей, але з обов'язковою умовою дотримання галузевих стандартів; вдосконалення системи підготовки вчителів для початкових шкіл із національними мовами навчання; перегляд навчальних планів підготовки майбутніх учителів у контексті здобуття кваліфікації вчителя початкової школи як другої вищої освіти тощо.

Наукова новизна і теоретичне значення результатів на основі системного ретроспективного аналізу досліджено організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів Закарпаття в контексті державно-територіальної приналежності закарпатських земель наприкінці XVIII – 40-их роках XX століття; обґрунтовано періодизацію процесу становлення та розвитку закладів підготовки вчителів Закарпаття наприкінці XVIII – 40-их роках XX століття: I етап (друга половина XVIII століття – 1919 р.) – зародження закладів педагогічної освіти та нормативно-правового регулювання їх діяльності; II етап (1919–1938 рр.) – організаційно-педагогічне реформування системи педагогічної освіти в контексті умов полікультурного регіону; III етап (1939–1944 рр.) – ідейно-патріотична спрямованість змісту підготовки вчителів у педагогічних закладах; визначено особливості організації та змісту теоретико-практичної підготовки вчителів у закладах педагогічної освіти Закарпаття досліджуваного періоду та систематизовано основні тенденції в їх розвитку відповідно до розробленої періодизації. До актуальної науково-дослідницької площини введено 42 маловідомих архівних джерел та нормативно-правових документів, які значно збагачують джерельну базу вітчизняної історико-педагогічної науки. Подальшого розвитку набули конструктивні ідеї з досвіду діяльності учительських семінарій Закарпаття кінця XVIII – 40-их років XX століття, що відкриває нові можливості в сфері викладання історії педагогіки, порівняльної педагогіки, підготовки вчителів у закладах вищої педагогічної освіти.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що обґрунтування організаційно-педагогічних особливостей системи підготовки вчителів у Закарпатті кінця XVIII – у 40-их роках XX століття сприяє об'єктивному трактуванню низки історичних подій, фактів щодо її організації і змісту залежно від державно-територіального підпорядкування з урахуванням полікультурності регіону. Основні положення та висновки проведеного дослідження відображено в навчально-методичному посібнику «Підготовка вчителів для шкіл Закарпаття (XIX ст. – 40-і роки XX ст.): методичні рекомендації до вивчення теми «Розвиток освіти та шкільництва Закарпаття» з дисципліни «Історія педагогіки» для студентів освітнього ступеня «бакалавр» напряму підготовки 6.010102 «Початкова освіта»» (2017) і впроваджено в навчальний процес підготовки майбутніх учителів початкових шкіл. Обґрунтовані в дисертації теоретичні положення можуть бути використані при написанні навчально-методичних і навчальних посібників із курсів «Історія педагогіки», «Порівняльна педагогіка», а також при розробленні програм семінарів та спецкурсів; у системі педагогічної освіти, у практиці післядипломної педагогічної освіти; а також можуть слугувати базою для написання магістерських робіт, проведення подальших наукових досліджень з розвитку історії, теорії і практики вітчизняної системи підготовки педагогічних кадрів.

Ключові слова: вчитель, школи, учительські семінарії, підготовка вчителів, Закарпаття.

ABSTRACT

Chovriy S.Yu. Organizational and pedagogical peculiarities of the teacher-training system in Transcarpathia (late XVIII – 1940s).

Dissertation for gaining the scientific degree of the Candidate of Pedagogical Sciences, the specialty 13.00.01 – General Pedagogics and History of Pedagogics. Mukachevo State University. – Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University, Ministry of Science and Education of Ukraine, Vinnytsia, 2021.

In the dissertation work the retrospective analysis of organizational and pedagogical features of the system of teacher training in Transcarpathia of the end of XVIII – the 40-th years of the XX century is carried out. Implemented goals and objectives give grounds to formulate the following conclusions:

The results of a comprehensive analysis of historical and pedagogical literature and scientific works on the problem of research reveal such areas of study of the genesis of the system of pedagogical education, as: 1) the conceptual-methodological and methodical principles of professional-pedagogical education of a teacher; 2) formation and development of pedagogical education in general historical and historical-geographical retrospective; 3) the history of the formation and development of teacher training institutions in Transcarpathia. The process of formation and development of pedagogical education institutions (preparatory schools, seminaries, lyceums) in Transcarpathia in the late XVIII – the 40-th years of the XX century involves the generalization of the European experience and a synthesis of different approaches to teacher training as it takes place during the state-territorial subordination of Transcarpathia to European states: Habsburg Monarchy (until 1804 year), Austrian Empire (1804–1867 years), the Austro-Hungarian monarchy (1867–1919 years), the Czechoslovak Republic (1919–1938 years), Hungary (1939–1944 years).

Thorough analysis of the source base of the study allows to classify the available documentary and factual materials on the following grounds: 1) normative-administrative documents (laws, acts, circulars, orders, instructions of Ministries, departments and regional-territorial bodies of education management, etc.); 2) constituent documents (statutes, regulations, job descriptions, schedules, etc.); 3) reporting and statistical documents (statistical data on the number of pedagogical education institutions, the dynamics of the student body, class journals, tables, financial reports, etc.); 4) educational documentation (curricula, study programs, textbooks and manuals, etc.); 5) materials of work of pedagogical congresses and conferences, course preparation and advanced training of pedagogical workers, etc.; 6) personal files of seminarians. Generalization and systematization of the existing database of sources allowed to comprehensively substantiate the organizational and pedagogical features of

the system of teacher training in Transcarpathia in the late XVIII – the 40th of the XX century.

The essence of the concept of "organizational and pedagogical features of the system of teacher training" as a set of organizational (state policy in the field of formation and development of pedagogical education and teacher training, the legal framework governing the system of teacher training for folk schools, structure and management of pedagogical education) and pedagogical (content of theoretical and practical training of teachers (curricula, educational programs, textbooks and manuals), the educational impact of state and public institutions on the formation of the teacher's personality) conditions which led to changes in the system of teacher training for folk schools depending on the educational policy of the states, which included Transcarpathia within the specified chronological boundaries.

In accordance with the chronological boundaries of the study and objective-historical conditions, the periodization of the process of formation and development of teacher training institutions in Transcarpathia in the late XVIII – the 40th of the XX century is substantiated:

the stage I-st (the second half of the XVIII century – 1919 year) – the emergence of institutions of pedagogical education and legal regulation of their activities;

the stage II-nd (1919–1938 years) – organizational and pedagogical reform of the system of pedagogical education in the context of the conditions of a multicultural region;

the stage III-rd (1939–1944 years) – ideological and patriotic orientation of the content of teacher training in pedagogical institutions.

The influence on their formation of the legislation of the states which within the limits of the developed periodization included Transcarpathia is found out:

the I-st stage: "Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in den sämtlichen kaiserlich-königlichen Erbländern. Wien. 1774. / General school charter for German normal, main and trivial schools" (a plan for the reorganization of folk schools on the German model, which became the basis of school reform in the Kingdom of Hungary), "Ratio Educationis totiusque Rei Literariae per

Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. Tomus I. Vindobonae. MDCCLXXVII. / The education system of the Kingdom of Hungary and the annexed provinces" (provided for the introduction of a new system of education in Hungary and in the annexed provinces, in particular the opening of preparatory schools-institutions in which teacher training was first initiated), "Ratio Educationis publicae totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidam adnexas. Budae. 1806. / School system of the Kingdom of Hungary and all adjacent lands" (provided for the introduction of the position of teacher, instead of half singer half teacher, as the main subject of the learning process in the folk schools, and the duration of the teacher's training period for 5–10 months), "Systema Scholarum. Budae. 1845. / School system" (provided for an increase in the period of teacher training to 2 years), "1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában" / The Law "On Folk Education" (Contained a section that dealt with the issue of teacher training) "1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben / The Law on the Study of the Hungarian Language in Educational Institutions" (provided for the training of teachers in the state language), "1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságáról" / Law "On Legal Relations in Non-State Primary Schools and Remuneration of Teachers of Municipal and Parish Schools" (obliged to train teachers in the state language in non-governmental institutions);

the II-nd stage: Čis. 495. Nařízení vlády republiky Československé ze dne 26. srpna 1919 o služební přísaze učitelstva škol obecných a občanských (měštanských) / Resolution of the Government of the Czechoslovak Republic from August 26th, 1919 on taking the oath by teachers of municipal and urban schools, Čis. 103. Zákon ze dne 12. února 1920 o služebním slibu učitelstva škol obecných a občanských / official solemn promise of the teacher, Čis. 605. Nařízení vlády republiky Československé ze dne 6. listopadu 1920 o místních radách školních a o místních výborech školních (pro školy menšinově) / About local school councils and city school committees (for schools of national minorities), Čis. 306. Zákon ze dne 9. dubna 1920, kterým se přechodně upravují právní svazky učitelstva na veřejných školách obecných a

obečanských / On temporary settlement of the legal status of teachers of state primary and urban schools Zákon zo dňa 13. júla 1922 č. 226, ktorým se menia a doplňujú zákony o obecných a občianskych školách (Malý školský zákon) / Small school law (introduced compulsory eight-year education and study of the Czech language in schools for national minorities, the law did not apply to the territory of the Podkarpatska Ruthenia (§ 20.)), Zákon ze dne 24. června 1926 č. 104 o úpravě platových a služebních poměrů učitelstva obecných a obečanských škol (Učitelský zákon) / About adjustment of teachers' salaries, Čís. 162. Vládní nařízení ze dne 14. září 1928 o služebním poměru učitelstva obecných a občanských (měšťanských) škol. (Služební pragmatika učitelstva národních škol.) Government Decree from September 14th, 1928 on labor relations of teachers of primary and urban schools. (Office pragmatics of teachers of national schools.), (it provided for the establishment of a Qualification Commission of School Inspectors and a Qualification Appeals Committee, to which teachers could apply, who have been qualified by the Qualification Commissions of the District School Inspections and the Disciplinary Commission of all national school institutions);

the III-rd stage: 1938. évi XIV. törvénycikk a tanítóképzésről / The Law on Teacher Training (The law provided for 4 years of teaching in a pedagogical lyceum and 2 years in an academy; the reform of pedagogical education was suspended due to military events; In 1941, the Ministry of Religion and Public Education of Hungary (55600/1941. VKM sz. rendelet) suspended the opening of the 4th year of the lyceum, so further training of teachers was carried out for three years in the lyceum and two years in the teacher's seminary and remained at the level of secondary special education), 1940. évi XX. törvénycikk az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról / About school duty and eight-year folk school (The law provided for compulsory eight-year education, but the ninth year of study was also compulsory, because it provided economic and economic training of young people, all documents were clearly regulated and their distribution and reproduction was guaranteed by the state). Within the chronological framework of the dissertation research, teacher training in Transcarpathia was carried out by the following institutions: Uzhhorod Royal Greek

Catholic Singing and Teachers' Seminary, Uzhhorod Greek Catholic Women Teachers' Seminary and Mukachiv Hungarian Royal State Folk School Seminary.

The peculiarities of the organization and content of teacher training in teachers' seminaries of Transcarpathia of the studied period are determined and the main tendencies in their development are systematized:

the I-st stage – organization (types of institutions / form of ownership: preparatory schools, seminaries (since 1868 year) / state, diocesan; terms of study – from 5–10 months (from 1793), 2 years (from 1844 year), 3 years (from 1872 year), 4 years (from 1899 year); management, subordination (Ministry of Religion and Public Education of Austria) (c. Vienna), since 1867 – Austria-Hungary (c. Budapest), administration of the Greek Catholic Diocese (t. Uzhhorod); the content of education (training of teachers in the state language, passing pedagogical practice and internships in basic primary schools at seminaries, the presence in the curriculum of disciplines: religion and ethics; pedagogy; teaching methods; geography (general, domestic); and story (general, domestic); native language; Hungarian; German language; natural sciences and the use of their achievements in agriculture and industry; economics, economic and horticultural practice; basics of domestic jurisprudence; arithmetic and geometry; singing and music (playing musical instruments: violin, piano); calligraphy and drawing; Physical Education; pedagogical practice);

the II-nd stage – the organization (types of institutions: seminaries; terms of study – 4 years; management, subordination (School abstract of Subcarpathian Ruthenia, the name of which in 1928 was changed to Abstract of the Ministry of Education of Subcarpathian Ruthenia (t. Uzhgorod), administration of Mukachiv Greek Catholic Diocese (t. Uzhhorod)); the content of education (training of teachers in the state language, passing pedagogical practice and internships in basic primary schools at seminaries, the presence in the curriculum of disciplines: religion, pedagogy, native language, Czech language, geography, history, mathematics and geometry, science, physics, chemistry, agriculture, calligraphy, drawing, singing and music theory, playing a musical instrument: violin, piano (to choose from), manual work, physical culture);

the stage III-rd – the organization (types of institutions: lyceum (from 1938 till 1939 years), seminary; terms of study – 5 years; management, subordination (Ministry of Religion and Public Education of Hungary (c. Budapest), management of Mukachiv Greek Catholic Diocese (t. Uzhhorod)); the content of education (teacher training in the state language, passing pedagogical practice and internship in basic primary schools at seminaries, presence in curricula of disciplines: religion, pedagogy, native language, Hungarian language, calculus, geography, history, constitutional studies, natural sciences, chemistry, physics, economics, drawing, singing and music, manual labor, physical culture).

It is established that the main trends in the system of teacher training in Transcarpathia in the late XVIII century – the 40-th of the XX century were: standardization and clear regulation of pedagogical education institutions by laws and regulations of the states to which they belonged; expansion of the system of pedagogical education institutions from the usual course training in preparatory schools to the creation of teacher's seminaries and lyceums of state and non-state ownership; introduction of European methods of scientific-theoretical, methodical and practical training of teachers for folk schools; implementation of teacher training to work in a multicultural region (teacher training for national schools), development of teaching and methodological manuals for folk school teachers, etc.

The constructive retro experience of the system of teacher training in Transcarpathia of the end of the XVIII century – the 40-th of the XX century is actualized, in particular: development of standards in the system of training future teachers in accordance with the requirements of society, science, methodology of pedagogical science; providing opportunities for the establishment of non-governmental institutions of pedagogical education, taking into account regional specifics, but with a mandatory condition for compliance with industry standards; improving the system of teacher training for primary schools with national languages of instruction; revision of curricula for future teachers in the context of obtaining the qualification of a primary school teacher as a second higher education, etc.

The scientific novelty and the theoretical significance of the results on the basis of systematic retrospective analysis investigated the organizational and pedagogical features of the system of teacher training in Transcarpathia in the context of state and territorial affiliation of Transcarpathian lands in the late XVIII century – the 40-th of the XX century; the periodization of the process of formation and development of teacher training institutions in Transcarpathia at the end of the XVIII century – the 40-th of the XX century is substantiated: the I-st stage (second half of the XVIII century – 1919 year) – the emergence of institutions of pedagogical education and regulatory regulation of their activities; the stage II-nd (1919–1938 years) – organizational and pedagogical reform of the system of pedagogical education in the context of the conditions of a multicultural region; the stage III-rd (from 1939 till 1944 years) – ideological and patriotic orientation of the content of teacher training in pedagogical institutions; the peculiarities of the organization and content of theoretical and practical training of teachers in the institutions of pedagogical education of Transcarpathia of the studied period are determined and the main tendencies in their development are systematized according to the developed periodization. 42 little-known archival sources and normative-legal documents have been introduced into the current research plane, which significantly enrich the base of sources of domestic historical and pedagogical science. Constructive ideas from the experience of teachers' seminaries in Transcarpathia in the late XVIII century – the 40-th of the XX century were further developed, which opens new opportunities in the field of teaching the history of pedagogy, comparative pedagogy, teacher training in higher pedagogical education.

The practical significance is that the substantiation of organizational and pedagogical features of the system of teacher training in Transcarpathia in the late XVIII century – the 40-th of the XX century contributes to the objective interpretation of a number of historical events, facts about its organization and content depending on the state-territorial subordination taking into account the multicultural nature of the region. The main provisions and conclusions of the study are reflected in the textbook "Teacher training for schools in Transcarpathia (XIX century – the 40-th of XX century): Guidelines for studying the topic "Development of education and schooling in

Transcarpathia" in the discipline "History of Pedagogy" for students of the educational degree "Bachelor" in the direction of training 6.010102 "Primary Education" (2017) and introduced into the educational process of training future primary school teachers. The theoretical provisions substantiated in the dissertation can be used at writing of educational-methodical and educational manuals from courses "History of Pedagogics", "Comparative Pedagogy", as well as in the development of programs of seminars and special courses; in the system of pedagogical education, in the practice of postgraduate pedagogical education; and can also serve as a basis for writing master's theses, conducting further research on the development of history, theory and practice of the domestic system of pedagogical training.

Key words: a teacher, the schools, the teacher-training seminaries, the teacher training, Transcarpathia.

Список публікацій здобувача, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті у наукових фахових виданнях

1. Човрій С.Ю. Августин Волошин як директор Ужгородської греко-католицької півче-учительської семінарії. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»* : зб. наук. пр. Мукачево : Вид-во МДУ, 2020. Випуск 1 (11). С. 45–48.
2. Човрій С.Ю. Організаційно-педагогічні передумови становлення педагогічної освіти Закарпаття наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»* : зб. наук. пр. Мукачево : Вид-во МДУ, 2018. Випуск 2 (8). С. 46–49.
3. Човрій С.Ю. Проблема підготовки педагогічних кадрів на основі принципу високої духовності. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання* : зб. наук. пр. Київ : НПУ, 2004. Вип. 1. С. 166–169.
4. Човрій С.Ю. Розвиток професійної педагогічної освіти Закарпаття в контексті освітнього законодавства Австро-Угорщини. *Науковий вісник Мукачівського*

державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»: зб. наук. пр. Мукачево : Вид-во МДУ, 2017. Випуск 2 (6). С. 71–74.

5. Човрій С.Ю. Розвиток професійної педагогічної освіти на Закарпатті (друга половина XVIII – початок XX століття). *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*: зб. наук. пр. Мукачево : Вид-во МДУ, 2016. Випуск 2 (4). С. 43–48.

6. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). A Munkácsi Magyar Királyi Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző-Intézet létrehozásának előfeltételei és működése 1914–1918 között. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*: зб. наук. пр. Мукачево: Вид-во МДУ, 2019. Випуск 1 (9). С. 49–51.

7. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). Tanítóképzés Kárpatalján a XVIII. század vége és a XIX. század első fele közötti időszakban. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*: зб. наук. пр. Мукачево : Вид-во МДУ, 2018. Випуск 1 (7). С. 76–78.

8. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). Tanítóképzés Kárpátalján az Osztrák-Magyar Monarchia időszakában. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*: зб. наук. пр. Мукачево : Вид-во МДУ, 2016. Випуск 1 (3). С. 31–35.

Монографії

9. Човрій Софія. Підходи Августина Волошина щодо якісної підготовки вчителів. *Актуальні проблеми виховного простору: пошук, інновації, підходи* : кол. монографія / Г.В. Товканець та ін. Мукачево: Вид-во МДУ, 2017. С. 216–224.

10. Човрій С.Ю. Підготовка педагогічних кадрів для поліетнічного регіону. *Економічна ефективність соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи* : кол. монографія. Київ, 2019. С. 222–224.

Статті в іноземних наукових виданнях

11. Chovriy S. Evolution of Professional Pedagogical Education in Transcarpathia (second half of XIX – first half of XX century). *Science and Education a new dimension. Pedagogy and Psychology*. Budapest, 2016. IV (49), Issue 103. P. 11–21.

12. Chovriy Sofiya. Training Primary School Teachers-To-Be for Professional Activity in a Polyethnic Region. *Premený školy a učiteľské vzdelávanie v historickom kontexte a nové perspektívy*: zborn. ríspevkov z vedeckej konf. s medzinár. účasťou organizovanej Pedagogickou fakultou Prešovskej univerzity v Prešove príležitosti 70. Výročia založenia Pedagogickej fakulty v Prešove (Prešov, 6–7 február 2019). Prešov, 2019. P. 148–155.

13. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). Az elemi iskolai tanítóképzés Kárpátalján a dualizmus korában. *Elmélet és gyakorlat a neveléstudományok és szakmódszertanok köréből*. Komárno : International Research Institute s. r. o., 2018. P. 323–330.

Наукові праці, які засвідчують апробацію результатів дисертації

14. Човрій С. Культурно-освітня діяльність Товариства «Просвіта» на Закарпатті. *«Просвіта»: історія, постаті, чин* : матер. наук. конф., присвяченої 125-й річниці заснування «Просвіти». Івано-Франківськ, 1993. С. 18–24.

15. Човрій Софія. Гуманістичні ідеї творчої спадщини О.В. Духновича. *Гуманізм і духовність у контексті культури* : зб. матер. філософських людинознавчих читань «Гуманізм. Людина. Духовність». Книга друга : Духовність національної культури. Духовність і генеза особистості (м. Дрогобич, жовтень 1993 р.). Дрогобич, 1996. С. 102–106.

16. Човрій С.Ю. Августин Волошин – директор Ужгородської греко-католицької півце-учительської семінарії. *Актуальні аспекти та перспективи сучасної освіти і науки. Секція «Системний підхід у підготовці майбутніх учителів початкової школи в контексті освітньої реформи в Україні»* : зб. тез доповідей ХІХ щорічної наук.-практ. конф. викладачів, аспірантів, співробітників та студентів (м. Мукачево, 15 травня 2014 р.). Мукачево : РВЦ МДУ, 2014. С. 78–80.

17. Човрій С.Ю. Генезис педагогічної освіти на Закарпатті в контексті європейських соціокультурних трансформацій ХІХ століття. *Проблеми української педагогічної освіти у контексті європейських тенденцій* : матер. кафедр. наук. семінару (м. Мукачево, 16 травня 2016 р.). Мукачево : МДУ, 2016. С. 49–51.

18. Човрій С.Ю. Історико-педагогічні аспекти реформування професійної педагогічної освіти на Закарпатті другої половини ХІХ – початку ХХ століття. *Наука та освіта: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі* : зб. тез доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Мукачево, 19–20 травня 2016 р.). Мукачево : Вид-во МДУ, 2016. С. 227–229.
19. Човрій С.Ю. О.В. Духнович про освіту та її зміст. *Біля витоків народної освіти краю* : зб. матер. наук.-практ. конф., присвяч. 80-річчю з дня відкриття в м. Мукачеві учительської семінарії. (м. Мукачево, 23 травня 1995 р.). Ужгород, 1995. С. 31–33.
20. Човрій С.Ю. Педагогічна культура як вирішальний фактор формування особистості молодого фахівця сучасної школи. *Модернізація системи освіти в Україні на засадах національних традицій та етнопедагогіки, гуманізації і демократизації, світового досвіду* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. Частина 4 : Підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів та вищої школи (м. Івано-Франківськ, 26–27 січня 1995 р.). Івано-Франківськ : Видавництво «Плай», 1995. С. 36–37.
21. Човрій С.Ю. Підготовка вчителів для шкіл Закарпаття в контексті навчальних планів (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Гуманітарний корпус* : зб. наук. статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії. Вінниця : ТОВ Нілан-ЛТД, 2018. Вип. 15. С. 236–239.
22. Човрій С.Ю. Adalékok a munkácsi tanítóképzés történetéből (1914–1919). *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»* : зб. наук. пр. Мукачево : Вид-во МДУ, 2015. Випуск 1 (1). С. 33–36.
23. Човрій С.Ю. (Chovriy Sofiya). Training teachers for Transcarpathian schools (second half of XIX – at the beginning of XX century). *Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої Дню початкової освіти (м. Ніжин, 20–21 жовтня 2016 р.). Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2016. С. 152–154.
24. Csoóri Zsófia. A pedagógusképzés fejlődése Kárpátalján (a XIX. sz. – a XX. sz. 40-es évei között). *Oktatás és nevelés – gyakorlat es tudomány* : XIV. Országos

Neveléstudományi Konferencia (Debrecen, 2014. november 6–7–8). Debrecen : Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézete, 2014. P. 411.

25. Csoóri Zsófia. A pedagógusképzés fejlődésének sajátosságai Kárpátalján a XVIII. század vége és a XX. század első fele között a levéltári források alapján. *Виклики XXI століття у сфері середньої та вищої освіти Східної та Центральної Європи в процесі реформування освіти* : зб. наук. робіт Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Берегове, 28–29 березня 2019 р.). Ужгород : ТОВ «PIK-Y», 2019. С. 57–64.

26. Csoóri Zsófia. Az elemi iskolai tanítóképzés Kárpátalján a dualizmus korában – tantervek tükrében. *Horizontok és Dialógusok V. konferencianapok* : absztraktkötet (Pécs, 2019. május 8–10). Pécs : Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet, 2019. P. 49.

27. Csoóri Zsófia. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem (Budapest) működésének konceptuális alapelvei: pedagógiatörténeti és igazgatási aspektusai. *Управління економічними процесами: сучасні реалії і виклики* : тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Мукачево, 22–23 березня 2017 р.). Мукачево, 2017. С. 376–378.

28. Csoóri Zsófia. Kárpátalja pedagógiai szakoktatásának evolúciója (a XIX. század második fele és a XX. század első fele között). *Horizontok és Dialógusok IV. konferencianapok* : absztraktkötet (Pécs, 2018. május 9–12) Pécs : Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet, 2018. P. 51.

29. Chovriy Sofiya. Organizational and pedagogical features of the teacher training system in Transcarpathia (end of XVIII – 40th years of XX century). *Сучасні тенденції розвитку науки й освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів* : зб. тез доповідей за матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Мукачево, 14–15 травня 2020 р.). Мукачево : Вид-во МДУ, 2020. С. 261–263.

30. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). Az elemi iskolai tanítóképzés Kárpátalján a dualizmus korában. *VI. Neveléstudományi és Szakmódszertani Konferencia* : program és tartalmi összefoglalók (Štúrovo, Szlovákia, 2018. január 14–15). Komárno : International Research Institute s. r. o., 2018. P. 25.

31. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). Eötvös József népoktatási törvénye. *Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в освітньому та науковому просторі* : зб. тез доповідей III Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Мукачево, 6 листопада 2020 р). Мукачево : МДУ, 2020. С. 362–364.

32. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). Tanítóképzés Kárpátalján 1868 és az 1944-es évek között. IV. *Neveléstudományi és Szakmódszertani Konferencia* : Tartalmi összefoglalók (Štúrovo, Szlovákia. 2016. február 21–23). Komárno : International Research Institute s. r. o., 2016. P. 31.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації

33. Човрій С.Ю. Підготовка вчителів для шкіл Закарпаття (XIX ст. – 40-і роки XX ст.): метод. рекомен. до вивчення теми «Розвиток освіти та шкільництва Закарпаття» з дисципліни «Історія педагогіки» для студентів освітнього ступеня «бакалавр» напряму підг. 6.010102 «Початкова освіта». Мукачево : МДУ, 2017. 31 с.

34. Човрій С.Ю. Розвиток освіти та шкільництва Закарпаття : метод. реком. до вивчення теми з дисципліни «Історія педагогіки» для студ. освітнього ступеня «бакалавр» спеціальності 013 «Початкова освіта». Мукачево : МДУ, 2019. 46 с.

REFERENCES

List of Publications of the Applicant,

in which Published Main Scientific Results of this Dissertation:

Articles in scientific professional journals of Ukraine

1. Chovriy S.Yu. Avhustyn Voloshyn yak dyrektor Uzhhorods'koyi hreko-katolyts'koyi pivche-uchytel's'koyi seminariyi [Augustyn Voloshin as the director of the Uzhhorod Greek Catholic Singing and Teaching Seminary]. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Pedagogy and Psychology"*. Mukachevo : MSU Publishing House, 2020. Issue 1. P. 45–48.

2. Chovriy S.Yu. Orhanizatsiyno-pedahohichni peredumovy stanovlennya pedahohichnoyi osvity Zakarpattya naprykintsi XVIII – u pershiy polovyni XIX stolittya [Organizational and pedagogical preconditions for the formation of

pedagogical education in Transcarpathia at the end of the XVIII – in the first half of the XIX century]. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Pedagogy and Psychology"*. Mukachevo : MSU Publishing House, 2018. Issue 2 (8). P. 46–49.

3. Chovriy S.Yu. Problema pidhotovky pedahohichnykh kadriv na osnovi pryntsypu vysokoyi dukhovnosti [The problem of training teachers based on the principle of high spirituality. *Scientific journal of NPU named after M.P. Dragomanova. Series 17. Theory and practice of teaching and education*. Kyiv: NPU, 2004. Issue. 1. P. 166–169.

4. Chovriy S.Yu. Rozvytok profesiynoyi pedahohichnoyi osvity Zakarpattya v konteksti osvith'oho zakonodavstva Avstro-Uhorshchyny [Development of professional pedagogical education in Transcarpathia in the context of educational legislation of Austria-Hungary]. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Pedagogy and Psychology"*. Mukachevo : MSU Publishing House, 2017. Issue 2 (6). P. 71–74.

5. Chovriy S.Yu. Rozvytok profesiynoyi pedahohichnoyi osvity Zakarpattya v konteksti osvith'oho zakonodavstva Avstro-Uhorshchyny [Development of professional pedagogical education in Transcarpathia (second half of the XVIII – beginning of the XX century)]. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Pedagogy and Psychology"*. Mukachevo : MSU Publishing House, 2016. Issue 2 (4). P. 43–48.

6. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). A Munkachi Magyar Kirayi Allami Elemi Nepishkolai Tanitokepzo-Intezet letrehozashanak elofeltetelei esh mukodeshe 1914–1918 kozott [The prerequisites of establishing and functioning of Munkács Hungarian Royal State Primary Public Teacher-Training Institution in 1914–1918]. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Pedagogy and Psychology"*. Mukachevo : MSU Publishing House, 2019. Issue 1 (9). P. 49–51.

7. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). Tanitokepzesh Karpataljan a XVIII sazaad vege esh a XIX sazaad elsho fele kozotti idosakban [Teacher-Training in Transcarpathia in the period from late XVIII century to the first half of XIX century]. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Pedagogy and Psychology"*. Mukachevo : MSU Publishing House, 2018. Issue 1 (7). P. 76–78.

8. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). Tanitokepzesh Karpataljan az Ostrak-Magyar Monarkhia idosakaban [Teacher-Training in Transcarpathia in the Period of Austro-

Hungarian Empire]. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Pedagogy and Psychology"*. Mukachevo : MSU Publishing House, 2016. Issue 1 (3). P. 31–35.

Monographs

9. Chovriy Sofiya. Pidkhody Avhustyna Voloshyna shchodo yakisnoyi pidhotovky vchyteliv. Aktual'ni problemy vykhovnoho prostoru: poshuk, innovatsiyi, pidkhody : kolektyvna monohrafiya [Augustyn Voloshin's approaches to quality teacher training. Actual problems of educational space: search, innovations, approaches: collective monograph] / G.V. Tovkanets and others. Mukachevo : MSU Publishing House, 2017. P. 216–224.

10. Chovriy S.Yu. Pidhotovka pedahohichnykh kadriv dlya polietnichnoho rehionu. Ekonomichna efektyvnist' sotsial'na spravedlyvist': priorytety rozvytku Ukrayiny na etapi podolannya kryzy : kolektyvna monohrafiya [Training of teachers for a polyethnic region. Economic efficiency, social justice: priorities of Ukraine's development at the stage of overcoming the crisis: a collective monograph]. Kyiv, 2019. P. 222–224.

Articles in Foreign Scientific Journals

11. Chovriy S. Evolution of Professional Pedagogical Education in Transcarpathia (second half of XIX – first half of XX century). *Science and Education a new dimension. Pedagogy and Psychology*. Budapest, 2016. IV (49), Issue 103. P. 11–21.

12. Chovriy Sofiya. Training Primary School Teachers-To-Be for Professional Activity in a Polyethnic Region. *Premený školy a učiteľské vzdelávanie v historickom kontexte a nové perspektívy: zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou organizovanej Pedagogickou fakultou Prešovskej univerzity v Prešove príležitosti 70. Výročia založenia Pedagogickej fakulty v Prešove (Prešov, 6–7 február 2019)*. Prešov, 2019. P. 148–155.

13. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). Az elemi iskolai tanítóképzés Kárpátalján a dualizmus korában [Primary school teacher-training in Transcarpathia in the period of dualism]. *Theory and Practice in the Field of Pedagogy and Professional Methodology*. Komárno : International Research Institute s. r. o., 2018. P. 323–330.

Scientific Works that Certify the Approbation of the Dissertation Results

14. Chovriy S. Kul'turno-osvitnya diyal'nist' Tovarystva "Prosvita" na Zakarpatti. "Prosvita": istoriya, postati, chyn: materialy naukovoyi konferentsiyi, prysvyachenoyi 125-y richnytsi zasnuvannya "Prosvity" [Cultural and educational activities of the Society "Education" in Transcarpathia. "Enlightenment": history, figures, rank: materials of the scientific conference dedicated to the 125th anniversary of the founding of "Enlightenment"]. Ivano-Frankivsk, 1993. P. 18–24.
15. Chovriy Sofiya. Humanistychni ideyi tvorchoyi spadshchyny O.V. Dukhnovycha [Humanistic ideas of creative heritage O.V. Dukhnovich]. *Humanism and spirituality in the context of culture: a collection of materials of philosophical anthropological readings "Humanism. Man. Spirituality". Book two: Spirituality of national culture. Spirituality and genesis of personality* (Drohobych, October 1993). Drohobich, 1996. P. 102–106.
16. Chovriy S.Yu. Avhustyn Voloshyn – dyrektor Uzhhorods'koyi hreko-katolyts'koyi pivtse-uchytel's'koyi seminariyi [Augustyn Voloshin is the director of the Uzhhorod Greek Catholic Seminary-Teacher's Seminary]. *Current aspects and prospects of modern education and science. Section "System approach in the training of future primary school teachers in the context of educational reform in Ukraine"*: a collection of abstracts of the XIX annual scientific-practical conference of teachers, graduate students, staff and students (Mukachevo, May 15, 2014). Mukachevo : RVC MSU, 2014. P. 78–80.
17. Chovriy S.Yu. Henezys pedahohichnoyi osvity na Zakarpatti v konteksti yevropeys'kykh sotsiokul'turnykh transformatsiy XIX stolittya [The genesis of pedagogical education in Transcarpathia in the context of European socio-cultural transformations of the XIX century]. *Problems of Ukrainian pedagogical education in the context of European trends: materials of the cathedral scientific seminar* (Mukachevo, May 16, 2016). Mukachevo : MSU, 2016. P. 49–51.
18. Chovriy S.Yu. Istoryko-pedahohichni aspekty reformuvannya profesiynoyi pedahohichnoyi osvity na Zakarpatti druhoyi polovyny XIX – pochatku XX stolittya [Historical and pedagogical aspects of reforming professional pedagogical education in

Transcarpathia in the second half of the XIX – early XX century]. *Science and education: current research problems at the present stage*: a collection of abstracts of the All-Ukrainian scientific-practical conference (Mukachevo, May 19–20, 2016). Mukachevo : MSU Publishing House, 2016. P. 227–229.

19. Chovrii S.Yu. O.V. Dukhnovych pro osvitu ta yii zmist [O.V. Dukhnovych on education and its content]. At the origins of public education in the region: a collection of materials of the scientific-practical conference dedicated to the 80th anniversary of the opening of the teacher's seminary in Mukachevo. (Mukachevo, May 23, 1995). Uzhhorod, 1995. P. 31–33.

20. Chovriy S.Yu. Pedahohichna kul'tura yak vyrishal'nyy faktor formuvannya osobystosti molodoho fakhivtsya suchasnoyi shkoly [Pedagogical culture as a decisive factor in shaping the personality of a young specialist of a modern school]. *Modernization of the education system in Ukraine on the basis of national traditions and ethnopedagogy, humanization and democratization, world experience*: materials of the All-Ukrainian scientific-practical conference. Part 4: Training, retraining and advanced training of teachers and higher education (Ivano-Frankivsk, 26–27 January 1995). Ivano-Frankivsk : Play Publishing House, 1995. P. 36–37.

21. Chovriy S.Yu. Pidhotovka vchyteliv dlya shkil Zakarpattya v konteksti navchal'nykh planiv (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Teacher training for Transcarpathian schools in the context of curricula (second half of the XIX – beginning of the XX century)]. *Humanities*: a collection of scientific articles on current issues of philosophy, culturology, psychology, pedagogy and history. Vinnytsia: Nilan Ltd., 2018. Issue 15. P. 236–239.

22. Chovriy S.Yu. Adalekok a munkacsi tanitokepzes tortenetebol (1914–1919) [Materials on the History of Teacher-Training in Munkacs (1914–1919)]. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Pedagogy and Psychology"*. Mukachevo : MSU Publishing House, 2015. Issue 1 (1). P. 33–36.

23. Chovriy Sofiya. Training teachers for Transcarpathian schools (second half of XIX – at the beginning of XX century). *Primary education: history, problems, prospects*: materials of the International scientific-practical conference dedicated to the

Day of primary education (Nizhyn, October 20–21, 2016). Nizhyn : NDU M. Gogol, 2016. P. 152–154.

24. Csoóri Zsófia. A pedagógushképzés fejlődése Karpatalján (a XIX század – a XX század 40-es éveit között) [The development of teacher-training in Transcarpathia (between XIX century and 1940s)]. *Teaching and Education – Practice and Science* : XIV National Pedagogical Conference (Debrecen, 2014 November 6–7–8). Debrecen : the Institute of Educational Studies and Cultural Management of the University of Debrecen, 2014. P. 411.

25. Csoóri Zsófia. A pedagógushképzés fejlődésének sajátosságai Karpatalján a XVIII század végétől a XX század első feléig között a levéltári források alapján [The peculiar character of teacher-training in Transcarpathia between late XVIII century and the first half of XX century based on archive sources]. *XXI Century Challenges in the Sphere of Secondary and Higher Education in Eastern and Central Europe in the Process of Reforming Education* : International research and practice conference (Berehove, 28–29 March 2019). Uzhhorod : "RIK-U" Publishing House, 2019. P. 57–64.

26. Csoóri Zsófia. Az elemi iskolai tanítóképzés Karpatalján a dualizmus korában – tantervek tükrében [Primary school teacher-training in Transcarpathia in the period of dualism – in the light of the curricula]. *Horizons and Dialogues V Conference Days* (Pécs, 2019 May 8–10). Pécs : the University of Pécs, the Faculty of Humanities and Social Sciences, the Institute of Education, 2019. P. 49.

27. Csoóri Zsófia. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest) működésének koncepcionális alapelvei: pedagógia történeti és igazgatási aspektusai [The conceptual principles of Eötvös Lóránd University : the history of pedagogics and management aspects]. *Economic Process Management: Modern Realities and Challenges* : International research and practice conference (Mukachevo, 22–23 March 2017). Mukachevo, 2017. P. 376–378.

28. Csoóri Zsófia. Karpatalja pedagógiai szakképzésének evolúciója (a XIX század második felétől a XX század első feléig között) [The evolution of pedagogical professional education in Transcarpathia (between the second half of XIX century and

the first half of XX century)]. *Horizons and Dialogues IV Conference Days* (Pécs, 2018 May 9–12) Pécs : the University of Pécs, the Faculty of Humanities and Social Sciences, the Institute of Education, 2018. P. 51.

29. Chovriy Sofiya. Organizational and pedagogical features of the teacher training system in Transcarpathia (end of XVIII – 40th years of XX century). Modern tendencies of development of science and education in the conditions of deepening of European integration processes: collection of abstracts of reports on materials of the International scientific and practical conference (Mukachevo, May 14–15, 2020). Mukachevo: MSU Publishing House, 2020. P. 261–263.

30. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). Az elemi iskolai tanítóképzés Kárpátalján a dualizmushoz korábban [Primary school teacher-training in Transcarpathia in the period of dualism]. *VI Pedagogical and Professional Methodology Conference* : programme and content summary (Štúrovo, Slovakia, 2018 January 14–15). Komárno : International Research Institute s. r. o., 2018. P. 25.

31. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). Eötvös József népoktatási törvénye [Eötvös József's law on public education]. *Topical Issues of Teaching and Education Under the Conditions of Integration Processes in the Educational and Scientific Sphere*. III All-Ukrainian research and practice Internet conference (Mukachevo, 6 November 2020). Mukachevo : MSU Publishing House, 2020. P. 362–364.

32. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). Tanítóképzés Kárpátalján 1868 és az 1944-es évek között [Teacher-training in Transcarpathia in 1868 – 1944]. *IV Pedagogical and Professional Methodology Conference* : programme and content summary (Štúrovo, Slovakia. 2016 February 21–23). Komárno : International Research Institute s. r. o., 2016. P. 31.

Publications that Additionally Reflect the Scientific Results of the Dissertation

33. Chovriy S.Yu. Підготовка вчителів для шкіл Закарпаття (XIX ст. – 40-і роки XX ст.) : методичні рекомендації до вивчення теми "Розвиток освіти та шкільництва Закарпаття" з дисципліни "Історія педагогіки" для студентів освітнього ступеня "бакалавр" напряму підготовки 6.010102 "Початкова освіта" [Teacher training for schools in Transcarpathia (XIX century – 40s of the XX century): guidelines for

studying the topic "Development of education and schooling in Transcarpathia" in the discipline "History of pedagogy" for students with a bachelor's degree in the direction of training 6.010102 "Primary education"]. Mukachevo : MSU, 2017. 31 p.

34. Chovriy S.Yu. Rozvytok osvity ta shkil'nytstva Zakarpattya : metodychni rekomendatsiyi do vyvchennya temy z dystsypliny "Istoriya pedahohiky" dlya studentiv osvith'oho stupenya "bakalavr" spetsial'nosti 013 "Pochatkova osvita" [Development of education and schooling in Transcarpathia: guidelines for studying the topic of the discipline "History of Pedagogy" for students of educational degree "Bachelor" specialty 013 "Primary Education"]. Mukachevo : MSU, 2019. 46 p.

ЗМІСТ

ВСТУП	31
РОЗДІЛ 1. Підготовка вчителів для шкіл Закарпаття як історико-педагогічна проблема	43
1.1. Розроблення проблеми в науковій літературі	43
1.2. Архівні джерела з проблеми дослідження	55
Висновки до першого розділу	66
РОЗДІЛ 2. Організаційно-педагогічні засади підготовки вчительських кадрів у Закарпатті (друга половина XVIII століття – 1919 р.)	69
2.1. Передумови становлення вчительських семінарій у системі освіти Закарпаття	69
2.2. Вчительські семінарії Закарпаття в освітньому законодавстві Угорського королівства	79
2.3. Особливості організації діяльності вчительських семінарій	95
2.4. Теоретико-практична професійна підготовка майбутніх вчителів	112
Висновки до другого розділу	128
РОЗДІЛ 3. Розвиток професійної педагогічної освіти Закарпаття (1919–1944)	131
3.1. Організаційно-педагогічне реформування системи педагогічної освіти Закарпаття Чехословацького періоду (1919–1938)	131
3.2. Специфіка підготовки вчителів для шкіл Закарпаття в умовах відновлення освітньої політики Угорщини (1939–1944)	177
3.3. Перспективи використання ретродосвіду діяльності вчительських семінарій в умовах інтеграції в європейський освітній простір	207
Висновки до третього розділу	215
ВИСНОВКИ	219
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	225
ДОДАТКИ	264

ВСТУП

Актуальність проблеми дослідження. Інтенсифікація інтеграційних процесів і спрямованість українського освітнього простору до впровадження європейських стандартів зумовили необхідність переосмислення значення освіти в цивілізаційному вимірі. Важливого значення в контексті реформування системи освіти в Україні набуває ціннісна та компетентнісна переорієнтація змісту підготовки вчителів, які споконвіків виступали провідниками передових ідей, забезпечували поступ у розвитку націй і держав. Нині в Україні прийнято низку концептуально важливих документів, що визначають пріоритетні напрями та основні вектори реформування системи підготовки педагогічних кадрів до роботи в закладах освіти різних рівнів, зокрема це: Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір (2004 р.), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. (2012 р.), Галузева концепція розвитку неперервної педагогічної освіти (2013 р.), Закон України «Про вищу освіту» (2014 р.), Концепція розвитку освіти України на 2015–2025 рр. (2015 р.), Концепція Нової Української школи (2016 р.), Закон України «Про освіту» (2017 р.), Концепція розвитку педагогічної освіти (2018 р.), Професійний стандарт професії «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» (2020 р.). У Концепції розвитку педагогічної освіти (2018 р.) окреслено основні суперечності, що порушують «дисбаланс між суспільним запитом на висококваліфікованих педагогічних працівників, перспективами розвитку суспільства, глобальними технологічними змінами та існуючою системою педагогічної освіти», що потребують невідкладного вирішення. Реалізації основних вимог сучасного суспільства та потреб у реформуванні педагогічної освіти сприятиме об'єктивний історико-системний аналіз педагогічного ретродосвіду підготовки вчительських кадрів, що розширить можливості визначення перспектив реформування української педагогічної освіти в контексті єдиного освітнього простору. Вагомого значення набуває історико-регіональний вимір вивчення досвіду діяльності освітніх установ, що здійснювали

підготовку педагогічних кадрів для різних регіонів України, зокрема Закарпаття, де в силу історичних обставин, крім напрацьованих власних здобутків, були реалізовані європейські освітні моделі підготовки педагогічних кадрів. Відтак, доцільність дослідження зумовлюється низкою суперечностей між: потребою в обґрунтуванні сутності й змісту підготовки вчителів до роботи в умовах поліетнічного середовища та недостатнім урахуванням світового досвіду в його реалізації; необхідністю врахування регіональної специфіки педагогічної освіти та недостатнім вивченням ретроспективи місцевих особливостей її організації і змісту; зростаючими вимогами до професійного рівня сучасного вчителя та неповнотою реалізації в його підготовці принципу інтеграції освітньої інноватики та історико-педагогічних надбань, історично апробованих концепцій і результативних проєктів минулого.

Концептуальні ідеї професійно-педагогічної освіти вчителя представлено в дослідженнях В. Андрущенка, Б. Гершунського, С. Гончаренка, В. Кременя, М. Махмутова, А. Хуторського та ін. Методичні засади формування педагогічних кадрів розглядалися у наукових розвідках Р. Гуревича, О. Дубасенюк, А. Коломієць, Л. Онищук, О. Сисоєвої, Л. Хомич, В. Шахова та ін.

Історія вітчизняних освітньо-педагогічних систем аналізується в дослідженнях Л. Березівської, Л. Бондар, Г. Васяновича, Л. Вовк, Н. Гупана, Т. Завгородньої, І. Зайченка, С. Золотухіної, В. Кременя, О. Любара, О. Сухомлинської, Б. Ступарика, М. Ярмаченка та ін. Ретроспектива підготовки вчительських кадрів стала предметом наукового аналізу в працях Н. Андрійчук, Н. Дем'яненко, О. Дзеверіна, М. Заволоки, І. Кравченко, Т. Кучай, В. Майбороди, О. Сухомлинської та ін.

Історико-регіональний вимір дослідження проблеми становлення педагогічної освіти представлений науковими дослідженнями А. Вараниці «Учителі народних шкіл Галичини другої половини XIX – початку XX століття» (2017 р.), Т. Зузяк «Тенденції становлення педагогічної освіти на Поділлі (кінець XVIII – початок XX століття)» (2018 р.), В. Омельчука «Розвиток освіти на Волині (друга половина XIX – початок XX ст.)» (2002 р.), Н. Опущко «Розвиток освіти на

Поділлі в першій половині XIX століття» (2017 р.), І. Тонконог «Підготовка вчителів у Полтавській губернії у XIX ст. – 1917 р.» (2018 р.), та ін.

Історичні передумови освітніх процесів у Закарпатті були предметом наукових досліджень І. Гранчака, Д. Данилюка, В. Задорожного, Д. Худанича та ін. Особливості становлення та розвитку педагогіки, освіти та шкільництва в окремі хронологічні періоди в Закарпатті відображені у наукових працях (монографіях, дисертаціях) А. Бондаря, В. Гомонная, А. Ігната, М. Кляп, М. Кухти, Г. Лемко, В. Росула, Г. Розлуцької, Ч. Фединець та ін. Окремі питання щодо змісту підготовки вчителів для початкових шкіл Закарпаття другої половини XIX – початку XXI століття досліджувалися О. Фізеші.

Отже, цілісно процес становлення і розвитку системи підготовки вчителів у Закарпатті кінця XVIII – 40-их рр. XX ст. в історико-педагогічній науці не досліджувався. Зокрема, не обґрунтовано організаційно-педагогічні особливості діяльності освітніх закладів, що здійснювали підготовку вчителів у контексті змін державно-територіальної підпорядкованості закарпатських земель у визначених хронологічних межах, не узагальнено провідні тенденції контекстно-компетентнісної підготовки педагогів Закарпаття до роботи в умовах поліетнічного культурного і освітнього простору та ін. Отже, потреба у ретросистемному дослідженні специфіки і традицій педагогічної освіти Закарпаття, накопиченого конструктивного досвіду, виявленні можливостей творчого використання історико-педагогічних надбань в умовах сучасного реформування педагогічної освіти в Україні зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів у Закарпатті (кінець XVIII – 40-і роки XX століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано в контексті досліджень Мукачівського державного університету як складової комплексної теми кафедри педагогіки дошкільної, початкової освіти та освітнього менеджменту **«Науково-методичні аспекти формування професійної компетентності педагогічних кадрів вищої кваліфікації для системи дошкільної та початкової освіти в умовах**

полікультурного середовища» (номер державної реєстрації **0115U006509**), а також у рамках науково-дослідного проєкту «Сталий розвиток поліетнічного регіону» Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України.

Тему дисертації затверджено вченою радою Івано-Франківського державного педагогічного інституту ім. В.С. Стефаника (протокол № 4 від 01.12.1992 р.) та перезатверджено вченою радою Мукачівського державного університету (протокол № 5 від 26.12.2019 р.).

Мета дослідження – на основі системного ретроспективного аналізу здійснити обґрунтування організаційно-педагогічних особливостей системи підготовки вчителів у Закарпатті (кінець XVIII – 40-і роки XX століття) та розкрити можливості актуалізації конструктивного ретродосвіду в сучасних умовах підготовки педагогічних кадрів.

Завдання роботи:

1. Вивчити стан наукового розроблення ретроспективи підготовки вчителів Закарпаття кінця XVIII – 40-их років XX століття, її історіографію та джерельну базу.

2. Обґрунтувати генезу та основні етапи становлення і розвитку системи підготовки вчителів у Закарпатті та з'ясувати вплив на їх формування законодавства держав, до яких у межах розробленої періодизації входило Закарпаття.

3. Визначити особливості організації та змісту підготовки вчителів у вчительських семінаріях Закарпаття досліджуваного періоду та систематизувати основні тенденції в їх розвитку.

4. Актуалізувати конструктивний ретродосвід підготовки вчителів у Закарпатті кінця XVIII – 40-их роках XX століття в контексті сучасних умов підготовки педагогічних кадрів для закладів освіти в Україні.

Об'єкт дослідження – генеза становлення педагогічної освіти в Закарпатті кінця XVIII – 40-их роках XX століття.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів у Закарпатті досліджуваного періоду.

Хронологічні межі дослідження обґрунтовані предметом наукового пошуку охоплюють період з кінця XVIII – 40-і роки XX століття. Визначення *нижньої межі* дослідження (1774 р.) зумовлене прийняттям Габсбурзькою монархією закону «Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen», що передбачав реорганізацію народного шкільництва імперії за німецьким зразком і став основою шкільної реформи в Угорському королівстві. *Верхню межу* дослідження окреслено 1944 роком, коли I Конференцією комуністичної партії Закарпатської України було прийнято Резолюцію про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, що привело до перебудови не тільки системи освіти та шкільництва, а й системи підготовки педагогічних кадрів за радянським взірцем.

Територіальні межі дослідження визначаються територіальною приналежністю закарпатських земель до складу різних держав (Габсбурзької монархії (до 1804 р.), Австрійської імперії (1804–1867 рр.), Австро-Угорської монархії (1867–1919 рр.), Чехословацької Республіки (1919–1938 рр.), Угорщини (1939–1944 рр.)), кожна з яких реалізувала свою державну політику в сфері підготовки педагогічних кадрів для задоволення потреб освіти та шкільництва.

На різних етапах наукового пошуку для досягнення поставленої мети дослідження та розв'язання окреслених завдань використано комплекс взаємопов'язаних і взаємоузгоджених **методів дослідження**: *пошуково-бібліографічний* для вивчення архівних, бібліотечних каталогів, фондів, описів та бібліографічних видань; *класифікації та систематизації* науково-літературних джерел для визначення опорної джерельної бази і об'єктивних даних з проблеми дослідження; *контент-аналізу* архівних матеріалів (статути, навчальні плани, навчальні програми, протоколи, особові справи семінаристів, листування тощо) з метою виявлення ретроособливостей організації і змісту діяльності вчительських семінарій Закарпаття; *історико-генезисний* задля розробки періодизації процесу становлення і розвитку закладів педагогічної освіти в краї; *історико-географічний*

для визначення впливу законодавства різних держав, до складу яких у заявлених хронологічних межах входили закарпатські землі, на систему підготовки педагогічних кадрів; *історико-парадигмальний* з метою виявлення організаційно-педагогічних особливостей системи підготовки вчителів відповідно до розробленої періодизації; *інтерпретації та узагальнення* з метою актуалізації конструктивного історичного досвіду в сучасній практиці підготовки вчителів, формулювання висновків та рекомендацій.

Джерельна база дослідження зумовлена метою та завданнями наукового пошуку, його проблемно-тематичним спрямуванням:

- *архівні документи і матеріали* Державного архіву Закарпатської області: Ф. 28 Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919–1938 pp.; Ф. 151 Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1792–1939 pp.; Ф. 336 Ужгородська греко-католицька півче-учительська семінарія, м. Ужгород, 1882–1935 pp.; Ф. 1048 Ужгородська греко-католицька жіноча вчительська семінарія, м. Ужгород Ужанської жупи, 1929–1933 pp.; Ф. 1551 Державна вчительська семінарія, м. Мукачево Березької жупи, 1914–1941 pp.

- *нормативні матеріали*: «Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in den sämtlichen kaiserlich-königlichen Erbländern. 1774.», «Ratio Educationis totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. MDCCLXXVII.», «Ratio Educationis publicae totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidam adnexas. 1806.», «Systema Scholarum. 1845.», 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában, 1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben, 1893. évi XXVI. törvénycikk a községi, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről, 1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságáról, Zákon ze dne 3. dubna 1919, č. 189 Sb. z. a n., o školách národních a soukromých ústavech vyučovacích a vychovávacích, Zákon ze dne 9. dubna 1920, č. 292 Sb. z. a n., jímž se upravuje správa školství, Nařízení vlády

republiky Československé ze dne 6. listopadu 1920, č. 605 Sb. z. a n., o místních radách školních a o místních výborech školních (pro školy menšinové), Zákon ze dne 9. dubna 1920, č. 306 Sb. z. a n., kterým se přechodně upravují právní svazky učitelstva na veřejných školách obecných a obečanských, Zákon ze dne 13. července 1922, č. 226 Sb. z. a n., jímž se mění a doplňují zákony o školách obecných a občianských (Malý školský zákon), Zákon ze dne 24. června 1926, č. 104 Sb. z. a n., o úpravě platových a služebních poměrů učitelstva obecných a obečanských škol (Učitelský zákon), Vládní nařízení ze dne 14. září 1928, č. 162 Sb. z. a n., o služebním poměru učitelstva obecných a občanských (měšťanských) škol. (Služební pragmatika učitelstva národních škol), 1938. évi XIV. törvénycikk a tanítóképzésről, 1940. évi XX. törvénycikk az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról, а також положення, розпорядження, накази керівних органів освіти (Австро-Угорщина, Чехословаччина, Угорщина), до складу яких входило Закарпаття в досліджуваний період;

- *установчі документи:* A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister folyó évi 10998. sz. alatt kiadott szabályrendelete, az állami elemi és polgári-iskolai tanító és tanítónő-képezdek igazgatása tárgyában (1877) / Положення про організацію освітнього процесу в державних початкових та горожанських учительських семінаріях, Az állami elemi népiskolai tanító- és tanítónőképző-intézetek tanképesítő-vizsgálati szabályzata (1911) / Положення про організацію підсумкової атестації в державних початкових педагогічних закладах, Képesítő-vizsgálati szabályzat a m. kir. állami elemi népiskolai tanító- és tanítónőképző-intézetek számára (1914) / Положення про організацію підсумкової атестації в державних початкових педагогічних закладах, Статут курсів для екстернатної форми підготовки вчителів до іспитів зрілості в учительських семінаріях (1931), навчальні плани, навчальні програми та ін.;

- *науково-літературні фонди:* Національної бібліотеки імені Ференца Сечені (Угорщина), Національної педагогічної бібліотеки і музею (Угорщина), Закарпатської обласної універсальної наукової бібліотеки, наукових бібліотек

Науково-дослідного університету імені Лоранда Етвеша (Угорщина), Мукачівського державного університету;

- *періодичні видання*: «Урядовий вісник» (1920–1934), «Учитель» (1920–1936), «Учительський голос» (1930–1939), «Народная школа» (1920–1944), «Подкарпатська Русь» (1923–1936), «Ungmegyei Tanügy» (1881–1884) та ін.;
- *інтернет-сайти*: www.zakon.rada.gov.ua, www.mon.gov.ua, www.me.gov.ua, www.msu.edu.ua та ін.

Наукова новизна і теоретичне значення результатів дисертаційної роботи полягають у тому, що *вперше*:

- на основі системного ретроспективного аналізу *досліджено* організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів Закарпаття в контексті державно-територіальної приналежності закарпатських земель наприкінці XVIII – 40-их роках XX століття (Габсбурзької монархії (до 1804 р.), Австрійської імперії (1804–1867 рр.), Австро-Угорської монархії (1867–1919 рр.), Чехословацької Республіки (1919–1938 рр.), Угорщини (1939–1944 рр.));
- *обґрунтовано* періодизацію процесу становлення та розвитку закладів підготовки вчителів Закарпаття наприкінці XVIII – 40-их роках XX століття: I етап (друга половина XVIII століття – 1919 р.) – зародження закладів педагогічної освіти та нормативно-правового регулювання їх діяльності; II етап (1919–1938 рр.) – організаційно-педагогічне реформування системи педагогічної освіти в контексті умов полікультурного регіону; III етап (1939–1944 рр.) – ідейно-патріотична спрямованість змісту підготовки вчителів у педагогічних закладах;
- *уточнено* особливості організації та змісту теоретико-практичної підготовки вчителів у закладах педагогічної освіти Закарпаття досліджуваного періоду та систематизовано основні тенденції в їх розвитку відповідно до розробленої періодизації.

До актуальної науково-дослідницької площини *введено* 42 маловідомих архівні джерела та нормативно-правові документи (статистичні дані, пов'язані з діяльністю трьох закладів професійної педагогічної освіти краю: Ужгородська

королівська греко-католицька півце-учительська семінарія; Ужгородська греко-католицька жіноча учительська семінарія; Мукачівська угорська королівська державна народошкільна вчительська семінарія; річні звіти директорів згаданих закладів, програмові вимоги з дисциплін та педагогічної практики, розклади занять та ін.), які значно збагачують джерельну базу вітчизняної історико-педагогічної науки.

Подальшого розвитку набули конструктивні ідеї з досвіду діяльності учительських семінарій Закарпаття кінця XVIII – 40-их років XX століття, що відкриває нові можливості в сфері викладання історії педагогіки, порівняльної педагогіки, підготовки вчителів у закладах вищої педагогічної освіти.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що вивчення організаційно-педагогічних особливостей системи підготовки вчителів у Закарпатті кінця XVIII – у 40-их роках XX століття сприяє об'єктивному трактуванню низки історичних подій, фактів щодо її організації і змісту залежно від державно-територіального підпорядкування Закарпаття з урахуванням полікультурності регіону. Основні положення та висновки проведеного дослідження відображено в навчально-методичному посібнику «Підготовка вчителів для шкіл Закарпаття (XIX ст. – 40-і роки XX ст.): методичні рекомендації до вивчення теми «Розвиток освіти та шкільництва Закарпаття» з дисципліни «Історія педагогіки» для студентів освітнього ступеня «бакалавр» напряму підготовки 6.010102 «Початкова освіта» (2017) і впроваджено в освітній процес підготовки майбутніх учителів початкових шкіл. Обґрунтовані в дисертації теоретичні положення можуть бути використані в процесі написання навчально-методичних і навчальних посібників із курсів «Історія педагогіки», «Порівняльна педагогіка», а також у розробленні програм семінарів і спецкурсів; у системі педагогічної освіти, у практиці післядипломної педагогічної освіти; можуть слугувати базою для написання магістерських робіт, виконання подальших наукових досліджень з розвитку історії, теорії і практики вітчизняної системи підготовки педагогічних кадрів.

Матеріали дисертації **впроваджено** в освітній процес Мукачівського державного університету (довідка № 2527 від 30.12.2020 р.); ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (довідка № 3847/01-14 від 30.12.2020 р.), Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 01-08/550 від 28.12.2020 р.), Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (довідка № 645 від 29.12.2020 р.), Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка № 2183/01 від 28.12.2020 р.), а також упроваджено в науково-дослідному проєкті «Сталий розвиток поліетнічного регіону» Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України (довідка № 31 від 27.05.2019 р.).

Апробація основних положень, висновків і результатів дослідження.

Основні положення здійсненого дослідження організаційно-педагогічних особливостей системи підготовки вчителів у Закарпатті кінця XVIII – у 40-их рр. XX століття було оприлюднено на 34 науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Podkarpatská Rus v éře První republiky» (Прага, 2014), «Oktatás és nevelés – gyakorlat es tudomány» (Дебрецен, 2014), «Pedagogy and Psychology in the age of globalisation – 2016» (Будапешт, 2016), IV. Neveléstudományi és Szakmódszertani Konferencia (Штурово, 2016), «Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка» (Суми, 2016), «Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи» (Ніжин, 2016), «Актуальні проблеми початкової освіти та інклюзивного навчання у світлі євроінтеграції» (Львів, 2016), «Формування особистості в багатоступеневій системі освіти: досвід, реалії, перспективи» (Умань, 2017), VI. Neveléstudományi és Szakmódszertani Konferencia (Штурово, 2018), «Творча спадщина А.С. Макаренка в контексті інноваційного розвитку освіти XXI століття» (Суми, 2018), «Horizontok és Dialógusok» (Печ, 2018, 2019), «Premeny školy a učiteľské vzdelávanie v historickom kontexte a nové perspektívy» (Пряшів, 2019), «Виклики XXI століття у сфері середньої та вищої освіти Східної та Центральної Європи в процесі реформування освіти» (Берегове, 2019), «Сучасні тенденції розвитку науки й освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів» (Мукачево, 2020); *всеукраїнського рівня* –

«Гуманізм. Людина. Духовність» (Дрогобич, 1993), «Модернізація системи освіти в Україні на засадах національних традицій та етнопедагогіки, гуманізації і демократизації, світового досвіду» (Івано-Франківськ, 1995), «Інноваційний розвиток у вищій школі та сучасні освітні технології» (Мукачево, 2013), «Вища школа і ринок праці: інтеграція, модернізація, інтернаціоналізація» (Мукачево, 2016), «Наука та освіта: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі» (Мукачево, 2016), «Ідея університету у європейському і національному вимірах: традиції, сьогодення, перспективи» (Львів, 2016), «Інновації в освітньому середовищі: надбання та перспективи» (Умань, 2016), «Реалії та перспективи євроінтеграційного розвитку післядипломної педагогічної освіти України» (Ужгород, 2016), «Розвиток виховної роботи у сучасному вищому навчальному закладі: змістовні домінанти та тенденції» (Харків, 2016), «Сучасні тенденції розвитку науки і освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів» (Мукачево, 2017), «Підготовка сучасного педагога дошкільної та початкової освіти в умовах розбудови Нової української школи» (Херсон, 2018), «Післядипломна педагогічна освіта: особливості професійно-особистісного розвитку педагогів в умовах освітньої реформи» (Ужгород, 2018), «V Морозівські читання «Тьюторство як засіб інтернаціоналізації освітньо-наукового простору вищої школи» (Київ, 2018); «Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в освітньому та науковому просторі» (Мукачево, 2020); *міжрегіонального рівня* – «Просвіта»: історія, постаті, чин» (Івано-Франківськ, 1993); «Духовно-естетичний розвиток особистості у контексті євроінтеграційних процесів» (Ужгород – Київ – Миколаїв, 2016); *міжвузівського рівня* – «Біля витоків народної освіти краю» (Ужгород, 1995), «Актуальні аспекти та перспективи сучасної освіти і науки» (Мукачево, 2014), «Підготовка педагогічних кадрів до роботи з різними категоріями дітей: виклики та можливості» (Хмельницький, 2018).

Результати дисертаційної праці обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки дошкільної, початкової освіти та освітнього менеджменту Мукачівського державного університету.

Публікації та особистий внесок. Основні теоретичні положення й висновки дисертації відображено у 32 одноосібних публікаціях, із них: 8 статей у фахових виданнях України, 3 – в іноземних наукових періодичних виданнях, 19 – у збірниках наукових праць і матеріалів конференцій, 2 навчально-методичні посібники та 2 монографії у співавторстві. У колективній монографії *«Актуальні проблеми виховного простору: пошук, інновації, підходи»* (2017) авторськими є положення про підходи Августина Волошина щодо якісної підготовки вчителів (с. 216–224), у колективній монографії *«Економічна ефективність vs соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи»* (2019) авторськими є положення про підготовку педагогічних кадрів для поліетнічного регіону (с. 222–224.).

Обсяг і структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (354 найменування, у т. ч. 130 архівних справ, 120 джерел іноземною мовою), 15 додатків на 42 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 306 сторінок друкованого тексту, основний зміст викладено на 194 сторінках. Робота містить 16 таблиць і 2 рисунки на 83, 86 сторінках.

РОЗДІЛ 1

Підготовка вчителів для шкіл Закарпаття як історико-педагогічна проблема

1.1. Розроблення проблеми в науковій літературі

В умовах інтеграції вітчизняної системи освіти в європейський та світовий освітній простір вагомого значення набуває вивчення і ретроспективний аналіз педагогічних процесів, явищ (у тому числі й становлення та розвитку закладів педагогічної освіти) з урахуванням регіональних та полікультурних особливостей. В нашому випадку – це Закарпаття – край культурного, етнічного, релігійного розмаїття, яке впродовж кінця XVIII – 40-их років XX століття входило до складу ряду держав, зокрема Угорського королівства, Австро-Угорщини, Чехословацької Республіки, Угорщини, що зумовило його полікультурність, а також реалізацію європейських освітніх моделей підготовки педагогічних кадрів [229], [275]. Ретельне вивчення історико-педагогічних джерел та узагальнення наукового досвіду становлення і розвитку системи підготовки вчителів сприятиме євроінтеграційним процесам педагогічної освіти України та її успішному реформуванню.

Аналіз літератури та документів із проблеми дослідження, що охоплює великий хронологічний проміжок (сто сімдесят років) часу, здійснено за такими напрямками: 1) нормативно-законодавча база; 2) довідково-статистичні видання; 3) періодичні видання; 4) наукові праці.

Вивчення історико-педагогічних процесів, явищ неможливе без ґрунтовного аналізу нормативно-правової бази, яка саме їх регламентувала і представлена значною кількістю законів, наказів, розпоряджень, положень, нормативних документів керівних органів освіти держав (Угорське королівство, Австро-Угорщина, Чехословацька Республіка, Угорщина), до складу яких входило Закарпаття в досліджуваний період. До них належать: *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in den sämtlichen kaiserlich-königlichen Erbländern. 1774.* / Загальний шкільний статут для німецьких нормальних, головних та тривіальних шкіл (1774 р.) [340, с. 14], *Ratio Educationis*

totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. MDCCLXXVII. / Система освіти Угорського королівства і в приєднаних до нього провінціях (1777 р.) [257], [322], Ratio Educationis publicae totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas. 1806. / Система шкільної освіти Угорського королівства та всіх прилеглих земель (1806 р.) [322], Systema Scholarum. 1845. / Система шкіл (1845 р.) [225, с. 48], 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában / Закон XXXVIII «Про народну освіту» (1868 р.) [305, с. 213–282], A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister folyó évi 10998. sz. alatt kiadott szabályrendelete, az állami elemi és polgári-iskolai tanító és tanítónő-képezdek igazgatása tárgyában (1877) / Положення про організацію освітнього процесу в державних початкових та горожанських учительських семінаріях (1877 р.) [313, с. 529–545], 1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben / Закон XVIII «Про вивчення угорської мови в закладах освіти» (1879 р.) [256, с. 620–622], 1893. évi XXVI. törvénycikk a községi, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről / Закон XXVI «Про впорядкування заробітної плати учителів парафіяльних та муніципальних шкіл» (1893 р.) [300, с. 67], 1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságáról / Закон XXVII «Про правові відносини у недержавних початкових народних школах та винагороди вчителів муніципальних та парафіяльних шкіл» (1907 р.) [276, с. 370–394], Az állami elemi népiskolai tanító- és tanítónőképző-intézetek tanképesítő-vizsgálati szabályzata (1911) / Положення про організацію підсумкової атестації в державних початкових педагогічних закладах (1911 р.) [298, с. 87–102], Képesítő-vizsgálati szabályzat a m. kir. állami elemi népiskolai tanító- és tanítónőképző-intézetek számára (1914) / Положення про організацію підсумкової атестації в державних початкових педагогічних закладах (1914 р.) [302], Zákon ze dne 3. dubna 1919, č. 189 Sb. z. a n., o školách národních a soukromých ústavech vyučovacích a vychovávacích / Закону від 3 квітня 1919 р. № 189 щодо відкриття народних шкіл та приватних закладів освіти [324, с. 263–264], Zákon ze dne 9. dubna 1920, č. 292 Sb. z. a n., jímž se

upravuje správa školství / Закону від 9 квітня 1920 р. № 292 «Про врегулювання питань управління освітою» [328, с. 624–628], Nařízení vlády republiky Československé ze dne 6. listopadu 1920, č. 605 Sb. z. a n., o místních radách školních a o místních výborech školních (pro školy menšinové) / Постанова від 6 листопада 1920 р. № 605 «Про місцеві шкільні ради та міські шкільні комітети (для шкіл меншин)» [331, с. 1521–1525], Zákon ze dne 9. dubna 1920, č. 306 Sb. z. a n., kterým se přechodně upravují právní svazky učitelstva na veřejných školách obecných a obecných / Закон від 9 квітня 1920 р. № 306 «Про тимчасове врегулювання правового статусу вчителів державних народних та горожанських шкіл» [328, с. 701–702], Zákon ze dne 13. července 1922, č. 226 Sb. z. a n., jímž se mění a doplňují zákony o školách obecných a občanských (Malý školský zákon) / Закон від 13 липня 1922 р. № 226 «Про внесення змін до законів про народну та горожанську школи (Малий шкільний закон)» [332, с. 1003–1007], Zákon ze dne 24. června 1926, č. 104 Sb. z. a n., o úpravě platových a služebních poměrů učitelstva obecných a obecných škol (Učitelský zákon) / Закон від 24 червня 1926 р. № 104 «Про коригування заробітної плати та умов праці вчителів народних та горожанських шкіл (Учительський закон)» [334, с. 479–490], Vládní nařízení ze dne 14. září 1928, č. 162 Sb. z. a n., o služebním poměru učitelstva obecných a občanských (měšťanských) škol. (Služební pragmatika učitelstva národních škol) / Розпорядження від 14 вересня 1928 р. № 162 «Про службові стосунки вчителів народних та горожанських шкіл (Службова прагматика вчителів народних шкіл)» [335, с. 999–1024], Статут курсів для екстернатної форми підготовки вчителів до іспитів зрілості в учительських семінаріях (1931) [185], 1938. évi XIII. törvénycikk a gyakorlati irányú középiskoláról / Закон XIII «Про середню фахову школу» (1938 р.) [258, с. 99–112], 1938. évi XIV. törvénycikk a tanítóképzésről / Закон XIV «Про професійну підготовку вчителів» (1938 р.) [258, с. 113–119], 1940. évi XX. törvénycikk az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról / Закон XX «Про шкільну повинність та восьмирічну народну школу» (1940 р.) [292, с. 110–114] та ін.

У досягненні достовірності та ґрунтовності історико-педагогічних досліджень суттєву роль відіграють довідково-статистичні видання. Оскільки

наше дослідження розглядає еволюцію закладів підготовки вчителів в умовах входження території Закарпаття до складу різних європейських держав упродовж заявленого хронологічного періоду, то важливу роль набувають напрацювання науковців з історії Закарпаття, в яких комплексно висвітлюються питання політичного устрою та соціально-економічного, культурно-освітнього розвитку краю. До таких праць належить трьохтомне видання авторського колективу під керівництвом І. Гранчака «Нариси історії Закарпаття» (Ужгород, 1993, 1995, 2003) [79], [80], [81], яке розглядає історію краю від найдавніших часів до сучасності, а також посібник авторського колективу за редакцією М. Вегеша та Ч. Фединець «Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / українськомовний варіант українсько-угорського видання» (Ужгород, 2010) [52], що висвітлює матеріали суспільно-політичного, соціально-економічного, культурно-освітнього життя регіону.

Фактологічний матеріал з історії закарпатського краю в період приналежності до різних державних утворень висвітлено у таких наукових доробках: М. Болдижар «Закарпаття між світовими війнами. Факти. Події. Люди. Оцінки» (Ужгород, 2001) [3], М. Вегеш та авторський колектив «Хроніка Закарпаття. 1867–2010» (Ужгород, 2011) [214], І. Кондратович «Історія Подкарпатскої Руси для народу» (Ужгород, 1924) [65], М. Лучкай «Історія карпатських русинів : у 6-ти томах» (Ужгород, 1999–2011) [70], Магочій П.-Р. «Народ нивыдыкы : Ілюстрована історія карпаторусинів» (Ужгород, 2007) [72], П. Стерчо «Карпато-Українська держава» (Львів, 1994) [201], Черничко С. та Фединець Ч. «Наш місцевий Вавилон: Історія мовної політики на території сучасного Закарпаття у першій половині ХХ століття (до 1944 року)» (Ужгород, 2014) [216], Fedinec Csilla «A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944» (Galánta–Dunaszerdahely, 2002) [293].

Важливого значення в нашому дослідженні набули видання (інструктивно-методичні матеріали, листи, рекомендації) з питань розвитку освіти в державах, до яких входило Закарпаття в різні історичні періоди. Зокрема, в Австро-Угорщині – «A tanítóképezde szervezete az 1868-ki XXXVIII. t. cz. értelmében»

(Buda, 1870) [246], «A m. kir. állami elemi tanítónőképezdek tanterve. Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi magyar kir. minister 1881. évi augusztus hó 26-án, 20.364. sz. a. kelt rendeletéből» (Budapest, 1888) [238], «A magyar királyi állami elemi tanítóképezdek tanterve. Kiadatott a vallás- és közoktatás m. kir. minister 1882-ik évi február hó 6-án 3.998. sz. a. kelt rendeletéből» (Budapest, 1890) [237], «Tanterv és Tantervi Utasítások az állami elemi iskolai tanító- és tanítónőképző-intézetek számára. Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1911. évi június hó 30-án, 78.000. sz. a. kelt rendeletével» (Budapest, 1911) [341]; Чехословацькій Республіці – «О нострификациях учительских дипломов : Розпорядження школьного оддѣла цивильноѣ управы Подкарпатскоѣ Руси з дня 29. марта 1921, ч. 4416» (Ужгород, 1922) [88, с. 3], «О школьном и о таксах за экзамены на державных средних школах в Подкарпатской Руси : Розпорядження з дня 9. фебруара 1922, ч. 2642» (Ужгород, 1922) [91, с. 5–7], «О зложенію экзаменов учительскоѣ способности : Розпоряджене з дня 18 августа 1923, ч. 19.378» (Ужгород, 1923) [86, с. 119–120]; Угорщині – «Tanterv és utasítások a líceum és leánylíceum számára. Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1939. évi június hó 10-én kelt 133.864/1939. IX. üo. számú rendeletével» (Budapest, 1939) [342], «Tanterv és útmutatások a nyocosztályos népiskola számára» (Budapest, 1941) [343], [344], [345], [346], [347], видані Міністерствами і регіонально-територіальними органами управління освітою з метою роз'яснення основних нормативних документів, містять інформацію про навчальні плани, програми та кваліфікаційні вимоги тощо [231], [273].

Інформацію щодо освітніх процесів досліджуваного періоду, в контексті яких розвивалася педагогічна освіта краю, можна отримати з періодичних видань, на сторінках яких публікувались освітні документи і матеріали, дотичні проблемі підготовки вчителів для народних шкіл регіону та професійного вдосконалення педагогічних кадрів. Так, у період Австро-Угорщини в краї виходив угорськомовний щомісячний журнал «Ungmegyei Tanügy» (Ungvár, 1881) та перша русинська газета «Учитель» (Ужгород, 1867), редактором і видавцем якої був педагог Ужгородської королівської греко-католицької півце-учительської семінарії А. Репай, яка виходила друком упродовж 1867 р. Метою друкованого

органу було «вказати на досягнення «європейської, почасти угорської, особливо ж руської культури шкіл», друкувати матеріали для шкільної молоді, для недільних шкіл, для освітньої роботи вчителя з неграмотними селянами тощо. Значення цієї газети не у високому фаховому рівні, а в широкому бажанні допомогти затурканим дяко-учителям в їх роботі, захистити їх людську гідність, заговорити до них з повагою і розумінням їх важкого становища та потреб, піднести рівень освітньої роботи серед мас» [13, с. 85]. У Чехословацький період в краї з'являється ряд періодичних видань: «Учитель» (1920–1936) – журнал шкільного реферату (відділу) Цивільної управи Підкарпатської Русі в якому друкувались нормативні документи, публікації з педагогічної теорії та практики; «Учительський голос» (1930–1939) і «Наша школа» (1935–1937) – друковані органи народовецького педагогічного товариства «Учительська громада»; «Подкарпатска Русь» (1923–1936) – орган Педагогічного товариства Підкарпатської Русі на сторінках якого публікувались краєзнавчі, культурно-освітні матеріали. Варто зазначити, що педагогічний часопис «Народная школа» (1920–1944) був органом Педагогічного товариства Підкарпатської Русі й після приєднання краю до Угорщини став двомовним, тобто угорсько-русинським. У журналі друкувались нормативні документи, оголошення, а також статті науково-методичного спрямування.

Історіографія освіти та шкільництва Закарпаття представлена рядом монографій та наукових праць, дотичних до теми нашого дослідження. Зокрема, в монографії О. Фізеші «Початкова школа на Закарпатті (друга половина XIX – початок XXI ст.)» (Ужгород, 2015) [211] на основі дослідження фактологічних матеріалів Державного архіву Закарпатської області зроблено ґрунтовний науковий аналіз процесу становлення і розвитку початкової школи Закарпаття другої половини XIX – початку XXI ст., актуалізовано досвід функціонування початкових шкіл зазначеного періоду в сучасних умовах реформування національної системи освіти. В колективній монографії В. Химинця, П. Стрічика, Б. Качура, М. Талапканича «Освіта Закарпаття» (Ужгород, 2009) [213] подано аналіз становлення та розвитку освіти в краї, висвітлено внесок в даний процес

релігійних, культурно-освітніх діячів різної історичної доби, громадських організацій від найдавніших часів до сьогодення. У працях В. Гомонная «Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX – XX ст.)» (Ужгород, 1992) [13] та «Народна освіта Радянського Закарпаття» (Київ–Ужгород, 1988) [14] здійснено оглядовий історичний аналіз розвитку освіти, шкільництва та педагогічної думки краю. В монографії В. Росула «Освіта Закарпаття на зламі століть» (Мукачево, 2002) [197] відображено історичний розвиток освіти Закарпаття на зламі XIX, XX та XXI століття через призму діяльності педагогічних постатей і культурно-освітніх діячів. В монографії М. Кляп «Педагогічна та освітньо-культурна діяльність Августина Волошина в міжвоєнний період» (Ужгород, 2001) [63] висвітлено науково-педагогічну та громадсько-культурну діяльність директора Ужгородської греко-католицької півце-учительської семінарії в 20–30-х роках XX століття.

Вагомими в контексті нашого дослідження є наукові розвідки зарубіжних дослідників історії освіти та шкільництва регіону. Зокрема, Dráviczki Sándor «Tanítóképzés Szabolcs megyében / Підготовка вчителів в Саболич медьє» (Nyíregyháza, 2005) [290], Fedinec Csilla «Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991) / Сторінки історії уорськомовної освіти Закарпаття (1938–1991)» (Budapest, 1999) [294], Kiss Áron «A magyar népiskolai tanítás története / Історія народної освіти Угорщини» (Budapest, 1881) [303], Mészáros István «A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon / Тисячолітня історія католицької школи Угорщини» (Budapest, 2000) [315], Német András «A magyar tanítóképzés története (1775–1975) / Історія підготовки вчителів в Угорщині (1775–1975)» (Zsámbék, 1990) [318], Pešina Josef «Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti / Шкільництво на Підкарпатській Русі» (Praha, 1933) [319], Szakál János «A magyar tanítóképzés története / Історія підготовки вчителів в Угорщині» (Budapest, 1934) [340] та ін. Слід зауважити, що автори цих праць подають багатий фактологічний матеріал, статистичні дані стану освіти регіону.

Для повноти вивчення основних тенденцій генези педагогічної освіти краю важливу роль відіграють монографії та дисертаційні напрацювання дослідників

інших регіонів України. Зокрема, монографія Н. Дем'яненко, І. Кравченко «Учительські інститути в системі педагогічної освіти України (друга половина XIX – початок XX ст.)» (Київ, 2010) [17], в якій автори обґрунтували процес виникнення і розвитку учительських інститутів в Україні досліджуваного періоду. А. Вараниця у дисертаційному дослідженні «Учителі народних шкіл Галичини другої половини XIX – початку XX століття» (Львів, 2017) [5] подає колективну біографію учителів народних шкіл Галичини зазначеного періоду без поділу за національними та територіальними критеріями, що дає підстави розглядати вчительство як певну цілість, поєднану професійною ідентичністю, специфікою фаху, соціально-економічними умовами. Важливе місце у дисертаційній роботі А. Вараниці відведено проблемі формування вчительських кадрів через призму аналізу вибору фаху, базової освіти та підготовки народних учителів у вчительських семінаріях Галичини в досліджуваний період, удосконаленню рівня професійної компетентності, розкриттю гендерного аспекту (особливості приватних доль учителів і вчительок та організації їхнього сімейного життя), висвітленню побутових та матеріальних умов життя і праці вчителів. Ґрунтовним та змістовним у сфері наукового висвітлення генези освіти є дисертаційне дослідження Т. Зузяк на тему: «Тенденції становлення педагогічної освіти на Поділлі (кінець XVIII – початок XX століття)» (Полтава, 2018) [55]. Науковцем на основі історико-хронологічного підходу встановлено, що наприкінці XVIII – на початку XX ст. на Поділлі сформувалася освіта, яка, загалом, відповідала австрійській (Західне Поділля) та російській (Східне Поділля) освітнім моделям, розкрито специфіку підготовки освітянських кадрів у закладах духовної та гімназійної освіти, висвітлено зміст і з'ясовано тенденції професійної підготовки майбутніх учителів у педагогічних закладах освіти Поділля досліджуваного періоду. У дисертаційному дослідженні Н. Опушко «Розвиток освіти на Поділлі в першій половині XIX століття» (Житомир, 2017) [89] розроблено періодизацію розвитку системи освіти на Поділлі (три періоди: початок освітніх реформ, зміна політичних орієнтацій в освіті, русифікація), виявлено тенденції розвитку освіти на Поділлі в досліджуваний період. На основі тенденцій окреслено особливості

організації та змісту педагогічного процесу (становість освіти, перевага точних наук у приходських та повітових училищах, значущість викладання Закону Божого, пріоритетність у переліку предметів повітових училищ російської словесності та історії, пряма залежність змісту освіти в навчальних закладах Подільської губернії першої половини XIX ст. від політики уряду, загальносуспільних морально-етичних спрямувань. Значним внеском у вивчення проблеми розвитку педагогічної освіти на Волині є дисертаційне дослідження В. Омельчук на тему: «Розвиток освіти на Волині (друга половина XIX – початок XX ст.)» (Київ, 2002) [87]. Науковцем охарактеризовано соціально-історичні та культурологічні умови, що вплинули на розвиток освіти зазначеного періоду, охарактеризовано вплив духовенства на становлення національної духовно-освітньої культури на Волині, який реалізувався багатогранно в умовах полікультурності регіону, висвітлено характер світської освіти регіону. У дисертаційній роботі І. Тонконог «Підготовка вчителів у Полтавській губернії у XIX ст. – 1917 р.» (Київ, 2018) [204] з'ясовано суспільно-політичні аспекти стану освіти і підготовки вчителів у досліджуваній період та виокремлено тенденції розвитку педагогічної освіти в Полтавській губернії. В згаданих дисертаційних дослідженнях закарпатська педагогічна освіта не досліджувалась.

Таким чином, вивчення та узагальнення результатів аналізу науково-педагогічної літератури і дисертаційних досліджень засвідчує, що проблема обґрунтування цілісного процесу становлення і розвитку педагогічної освіти Закарпаття кінця XVIII – 40-их рр. XX століття не була предметом системного вивчення.

Важливого значення для написання дисертаційної роботи є окреслення ключових понять. Оскільки предметом нашого дисертаційного дослідження є організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів у Закарпатті досліджуваного періоду, то ключовими поняттями нашої роботи є поняття «заклади педагогічної освіти» та «організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів».

В «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренка «педагогічна освіта» трактується як «система підготовки педагогічних кадрів (учителів, вихователів тощо) для загальноосвітньої школи та інших навчально-виховних закладів у педагогічних університетах і інститутах, педагогічних училищах, університетах; у широкому розумінні – підготовка педагогічних і науково-педагогічних кадрів для навчальних закладів усіх типів, включаючи професійно-технічні, середні спеціальні й вищі; сукупність знань, здобутих у результаті цієї підготовки» [15, с. 252]. Під закладами педагогічної освіти ми розуміємо сукупність освітніх установ, які діяли в межах досліджуваного нами хронологічного періоду в Закарпатті, в яких здійснювалася професійна підготовка вчителів початкових шкіл. Зокрема, до них належали «препарандії», «вчительські семінарії», «вчительські ліцеї». Препарандіями (від лат. *preparandia* – підготовча школа) називали заклади освіти, які створювалися при «нормальних» школах (латинська: *schola normalis*) з метою підготовки вчителів [307, с. 1100].

Вперше поняття «препарандія» як заклад педагогічної освіти було вжито 1777 р. в документі «*Ratio Educationis*» [322]. Курс підготовки вчителів у таких закладах педагогічної освіти тривав від кількох місяців (1777 р.) до двох років (з 1845 р.) й завершувався складанням кваліфікаційних іспитів. Зазначимо, що в українській історико-педагогічній науці поняття «препарандія», що позначає заклад педагогічної освіти вживався тільки стосовно західної території, яка в кінці XVIII ст. належала до Габсбурзької монархії. Так, в Галичині першу препарандію було відкрито при нормальній школі в 1775 р. в м. Львові, а в Закарпатті – в 1793 р. в м. Ужгороді.

Наступним за хронологією поняттям, що вживалося на позначення закладу педагогічної освіти, було поняття «семінарія» (від лат. *seminarium* – розплідник; школа). Зокрема, в «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренка воно трактується як «назва деяких середніх спеціальних навчальних закладів. У другій половині XVI ст. в ряді країн Західної Європи семінаріями вперше почали називати духовні навчальні заклади. В XVII ст. в Західній Європі було створено семінарії для підготовки вчителів. У Російській імперії і в Україні існували

учительські семінарії, що готували вчителів початкових шкіл, а також духовні семінарії – середні духовні навчальні заклади для підготовки священнослужителів» [15, с. 300]. Саме в розумінні семінарії як закладу підготовки вчителів для початкових шкіл, ми вживатимемо поняття «вчительська семінарія», на яку було перейменовано вже згадувану нами препарандію у 1868 р. в Ужгородську греко-католицьку півце-вчительську семінарію. Відповідно, на всій угорській території Австро-Угорської імперії, заклади педагогічної освіти, в яких здійснювалася підготовка вчителів початкових шкіл, після прийняття Закону XXXVIII «Про народну освіту» (1868 р.) називалися вчительськими семінаріями.

На позначення закладу педагогічної освіти ми також вживаємо поняття «ліцей» (від грец. Λύκειον – назва району на околиці Стародавніх Афін), зокрема з 1938 р. вчительські семінарії Закарпаття було реорганізовано в учительські ліцеї, тобто заклад педагогічної освіти, який набув поширення в Угорщині міжвоєнного періоду, основною особливістю якого було виключення з навчальних планів вивчення латинської мови, натомість уведення до змісту підготовки вчителів вивчення сучасних мов, літератури та мистецтва.

У контексті нашого дослідження важливим є розуміння поняття «організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів», що дозволить нам чітко виокремити як організаційні, так і педагогічні особливості підготовки вчителів у Закарпатті кінця XVIII – 40-их рр. XX століття. Отже, найперше наше завдання полягає в з'ясуванні змісту поняття «особливість». Синонімами до нього виступають слова «властивість», «риса», «показник», «те, що характеризується чимось особливим, ознака» тощо. В Академічному тлумачному словнику української мови (1970–1980) подані такі значення цього слова: «характерна риса, ознака, властивість кого-, чого-небудь»; «своєрідність, специфіка чого-небудь» [200]. Особливість як властивість, своєрідність і специфіка є найбільш вдалим для використання в нашому дослідженні, адже ми виявлятимемо специфічні ознаки становлення системи підготовки вчителів у закладах педагогічної освіти в різних хронологічних періодах, які характеризуються державно-територіальним перепідпорядкуванням

закарпатських земель (Габсбурзька монархія (до 1804 р.), Австрійська імперія (1804–1867 рр.), Австро-Угорська монархія (1867–1919 рр.), Чехословацька Республіка (1919–1938 рр.), Угорщина (1939–1944 рр.)), що й зумовлювало специфіку підготовки педагогічних кадрів залежно від освітньої політики конкретної держави.

Поняття «організаційний» в Академічному тлумачному словнику української мови (1970–1980) позначається як: «пов'язаний з організацією чого-небудь»; «який здійснює організацію чого-небудь» [200]. Відповідно до цього значення, ми розглядатимемо особливості провадження різними державами, до складу яких входило Закарпаття в заявлених хронологічних межах, освітньої політики в сфері становлення та розвитку педагогічної освіти, закріплення її на законодавчому рівні через нормативні документи, що регламентують систему підготовки вчителів для народних шкіл, а також аналізуватимемо особливості організації системи підготовки вчителів та управління закладами педагогічної освіти.

Під «педагогічними особливостями» системи підготовки вчителів ми розглядатимемо суто педагогічні ознаки, характерні для системи педагогічної освіти, серед яких, насамперед, зміст теоретико-практичної підготовки вчителів (аналіз навчальних планів, навчальних програм, підручників та посібників), а також особливості організації освітнього процесу в закладах педагогічної освіти через вплив державних та суспільних інституцій на формування професії вчителя початкової школи.

Отже, організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів ми розуміємо як сукупність *організаційних* (державна політика в сфері становлення та розвитку педагогічної освіти та підготовки вчителів, наявність законодавчої бази, що регламентувала систему підготовки вчителів для народних шкіл, структура та управління закладами педагогічної освіти) і *педагогічних* (зміст теоретико-практичної підготовки вчителів (навчальні плани, навчальні програми, підручники та посібники), виховний вплив державних та суспільних інституцій на формування особистості вчителя) *умов*, що привели до змін у системі підготовки

вчителів для народних шкіл у залежності від освітньої політики держав, до складу яких входило Закарпаття в означених хронологічних межах.

1.2. Архівні джерела з проблеми дослідження

Невід’ємною частиною історико-педагогічних досліджень є архівні джерела, що містять достовірну інформацію подій, явищ минулого і сприяють їх глибокому вивченню, критичному осмисленню та переосмисленню. Ретельне вивчення фондів Державного архіву Закарпатської області в м. Берегове є запорукою об’єктивного і достовірного висвітлення організаційно-педагогічних особливостей становлення та розвитку закладів професійно-педагогічної освіти в Закарпатті кінця XVIII – 40-их років XX століття.

У процесі дослідження проаналізовано фонди Державного архіву Закарпатської області, що знаходяться в м. Берегове, що містять документально-фактологічні матеріали Угорського королівства і Австро-Угорщини, а також періоду Чехословацької Республіки і Угорщини, тобто дорадянського періоду. «Треба сказати, що з точки зору хронологічних рамок і багатства змісту, документи фондів архіву займають особливе місце в складі Національного архівного фонду України» [44, с. 3]. Зокрема, це:

Фонд 151 «Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород / A Munkácsi görög-katolikus püspökség iratai / Spisy Řeckokatolického biskupství v Mukačevě» (спр. 58350, 1646–1949 pp.) [44, с. 177–180], містить справи, що стосуються питань освіти та шкільництва Закарпаття дорадянського періоду. Документи написані латинською, угорською, німецькою, чеською, русинською мовами. З цього фонду нами опрацьовано 14 описів, 72 справи. У справах описів 5 (1789–1798 pp.), 6 (1799–1821 pp.), 8 (1822–1840 pp.), 9 (1841–1848 pp.), 10 (1849–1861 pp.), 11 (1888–1894 pp.), 12 (1862–1870 pp.), 13 (1926–1934 pp.), 14 (1881–1887 pp.), 15 (1871–1875 pp.), 16 (1876–1880 pp.), 17 (1895–1900 pp.), 18 (1934–1944 pp.), 19 (1794–1926 pp.) та інших 151 фонду зберігаються:

- законодавчі документи в галузі освіти, розпорядження, накази, циркуляри, документи Міністерства релігії та народної освіти Угорщини, Міністерства шкільництва та народної освіти в Празі, Шкільного реферату Підкарпатської Русі, що регламентували діяльність учительських семінарій за 1792–1944 рр., нормативні документи. Зокрема, такі справи: «Распоряжение Венгерского королевского Наместничества об открытии учительской семинарии в г. Унгвар, 1792 г.» (оп. 5, спр. 559), «Сообщение главного директора школ в г. Кошшо об утверждении учительского состава Унгварской учительской семинарии, об утверждении директора и начала учебного года, 1792 г.» (оп. 5, спр. 558), «Сообщение Министерства культа и народного просвещения Венгрии о правилах принятия учащихся в учительские семинарии, 1869 г.» (оп. 12, спр. 2367), «Распоряжение министра культа и народного просвещения Венгрии об организации курсов для учителей не имеющих полное учительское образование, 1870 г.» (оп. 12, спр. 2779), «Распоряжение министра культа и народного просвещения Венгрии об организации курсов для учителей не имеющих полное учительское образование, 1871 г.» (оп. 15, спр. 268), «Распоряжение министра культа и народного просвещения Венгрии об организации курсов для учителей не имеющих полное учительское образование, 1873 г.» (оп. 15, спр. 1142), «Циркуляр епископа Мукачевской епархии Иоанна Пастели вице архидиаконам об обязанностях дяко-учителей, 25.02.1876 р.» (оп. 16, спр. 309), «Распоряжение министра культов и просвещения Венгрии и выписка с протокола совещания преподавательского состава Ужгородской учительской семинарии об увеличении срока обучения в учительской семинарии, 1883–1884 гг.» (оп. 14, спр. 996), «Распоряжения министра культов и просвещения Венгрии за 1887 г.» (оп. 14, спр. 2271), «Устав общества «Родна школа», 13.12.1935 р.» (оп. 18, спр. 322), «Распоряжение министра культов и просвещения Венгрии от 07.12.1939 г.» (оп. 18, спр. 1513), «Распоряжение Школьного отдела Гражданского управления Карпатской Руси об установлении учебы в школах, 1939 г.» (оп. 18, спр. 1675) та низка інших справ;

- звіти директорів семінарій, що відображають діяльність закладів впродовж навчальних років (статистичні дані діяльності закладу, кадрове забезпечення, матеріально-технічна база тощо). Зокрема, це такі справи: «Отчёт директора Унгварской учительской семинарии о финансовом положении, 1865 г.» (оп. 12, спр. 832), «Отчёт ректора учительской семинарии г. Ужгорода за 1899/1900 уч. год.» (оп. 17, спр. 3506), «Отчёт Ужгородской учительской семинарии, 1899 г.» (оп. 17, спр. 3016), «Отчёт о деятельности Ужгородской греко-католической женской учительской семинарии за 1932–1933 уч. год.» (оп. 13, спр. 2751), «Отчёт о деятельности Ужгородской певце-учительской семинарии за 1937–1938 уч. год и приложение к отчету» (оп. 18, спр. 1100), «Отчёт о деятельности Ужгородской женской учительской семинарии за 1937–1938 уч. год.» (оп. 18, спр. 1105) та ін.;

- листування директорів семінарій, зокрема: «Переписка с директором Унгварской учительской семинарии Лихварчиком о положении семинарии, 1869 г.» (оп. 12, спр. 2362), «Переписка с директором Унгварской учительской семинарии о порядке преподавания, 1870 г.» (оп. 12, спр. 2770), «Переписка с директором учительской Унгварской семинарии о порядке преподавания, 1873 г.» (оп. 15, спр. 1133), «Переписка с директором Унгварской учительской семинарии о положении семинарии, 1874 г.» (оп. 15, спр. 1606), «Переписка с директором Унгварской семинарии о порядке преподавания, 1875 г.» (оп. 15, спр. 2071), «Переписка с директором Унгварской учительской семинарии о сроке и порядке экзаменов учительской способности, 1877 г.» (оп. 16, спр. 699), «Переписка с Министерством культов и просвещения Венгрии о языке обучения в Ужгородской учительской семинарии, 1883 г.» (оп. 14, спр. 806), «Переписка с Краевым управлением Подкарпатской Руси в Ужгороде о действительности устава учительских семинарий для Ужгородской русской греко-католической учительской семинарии, 1933 г.» (оп. 13, спр. 2752) та ін.;

- інформація про реорганізацію Ужгородської греко-католицької півце-учительської семінарії (заснована 1793 р.) в межах досліджуваного періоду: «Дело о реорганизации Унгварской учительской препарандии, 1844 г.» (оп. 9, спр. 1408),

«Сообщение директора Унгварской учительской семинарии о плане реорганизации учительской семинарии соответствующе духу современности, 1861 г.» (оп. 10, спр. 2564), «Дело о реорганизации Унгварской учительской семинарии, 1870 г.» (оп. 12, спр. 2757), «Акт епархиальной комиссии о проведении реорганизации Унгварской учительской семинарии, 1871 г.», (оп. 15, спр. 252), «Сообщение епархиального правления Министерства культа и народного просвещения Венгрии о проведении реорганизации Унгварской учительской семинарии, 1871 г.» (оп. 15, спр. 258) та низка інших справ;

- документи, що регламентували організацію та зміст освітнього та виховного процесу в Ужгородській греко-католицькій півце-учительській семінарії. Зокрема, це такі справи: «Сообщение Венгерского королевского наместничества о разрешении преподавать дисциплины «Пасторальную теологию» и «Педагогику» на славянском языке, 1821 г.» (оп. 6, спр. 2779), «Программа по учебным предметам Унгварской учительской семинарии, 1859 г.» (оп. 10, спр. 2130), «Расписание уроков в Унгварской учительской семинарии, утвержденное Венгерским королевским наместничеством, 1865–1866 гг.» (оп. 12, спр. 1137), «Переписка с директором Унгварской учительской семинарии о порядке преподавания, 1866 г.» (оп. 12, спр. 1139), «Программа Унгварской учительской семинарии по учебным предметам, 1867 г.» (оп. 12, спр. 1480), «Расписание уроков Унгварской учительской семинарии, 1867 г.» (оп. 12, спр. 1482), «Сообщение Министерства культа и народного просвещения Венгрии об одобрении учебного плана Унгварской учительской семинарии, 1868 г.» (оп. 12, спр. 1919), «Расписание уроков Унгварской учительской семинарии, 1869 г.» (оп. 12, спр. 2369), «Порядок экзаменов Унгварской учительской семинарии в 1874 г.» (оп. 15, спр. 1600), «Расписание уроков певцо-учительской семинарии и переписка об утверждении, 1884 г.» (оп. 14, спр. 1285), «Инструкция о правилах приема экзаменов в учительских семинариях, 1888–1892 гг.» (оп. 11, спр. 188), «Учебный план учительских семинарий и переписка об утверждении, 1900 г.» (оп. 17, спр. 3503) та ін.;

- статистичні списки, відомості про успішність, поведінку та відвідування слухачів учительських семінарій, екзаменаційні відомості, журнали: «Информация главного директора школ об успеваемости и поведении учащихся Унгварской учительской семинарии, 1824 г.» (оп. 8, спр. 224), «Ведомости и информации директора Унгварской учительской семинарии об успеваемости и поведении учащихся, 1834–1836 гг.» (оп. 8, спр. 1115), «Список учащихся Унгварской учительской семинарии, 1861 г.» (оп. 10, спр. 2565), «Ведомость директора Унгварской учительской семинарии об успеваемости учащихся и переписка по этому вопросу, 1864–1865 гг.» (оп. 12, спр. 614), «Классный журнал об успеваемости учащихся в Унгварской учительской семинарии за 1868/69 уч. год» (оп. 12, спр. 1904), «Ведомость директора Унгварской учительской семинарии об успеваемости учеников подготовительного класса, 1868–1869 гг.» (оп. 12, спр. 1908), «Ведомость директора Унгварской учительской семинарии об успеваемости учащихся, 1869 г.» (оп. 12, спр. 2358), «Список учащихся Унгварской учительской семинарии, 1869 г.» (оп. 12, спр. 2363), «Журнал записей успеваемости учащихся Унгварской учительской семинарии, 1870 г.» (оп. 12, спр. 2370), «Ведомость директора Унгварской учительской семинарии об успеваемости учащихся, 1871 г.» (оп. 15, спр. 242), «Статистические данные Унгварской учительской семинарии, 1874 г.» (оп. 15, спр. 1608), «Ведомость и информация директора Унгварской учительской семинарии об успеваемости учащихся, 1875 г.» (оп. 15, спр. 2062), «Список учеников Унгварской учительской семинарии, 1877–1878 гг.» (оп. 16, спр. 698), «Список учеников Ужгородской учительской семинарии за 1881 г.» (оп. 14, спр. 179), «Ведомость учёта успеваемости учительской семинарии г. Унгвар за 1887–1888 уч. год.» (оп. 14, спр. 2470), «Ведомость успеваемости воспитанников Ужгородской учительской семинарии за 1895–1896 уч. год.» (оп. 17, спр. 292), «Ведомости об успеваемости воспитанников Ужгородской учительской семинарии за 1896–1897 уч. год.» (оп. 17, спр. 929), «Журнал успеваемости выпускников Ужгородской учительской семинарии за 1897 г.» (оп. 17, спр. 1875), «Ведомость об успеваемости учащихся

Ужгородской певце-учительской семинарии (I–IV классы), 1901 г.» (оп. 17, спр. 3656) та низка інших справ.

Вважаємо за доцільне звернути увагу на те, що окремі документи Ф. 151 були опубліковані в збірнику: «Мукачівська греко-католицька єпархія. Документи / *Episcopia greco-catholica de Munkacevo. Documente*» (Ужгород, 2007) [74].

Вагомими в контексті нашого дослідження є справи фонду 28 «Реферат Міністерства шкіл та народної освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород / *Referát ministerstva školství a národní osvěty v Užhorodě, Užhorod*» (спр. 24429, 1919–1938 pp.) [44, с. 206–207]. Документи, що знаходяться в даному фонді переважно чеськомовні. Для організації адміністрації краю було створено Цивільне управління Підкарпатської Русі, що мало в своєму підпорядкуванні самостійні установи – реферати, які стосовно організаційних та адміністративних питань підпорядковались Цивільному управлінню Підкарпатської Русі, а з фахових – відповідному міністерству в Празі й називались рефератами корелятивних міністерств. Нами опрацьовано описи: 1 (1919–1938 pp.), 2 (1919–1930 pp.), 3 (1922–1935 pp.), 4 (1920–1938 pp.), 5 (1920–1938 pp.), 6 (1919–1937 pp.), 7 (1920–1938 pp.) 9 (1922–1938 pp.). Загалом 27 справ. У 28 фонді зберігаються:

- нормативні документи, розпорядження, накази, циркуляри та інформаційні повідомлення Цивільного управління Підкарпатської Русі, що конкретизують діяльність закладів освіти краю. Зокрема, це такі справи: «Циркуляри та розпорядження Реферату освіти 1922–1923 pp.» (оп. 2, спр. 305), «Текст Конституції Чехословаччини в перекладі 1923 р.» (оп. 2, спр. 574), «Публікація Розпоряджень Міністерства освіти Чехословаччини, 1924–1925 pp.» (оп. 2, спр. 590), «Циркуляри та розпорядження Реферату освіти, 1926–1927 pp.» (оп. 2, спр. 958), «Розпорядження Міністерства освіти Чехословаччини про вивчення чеської мови в школах, 1930 р.» (оп. 2, спр. 1567), «Положення про курси для вчителів-екстернів, навчальний план курсів і розклад годин 1931–1933 pp.» (оп. 2, спр. 1886), «Статут для курсів по підвищенню кваліфікації вчителів, 1922–1929 pp.» (оп. 3, спр. 152), «Справа про проведення з'їзду вчителів

Підкарпатської Русі, 1925–1927 рр.» (оп. 5, спр. 523), «Звіт реферату освіти Підкарпатської Русі про діяльність за 1930 рік і список вчителів-емігрантів по Закарпаттю й Севлюшському округу» (оп. 5, спр. 685), «Вісник Міністерства шкільництва та освіти Чехословаччини №№ 8, 9, 10 за 1938 рік» (оп. 5, спр. 1115), «Проект закона о школьной реформе, 1927–1928 рр.» (оп. 7, спр. 177), «Розпорядження Міністерства освіти про заборону вживання в школах не схвалених підручників, 1932 р.» (оп. 9, спр. 465) та низка інших справ;

- листування закладів освіти, вчителів, батьків з шкільним відділом Цивільного управління Підкарпатської Русі та Міністерством шкільництва та народної освіти в Празі: «Листування з головнокомандуючим військовими силами Підкарпатської Русі генералом Еннок про допуск попів до викладання всіх предметів в школі і про порядок оплати за викладання Закону Божого, 1919–1920 рр.» (оп. 1, спр. 22), «Переписка з Ужгородською вчительською семінарією про установлення зарплати викладачам, 1919–1928 рр.» (оп. 2, спр. 12), «Переписка з міністерством освіти і Ужгородською вчительською семінарією про організацію при ній вчительських кадрів 1919–1920 рр.» (оп. 2, спр. 53), «Прохання дирекції Ужгородської вчительської семінарії про надання цій школі фінансової допомоги, 1921 р.» (оп. 2, спр. 209), «Переписка з Міністерством освіти Чехословаччини та з дирекцією Мукачівської учительської семінарії про узаконення дипломів 1922–1926 рр.» (оп. 2, спр. 357), «Протест батьків проти чехізації дітей та прохання вчителів про прийняття їх на роботу, 1923–1925 рр.» (оп. 2, спр. 573) та ін.;

- статистичні дані, протоколи педагогічних конференцій і нарад, особові справи та кваліфікаційні картки вчителів: «Статистичні дані початкових і горожанських шкіл про відвідування учнями шкіл 1919–1920 рр.» (оп. 1, спр. 936), «Списки початкових шкіл Підкарпатської Русі та статистичні дані про мову навчання, кількість вчителів та інше в цих школах перед включенням Підкарпатської Русі до Чехословаччини, 1923 р.» (оп. 1, спр. 1382), «Статистичні дані про стан вчительських бібліотек Підкарпатської Русі, 1927–1933 рр.» (оп. 1, спр. 2328), «Протоколи вчительських нарад та педагогічних кружків, 1924–

1925 pp.» (оп. 2, спр. 669), «Протоколи вчительських окружних конференцій про стан освіти в школах Підкарпатської Русі, 1922–1926 pp.» (оп. 2, спр. 842), «Квалификационные карточки учителей начальных школ, 1922–1939 pp.» (оп. 7, спр. 203) та ін.;

- навчальні плани, розклади уроків, відомості освітніх закладів. Серед них: «Відомості дирекцій гімназій і Мукачівської вчительської семінарії про стан укомплектування штату шкіл за 1924 р.» (оп. 2, спр. 651), «Розклад уроків Ужгородської греко-католицької вчительської семінарії за 1925/26 навчальний рік» (оп. 5, спр. 401), «Учебный план, список преподавателей Ужгородской вчительской семинарии, відомості про кількість учнів, 1938 р.» (оп. 9, спр. 665) та низка інших справ.

Архівні матеріали про діяльність Мукачівської державної вчительської семінарії (заснована 1914 р.) представлені Ф.1551 «Державна вчительська семінарія, м. Мукачево Березької жупи / A Munkácsi állami elemi népiskolai tanítóképző intézet iratai / Spisy Státního učitelského ústavu pro obecné školy v Mukačevě» (спр. 1253, 1914–1945 pp.) [44, с. 125–126]. Документи написані угорською, чеською, русинською мовами. Нами опрацьовано описи 1 (1914–1944 pp.), 2 (1914–1940 pp.), 3 (1914–1944 pp.). Загалом 25 справ. У 1551 фонді зберігаються:

- законодавчі документи в галузі освіти, розпорядження, накази, циркуляри, інформаційні повідомлення Міністерства релігії та народної освіти Угорщини, Міністерства шкільництва та народної освіти в Празі, шкільного відділу Цивільної управи Підкарпатської Русі, що конкретизують діяльність вчительської семінарії за 1914–1944 pp.: «Розпорядження міністра культу, шкіл і освіти Угорщини, 1914 р.» (оп. 2, спр. 1), «Розпорядження, циркуляри і повідомлення Міністерства культу та шкіл Угорщини, 1915 р.» (оп. 2, спр. 9), «Розпорядження, повідомлення і циркуляри Міністерства культу і шкіл Угорщини, 1917 р.» (оп. 2, спр. 28), «Розпорядження, повідомлення і циркуляри Міністерства культу і шкіл Угорщини, 1918 р.» (оп. 2, спр. 36), «Розпорядження, повідомлення і циркуляри головного командуючого Карпато-Руської Країни

генерала Еннок, 1919 р.» (оп. 2, спр. 39), «Розпорядження, повідомлення і циркуляри Цивільної Управи Підкарпатської Русі в Ужгороді, 1920 р.» (оп. 2, спр. 50), «Розпорядження, повідомлення і циркуляри Цивільної Управи Підкарпатської Русі в Ужгороді, 1920 р.» (оп. 2, спр. 59), «Розпорядження Кошицької дирекції шкільництва, 1940 р.» (оп. 2, спр. 533) та низка інших справ;

- листування дирекції з різних питань функціонування закладу з органами управління освітою: «Переписка з Міністерством культу і шкіл Угорщини про навчання рутенської мови в Мукачівській вчительській семінарії, 1914 р.» (оп. 2, спр. 4), «Переписка з Міністерством культу і шкіл Угорщини по організаційно-методичним питанням, 1917 р.» (оп. 2, спр. 32), «Переписка з Міністерством культу і шкіл Угорщини по організаційно-методичним питанням, 1918 р.» (оп. 2, спр. 37), «Переписка з шкільним відділом Управління Карпатської Русі в Ужгороді по особовому складу викладачів семінарії, 1919 р.» (оп. 2, спр. 47), «Переписка з Цивільною управою Підкарпатської Русі в Ужгороді по особовому складу вчителів семінарії, 1919–1920 рр.» (оп. 2, спр. 56), «Переписка з Кошицькою дирекцією шкільництва про затвердження розкладу годин семінарії, 1940 р.» (оп. 2, спр. 551), «Переписка з Міністерством шкільництва Угорщини і Кошицькою дирекцією шкільництва по організаційно-методичним питанням, 1941 р.» (оп. 2, спр. 569) та ін.;

- навчальні плани, розклади занять, річні звіти, статистичні та екзаменаційні відомості, списки викладачів і здобувачів, протоколи вчительських нарад та екзаменаційних комісій, журнали обліку успішності здобувачів, кваліфікаційні картки вчителів, особові справи здобувачів: «Річний звіт Мукачівської вчительської семінарії за 1919–1920 н. р.» (оп. 2, спр. 41), «Річна статистична відомість Мукачівської вчительської семінарії за 1919–1920 н. р.» (оп. 2, спр. 42), «Річний звіт Мукачівської вчительської семінарії за 1920–1921 н. р.» (оп. 2, спр. 52), «Річна статистична відомість Мукачівської вчительської семінарії за 1920–1921 н. р.» (оп. 2, спр. 53), «Список викладачів Мукачівської державної вчительської семінарії, 1922 р.» (оп. 2, спр. 48), «Плани навчання Мукачівської вчительської семінарії та переписка по організаційно-

методичним питанням, 1921 р.» (оп. 2, спр. 66), «Річний звіт Мукачівської вчительської семінарії за 1922–1923 н. р.» (оп. 2, спр. 80), «Статистичні відомості Мукачівської вчительської семінарії, 1940 р.» (оп. 2, спр. 541), «Протоколи вчительських нарад Мукачівської вчительської семінарії, 1941 р.» (оп. 2, спр. 566) та ін.

Вважаємо за доцільне звернути увагу ще на два фонди Державного архіву Закарпатської області, що зберігають інформацію про діяльність греко-католицьких учительських семінарій м. Ужгород:

- Ф. 336, спр. 371, 1795–1945 pp. Описи угорською, чеською мовами, серед яких: «Ужгородська греко-католицька півчо-учительська семінарія, м. Ужгород / Az Ungvári görög-katolikus kántor-tanítóképezde iratai / Spisy Řecko-katolického farního úřadu v Užhorodě» [44, с. 126–127];

- Ф. 1048, спр. 96, 1912–1945 pp. Описи угорською, чеською мовами, зокрема: «Ужгородська греко-католицька жіноча вчительська семінарія, м. Ужгород Ужанської жупи / Az Ungvári görög-katolikus leány tanítóképző intézet iratai / Spisy Řecko-katolického dívčího učitelského ústavu v Užhorodě» [44, с. 126].

Слід зауважити, що у цих фондах переважно зберігаються списки здобувачів, статистичні відомості, класні журнали, свідоцтва кандидатів про закінчення закладу, наприклад: «Список учеников за 1882–1883 учебный год» (Ф. 336, оп. 2, спр. 33), «Ведомости о статистических данных певце-учителей, 1900–1935 гг.» (Ф. 336, оп. 2, спр. 73), «Свидетельства зрелости учащихся за 1929–1933 учебные годы» (Ф. 1048, оп. 1, спр. 4) та низка інших справ.

Певна інформація про діяльність Ужгородської греко-католицької півце-учительської семінарії (заснована 1793 р.) збережена у Ф. 4 «Наджупан Ужанської жупи, м. Ужгород Угорського королівства / Ung vármegyé főispánjának iratai» (спр. 31731, 1443–1919 pp.). Документи написані латинською, німецькою, угорською мовами [44, с. 50–52]. Вважаємо за доцільне зазначити, що посада наджупана (угор. – ispán / főispán, русин. – жупан – уточнення Ч. С.) була пов'язана з адміністративною і судовою системою Угорського королівства. «Жупан (ішпан) – керівник жупи – призначався королем з представників вищої

аристократії. Пізніше, жупан (наджупан) – державний чиновник, що очолював жупу (комітат)» [44, с. 45]. Отже, Ф. 4 «Наджупан Ужанської жупи, м. Ужгород Угорського королівства» зберігає фактологічний матеріал періоду приналежності краю до Угорського королівства. Фонд містить справи, що стосуються питань науки, освіти, культури, діяльності релігійних конфесій, церковних шкіл та учительської семінарії, наприклад: «Ведомости успеваемости учащихся учительской семинарии в г. Ужгороде, 1813 р.» (оп. 17, спр. 377), «Списки учебников для Ужгородской учительской семинарии на 1843/44 уч. год.» (оп. 17, спр. 539), «Инструкция Кошицкого школьного инспектората для директора учительской семинарии в г. Ужгороде, 1844 р.» (оп. 17, спр. 549) та ін.

В історико-педагогічних дослідженнях важливу роль відіграють періодичні видання, що є наративними джерелами опосередкованого пізнання тих чи інших фактів минулої дійсності. Так, для реконструкції становлення та розвитку системи підготовки вчителів у Закарпатті кінця XVIII – 40-их років XX століття інформативне значення відіграють такі періодичні видання, як: «Урядовий вісник» (1920–1934), «Учитель» (1920–1936), «Учительський голос» (1930–1939), «Народная школа» (1920–1944), «Подкарпатська Русь» (1923–1936), «Ungmegyei Tanügy» (1881–1884) та ін. Варто виокремити, що на сторінках видання «Урядовый вѣстникъ школьного oddѣла цивильноѣ управы Подкарпатскоѣ Руси» публікувалися переважно нормативні документи Міністерства шкільництва та народної освіти та розпорядження, накази шкільного відділу Цивільної управи Підкарпатської Русі, наприклад: Розпорядження від 29 березня 1921 р. № 4416 «О нострификациях учительских дипломов» [88, с. 3], Розпорядження від 9 лютого 1922 р. «О школьном и о таксах за испьты на державных средних школах в Подкарпатской Руси» [91, с. 5–7], Розпорядження від 18 серпня 1923 р. № 19378 «О зложеню испьтов учительскоѣ способности» [86, с. 119–120], Розпорядження від 23 серпня 1923 р. № 19.792 «Испьты для учительства народных школ» [58, с. 120–123] та ін.

Зауважимо, що в дослідженні фактологічного матеріалу дорядянського періоду Державного архіву Закарпатської області вагомого значення набувають

видання: «Державний архів Закарпатської області. Путівник» (Ужгород, 2018), що розраховане на широкий загал – науковців, історико-краєзнавців, здобувачів закладів вищої освіти [44], збірник архівних документів та матеріалів «Мукачівська греко-католицька єпархія. Документи / Episcopia greco-catolica de Mukachevo. Documente» (Ужгород, 2007) [74], українсько-угорське видання «Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура» (Ужгород, 2010) [52], видання авторського колективу науковців під керівництвом І. Гранчака «Нариси історії Закарпаття» (Т. 1. Ужгород, 1993; Т. II. Ужгород, 1995) [79], [80] та ін.

Отже, проведений аналіз документально-фактологічних матеріалів Державного архіву Закарпатської області дозволяє нам виокремити такі групи документів: 1) нормативно-правові акти (закони, циркуляри, накази, розпорядження Міністерств та територіальних органів управління освітою в залежності від державно-територіального підпорядкування закарпатських земель у межах досліджуваного періоду тощо); 2) звітна інформація (статистичні дані про кількість здобувачів, викладачів у закладах педагогічної освіти; відомості про успішність, поведінку і відвідування здобувачів; екзаменаційні відомості; журнали обліку успішності здобувачів, розклади занять тощо); 3) навчальні плани, освітні програми підготовки вчителів народних шкіл; 4) щорічні звіти директорів вчительських семінарій; 5) листування дирекції педагогічних закладів з іншими установами; 6) протоколи засідань педагогічних конференцій, вчительських нарад, екзаменаційних комісій; 7) особові справи викладачів та слухачів учительських семінарій тощо. Їх аналіз та осмислення значно розширило можливості здійснення обґрунтування організаційно-педагогічних особливостей системи підготовки вчителів у Закарпатті кінця XVIII – 40-их років XX століття.

Висновки до першого розділу

Проведений аналіз сучасних історико-педагогічних досліджень вказує на актуальність питання розвитку та модернізації системи педагогічної освіти в умовах поліетнічного середовища та наявність ґрунтового досвіду її реалізації в

зкладах педагогічної освіти Закарпаття кінця XVIII – 40-их рр. XX століття, який не був предметом вітчизняних та зарубіжних історико-педагогічних досліджень. Зокрема, на сьогодні відсутнє цілісне й системне дослідження, в якому б визначались організаційно-педагогічні особливості становлення закладів педагогічної освіти Закарпаття, з'ясовувались особливості їх розвитку в залежності від освітньої політики, реалізованої державними утвореннями, до складу яких входило Закарпаття в різні хронологічні періоди, аналізувався зміст освіти та виховання, визначалися провідні тенденції підготовки педагогічних кадрів для шкіл. Отже, вивчення науково-педагогічної літератури і дисертаційних досліджень засвідчує, що проблема обґрунтування цілісного процесу становлення і розвитку педагогічної освіти Закарпаття кінця XVIII – 40-их рр. XX століття не була предметом системного вивчення.

У ході аналізу документально-фактологічних матеріалів Державного архіву Закарпатської області виокремлено такі групи документів: 1) нормативно-правові акти (закони, циркуляри, накази, розпорядження Міністерств та територіальних органів управління освітою в залежності від державно-територіального підпорядкування закарпатських земель у межах досліджуваного періоду тощо); 2) звітна інформація (статистичні дані про кількість здобувачів, викладачів у закладах педагогічної освіти; відомості про успішність, поведінку і відвідування здобувачів; екзаменаційні відомості; журнали обліку успішності здобувачів, розклади занять тощо); 3) навчальні плани, освітні програми підготовки вчителів народних шкіл; 4) щорічні звіти директорів вчительських семінарій; 5) листування дирекції педагогічних закладів з іншими установами; 6) протоколи засідань педагогічних конференцій, вчительських нарад, екзаменаційних комісій; 7) особові справи викладачів та слухачів учительських семінарій тощо. Їх аналіз та осмислення значно розширило можливості здійснення обґрунтування організаційно-педагогічних особливостей системи підготовки вчителів у Закарпатті кінця XVIII – 40-их років XX століття.

На підставі понятійно-термінологічного аналізу науково-довідникової літератури нами визначено ключові поняття дослідження: «заклади педагогічної

освіти» («препарандії», «вчительські семінарії», «вчительські ліцеї») та «організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів». Під організаційно-педагогічними особливостями системи підготовки вчителів ми розуміємо сукупність *організаційних* (державна політика в сфері становлення та розвитку педагогічної освіти та підготовки вчителів, наявність законодавчої бази, що регламентувала систему підготовки вчителів для народних шкіл, структура та управління закладами педагогічної освіти) і *педагогічних* (зміст теоретико-практичної підготовки вчителів (навчальні плани, навчальні програми, підручники та посібники), виховний вплив державних та суспільних інституцій на формування особистості вчителя) *умов*, що привели до змін у системі підготовки вчителів для народних шкіл у залежності від освітньої політики держав, до складу яких входило Закарпаття в означених хронологічних межах.

В основу структури дослідження покладено таку періодизацію: I етап (друга половина XVIII століття – 1919 р.) – зародження закладів педагогічної освіти та нормативно-правового регулювання їх діяльності; II етап (1919–1938 рр.) – організаційно-педагогічне реформування системи педагогічної освіти в контексті умов полікультурного регіону; III етап (1939–1944 рр.) – ідейно-патріотична спрямованість змісту підготовки вчителів у педагогічних закладах.

Основні положення першого розділу висвітлені в публікаціях: [225], [229], [231], [273], [274], [275], [278], [279], [282], [285].

РОЗДІЛ 2

Організаційно-педагогічні засади підготовки вчительських кадрів у Закарпатті (друга половина XVIII століття – 1919 р.)

2.1. Передумови становлення вчительських семінарій у системі освіти Закарпаття

Проведений нами аналіз історико-педагогічної літератури та архівних джерел засвідчив, що питання становлення та розвитку освіти Закарпаття не можна розглядати поза суспільно-політичними та соціально-економічними змінами, які відбувалися в регіоні. Суттєвим чинником були зміни державно-територіальної приналежності закарпатських земель у досліджуваний період, зокрема до Угорського королівства, яке наприкінці XVIII століття – до 1919 р. перебувало у складі Габсбурзької монархії (до 1804 р.), Австрійської імперії (1804–1867 рр.), Австро-Угорської монархії (1867–1919 рр.). Ретроспективний аналіз історичних подій і фактів дає можливість здійснити реконструкцію становлення шкільництва та педагогічної освіти Закарпаття в контексті державотворчих процесів, які відбувалися в Габсбурзькій монархії, Австрійській імперії, Австро-Угорської монархії, Угорському королівстві, з'ясувати їх вплив на організацію і зміст педагогічної освіти.

Австрія сформувалася як одна з наймогутніших та найрозвинутіших держав Європи до середини XVIII ст., цьому сприяли, насамперед, успішні війни, приєднання нових територій, розвиток промисловості та вдале ведення зовнішньої політики. Проте, розвиток системи освіти Австрії кінця XVIII ст., як одного із чинників збереження домінуючих позицій держави на європейському континенті, перебував у неналежному стані порівняно з такими країнами, як Німеччина, Франція чи Англія. Дана ситуація потребувала негайних та невідкладних реформ, насамперед зі сторони держави.

Австрійський уряд розумів, що збудувати міцну державу, не маючи відповідної кількості освічених людей, неможливо. Система освіти кінця XVIII ст. знаходилася під впливом церкви, яка намагалася розширити його й на

університети. Слід зазначити, що вже за часів правління Карла VI (роки правління: 1711–1740 рр.) домінував державний уплив на заклади вищої освіти, але структурне реформування освіти розпочинається за часів правління Марії Терезії (роки правління: 1745–1765 рр.), яка відстоювала світський характер освіти та вважала, що освіта повинна бути прерогативою держави та бути доступною для всіх верств населення [225, с. 46–49]. Імператриця Марія Терезія в 1760 р. створила Королівську комісію з питань освіти (латинська: *Studien-Hofcommission*), а в 1764 р. – Угорську комісію з питань освіти (латинська: *Commissio Studiorum*). Указом від 17 липня 1769 р. Марія Терезія засвідчила, що управління та контроль за всіма гілками освіти Угорщини належить до королівських повноважень. У 1773 р. створено Комісію з питань освіти, що входила до Угорської королівської Намісницької ради (угор.: *A Magyar Királyi Helytartótanács Tanügyi Bizottsága*), яка перейняла функції попередньої комісії, створеної в 1764 р. 21 вересня 1773 р. Марія Терезія оприлюднила буллу папи Климента XIV «*Dominus ac Redemptor Noster*» про заборону ордену єзуїтів, який володів значними матеріальними цінностями, що були використані на потреби освітньої реформи. Статки ордену дозволили в 1775 р. створити Фонд підтримки освіти (угор.: *Tanulmányi Alap*) [300, с. 31–33].

5 серпня 1776 р., відповідно до Указу про управління освітою (угор.: *A tanügyigazgatási rendelet*), Угорське королівство було поділено на дев'ять шкільних округів з центрами в містах: Буда, Пожонь, Дьєр, Печ, Банська Бистриця, Кошице, Ужгород, Орадя та Загреб. Шкільний округ очолював генеральний директор, якому підпорядковувався інспектор початкових шкіл, обоє були державними службовцями [300, с. 35].

У 1782 р. державна влада зменшила кількість шкільних округів в Угорщині до шести з центрами в містах: Буда, Пожонь, Кошице, Орадя, Дьєр, Загреб. Даний адміністративний розподіл був дійсним до 1850 р. [316, с. 291]. Закарпаття потрапило в підпорядкування Кошицького шкільного округу.

У 1784 р. цісар Йосиф II (роки правління: 1765–1790 рр.) видав Указ стосовно врегулювання мовного питання в імперії, відповідно до якого в усіх

державних установах та освітніх закладах слід користуватися німецькою мовою, а не латинською. Передбачалося, що через три роки всі дисципліни в гімназіях будуть викладатися німецькою мовою, а не латинською; а ті викладачі, які не знають німецької мови, впродовж трьохрічного терміну мають нею опанувати, оскільки вчителем народної школи може бути тільки той, хто володіє державною – німецькою – мовою. Указ імператора викликав обурення і протест угорців. У 1790 р., незадовго до смерті, Йосиф II частково скасував свої реформи, серед них і насильне введення німецької мови. Отже, в середніх та вищих закладах освіти Угорщини викладання й надалі велося латинською мовою [315, с. 170–171].

На Закарпатті інтенсивний розвиток шкільництва та педагогічної освіти розпочався за сприяння єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії А. Бачинського (1772–1809 рр.) [233, с. 44]. Він багато зробив для покращення стану народної освіти й, зокрема, організації педагогічної та просвітницької справи. Був ініціатором запровадження обов'язкового навчання дітей віком від 6 до 14 років. Вважав за необхідне вести облік дітей, які за віком повинні навчатися, і карати тих батьків, які без поважних причин не пускають дітей до школи. У своїх листах-посланнях єпископ закликав священників вивести народ з темряви, дати йому елементарну освіту через організацію при церквах шкіл, в яких би «діти не токмо письма, і добрих нравов от учителя училися» [13, с. 15]. Дослідник історії розвитку освіти в Західній Україні Б. Ступарик у навчальному посібнику «Національна школа: витоки, становлення» (Івано-Франківськ, 1992) висловлює думку, що «на переломі XVIII – XIX ст. шкільній справі на Закарпатті велику увагу приділяла церква, зокрема єпископ Андрій Бачинський. В 1793 році було 300 шкіл, що їх утримували церковні громади. У той час шкільництво на Закарпатті стояло вище, ніж в інших частинах України, і тому ця українська земля дала так багато визначних діячів та учених. У цих школах навчали українською мовою, а в деяких викладали латинську» [202, с. 81].

У науковій літературі зустрічаємо різні погляди стосовно часу заснування Ужгородської королівської греко-католицької півце-учительської семінарії. Наведемо кілька висловлювань:

1. У колективній монографії В. Химинця, П. Стрічика, Б. Качура, М. Талапканича «Освіта Закарпаття» (Ужгород, 2009) зазначено: «Ужгородська учительська семінарія, відкрита у 1794 році при Мукачівській єпархії, була одним з найдавніших середніх педагогічних закладів на українських землях та й у Східній Європі загалом... Першим директором Ужгородської учительської семінарії і водночас інспектором (керівником) всього Кошицького шкільного округу став Дмитро Попович, який у 1793 році започаткував п'ятимісячні курси для півце-вчителів... Саме на базі цих курсів у 1794 році було відкрито семінарію» [213, с. 62].

2. Важливий матеріал щодо генези освіти в Західній Україні містить навчальний посібник Б. Ступарика «Національна школа: витоки, становлення» (Івано-Франківськ, 1992), в якому відмічено, що «Першим педагогічним учбовим закладом на Закарпатті була учительська семінарія, яка діяла з 1793 року при Ужгородській нормальній школі» [202, с. 81].

3. У науковій праці В. Гомонная «Народна освіта Радянського Закарпаття» (Київ – Ужгород, 1988) читаємо: «До кінця XVIII ст. на Закарпатті не було окремих навчальних закладів, які б готували вчителів. І лише в 1793 р. при Ужгородській нормальній школі була відкрита учительська семінарія» [14, с. 19].

4. Дослідник історії педагогічної думки Закарпаття А. Ігнат стверджує, що «Така «нормальна» школа у 80 роках XVIII століття була відкрита в Ужгороді на базі початкової, що в 1774 році була відокремлена від гімназії, а з 1793 – при ній почалась підготовка вчителів для народних шкіл» [56, с. 15].

5. Висвітлення історії розвитку освіти Закарпаття знаходимо у працях В. Росула, зокрема у монографії «Освіта Закарпаття на зламі століть» (Мукачево, 2002) зазначено: «Аж до кінця XVIII століття на території Закарпаття не було спеціальної школи, яка б готувала учителів. Лише в 1793 році було відкрито учительську семінарію, яка спочатку давала лише курсову освіту» [197, с. 21].

6. Визнаний історик, педагог, дійсний член Угорської академії наук А. Годинка в публікації «Наша учительська семінарія» (Ужгород, 1943) зазначає: «Унгварська учительська семінарія єсть окремішнім явищем для насъ особливо въ семь школьномъ роцѣ (1943/44). Сей школьный рокъ именно пригадує намъ 150 лѣтню минувшину воспитанія учителѣвъ въ Унгварѣ... Сей юбилейный школьный рокъ отже означає, что свѣтло культуры и народного просвѣщенія зачало виходити изъ Унгвара уже отъ рока 1793-го» [9, с. 73].

7. У пам'ятному альбомі «Emlék-album az Ungvári Kir. Gör. Kath. Éneklész-Tanítóképezde 100 éves fennállásának jubileumára 1893–94-ik tanévben / Пам'ятний альбом до 100-річного ювілею Ужгородської королівської греко-католицької півце-учительської семінарії» (Ужгород, 1894) директором семінарії Г. Камінські (угор.: Kaminszky Géza) зазначено: «II-ik Lipót... a munkácsi egyházmegyei kántortanítók képezésére 1793. évben Popovics Demeter tanítót Ungvárra legkegyelmesebben kinevezte...» (тут: Леопольд II... в 1793 р. призначив вчителя Д. Поповича для підготовки півце-вчителів Мукачівської греко-католицької єпархії – Ч. С.) [299, с. 8].

8. Директор А. Волошин вважаючи 1793-й роком заснування Ужгородської греко-католицької півце-учительської семінарії в річному звіті про діяльність закладу називає 1931–1932 н. р. 138-им (Ужгород, 1932) [47, с. 7].

9. І. Кондратович, церковний діяч, історик, журналіст у праці «Історія Подкарпатскоѣ Руси для народа» (Ужгород, 1924) відзначив: «В другôй половинѣ XVIII вѣка уже майже при каждôй парахії были церковнѣ школы и по основаню ужгородскоѣ учительскоѣ семинаріѣ (1792), число способных до ученя умножилося» [65, с. 69].

10. Дослідник становлення і розвитку педагогічної освіти Угорщини Й. Кіш (угор.: Kiss József) у праці «A magyar tanítóképzés statisztikai adatai / Статистичні дані підготовки вчителів в Угорщині» (Будапешт, 1929) стверджує «Tudjuk, hogy 1793 óta már fennállott az ungvári kir. gör. kath. tanítóképző» (тут: Знаємо, що в 1793 р. вже існувала Ужгородська королівська греко-католицька учительська семінарія – Ч. С.) [304, с. 30].

11. Дослідник історії розвитку професійної педагогічної освіти Угорщини Ш. Дравіцкі (угор.: Dráviczki Sándor) у своїх публікаціях притримується думки заснування Ужгородської греко-католицької півце-учительської семінарії в 1793 р. [289, с. 93].

Отже, аналіз науково-педагогічної літератури засвідчив, що переважна більшість дослідників переконані, що Ужгородську греко-католицьку півце-учительську семінарію засновано в 1793 році на базі «нормальної» (зразкової) школи. Д. Поповичу (угор.: Popovics Demeter), було доручено організувати в м. Ужгороді підготовку півце-вчителів для початкових шкіл Кошицького округу та перевірити стан всіх «руських» шкіл Мукачівської греко-католицької єпархії [299, с. 6–7]. У пам'ятному альбомі «Emlék-album az Ungvári Kir. Gör. Kath. Éneklész-Tanítóképezde 100 éves fennállásának jubileumára 1893–94-ik tanévben / Пам'ятний альбом до 100-річного ювілею Ужгородської королівської греко-католицької півце-учительської семінарії» (Ужгород, 1894) директором семінарії Г. Камінським (угор.: Kaminszky Géza) вказано: «Ő mint Inspector alig harmadfél év alatt háromszáznál több visitát eszközölt, és nem csak tapasztalatai-, tettei , de évenként kétszer az összes iskolákról referál a kassai főigazgatóságnak, még pedig úgy, hogy minden iskola tanulóinak anyakönyvéhez a mulasztásokkal együtt, hozzátartozik minden iskolának classificatióját is...» (тут: він, як інспектор, за півтора року здійснив більше трьохсот візитів і не тільки повідомляв про свої враження, дії, але двічі на рік складав звіт про всі школи для генерального директора Кошицького шкільного округу. В звіті вказував інформацію про народження кожного учня, разом із прогалинами, класифікацію школи – Ч. С.) [299, с. 10]. За сумлінне ставлення до доручень, Д. Поповича у 1805 р. призначено інспектором початкових шкіл Кошицького шкільного округу. Після смерті Д. Поповича, в 1808 р., наглядом початкових шкіл Мукачівської греко-католицької єпархії було призначено Д. Крічфолуші (угор.: Kricsfalussy György). Будучи одночасно викладачем Ужгородської гімназії, він не міг по-справжньому займатися справою початкових шкіл краю, що знову почали занепадати, а в багатьох селах були закриті. Д. Крічфолуші з 1808 р. по 1831 р. обіймав посаду заступника інспектора

(Pro-Inspector), а з 1831 р. по 1835 р. – почесного про-інспектора (Emeritus Pro-Inspector) освітньої справи [233, с. 44].

Суттєві зміни в системі освіти Австрійської монархії викликані Березневою революцією 1848 р., метою якої була ліквідація залишків феодально-кріпосницької системи, встановлення демократичних прав та вирішення міжетнічних протиріч в імперії. Революція, яка почалася 13 березня у Відні, через два дні досягла м. Пешт (тут: східна частина Будапешта, що відділена Дунаєм від іншої частини міста – Буди – уточнення Ч. С.). Революційні події очолила радикально налаштована молодь, очолювана поетом-демократом Ш. Петефі (угор.: Petőfi Sándor). Вимоги повстанці сформулювали в програмі-мінімум під назвою «12 пунктів». Програма включала наступні вимоги: створення самостійного уряду Угорщини з місцем перебування в Пешті; щорічне скликання Національних зборів; утворення Національної гвардії та складання армією присяги щодо вірності Конституції; створення Національного банку; релігійну і політичну рівність громадян перед законом; свободу друку і скасування цензури; заборона угорським військовим служити за межами країни та виведення іноземних військ з території Угорщини; створення суду присяжних; органів народного представництва; скасування кріпацтва; звільнення політичних в'язнів; введення загального оподаткування; створення унії (тут: об'єднання з Трансільванією – уточнення Ч. С.).

Після виступів 15 березня 1848 р. австрійський імператор був змушений задовольнити вимоги угорської опозиції, створивши перший незалежний угорський уряд, про що було зазначено в Законі III від 7 квітня 1848 р. (1848. évi III. törvénycik a független magyar felelős minisztérium alakításáról / Закон III «Про формування незалежного угорського уряду», 1848 р.) [300, с. 50]. Новостворений уряд одразу вжив заходи для проведення шкільної реформи. Відтак, уже 20 червня 1848 р. було скликано перший з'їзд учителів Угорщини, на якому розроблено важливі пропозиції для поліпшення освіти, а саме: створити незалежне Міністерство освіти, відокремити його від Міністерства релігії; навчання дітей проводити на рідній мові; організувати педагогічні газети і

журнали; поліпшити матеріальне становище вчителів шляхом підвищення їм заробітної плати і надання після 25-річної роботи пенсії; кожні три роки скликати з'їзд учителів, на якому розглядати справи освіти й виховання; щорічно проводити жупні (комітат/жупа – лат. *comitatus*, русин. жупа, угор. *megye/vármegye* – адміністративна і судова одиниця в Угорському королівстві [44, с. 705]) наради вчителів; при кожній школі створити спортивний майданчик; зобов'язати батьків посилати своїх дітей до школи; всі пропозиції педагогічних фахівців щодо вдосконалення освітньої справи повинен розглядати парламент і приймати для їх вирішення відповідні рішення [56, с. 28].

В умовах багатонаціонального складу держави ці сподівання мали логічне забарвлення, адже вони вписувалися в характер національного відродження багатьох національних меншин, які населяли Угорщину.

Проте, одразу після придушення революції 1848–1849 рр. в Угорському королівстві розгорнулась військова диктатура. В країні було відроджено цензуру та поліцейський нагляд за інакодумцями. Самоврядування Угорщини було ліквідовано, встановлено абсолютну владу центру. Всю територію королівства розподілили на декілька адміністративних округів, скасувавши комітатські збори. Трансільванія (тут: край на півночі Румунії до 1918 р., що переважно належав до Угорщини – уточнення Ч. С.), Хорватія, Славонія (тут: край на сході Хорватії – уточнення Ч. С.), Банат (тут: історична область в Центральній Європі – уточнення Ч. С.) та Воєводина (тут: автономний край Сербії. До Першої світової війни належав Австро-Угорщині. Воєводина відзначається своїм поліетнічним складом населення. На території Воєводини розташований регіон Бачка – уточнення Ч. С.) були відокремлені від Угорського королівства й трансформовані в окремі адміністративні одиниці, що підпорядковувалися Відню. Німецька мова стала єдиною офіційною мовою Угорського королівства.

У 1849 році, після поразки Угорської революції, представники закарпатського краю – А. Добрянський на чолі делегації у складі В. Алексовича, М. Вісяника, В. Добрянського, Й. Шолтиса, О. Яницького – прибули до Відня з петицією до австрійського уряду. Документ складався з 12 пунктів щодо

врегулювання адміністративних і культурно-освітніх прав підкарпатських русинів. Делегація підготувала Меморандум, в якому містилися вимоги визнання руської національності в Угорщині, введення рідної мови в школах, створення в руських округах гімназій, а в Ужгороді – академії, відкриття доступу до Львівського університету, надання руським учителям прав і матеріального забезпечення на рівні з іншими регіонами держави [211, с. 74]. Австрія провела реорганізацію Угорського королівства, створивши адміністративний дистрикт (тут: термін, що використовувався до середини XIX століття в Австрії, який означав адміністративно-територіальну одиницю, частину округу – уточнення Ч. С.) із центром в Ужгороді: «Добрянскій назначеный був предсѣдателем округѣв Угочского и Ужгородского, пѣзнѣйше выбранный був референтом руського дистрикта ужгородского (тут: цей дистрикт проіснував лише до березня 1850 року – уточнення Ч. С.) и на эго старания в гимназію ужгородску заведено руській язык и за урядникѣв выименованѣ были домашнѣ Русины» [65, с. 92].

У 1861 р. урядові органи державного управління намагаються ввести німецьку мову і погоджуються оплачувати лише тих викладачів, які будуть проводити заняття державною мовою. Закарпатські громадські та політичні діячі, а також освітяни категорично не сприймали такий підхід у здійсненні мовної політики. Наприклад, на знак протесту 26 листопада 1861 р. Я. Чургович відмовляється від займаної посади директора Ужгородської королівської греко-католицької півце-учительської семінарії. 18 вересня 1862 р. директором призначено викладача теології М. Лихварчика (угор.: Lichvártsik Mihály) [228, с. 7].

Підтвердженням того, що Я. Чургович у знак протесту проти введення німецької мови дійсно відмовився від займаної посади, може бути й складений вчителем освітнього закладу Й. Чосином 25 листопада 1861 р. список слухачів [107, арк. 1–6]. Весь документ написано русинською мовою, лист адресовано єпископу Мукачівської греко-католицької єпархії. До нього додається список кандидатів для архівування із текстом: «Прибавленный списокъ сошедшихся сюда

для ученія Предуготовниковъ, да положится до Письмохранилища. 28го Ноембріа. (тут: 28.11.1861 р. – Ч. С.)» [107, арк. 2].

У 1867 р. внаслідок компромісної угоди, укладеної з Австрією, Угорщина ввійшла до складу Австро-Угорської монархії і в історії Закарпаття починається новий етап системних освітніх трансформацій [212, с. 310].

Як і сьогодні, так і в межах досліджуваного періоду діти виховувалися в полінаціональних сім'ях, майже кожен другий мешканець краю володів принаймі двома мовами. Красномовним свідченням полілінгвальності місцевого населення є інформація з одного з річних звітів учительської семінарії в м. Мукачево, а саме: семінаристи – майбутні вчителі початкових шкіл – володіли: тільки угорською мовою – 12 осіб, угорською і русинською – 9 осіб, угорською і німецькою – 4 осіб, угорською і румунською – 2 особи, угорською і словацькою – 1 особа, угорською, німецькою і румунською – 2 особи, угорською, німецькою, румунською і сербською – 1 особа [239, с. 33].

Отже, наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття Закарпаття належало до Угорського королівства, яке перебувало у складі монархії Габсбургів. Імператриця Марія Терезія й уряд Австрії з метою зміцнення центральної влади і впливу держави на освіту в 70-х роках XVIII століття приступили до проведення шкільної реформи. Дана реформа відіграла значну роль у піднесенні рівня освіти Угорщини, в тому числі й Закарпаття. Завдяки реформі в 1793 році при Ужгородській «нормальній» школі починається підготовка вчителів для народних шкіл, що заклало фундамент професійної педагогічної освіти краю. Важливими передумовами становлення вчительських семінарій у системі освіти Закарпаття були такі: по-перше, перехід шкіл у відання держави, що зумовило потребу в підготовці педагогічних кадрів, адже до того функції вчителів виконували священники, монахи, церковні дяки; по-друге, як австрійський, так і угорський уряди визнавали необхідність реалізації освітніх реформ, що сприяли б забезпеченню обов'язкової початкової освіти та відкривали шлях до поступу в суспільно-політичній, виробничій, господарській та інших сферах життя держави; по-третє, активізується діяльність політичних та

громадських діячів (А. Бачинський, А. Добрянський, О. Духнович та ін.) у просуванні ідей національної освіти; по-четверте створення урядових та громадських друкованих органів, на сторінках яких публікувалися актуальні питання освіти, шкільництва та педагогічної підготовки вчителів для народних шкіл тощо.

2.2. Вчительські семінарії Закарпаття в освітньому законодавстві Угорського королівства

Названі в § 2.1 передумови, які сприяли створенню закладів педагогічної освіти в межах досліджуваного нами періоду, передбачали також необхідність розробки нормативно-правових основ, що регламентували діяльність учительських семінарій. Далі наводимо основні положення окремих документів, які прямо або опосередковано визначали діяльність закладів педагогічної освіти.

З метою підвищення рівня освіти населення Габсбурзької імперії до європейського стандарту імператриця Марія Терезія запросила з Німеччини члена чернечого ордену августинців Й. Фельбігера, який упродовж 1774 р. розробив план реорганізації народного шкільництва за німецьким зразком. Цей план відображений у праці «Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in den sämtlichen kaiserlich-königlichen Erbländern. Wien. 1774.» (тут: Загальний шкільний статут для німецьких нормальних, головних та тривіальних шкіл. Відень. 1774 – Ч. С.), і став основою шкільної реформи в Угорському королівстві [340, с. 14]. Як зазначає дослідник історії розвитку освіти Угорщини, дійсний член Угорської академії наук Е. Фіначі (угор.: Fináczy Ernő): «ez a szabályzat adta meg a kereteket, melyeken belül innentúl évtizedeken át Ausztria és Magyarország népiskoláinak eljárása mozgott. Itt jutnak kifejezésre azok a normák, melyeknek követésétől az egész népoktatás egységét és egyenlőségét várta a bécsi kormány» (тут: це положення забезпечило функціонування народних шкіл в Австрії та Угорщині протягом десятиліть. Це формулювання норм, у дотриманні

яких віденський уряд вбачав єдність і рівність усієї народної освіти – Ч. С.) [297, с. 182].

Реформа здійснювалася відповідно до затвердженого імператрицею Марією Терезією 22 серпня 1777 р. документу про введення нової системи освіти в Угорщині та в приєднаних до неї провінціях, виданого латинською мовою під назвою: «Ratio Educationis totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. Tomus I. Vindobonae. Typis Joan. Thom. Nob. de Trattnern. MDCCLXXVII.» (тут: повна назва угорською мовою: A nevelés- és oktatásügy rendje Magyarországon és kapcsolt tartományaiban. I. kötet. Bécsben nyomtatta nemes Trattnern János Tamás, a császári és királyi felség nyomdásza és könyvkereskedője. 1777./ Система освіти Угорського королівства і в приєднаних до нього провінціях. Том I. Відень. Віддруковано в друкарні благородного Траттнерн Яноша Томаша – друкаря і видавця Їх Святої Величності Імператриці. 1777 – Ч. С.) [257, с. 35].

Авторами цієї концептуальної законодавчої моделі виступали Й. Урмені (угор.: Ürményi József) (1741–1825 pp.) – радник канцелярії імператриці; Д. Терстянський (угор.: Tersztyánszky Dániel) (1730–1800 pp.) – архіваріус, бібліотекар, редактор журналу; П. Мако (угор.: Makó Pál) (1723–1793 pp.) – професор математики і фізики; А. Коллар (угор.: Kollár Ádám) (1718–1783 pp.) – юрист, історик і лінгвіст, директор віденської придворної бібліотеки [300, с. 35].

Згадана реформа здійснювалася в дусі політики «освіченого абсолютизму», відтак, її основне завдання полягало в подоланні неграмотності, залученні до початкової освіти якомога більшої кількості дітей. Система освіти, яка до того часу була в підпорядкуванні церкви, вперше переходить у відомство держави [296].

«Ratio Educationis» складається зі вступу та трьох розділів. У вступі вказується на необхідність і пріоритетність упорядкування системи освіти, наводиться інформація про національності (угорці, німці, словаки, хорвати, рутени (тут: русини – Ч. С.), серби, румуни), віросповідання (римо-католики, євангелісти, реформати, греко-католики, православні) та суспільні прошарки

населення Угорського королівства, а також вказується структура системи освіти: королівські університети, королівські академії, гімназії, малі гімназії, народні школи. Далі підкреслюється, що реорганізація системи освіти буде результативною лише за умови, що «педагоги будуть отримувати відповідну заробітну плату, якщо праця вчителя цінуватиметься, а посада вчителя поважатиметься, якщо держава належним чином фінансуватиме освіту та встановить чіткий контроль за функціонуванням освітніх закладів та бережливим використанням асигнувань» [322, с. 17–23]. Завершується вступ поясненням необхідності розподілу документу на три розділи (§ 6) [322, с. 22–23].

У першому розділі «*De politica-economica Scholas administrandi ratione generatim*» подано систему управління закладами освіти (§§ 7–81). Вищим керівним органом освіти визначено Комісію з питань освіти, що входила до Угорської королівської Намісницької ради (§ 9). Угорщину було поділено на 8 шкільних округів з центрами в містах (§ 11): Буда (тут: угор. Buda – столиця Угорського королівства від кінця XIV століття до входження в Османську імперію в 1541 р. У 1686 р. війська Священної ліги звільнили місто від турецького поневолення. У 1873 р. в результаті об'єднання міст Буда, Пешт і Обуда утворилося місто Будапешт – Ч. С.), Пожонь (тут: угор. Pozsony – до 1919 р. місто в Центральній Європі, сьогодні Братіслава, столиця Словацької Республіки – Ч. С.), Банська Бистриця (тут: словац. Banská Bystrica, угор. Besztercebánya – місто в центральній Словаччині на річці Грон, центр Банськобистрицького краю – Ч. С.), Дьєр (тут: угор. Győr – місто в північно-західній Угорщині – Ч. С.), Печ (тут: угор. Pécs – місто в південно-західній Угорщині – Ч. С.), Кошице (тут: словац. Košice, угор. Kassa – місто на сході Словаччини – Ч. С.), Ужгород (тут: угор. Ungvár – місто на річці Уж, сьогодні адміністративний центр Закарпатської області – Ч. С.), Орадя (тут: румун. Oradea, угор. Nagyvárad – місто на заході Румунії – Ч. С.)). Крім цього, для керівництва школами Далмації, Хорватії та Словенії був створений дев'ятий шкільний округ з центром у місті Загреб (тут: хорват. Zagreb, угор. Záhgráb – сьогодні столиця Хорватії – Ч. С.) [225, с. 47]. На чолі шкільних округів були поставлені королівські директори («*Regii provinciales*

studiorum directores»), яким підпорядковувались інспектори початкових шкіл [257, с. 47–48]. У центрі кожного шкільного округу створювалися чотирикласні «нормальні» школи (латинська: *schola normalis*), тобто зразкові, які служили прикладом для інших народних шкіл. Ці школи були чотирикласні. У кожному класі навчав окремих вчитель, крім того у школі мали бути вчитель малювання і музики. Директор нормальної школи одночасно був заступником інспектора народних шкіл округу. При «нормальних» школах також передбачалося відкриття препарандій (від лат. *preparandia* – підготовча школа) [307, с. 1100], метою діяльності яких була підготовка вчителів для народних шкіл. Курс навчання тривав кілька місяців і закінчувався складанням спеціальних кваліфікаційних іспитів з усіх предметів, які мали викладатися у народній школі, що й давало право на викладання в таких школах (§ 48) [322, с. 44]. У документі наголошено на необхідність покращення соціального статусу та матеріального становища педагогів [322, с. 22].

Другий розділ «*De Institutione et argumentis studiorum*» визначав рекомендації до планування і зміст навчального процесу в освітніх закладах різних рівнів (§§ 82–201).

Третій розділ «*De Scholarum politia seu disciplinae procuratione*» розкривав особливості управління закладами освіти (§§ 202–254) [225, с. 47], [257], [303].

Розглянемо загальні положення з організації освітньої справи, які визначено документом «*Ratio Educationis*», зокрема:

1. Освіта є пріоритетом держави, всі заклади освіти підлягають державному контролю. Закладено основи світської освіти.

2. Система освіти:

- початковий рівень – народні школи (сільські, селищні, міські);
- середній рівень – гімназія та загальноосвітнє відділення академії. Мала гімназія складалася із трьох граматичних класів, а велика гімназія із риторичного та граматичного класів. Отже, повний курс навчання в гімназії тривав п'ять років. Середній рівень освіти завершувався двохрічним навчанням на гуманітарному відділенні академії;

- вищий рівень – третій, четвертий рік навчання в академії – юридичне відділення. Навчання в університеті: після успішного завершення гуманітарного факультету (два роки навчання), студент міг продовжувати свої студії на одному із факультетів – юридичному, медичному, богословському (рис. 2.2.1) [280], [316], [322].

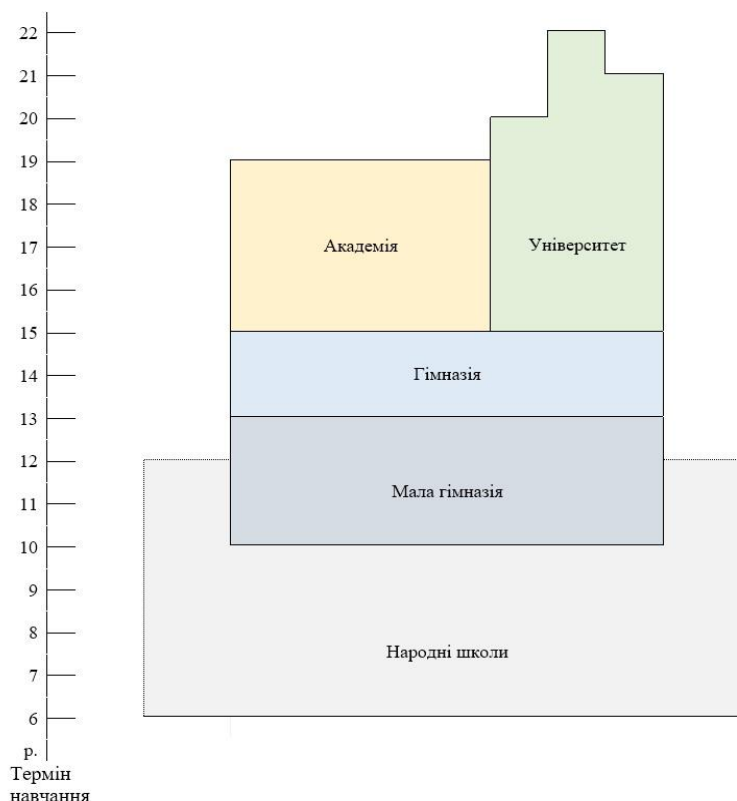

Рис. 2.2.1 – Система освіти за «Ratio Educationis» (1777)

Складено на основі: [316], [322].

3. Створено систему управління народною освітою. Визначено дев'ять шкільних округів в Угорському королівстві (Закарпаття було окремим шкільним округом – уточнення Ч. С.). Кожний округ очолював призначений імператором головний директор. Йому підпорядковувався інспектор початкових шкіл. Обоє виконували адміністративно-контрольні функції щодо народних шкіл і були державними службовцями.

4. Розширено програми навчання за рахунок природничо-математичних дисциплін.

5. Забезпечено можливості навчання рідною мовою в початкових школах. Латинська мова залишалася як мова навчання в освітніх закладах середнього

рівня. Впроваджено в освітній процес вивчення німецької мови, як державної та рекомендованої до вивчення.

6. Значна увага приділялася підготовці вчителів народних шкіл, яка здійснювалася на базі «нормальних» (зразкових) шкіл.

Разом з тим, слід вказати й на недоліки документу. Насамперед, слід зазначити, що «Ratio Educationis» – це не закон, а указ, і, відповідно, він зазнав протистояння з боку представників протестантського віросповідання, які ігнорували вимоги уряду щодо виконання положень даного документу в освітніх закладах, засновниками яких виступали протестантські релігійні громади. Також укладачі «Ratio Educationis» не врахували дефіцит світських кваліфікованих педагогічних кадрів в Угорському королівстві, тому й надалі в системі освіти були задіяні священнослужителі. Вони отримували державні інструкції, але вплив церкви ще був суттєво відчутний [56, с. 16]. Однак, не зважаючи на вказані недоліки, шкільна реформа Марії Терезії відіграла важливу роль у піднесенні народної освіти Угорщини та Закарпаття.

4 листопада 1806 р. імператор Франц I (роки правління: 1792–1835 pp.), видав другу редакцію «Ratio Educationis publicae totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidam adnexas. Budae. Typis et sumtibus regiae Universitas Hungaricae. 1806» (тут: повна назва на угорській мові: Magyarország és a társországok átfogó iskolai oktatási-nevelési rendszere. Budán nyomtatta a magyar királyi egyetem saját költségén. 1806. / Система шкільної освіти Угорського королівства та всіх прилеглих земель. Буда. Віддруковано в друкарні Угорського королівського університету. 1806 – Ч. С.) [322, с. 8].

Згідно Указу, система освіти була прерогативою держави. Дія Указу розповсюджувалася тільки на католицькі заклади освіти, бо протестанти ухилялися від його виконання, спираючись на власну автономію, яку їм забезпечував Закон XXVI (1791. évi XXVI. törvénycikk a vallás ügyéről / Закон XXVI «Про релігійне питання», 1791 р.). Зміст II Ratio характеризувався етнічною і релігійною толерантністю в межах багатонаціональної Австрійської імперії [315, с. 294–295].

Указ визначав 6 шкільних округів з центрами в містах: Буда, Пожонь, Дьєр, Кошице, Орадя і Заграб та відкривав шлях для отримання освіти рідною мовою; визнавав потребу кожної дитини в освіті, а також у цілому позитивно вплинув на розвиток шкільництва та педагогічної освіти зокрема [300, с. 42].

Друга редакція «Ratio Educationis» створила передумови для передачі керівництва початковими школами у відомство управління гімназій, яких на території Угорського королівства було шість. Документ вказував на те, що при кожній парафії необхідно відкрити школу, в якій, крім катехізису, слід навчати письму, читанню та лічбі як хлопців, так і дівчат. Роздільне навчання дівчат передбачалось лише у міських школах.

Після прийняття другої редакції «Ratio Educationis» в окремих, більших, селах почали відкриватись постійно діючі школи, в яких працював учитель, а не півчий. Однією з них на Закарпатті була Великолучанська школа, для якої в 1810 р. було побудовано приміщення. Першим її вчителем став Іван Павлович, обов'язком якого було лише навчати дітей [56, с. 20].

У гімназіях і надалі мовою викладання залишалася латинська, але згаданий Указ надав можливості і для впровадження угорської мови. В гімназіях національних меншин для кращого усвідомлення учнями навчального матеріалу дозволялося робити пояснення на їх рідній мові.

В освітній системі започатковується новий тип самостійного освітнього закладу – ліцей, що давав дворічну філософську підготовку. Щодо інших закладів освіти, то академія надавала дворічну філософську підготовку та трирічну юридичну. В університетах філософський факультет і надалі виконував роль, як і в середньовіччі, загальноосвітньої підготовки. Але в навчальну програму вводяться знання природничих наук. Окрім цього, здійснюється трьохрічне навчання на юридичному факультеті, чотирирічне на – теологічному та п'ятирічне на – медичному факультетах (рис. 2.2.2).

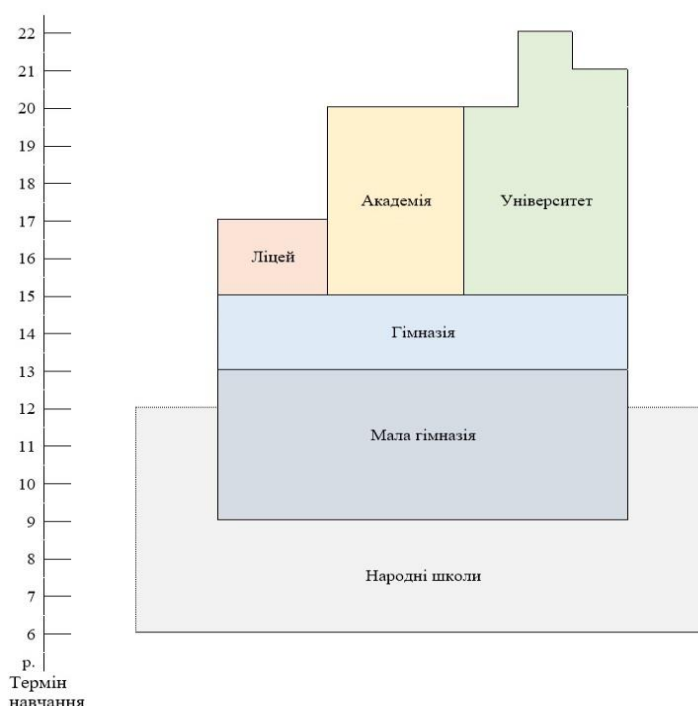

Рис. 2.2.2 – Система освіти за «Ratio Educationis» (1806)

Складено на основі: [316], [322].

Доцільно зазначити, що в другій редакції «Ratio Educationis» удосконалено послідовність вивчення навчальних дисциплін. У § 180 чітко зазначено вимоги до вчителя початкової школи: «Mindenekelőtt természetesen az a legfontosabb, hogy az e tisztségre szánt tanítókkal a tanítás készségét lelkiismeretesen elsajátíttassák és végül csak azokat helyezték el az iskolákban, akik a köznevelés szabályzatát alaposan megtanulták, erkölcsi szilárdságukat bizonyítják, szakmai alkalmasságuknak pedig ismételten tanúságát adják, és felhívják magukra a figyelmet a hazai nyelv és más szükséges dolgok ismeretével.» (тут: ...Перш за все, суттєво, щоб майбутні фахівці добросовісно опановували професійними вміннями і на завершення тільки тим слід надавати можливість працювати в школах, хто глибоко обізнаний з вимогами народної освіти, засвідчив свою моральну досконалість та підтвердив свою професійну компетентність, знання вітчизняної мови та володіння іншими необхідними знаннями – Ч. С.) [322, с. 308]. Велику увагу при підготовці фахівців освітніх закладів звертали на оволодіння навчальним матеріалом початкових шкіл та методикою викладання дисциплін. Після успішного складання іспитів препарандисти отримували свідоцтво, яке надавало їм право працювати вчителем

початкової школи або працювати в сім'ях і займатися індивідуальним навчанням і вихованням дітей.

Згідно Занону II від 13 листопада 1844 року латинську мову, що була урядовою мовою всіх установ Угорського королівства, замінено на угорську. Отже, угорська мова стає викладовою мовою в середніх і вищих освітніх закладах королівства [300, с. 48]. В міських, містечкових та сільських початкових школах національних меншин Угорського королівства навчання, традиційно, й надалі ведеться рідною мовою [315, с. 190].

Відповідно до освітньої реформи 1845 року «Systema Scholarum» (тут: «Система шкіл» – Ч. С.) термін підготовки у препарандіях збільшується до двох років [225, с. 48].

Угорська королівська Намісницька рада 16 липня 1845 р. видала ще один нормативний документ стосовно підготовки вчителів початкових шкіл «A magyar kir. Helytartótanács 1845-ki 25.224. sz. a. júl. 16-áról kelt intézménye. Magyarország elemi tanodáinak szabályai. 2-r. 17. l.» (тут: Угорська королівська Намісницька рада. Розпорядження № 25.224 від 16 липня 1845 р. «Статут угорських закладів підготовки вчителів для початкових шкіл. 2-а частина. 17 арк.» – Ч. С.). Цей документ врегульовував організацію освітнього процесу закладів, визначав навчальну програму та їх підпорядкування, остаточно визначив термін підготовки у препарандіях – 2 роки та обов'язковість отримання кваліфікації вчителя, а також вказав на призначення пенсії за вислугу років (30 років). Протестантські заклади знову не погоджувалися виконувати вимоги даного документу. Отже, даний Статут розповсюджувався тільки на католицькі заклади підготовки вчителів для початкових шкіл [303, с. 50–52].

Як ми вже зазначили вище, у 1867 р. в результаті укладення австро-угорської угоди утворилася держава – дуалістична (двоєдина) конституційна монархія Австро-Угорщина. Австрійська імперія (Ціслейтанія) і Угорське королівство (Транслейтанія), визнавалися суверенними й рівноправними частинами держави, об'єднаними владою австрійського імператора з династії Габсбургів, який одночасно мав титул короля Угорщини. До компетенції

імператора належали сфери державної влади: зовнішня політика, військові питання, фінансова і митна система. Обидві частини держави мали власний парламент, що обирався і уряд, власну систему державної адміністрації, суду та юстиції [232, с. 72]. Відтак, наріла необхідність приведення всієї системи освіти Угорщини у відповідність з потребами суспільства. Парламент прийняв новий освітній закон, який увійшов в історію як Закон XXXVIII 1868 р. або як Закон Йозефа Етвеша (угор.: Eötvös József) – міністра релігії та народної освіти Угорщини [222], [235], [284].

Закон забезпечив проведення реформування системи освіти. Складався з дев'яти розділів: «I. Про обов'язковість освіти та право вибору навчального закладу», «II. Типи закладів народної освіти та порядок їх заснування і функціонування», «III. Про церковні заклади народної освіти», «IV. Про приватні та громадські заклади народної освіти», «V. Про муніципальні заклади народної освіти», «VI. Про державні заклади народної освіти», «VII. Про педагогічні заклади», «VIII. Про органи управління народною освітою», «IX. Про вчителів» [232, с. 72]. Основні положення Закону:

1. Введення загального обов'язкового навчання дітей 6–12 та 12–15 років. Якщо батьки або опікун не посилали дитину до школи, то після попередження на них накладався штраф від 50 гелерів до 4 форинтів (тут: грошові одиниці Австро-Угорщини – уточнення Ч. С.), а після четвертого штрафування поставало питання призначення для дитини спеціального опікуна.

2. Батькам та опікунам було надано свободу вибору навчати дітей вдома або в будь-якій школі, але не менший проміжок часу, ніж встановлено Законом, тобто від 6 до 15 років.

3. Закон розрізняв такі ступені народної освіти: початкові народні, вищі народні, горожанські (тут: навчальні заклади, в яких діти ремісників, торгівців, службовців отримували загальну освіту та практичну підготовку за певним фахом – Ч. С.), вищі жіночі, учительські семінарії.

4. Школи могли створюватися за державні чи приватні кошти, належати міським або сільським громадам та церковним парафіям.

5. Початкова народна школа складалась з двох навчальних курсів: шестирічного та трирічного (повторювального).

6. Нагляд за роботою народних шкіл надавався комітатській шкільній комісії (комітат/жупа – лат. *comitatus*, русин. жу́па, угор. *megye/vármegye* – адміністративна і судова одиниця в Угорському королівстві [44, с. 705]), комітатському шкільному інспектору та територіальному шкільному управлінню. Церковні школи підпорядковувалися ще й єпархіальному управлінню, що безпосередній нагляд за парафіяльними школами доручало місцевому окружному наміснику. Комітатського шкільного інспектора призначав міністр релігії та народної освіти. Він був представником міністерства у жупі і слідкував за проведенням у життя шкільних законів і розпоряджень міністерства на території даної жупи.

7. Параграфом 23-м визначалося, що ті села, у яких немає парафіяльної школи або існуюча школа не відповідає вимогам законодавства, повинні відкрити і утримувати общинну початкову школу, де могли навчатися діти різних віросповідань [305, с. 231].

8. Закон (§ 58) гарантував право кожному на навчання рідною мовою. У різномовних громадах, бажано щоб вчитель досконало володів мовами етнічних груп [305, с. 262].

9. Держава мала право на організацію державних шкіл, де вважалося за потрібне або ж з урахуванням особливостей окремих поселень. Всі школи повинні були чітко дотримуватися організаційних, матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних та педагогічних вимог, окреслених Законом.

10. Діти із малозабезпечених сімей звільнялися від оплати за навчання і отримували безкоштовно підручники (§ 51) [305, с. 257].

Сьомий розділ Закону XXXVIII стосувався питань підготовки педагогічних кадрів (§§ 81–115) [305, с. 266–269]. Згідно Закону, вчительські семінарії стали самостійними спеціальними учбовими закладами. Закон надавав право засновувати і утримувати вчительські семінарії церквам (§ 13) [305, с. 223–224] і, навіть, приватним особам (§ 16) [305, с. 228] за умови, що навчальні заклади

будуть відповідати вимогам, які висуваються до державних. Законом було передбачено створення 20 учительських семінарій у різних регіонах Угорського королівства (§ 81) [305, с. 266].

Закон передбачав підвищення фахової підготовки педагогічних кадрів. Особлива увага приділялася посиленню практичної підготовки майбутніх учителів. Чітко вказано, що кожний педагогічний освітній заклад має мати базову школу для проходження семінаристами педагогічної практики (§ 82) [305, с. 266], два хольди (тут: міра площі в Угорщині, дорівнює 0,432 га – Ч. С.) прилеглої території для практичної підготовки зі землеробства, садівництва, виноградарства (§ 83) [305, с. 266] та бібліотеку, яка б забезпечувала відповідною літературою викладачів та студентів (§ 96) [305, с. 267].

Визначено термін навчання у педагогічному освітньому закладі – три роки (§ 87) [305, с. 266]. Упродовж процесу навчання в учительській семінарії Законом передбачалося вивчення таких обов'язкових предметів: релігія і етика; педагогіка; методика викладання; географія (загальна, вітчизняна); історія (загальна, вітчизняна); рідна мова; угорська мова; німецька мова; природничі науки та використання їх надбань у сільському господарстві та промисловості; економіка, економічна та садівницька практика; основи вітчизняного правознавства; арифметика і геометрія; співи і музика (гра на музичних інструментах: скрипка, фортепіано); каліграфія і малювання; методика фізичного виховання; педагогічна практика (§ 88) [305, с. 266–267]. У Законі вказано, що навчальний план, затверджений міністром релігії та народної освіти Угорщини, визначає перелік навчальних предметів, які вивчаються у закладі освіти, послідовність їх вивчення та кількість годин, що відводяться на вивчення кожного з них по роках навчання, тижневу кількість годин (§ 89) [305, с. 267].

Закон визначав штатний розпис педагогічного закладу: директор, не менше двох викладачів, один помічник викладача, вчитель базової школи (§ 84) [305, с. 266]. Були встановлені оклади педагогів. Викладач: 1000 форинтів і додатково 100 форинтів, як компенсація за оренду житла; директор до суми 1100 форинтів додатково отримував 200 форинтів за виконання посадових обов'язків. Помічнику

вчителя призначалась заробітна платня в розмірі 450 форинтів і можливість проживання в службовому помешканні при освітньому закладі зі забезпеченням опалення та харчування. Оклад вчителя базової школи: 700 форинтів без додаткових доплат на проживання (§ 85) [305, с. 266].

У § 86 висвітлено умови прийому до педагогічного навчального закладу, а саме: право вступу до семінарії мають фізично здорові, відповідно підготовлені кандидати, яким виповнилося 15 років; рівень відповідної підготовки встановлюватиметься на основі свідоцтва або вступних випробувань з предметів (рідна мова, арифметика, географія, історія), що вивчаються у 4 нижчих класах гімназій, реальних (тут: навчальні заклади, в яких віддавалася перевага природничим і точним наукам – Ч. С.) або горожанських шкіл [305, с. 266]. Горожанські школи мали 6-річний курс навчання для хлопців та 4-річний – для дівчат (§ 68) [305, с. 264]. У горожанські школи приймали учнів по закінченні 4-х класів початкової школи (§ 69) [305, с. 264]. У §§ 101–105 визначено вимоги до перевідних та випускних іспитів [305, с. 268], у §§ 106–115 – вимоги до жіночих учительських семінарій [305, с. 268–269], у § 95–обов’язки директора [305, с. 267] тощо.

Згідно з § 133 Закону XXXVIII на посаду вчителя могли претендувати тільки ті особи, які мали диплом про завершення вчительської семінарії. Якщо на час прийняття Закону вчитель вже працював, але не отримав відповідної освіти, то під час канікул він був зобов’язаний підвищити свій фаховий рівень на курсах, які організовували при вчительських семінаріях [305, с. 271]. Учителі призначалися на посаду пожиттєво. Причинами звільнення могли бути (§ 138): суттєва професійна недбалість, аморальна поведінка, скоєння злочину [305, с. 274].

Закон XXXVIII від 5 грудня 1868 р., у зв’язку зі створенням учительських семінарій, вводить категорію кваліфікованих вчителів, які покликані були фахово вирішувати питання навчання і виховання молоді у народних школах. Прийняття Закону XXXVIII 1868 р. в історії розвитку освіти і шкільництва Угорщини та Закарпаття відіграло суттєву роль, оскільки сприяв упровадженню обов’язкової початкової освіти, регламентував роботу вчительських семінарій, визначав права

й обов'язки учителів, їх заробітну плату тощо [223], [232, с. 72], [282, с. 323–324], [283].

29 червня 1879 р. прийнято Закон XVIII «A magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben / Про вивчення угорської мови в закладах народної освіти» за яким угорська мова, як державна, стає обов'язковою дисципліною вивчення у всіх початкових школах, незалежно від форми власності [256, с. 620–622]. Разом із Законом було видано Розпорядження № 17284 міністра релігії та народної освіти Угорщини для королівських інспекторів стосовно алгоритму виконання вимог даного документу «Utasítás a m. kir. tanfelügyelők számára, a magyar nyelv tanítását elrendelő 1879. évi XVIII. törvénycikk végrehajtása tárgyában. (Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister 17.284. szám alatt kelt rendeleterből.) / Розпорядження для угорських кіролівських інспекторів, стосовно виконання Закону XVIII 1879 р. «Про вивчення угорської мови в закладах народної освіти». (Розпорядження № 17284 міністра релігії та народної освіти Угорщини)» [256, с. 622–632]. Розпорядження складалося із трьох розділів:

- у першому розділі (§ 1–13) вказано завдання інспекторів стосовно працюючих вчителів, які не володіли угорською мовою. Ті, які закінчили педагогічні заклади до 1872 року, бажано, щоб вивчили угорську мову самотужки або на організованих державою курсах (§ 3) [256, с. 623]. Ті, які закінчили педагогічний заклад пізніше 1872 року, зобов'язані протягом чотирьох років, тобто до 1883 р. опанувати угорською мовою на такому рівні, щоб її викладати в національній початковій школі, як обов'язкову дисципліну. З 1883 р. посаду вчителя, помічника вчителя, тимчасового вчителя в початковій школі міг обіймати тільки той, хто досконало володів державною мовою / «8. §. A beállandó 1883-dik évtől fogva szigoruan felügyel, hogy minden oly községben, hol a lakosság nem magyar ajku, vagy hol magyar és nem magyar ajkuak vegyesen laknak, akár felekezeti, akár egyéb nyilvános népiskolákban, ugy rendes, mint segéd- vagy ideiglenes tanítóul kivétel nélkül csak oly tanítók alkalmaztathatnak, kik a magyar nyelvet tanítani tudják.» [256, с. 625];

- у другому розділі (§ 14–19) конкретизовано завдання інспекторів стосовно не угорськомовних конфесійних семінарій: рівень викладання угорської мови в семінарії; кількість годин за тиждень відведених на вивчення мови; рівень володіння мовою викладача семінарії; рівень викладання мови у базовій школі семінарії. У § 18 вказано: «... az 1882-dik év június 30-kától fogva az ily intézetekben tanítói és tanítónői oklevelek csak oly egyéneknek lehet adni, kik magyar nyelven beszélni, írni és tanítani tudnak: a tanítóképesítő vizsgálatok csak a tanfelügyelő vagy annak helyettese jelenlétében tartathatnak, és az ily tanítói oklevelek csakis a tanfelügyelő vagy annak helyettese aláírásával és hivatalos pecsétjével megerősítve adathatnak ki; az 1882-dik év június 30-kán túl kiadott, s a tanfelügyelő vagy annak helyettese által így meg nem erősített tanítói oklevelek érvénytelenek. / ... з 30 червня 1882 р. в таких закладах (тут: учительські семінарії – уточнення Ч. С.) диплом тільки таким особам можна видати, які вміють розмовляти, писати угорською мовою та викладати її. Кваліфікаційні екзамени можна проводити тільки в присутності інспектора або його заступника. Дипломи повинні бути підписані інспектором або його заступником і завірені печаткою; дипломи, які видані пізніше 30 червня 1882 р. і не завірені підписом інспектора або його заступника, не дійсні» [256, с. 630–631];

- у третьому розділі (§ 20) зазначено, що інспектори шкільних округів повинні слідкувати за дотриманням положень Закону XVIII 1879 р. в національних народних освітніх закладах утримуваних приватними особами або громадами [256, с. 631–632].

Закон XXVI 1893 р. «Про впорядкування заробітної плати учителів парафіяльних та муніципальних шкіл / A községi, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről» [300, с. 67] посилив можливість реалізації потреби держави у забезпеченні навчання державною мовою [211, с. 79].

У 1907 р. прийнято Закон XXVII «Про правові відносини у недержавних початкових народних школах та оплата праці вчителів муніципальних та парафіяльних шкіл / A nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és

hitfelekezeti néptanítók járandóságáról», який відомий як Закон Аппоні (Lex Apponyi) – на честь його автора Адальберта Аппоні (угор.: Apponyi Albert; роки перебування на посаді: 1906–1910 – уточнення Ч. С.), міністра релігії та народної освіти [314, с. 57]. У відповідності до цього Закону, посаду вчителя початкової школи міг обіймати педагог, який мав відповідну освіту, був громадянином Угорського королівства, добре знав державну мову, володів методикою викладання, склав присягу вчителя. Текст присяги подано в § 32 цього ж Закону «Én, N. N. rendes tanító, esküszöm az élő Istenre, hogy Ő Felsége apostoli királyom, magyar hazám és annak alkotmánya iránt tántorithatatlan és rendületlen hűséggel viseltetem, az ország szentesített törvényeit és törvényes szokásait megtartom, a hazai hatóságok törvényes rendeleteit, valamint tisztemmel járó kötelességeket mindenkor lelkiismeretesen, hiven és pontosan teljesítem és a gondjaimra bízott ifjúságot a magyar haza szeretetében fogom nevelni. Isten engem úgy segítjen! / Я, (ім'я та прізвище) вчитель, урочисто присягаю на живого Бога, що буду вірним Його Величності моєму апостольському королю, Угорській батьківщині та її Конституції, додержуватися освячених законів, чесно і сумлінно здійснюватиму повноваження, виховувати довірену мені молодь у любові до Угорської батьківщини. Боже, так мені допоможи!» [276, с. 392]. Закон впровадив обов'язкове навчання державної (угорської) мови у національних початкових школах і вимагав такого рівні викладання, щоб по закінченню освітнього закладу учні могли в усній і письмовій формі викласти свої думки [314, с. 57]. Визначний угорський дослідник історії розвитку освіти Угорщини професор М. Мон (угор.: Mann Miklós) у праці «Magyar oktatási miniszterek 1848–2002 / Міністри освіти Угорщини 1848–2002 pp.» підкреслює: «A magyar nyelv államnyelvvé tétele és széles körű terjesztése egy soknemzetiségű polgári államban indokolt törekvés volt. Ez azonban nem párosult kellő körültekintéssel és a nemzetiségi jogok megfelelő tiszteletben tartásával. / Утвердження угорської мови державною мовою та її широке поширення було виправданим прагненням в багатоетнічній громадянській державі. Однак, це не поєднувалося з належною ретельністю та належним дотриманням прав національних менших» [314, с. 58].

Отже, створена впродовж кінця XVIII – до 1919 р. нормативно-правова база сприяла розвитку шкільної інфраструктури як в Угорщині в цілому, так і на закарпатських землях зокрема. Насамперед, прийняті Укази та Закони визначали систему освіти та стимулювали створення та поширення державних закладів, які забезпечували кожний освітній рівень. Питання підготовки педагогічно компетентних кадрів, які б реалізовували державну освітню політику на території імперії, регламентувалося освітнім законодавством. Про це свідчить виокремлення організаційно-педагогічних засад діяльності вчительських семінарій. Тобто, на законодавчому рівні визначалися основні матеріально-технічні та санітарні вимоги щодо відкриття закладів педагогічної освіти, їх кадрового забезпечення, умов прийому, вимоги до абітурієнтів, мову навчання, умови оплати та проживання студентів тощо. Щодо педагогічної складової, то нормативно-правові документи визначали перелік нормативних дисциплін, якими повинен був оволодіти випускник учительської семінарії; вимоги до проходження педагогічної практики та педагогічної інтернатури; вимоги до підсумкової атестації семінаристів тощо.

2.3. Особливості організації діяльності вчительських семінарій

Зважаючи на сукупність передумов, які зумовлювали необхідність кваліфікованої підготовки педагогів (§ 2.1), а також чітка законодавча фіксація вимог щодо організації системи закладів, які б забезпечували педагогічну освіту вчителів для народних шкіл (§ 2.2), сприяли становленню на території закарпатських земель учительських семінарій.

Опрацьвані нами архівні джерела засвідчують, що Угорська королівська Намісницька рада в 1792 р. дає розпорядження про відкриття препарандії при Ужгородській «нормальній» школі [95, арк. 1–2]. Для цього сюди відряджають Д. Поповича (угор.: Popovics Demeter), щоб він організував в Ужгороді процес підготовки вчителів для греко-католицьких шкіл Кошицького округу [94, арк. 1–5]. Відтак, розпочинається масштабна робота щодо популяризації професійної

підготовки вчителів. Вимогами всупу в препаранду було: закінчині два класи реальної школи або чотири класи гімназії, виповнення 16 років, бездоганний стан здоров'я і фізичний розвиток, висока моральність, хороші музичні здібності особливо до співу й гри на органі. Як наслідок проведеної роботи, у списку зарахованих на навчання до закладу від 5 до 25 листопада 1792 р. представлено 46 препарандистів [93, арк. 1–7]. У наявному списку також зазначаються особисті дані щодо кожного препарандиста, а саме: ім'я, прізвище; вік (у табл. 2.3.1 наведено інформацію про віковий склад препарандистів); місце народження: комітат (комітат/жупа – лат. *comitatus*, русин. жу́па, угор. *megye/vármegye* – адміністративна і судова одиниця в Угорському королівстві [44, с. 705]); дистрикт (тут: термін, що використовувався до середини XIX століття в Австрії, який означав адміністративно-територіальну одиницю, частину округу – уточнення Ч. С.); назва поселення; сімейний стан (одружений або не одружений); рівень знань. Майже у кожного препарандиста вказано рівень володіння мовами (рідна, угорська, латинська).

Таблиця 2.3.1

**Інформація про вік препарандистів
Ужгородської греко-католицької препарандії в 1792–1793 н. р.**

Вік (років)	16	17	18	19	20	21	22	23	25	26	28	29	30	35	39	40	48
К-ть препарандистів	1	2	3	2	5	1	2	3	2	2	1	2	11	1	1	6	1

Джерело: [93, арк. 1–7].

З таблиці 2.3.1 випливає, що найбільша кількість препарандистів – особи тридцятирічного віку, їх є 11. Наймолодшому препарандисту – 16 років, а найстаршому – 48 років, що засвідчує відсутність вікового цензу препарандистів. На користь цього висновку виступають також й інші архівні джерела, зокрема:

- 1792–1793 н. р. Віковий склад: 16–48 р. [93];
- 1824–1825 н. р. Віковий склад: 17–31 р. [98];
- 1831–1832 н. р. Віковий склад: 17–28 р. [99];

- 1832–1833 н. р. Віковий склад: 17–25 р. [96];
- 1834–1835 н. р. Віковий склад: 17–23 р. [100, арк. 1];
- 1835–1836 н. р. Віковий склад: 17–27 р. [100, арк. 5–7];
- 1836–1837 н. р. Віковий склад: 17–29 р. [101];
- 1843–1844 н. р. Віковий склад: 15–35 р. [102, арк. 8–45].

У вище розглядуваному нами документі також зазначено, що це список препарандистів 1792–1793 шкільного року [93]. Отже, якщо препарандисти були зараховані протягом листопада 1792 р., а курс підготовки в препарандії тривав п'ять зимових або п'ять літніх місяців, то перший випуск, дійсно, відбувся у 1793 р. Підготовка в препарандії закінчувалася складанням теоретичного і практичного іспиту з усіх дисциплін, які вивчалися, в присутності директора та шкільного інспектора округу. Після успішного складання екзамену препарандисти отримували свідоцтво [299, с. 6–7].

З 1834 р. діючі п'ятимісячні курси підготовки вчителів було розширено до десяти місяців. У 1839 р. на посаду директора Ужгородської препарандії призначено Я. Чурговича (угор.: Csurgovics János) (1791–1862 рр.), який вніс вагомий вклад як в організацію шкільної справи, так і в справу підготовку вчителів для народних шкіл краю. Саме він дає виготовити першу печатку закладу із символікою Угорщини і надписом латинською мовою: *Sigillum gr. cath. Scholae Praeparand. Ungvariensis 1841* (тут: Печатка греко-католицької учительської препаранди. Ужгород 1841 – Ч. С.) [299, с. 19–25]. Я. Чургович не тільки піклувався про підготовку вчителів, але добре знав умови їх праці. Про його діяльність українські історики зазначають наступне: «Я. Чургович брав участь у складанні меморандумів на захист русинів Закарпаття, русинських шкіл, турбувався про матеріальне забезпечення вчителів» [79, с. 263].

У таблиці 2.3.2 на основі архівних джерел представлено інформацію про кількість препарандистів в Ужгородській греко-католицькій препарандії. Аналіз статистичних даних дозволяє констатувати, що до середини XIX століття кількість бажаючих навчатися та здобувати педагогічну освіту збільшилася майже у 8 разів.

Таблиця 2.3.2

**Статистична інформація про кількість препарандистів в
Ужгородській греко-католицькій препарандії**

Навчальний рік	1824–1825	1831–1832		1832–1833	1833–1834	1835–1836	1836–1837		1842–1843	
Семестр	II	I	II	II	I	II	I	II	I	II
Кількість	8	20	15	15	17	27	30	27	64	48

Складено на основі: [96], [98], [99], [100], [101], [102].

Починаючи із 1843–1844 навчального року в Ужгородській препарандії вводять другий курс навчання. Як повідомляє директор Ужгородської королівської греко-католицької півце-учительської семінарії Г. Камінський, другий курс було сформовано із тих препарандистів, які 1842–1843 навчальний рік закінчили із низьким рівнем успішності [299, с. 29–30], що й підтверджують архівні джерела: у 1843–1844 н. р. в Ужгородській греко-католицькій препарандії на першому курсі навчалось 32 препарандистів, а на другому – 23 [102, арк. 38–42].

Як ми вже загадували у § 2.1, 25 листопада 1861 р. вчителем Ужгородської греко-католицької препарандії Й. Чосином був укладений список слухачів закладу – «Прибавлений списокъ сошедшихся сюда для учения Предуготовниковъ, да положится до Письмохранилища. 28го Ноембрія. (тут: 28.11.1861 р. – Ч. С.)», у якому представлено також важливу інформацію щодо препарандистів. Зокрема, з нього ми дізнаємося, не тільки динаміку руху контингенту препарандистів, але й географію, представлену слухачами закладу: на першому «отділі» (тут: курсі – Ч. С.) у 1861–1862 н.р. навчалось 48 кандидатів, а на другому – 31, разом – 79 препарандистів. Із них: 65 осіб з Мукачівської єпархії; 13 – з Пряшівської єпархії (тут: словац. Prešov – населений пункт у Словаччині – Ч. С.) та 1 – з Крижаницької (тут: хорв. Križanec – населений пункт у Хорватії – Ч. С.) єпархії. Як бачимо, в Ужгородській греко-католицькій препарандії здійснювалася підготовка вчителів не тільки для тогочасних закарпатських народних шкіл, але й для закладів початкової освіти інших регіонів тогочасної

Австро-Угорської імперії, головним чином для слов'янотомовних регіонів. Про це також засвідчує інформація щодо знання мов препарандистами, зокрема: угорською мовою володіють 46 осіб; не знають угорської мови – 33; знають німецьку мову – 4; волоську мову – 2 (тут: волохи – етнічна група румунського походження, що проживає на півночі Закарпаття – Ч. С.); сербську мову – 1. Як бачимо, володіння державними на той час – німецькою та угорською мовами – із загальної кількості препарандистів володіли відповідно 5% і 60%.

Варто зазначити, що згідно «Прибавленого списку сошедшихся сюда для ученія Предуготовниковъ», серед препарандистів попередню освіту здобували у гімназії – 20 кандидатів, у народних училищах – 51, «ни яку школу не ходили» – 10. Разом з тим, варто зазначити, що список містить також неточності в наведенні окремих статистичних даних, наприклад: вказана кількість кандидатів не відповідає загальній кількості препарандистів, яка була наведена вище.

Цікавою є інформація щодо соціального статусу кандидатів, зокрема: із сім'ї священика походило 7 осіб; із сім'ї півчих дяків – 22; із ремісничих сімей – 50 осіб. Також серед препарандистів зрілого віку були такі, що впродовж останніх 10 років працювали жандармом – 1, помічником вчителя – 1, годинником – 1, столярем – 1, шевцем – 1 особа. Вік найстаршого кандидата – 43 роки, а наймолодшого – 14 років. Також один препарандист мав статус одруженого [107, арк. 3–6].

Отже, згідно наведеного аналізу можемо констатувати, що в Ужгородській греко-католицькій препарандії переважно навчалися препарандисти з місцевого русинського населення, вихідці з сімей дяків греко-католицьких парафій та ремісників. Разом з тим, до навчання заохочувалися представники різних національностей, і, що на нашу думку є важливим, то в стінах закладу дорослому населенню надавалася можливість змінити свій попередній фах і здобути спеціальних педагогічних знань та вмінь. Тобто, тут ми можемо говорити про важливий напрям у професійній освіті – це перепідготовка та перекваліфікація кадрів.

Динаміка контингенту студентів в Ужгородській королівській греко-католицькій півце-учительській семінарії в наступні роки зазнала скорочення. Про це засвідчують статистичні дані, наведені у таблиці 2.3.3, яка складена на основі статистичних даних Міністерства релігії та народної освіти Угорщини упродовж 1867–1871 рр. У порівнянні з 1861–1862 н. р. контингент препарандистів в середньому зменшився в 2,7 рази.

Таблиця 2.3.3

**Статистичні дані Ужгородської королівської
греко-католицької півце-учительської семінарії
(1867/8 – 1870/1 навчальні роки)**

Навчальний рік Кількість	1867–1868	1868–1869	1869–1870	1870–1871*
викладачів	4	4	4	4
класів	2	2	2	2
учнів	26	26	30	34

*Включно з підготовчим класом, 1870–1871 н. р.: 7 учнів.

Джерело: [253, с. 79].

Згідно Закону XXXVIII 1868 р. термін навчання в Ужгородській королівській греко-католицькій півце-учительській семінарії в 1872 р. збільшено до трьох років [299, с. 46].

Та на цьому реформування системи закладів педагогічної освіти не зупинилися, бо вже 13 червня 1877 р. Міністерство релігії та освіти Угорського королівства розробило положення «A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter folyó évi 10998. sz. alatt kiadott szabályrendelete, az állami elemi és polgári-iskolai tanító és tanítónő-képezdek igazgatása tárgyában. / Положення про організацію освітнього процесу в державних початкових та горожанських учительських семінаріях» [313, с. 529–545].

У Положенні визначено початок навчального року (1 вересня), вимоги вступу до семінарії, обов'язки семінаристів, порядок переведення на навчання в інший освітній заклад, вихідні дні, канікулярний період. Сформульовано вимоги до підсумкової кваліфікації та щорічних публічних екзаменів, оформлення документації, розроблено систему оцінювання (зразково – «1», відмінно – «2»,

добре – «3», задовільно – «4», а також визначено особливості запису оцінок в матрикулах (тут: те саме, що залікові книжки [6, с. 652]) вказували прописом).

Згідно Положення, тижневе навантаження викладача становило 18 годин, при крайній необхідності – 20 годин. Щодо керівника закладу – директора семінарії, то його тижневе навантаження становить 14 годин. У документі вказувалося, що саме керівник закладу повинен викладати педагогіку і керувати педагогічною практикою, що підтверджує значущість цих дисциплін з-поміж інших навчальних курсів. Також до обов’язків директора семінарії входило спостереження за рівнем викладання інших навчальних курсів та аналіз результатів успішності семінаристів.

Упродовж 1871–1878 рр., згідно таблиці 2.3.4, спостерігаються позитивні зміни в напрямку збільшення кількості слухачів, класів, а також суттєво підвищується кількість слухачів підготовчого класу, тобто класу, де відбувалося своєрідне вирівнювання наявних компетентностей претендентів на зарахування до вчительської семінарії, адже, як ми вже зазначали вище, до закладу вступали особи з різним рівнем освіти (початковим, загальним середнім рівнем, після ремісничих училищ, а подеколи й зовсім без освіти).

Таблиця 2.3.4

Статистичні дані Ужгородської королівської греко-католицької півце-вчительської семінарії (1871/1872 – 1877/1878 навчальні роки)

Навчальний рік	Кількість викладачів	Кількість класів	Кількість учнів				Кількість учнів підготовчого класу
			I	II	III	Всього	
			класи				
1871–1872 [254, с. 48]	6	3	11	13	12	36	24
1872–1873 [255, с. 44]	7	3	17	13	10	40	16
1873–1874 [252, с. 242]	7	3	16	13	20	49	12
1874–1875 [247, с. 700], [143]	6	3	16	15	12	43	17
1875–1876 [247, с. 702]	8	3	18	10	13	41	21
1876–1877 [148, арк. 6]	–	3	32	13	8	53	24
1877–1878 [251, с. 307]	8	3	29	22	15	66	27

Джерело: систематизовано на основі документальних джерел

З урахуванням необхідності підвищення фахового рівня майбутніх учителів для народних шкіл, а також удосконалення не тільки теоретичного, але й практичного рівня їх підготовки, Міністерство релігії та народної освіти Угорщини в 1881 р. видає два Розпорядження за № 655 та № 15369, якими знову збільшується термін навчання в учительській семінарії з трирічного на чотирирічний [340, с. 82], все це відобразиться на змісті підготовки вчителів для народних шкіл, про що йтиме в § 2.4. В Ужгородській королівській греко-католицькій півце-учительській семінарії чотирирічний термін навчання було введено в 1899 р. [227], [269, с. 34].

Щодо Ужгородської королівської греко-католицької півце-учительської семінарії, то вслід за реформами, впроваджуваними угорським урядом, відбуваються й кадрові зміни. Зокрема, після виходу М. Лихварчика на заслужений відпочинок у 1883 р., керівництво Ужгородською королівською греко-католицькою семінарією здійснює відомий релігійний діяч закарпатського краю, педагог, диригент Д. Дрогобецький (угор.: Drohobeczky Gyula) (1853–1934 рр.), який у 1887 р. відкриває каплицю при семінарії і докладає багато зусиль для її облаштування. У 1891 р. він стає єпископом Крижевецької єпархії (тут: єпархія Хорватської греко-католицької церкви з осідком у Крижевцях – Ч. С.), а посаду директора займає А. Репай (угор.: Répay András), який керував семінарією впродовж року, відіграв важливу роль у заснуванні в краї педагогічної журналістики (Засновник педагогічної газети «Учитель», яка вперше вийшла в світ у 1867 р. в м. Ужгороді). За Розпорядженням міністра релігії та народної освіти Угорщини № 39 938 від 30 вересня 1892 р. на посаду директора Ужгородської королівської греко-католицької півце-учительської семінарії призначено Г. Камінського (угор.: Kaminszky Géza) [299, с. 47–51]. При успішному керуванні закладом Г. Камінському вдається суттєво збільшити кількість семінаристів, завдяки популяризації вчительської професії серед представників духовенства та членів релігійних громад. Позитивна динаміка, представлена в табл. 2.3.5, засвідчує зростання контингенту студентів порівняно з даними, представленими в таблиці 2.3.4 за 1871–1878 рр., в два рази.

Таблиця 2.3.5

**Статистичні дані Ужгородської королівської греко-католицької
півце-учительської семінарії (1894/5 – 1897/8 навчальні роки)**

Навчальний рік	Кількість викладачів	Кількість класів	Кількість учнів			
			I	II	III	Всього
			класи			
1894–1895 [250, с. 176]	8	3	32	31	26	89
1895–1896 [248, с. 264–265]	8	3	29	25	27	81
1896–1897 [249, с. 306–307]	8	3	44	26	20	90
1897–1898 [154]	–	3	38	42	49	129

Джерело: систематизовано на основі документальних джерел

У звіті Г. Камінського за 1899–1900 н. р. подано інформацію про семінаристів-екстернів. Зокрема, екстернатна форма навчання особливо актуалізувалася в останній чверті XIX ст. у зв'язку зі збільшенням народних шкіл, що стало наслідком впровадження обов'язкового восьмирічного навчання, та відсутністю кадрового потенціалу, який міг би реалізувати основні вимоги реформи. Відтак, згідно табл. 2.3.6, на кінець XIX століття в Ужгородській королівській греко-католицькій півце-учительській семінарії налічувалося 133 осіб, які навчалися за чотирирічним терміном навчання, 35 осіб, які навчалися на екстернатній формі, та 24 особи в підготовчому класі. В сукупності у закладі вчительську професію на кінець 1899–1900 н. р. здобувало 192 особи, що вказувало на затребуваність закладів педагогічної освіти в краї. Варто зазначити, що зросла й кількість викладачів, які забезпечували освітній процес Ужгородської королівської греко-католицької півце-учительської семінарії, до 11 осіб (на 33%).

Таблиця 2.3.6

**Статистичні дані Ужгородської королівської
греко-католицької півце-учительської семінарії (1899–1900 н. р.)**

К-сть викладачів	К-сть класів	Кількість учнів					Кількість екстернів					К-сть учнів підготовчого класу
		I	II	III	IV	Всього	I	II	III	IV	Всього	
		класи					класи					
11	4	43	34	21	35	133	7	5	12	11	35	24

Джерело: [270].

Цікавою, з огляду на предмет нашого дослідження, є інформація директора семінарії Г. Камінського (угор.: Kaminszky Géza) з пам'ятного альбому «Emlékalbum az Ungvári Kir. Gör. Kath. Éneklész-Tanítóképezde 100 éves fennállásának jubileumára 1893–94-ik tanévben / Пам'ятний альбом до 100-річного ювілею Ужгородської королівської греко-католицької півце-учительської семінарії» (Ужгород, 1894), в якому наведено детальний список випускників Ужгородської королівської греко-католицької півце-учительської семінарії, які успішно склали кваліфікаційні екзамени в період з 1839–1840 н. р. по 1893–1894 н. р. (табл. 2.3.7). За 55 років в закладі успішно склали кваліфікаційні екзамени:

Таблиця 2.3.7

**Статистичні дані Ужгородської королівської греко-католицької
півце-учительської семінарії щодо кількості осіб,
які успішно склали кваліфікаційні іспити (1839–1894 рр.)**

Навчальний рік	К-ть осіб	Навчальний рік	К-ть осіб	Навчальний рік	К-ть осіб
1839–1840	10	1857–1858	17	1875–1876	8
1840–1841	15	1858–1859	15	1876–1877	8
1841–1842	26	1859–1860	27	1877–1878	15
1842–1843	7	1860–1861	30	1878–1879	23
1843–1844	17	1861–1862	33	1879–1880	18
1844–1845	14	1862–1863	26	1880–1881	28
1845–1846	12	1863–1864	15	1881–1882	31
1846–1847	21	1864–1865	13	1882–1883	49
1847–1848	15	1865–1866	17	1883–1884	16
1848–1849	18	1866–1867	19	1884–1885	31
1849–1850	9	1867–1868	14	1885–1886	31
1850–1851	8	1868–1869	14	1886–1887	35
1851–1852	12	1869–1870	12	1887–1888	21
1852–1853	6	1870–1871	20	1888–1889	34
1853–1854	9	1871–1872	6	1889–1890	21
1854–1855	12	1872–1873	10	1890–1891	27
1855–1856	7	1873–1874	18	1891–1892	42
1856–1857	13	1874–1875	9	1892–1893	35
				1893–1894	49

Джерело: [299, с. 126–134].

Наприкінці австро-угорського періоду, 16 липня 1917 р., Г. Камінського на посаді директора Ужгородської королівської греко-католицької півце-учительської семінарії замінює А. Волошин (угор.: Volosin Ágoston) [172, 4 арк], який очолював заклад аж до 18 жовтня 1938 р. [268, с. 5]. Як зазначають дослідники історії педагогіки Закарпаття (В. Гомоннай, М. Кляп, О. Фізеші та ін.), талант А. Волошина (1874–1945) як педагога і вченого найбільше розкрився в роки його перебування на посаді директора Ужгородської греко-католицької півце-учительської семінарії. Відзначимо, що в цей час А. Волошин видає ряд підручників та посібників для підготовки вчителів народних шкіл, серед них: «Коротка історія педагогіки для учительських семінарій» (1921 р., 1931 р.), «Педагогіка і дидактика для учительських семінарій» (1923 р.), «О соціальному вихованню» (1924 р.), «Педагогіка і дидактика» (1924 р., 1935 р.), «Педагогічна психологія» (1930 р., 1932 р.), «Методика» (1932 р.), «Методика народно-шкільного навчання» (1935 р.) та ін. Так, ставши керівником закладу педагогічної освіти, А. Волошин мав уже 20-річний стаж педагогічної роботи, за який видав близько десяти підручників для шкіл, що дало йому змогу втілити новаторські підходи в організації освітньо-виховного процесу семінарії в складних умовах Першої світової війни [221, с. 46].

Діяльність Ужгородської королівської греко-католицької півце-учительської семінарії, беззаперечно, давала змогу поступово вирішувати питання підготовки кваліфікованих педагогічних кадрів для народних шкіл краю, але кількість дипломованих учителів була недостатньою, що спонукало до відкриття 14 вересня 1902 р. в Ужгороді греко-католицької жіночої учительської семінарії (Розпорядження міністра релігії та народної освіти Угорщини № 90376/1902) [259, с. 5]. До того часу кандидатки на посаду вчителя початкової школи, тільки за спеціальним дозволом міністра релігії та освіти Угорського королівства, мали право складати, як «приватистки», випробування в Ужгородській королівській греко-католицькій півце-учительській семінарії. Однак, Міністерство релігії та освіти Угорщини в 1900 р. затвердило Положення стосовно порядку проведення підсумкової атестації в педагогічних закладах, в якому було вказано, що:

«Приватисти, можуть складати іспити лише в закладах, що відповідає їх статі, з дозволу міністра релігії та народної освіти» [259, с. 4].

Слід зазначити, що на той час в Угорському королівстві не було жіночої греко-католицької семінарії. Мукачівська єпархія, щоб задовольнити численні клопотання своїх священнослужителів, приймає рішення відкрити в 1902–1903 н. р. в м. Ужгороді жіночу вчительську семінарію. Міністр освіти та науки Угорщини в листі № 25 964 від 24 квітня 1902 р. висловлює подяку Мукачівській греко-католицькій єпархії за таку позитивну справу [259, с. 4]. Виконуючий обов'язки директора семінарії Д. Чургович (угор.: Csurgovich György) у звіті за 1938–1939 н. р. зазначив, що жіночу семінарію організовано, як професійний педагогічний заклад на базі існуючої школи-інтернату для дівчат-сиріт, яка мала три складові: початкову (4 класи), горожанську (4 класи) школу та ремісницькі курси. Директором жіночої семінарії призначено Г. Камінського (угор.: Kaminszky Géza), який в той час займав посаду директора Ужгородської греко-католицької півце-вчительської семінарії. Право на публічне функціонування заклад отримав від Міністерства освіти та науки Угорщини відповідно до Розпорядження № 90 376/1902 відразу в 1902 р. Проте, згодом горожанську школу було відокремлено від семінарії, ремісницькі курси припинили своє існування в 1904 р. за недостатньої кількості абітурієнтів і в той же рік початкова школа отримала статус базової школи.

Г. Камінський перебував на посаді директора жіночої вчительської семінарії впродовж чотирьох років. У 1906 р. наступником Г. Камінського став Д. Меллеш (угорська: Melles Gyula), який керував освітнім закладом упродовж 17 років. У семінарії переважно навчались дівчата із сімей греко-католицьких священників. До 1 вересня 1912 р. термін навчання в семінарії становив два роки і набір кандидаток здійснювався через рік. [259, с. 5]. Підтвердженням цьому слугують статистичні дані річних звітів за 1910–1911 н. р. та 1911–1912 н. р. У 1910–1911 н. р. в першому і третьому класі вчительської семінарії навчались по 30 кандидаток [262, с. 59]. У 1911–1912 н. р. в другому і четвертому класі вчительської семінарії навчались по 30 кандидаток [263, с. 65]. У річному звіті за

1911–1912 н. р. зазначено: «Tanítónőképző intézetünk eddig csak 2–2 évfolyamu volt váltakozó rendszerben, még pedig legfőbbképen azért, mert a tanítónők kiképzésével csupan egyházmegyénk szükségletét óhajtottuk kielégíteni s nem kívántunk az állásnélküli tanítónők számát még inkább növelni. Mivel azonban a tanügyi kormány az egységes tanítóképzés szempontjából teljes négy évfolyamot kíván, a kifejlesztés azzal indul meg, hogy a jövő 1912–13. isk. évben az I. és III. osztály mellett a II. évfolyamot is megnyitjuk, vagyis intézetünknek a jövő tanévben három, az ezt követő évben teljes négy évfolyama lesz. / Наразі наш педагогічний заклад мав лише 2–2 класи за змінною системою, головним чином тому, що ми хотіли задовольнити потреби нашої єпархії у педагогічних фахівцях і не бажали збільшувати кількість безробітних вчителюк. Однак, оскільки Міністерство релігії та освіти наполягає на функціонуванні в закладі чотирьох класів, то з наступного 1912–1913 н. р. буде вже три класи, а через рік – чотири – Ч. С.» [263, с. 22]. Зауважимо, що від заснування закладу кількість семінаристок в учительській семінарії була достатньо високою. На нашу думку, це пояснюється тим, що вчительська семінарія для дівчат була реальною можливістю отримати освіту. Юнаки мали спроможність вибирати й інші професії, а для дівчат – це був практично єдиний спосіб отримати професію. Це підтверджують статистичні дані, які зафіксовані в річних звітах закладу [259, с. 59], [261, с. 59]. Окремої уваги заслуговує думка науковця О. Фізеші: «Для жіночих училищ характерна перевага навчальних курсів, спрямованих на методику виховання дівчат з метою їх підготовки до ведення домашнього господарства, виконання різноманітної жіночої роботи (приготування їжі, садівництво, городництво, прибирання, ручна праця, пов'язана з вишиванням, шиттям тощо). Отже, зміст педагогічної освіти відображав запити суспільства, а саме: в рамках досліджуваного періоду закарпатського краю жінки не були соціально активними, не виконували суспільно значущих функцій, а отже – зміст їхньої освіти обмежувався рамками домогосподарства» [210].

Обидві ужгородські учительські семінарії належали Мукачівській греко-католицькій єпархії й підпорядковувалися як єпископу, так і безпосередньо Міністерству релігії та народної освіти Угорщини.

Діяльність чоловічої та жіночої вчительських семінарій в Ужгороді не забезпечувала в повному обсязі потреби в кваліфікованих учителях школи тогочасного Закарпаття. Тому, на підставі рішення Загальноосвітнього Товариства Березького комітату, 1 грудня 1902 р. президія на чолі з депутатом парламенту Угорщини Я. Недецеї (угор.: Nedeczey János) звернулася з меморандумом до міністра релігії та народної освіти Угорщини. В документі зазначалося, що відкриття освітнього закладу для підготовки вчителів початкових шкіл є необхідним для подолання нестачі фахівців в регіоні. Доцільність відкриття закладу підтверджувалось такими статистичними показниками, що з 286 початкових шкіл краю в: 16 школах – працювали вчителі з низьким професійним рівнем; 21 школі – було припинено навчання через відсутність педагогів або їх недостатній фаховий рівень [239, с. 5].

Міністр релігії та народної освіти Угорщини Д. Влассіч (угор.: Wlassics Gyula; роки перебування на посаді: 1895–1903 – уточнення Ч. С.) у листі-відповіді запевнив Товариство, що детально вивчить питання і розгляне можливості відкриття державного освітнього закладу для підготовки вчителів початкових шкіл у Варпаланку (тут: Варпаланок вважався на той час передмістям Мукачева – уточнення Ч. С.), оскільки розуміє вагомість створення такого закладу в цьому регіоні [239, с. 6].

Тільки через десять років, у квітні 1913 р. Міністерство релігії та народної освіти Угорщини дало згоду на відкриття в м. Мукачеві державної вчительської семінарії [239, с. 11]. Новий навчальний заклад отримав назву «Мукачівська угорська королівська державна народошкільна вчительська семінарія (угор.: Munkácsi Magyar Királyi Állami Elemi Népiszkolai Tanítóképző-Intézet)». Першим директором навчального закладу за Розпорядженням Міністерства релігії та народної освіти Угорщини № 90 037 від 11 червня 1914 р. призначено Я. Сонді (угор.: Szondi János), який до того працював викладачем Кішкунфеледьгазської державної вчительської семінарії (тут: територія сучасної Угорщини – Ч. С.) [239]. Також з учительської семінарії м. Турчянське Теплице (словац. Turčianske Teplice, центральна Словаччина – уточнення Ч. С.) на посаду викладача

Мукачівської угорської королівської державної народошкільної вчительської семінарії за Розпорядженням Міністерства релігії та народної освіти Угорщини № 90119 від 10 червня 1914 р. переведено доктора І. Молнара (угор.: Molnár Imre) [239, с. 16]. Освітньо-виховний процес у семінарії забезпечували: директор (Я. Сонді), викладач (др. І. Молнар), викладач за сумісництвом (О. Дем'янович /Demjanovich Andor/), вихователь (І. Ормої /Ormai István/) та 5 священнослужителів [22, 5 арк.], [234], [239, с. 30].

Перший навчальний рік у Мукачівській семінарії співпав із початком Першої світової війни і розпочався 14 вересня 1914 р. Для зарахування на навчання необхідно було подати такі документи: свідоцтво про закінчення IV-го класу гімназії або повного курсу горожанської школи; свідоцтво про народження (так званий «метричний випис» – документ, що засвідчує внесення у метричну книгу акта про народження, шлюб, смерть [6, с. 665]). Зауважимо, що вказаний набір документів абітурієнт міг подавати лише після успішно пройденого музичного прослуховування. Варто додати, що право вступу на навчання до семінарії мали тільки представники чоловічої статі.

Отже, рішенням дирекції на перший курс семінарії у 1914–1915 н. р. було зараховано 31 семінариста із 55 бажаючих. Упродовж навчального року 7 студентів вибули з семінарії. Зараховані отримували повідомлення за підписом директора з переліком необхідного одягу та індивідуальних засобів для навчання та проживання в гуртожитку семінарії, зокрема: ковдра, подушка, 3 простирадла, 6 сорочок, 6 нічних сорочок, 6 кальсонів, 6 рушників, 24 носові хусточки, 8 пар не кольорових шкарпеток, зубна щітка, мило, гребінець, 2 склянки, 1 фартух. Необхідно було також оплатити кошти для проведення уроків ручної праці, лікування та проведення відпочинку (екскурсій). Повна місячна оплата за навчання в Мукачівській угорській королівській державній народошкільній вчительській семінарії становила 30–32 корони (тут: грошова одиниця Австори-Угорської монархії – уточнення Ч. С.).

Відповідно до архівних даних, 1914–1915 навчальний рік тривав з 15 вересня 1914 р. до 12 червня 1915 р. Були 2 перерви у процесі навчання пов'язані

з військовими подіями, а саме: з 01 жовтня по 19 жовтня 1914 р. та з 15 грудня 1914 р. по 04 січня 1915 р. [22, 5 арк.].

Позитивна динаміка щодо кількості семінаристів, які навчалися в Мукачівській угорській королівській державній народошкільній вчительській семінарії представлена в табл. 2.3.8.

Таблиця 2.3.8

Статистичні дані про кількість семінаристів Мукачівської угорської королівської державної народошкільної вчительської семінарії (1914-1919 рр.)

Навчальний рік	Кількість семінаристів
1914–1915	31
1915–1916	53
1916–1917	62
1917–1918	67
1918–1919	62

Джерело: [241, с. 28].

Як видно з табл. 2.3.8, упродовж п'яти років діяльності кількість семінаристів Мукачівської угорської королівської державної народошкільної вчительської семінарії зростає вдвічі. Перший прийом представниць жіночої статі на навчання до Мукачівської угорської королівської державної народошкільної вчительської семінарії було здійснено в 1917–1918 н. р. Їх називали «приватистками» (тут: приватисти – учні, що, навчаючись приватно, складають іспити з усіх дисциплін у відповідному закладі освіти – уточнення Ч. С.).

До 1919 року навчання в семінарії проводилося угорською мовою (позаяк це був державний заклад) [281, с. 50].

У 1917–1918 навчальному році вперше були проведені іспити вчительських здібностей, після складання яких 16 випусчників отримали дипломи [240, с. 14]. Зазначимо, що випускні іспити проводилися щорічно, за винятком 1918–1919 н. р., який співпав із завершенням Першої світової війни.

Отже, в хронологічних межах досліджуваного нами періоду в Закарпатті відбувається становлення закладів підготовки вчителів для народних шкіл – Ужгородської королівської греко-католицької півце-вчительської семінарії,

Ужгородської греко-католицької жіночої учительської семінарії та Мукачівської угорської королівської державної народошкільної вчительської семінарії. Перші дві підпорядковувалися управлінню Мукачівської греко-католицької єпархії та Міністерству релігії та народної освіти Угорщини, а третя була в державному підпорядкуванні, відтак належала до Міністерства релігії та народної освіти Угорщини. Слід зазначити, що відкриття вчительських семінарій супроводжувалося з дотриманням норм Закону XXXVIII «Про народну освіту» (1868 р.) щодо наявності відповідної матеріальної бази (навчальні приміщення, територія для заняття садівництвом та городництвом, наочних посібників, бібліотеки), кадрового забезпечення тощо. Важливою умовою для відкриття вчительських семінарій була наявність початкових шкіл, на базі яких семінаристи могли проходити педагогічну практику.

Очолювали семінарії переважно особи, які мали досвід роботи в подібних закладах на території Угорщини та Словаччини. Проте, наприкінці Австро-Угорського періоду керівництво закладами педагогічної освіти здійснювали й представники місцевої педагогічної еліти, зокрема А. Волошин, М. Лихварчик, Я. Чургович та ін.

На навчання приймалися особи після складання вступних іспитів та музичного прослуховування. Термін навчання коливався від 5–10 місяців (з 1793 р.), 2 років (з 1844 р.), 3 років (з 1872 р.) до 4 років (з 1899 р.). На навчання приймалися виключно представники чоловічої статі, вперше жінок було допущено на навчання у 1902 р.

За досліджуваний період діяльності вчительських семінарій спостерігається тенденція збільшення кількості семінаристів та викладачів, які забезпечували освітній процес у закладах педагогічної освіти. Особливо суттєвим було зростання наприкінці XIX століття – у перше десятиліття XX століття.

2.4. Теоретико-практична професійна підготовка майбутніх вчителів

Важливого значення в підготовці майбутнього вчителя початкової школи в досліджуваний період набуває вдосконалення змісту освіти. Зупинимось детальніше на особливостях змісту підготовки вчителів у вчительських семінаріях, які здійснювали підготовку фахівців на закарпатських землях наприкінці XVIII століття і до 1919 р.

Вперше питання змісту освіти централізовано вирішувалося в контексті освітньої реформи «Systema Scholarum» (тут: «Система шкіл» – Ч. С.) у 1845 р. У документі, який унормовував основні засади реформи, було визначено перелік дисциплін, які вивчалися в тогочасних закладах педагогічної освіти. Зазначимо, що, згідно реформи «Systema Scholarum», термін підготовки вчителів у препарандії становив 2 роки. Подаємо перелік цих дисциплін за матеріалами праці «A magyar tanítóképzés története / Історія підготовки вчителів Угорщини» (Budapest, 1934) дослідника історії становлення і розвитку професійної педагогічної освіти Угорщини Я. Сокала (угор.: Szakál János): «Anno I. 1. Methodologia theoretica. 2. Methodica Specialis et ex hac.: a) Litterisatio, b) Sillabisatio, c) Lectio, d) Orthographia, e) Calligraphia, f) Arithmetica quas, Specialis, g) Geographia. 3. Catechetica. 4. Historia Biblica. 5. Lingua Hungarica. 6. Pulsus Orgoni. 7. Cantus Sacer et Lithurgia. Anno II. 1. Paedagogia. 2. Methodica Specialis et ex hac.: a) Historia Naturalis, b) Physica, c) Aeconomia, d) Technologia, e) Arithmetica; Regula schola et functiones. 3. Catechetica practica. 4. Regula Medendi. 5. Lingua Hungarica. 6. Explanatio Urbarii. 7. Pulsus Orgoni. 8. Cantus Sacer et Lithurgia» [340, с. 31–32].

Як видно з документу, в навчальний план підготовки включені педагогіка та предметні методики (мови, читання, каліграфії, математики, фізики, географії, економіки, технології та ін.). Також велика увага надається вивченню дисциплін релігійного характеру – катехизис, історія релігії, літургійний спів тощо. Звичайно, що в навчальний план включена й угорська мова як навчальна дисципліна. Згодом угорська мова стане викладовою мовою не тільки в початкових та середніх освітніх закладах, але й у закладах вищої освіти. У 1821 р.

Угорська королівська Намісницька рада дозволила викладання в препарандії дисциплін – пасторальної теології та педагогіки – на слов'янській мові [97].

Вважаємо за доцільне наголосити, що в Ужгородській препарандії за Розпорядженням Намісницької ради № 14 698 від 9 травня 1844 р. термін навчання було збільшено до двох років, а це – на один рік випередило визначення такого терміну навчання в інших препарандіях Угорського королівства (Розпорядження від 16 липня 1845 р. Угорської королівської Намісницької ради). [299, с. 29–30]. Згідно документу, з 1845 н.р. в Ужгородській препарандії з урахуванням основних вимог, представлених у «Systema Scholarum» (1845 р.), було введено навчальний план такого змісту: Рік I: закон Божий і літургія; вивчення Біблії; угорська мова; каліграфія; дидактика і окремі методики; географія; математика; церковна слов'янська мова; спів; знання церковного обряду; логіка; риторика і ораторство; практика в початковій школі. Рік II: теорія виховання; закон Божий і літургія; угорська мова; гігієна; роз'яснення послуг, що надаються поміщику за користування кріпацькими ділянками; природознавство; економіка та господарська діяльність; знання церковного обряду; логіка; риторика і ораторство; практика в початковій школі [299, с. 35].

У пам'ятному альбомі «Emlék-album az Ungvári Kir. Gör. Kath. Éneklész-Tanítóképezde 100 éves fennállásának jubileumára 1893–94-ik tanévben / Пам'ятний альбом до 100-річного ювілею Ужгородської королівської греко-католицької півце-учительської семінарії» (Ужгород, 1894) директор семінарії Г. Камінський (угор.: Kaminszky Géza) зазначив, що в 1845 р. офіційно запроваджується вживання угорської мови в діловодстві освітнього закладу замість латинської, якою до цього часу велася вся документація [299, с. 34]. Архівні документи засвідчують, що і після вказаного 1845 р. в діловодстві закладу користувалися латинською мовою [105], [106].

Після поразки Угорської революції (1848–1849 pp.) система освіти Угорського королівства потрапила в безпосереднє підпорядкування Міністерства релігії та народної освіти Австрії. У початкових школах посилюється морально-релігійне, громадянське виховання та вплив церкви. Розпорядження Міністерства

релігії та народної освіти Австрії прийняте 20 січня 1856 р. стосовно реформування педагогічних закладів освіти (*Bestimmungen für die katholischen Präparanden-Curse (Lehrer-Bildungsanstalten) in Ungarn* / повна назва на угорській мові: *Rendelkezések a magyar katolikus tanítóképzők (tanárképző intézetek) számára*. Тут: Розпорядження для угорських католицьких закладів педагогічної освіти – Ч. С.) суттєво вплинули на підготовку кандидатів на вчительську посаду [318, с. 21]. За два роки навчання препарандисти крім дисциплін головної школи вивчали педагогіку та методику викладання навчальних дисциплін, управління освітнім закладом, законодавство, геометрію, гру на органі, сільськогосподарську економіку. Відомості з управління освітнім закладом і законодавства не були як окреми предмети, а входили в обсяг навчального матеріалу педагогіки та методики викладання навчальних дисциплін. Для викладання дисциплін циклу професійної підготовки при можливості залучали вчителів відповідного фахового рівня, а інші дисципліни вели вчителі головних шкіл, яким надавали погодинну оплату за їх працю [340, с. 55].

Дворічний курс підготовки поділявся на два етапи: перший – теоретичний, другий – практичний. Педагогічну практику препарандисти проходили в головній (зразковій) школі. Кандидати на вчительську посаду не тільки спостерігали освітній процес у головній школі, але й самі проводили заняття під керівництвом вчителя або директора головної школи, які аналізували й оцінювали проведені уроки, результати обговорень фіксувалися в протоколах. Препарандисти отримували від директора письмові завдання професійного спрямування, що перевіряв директор або вчителі головної школи. Детально проаналізовані та оцінені завдання повертали кандидату. По завершенню двох річного навчання кандидати складали екзамени з усіх дисциплін, що вивчалися, у присутності головного директора або його заступника. Свідоцтва класифікувалися відповідно результатів складання екзаменів: вчитель головної школи (міська школа), кваліфікація надавала можливість навчати у всіх чотирьох класах даного типу шкіл; вчитель тривільної школи, кваліфікація надавала можливість навчати у трьох класах сільської школи; помічник вчителя, кваліфікація дозволяла навчати

тільки в двох класах початкової школи [340, с. 56]. Ті, хто отримали свідоцтво вчителя тривільної школи або помічника мали право через певний проміжок часу (не скоріше, як через один рік) задовільної педагогічної діяльності скласти екзамен на отримання кваліфікації вищого ступеня. З огляду на брак педагогічних кадрів для тих, хто до прийняття згаданого розпорядження хоча б три роки успішно виконували обов'язки вчителя надавалася можливість скласти кваліфікаційний іспит екстерном і отримати свідоцтво. Кваліфікаційні іспити здебільшого проходили в усній формі. Викладовою мовою в середніх освітніх закладах була німецька. В місцевостях де проживали суцільно угорці викладовими мовами були німецька й угорська, а на територіях етнічних груп використовували німецьку й рідну мову даного етносу [318, с. 22–23].

У 60-х роках XIX ст. гостро постало питання реформування системи освіти в Австрійській імперії. Прийняття Закону XXXVIII 1868 р., відіграло суттєву роль в розвитку системи освіти Угорщини та Закарпаття. Майже століття в Угорському королівстві вчителів народних шкіл готували в препарандіях. І хоча з часом їх функціонування не відповідало вимогам часу, вони відіграли позитивну роль у генезі професійної педагогічної освіти. Одночасно з утворенням учительських семінарій закривалися або реорганізовувалися препарандії, підтвердженням цього є Ужгородська греко-католицька півце-вчительська семінарія. Архівні документи засвідчують, що в 1869–1870 н. р. директор семінарії М. Лихварчик (угор.: Lichvártsik Mihály) складає і подає на розгляд єпископу Мукачівської греко-католицької єпархії три варіанти розкладу занять на перехідний період, адже за Законом XXXVIII 1868 р. термін навчання у педагогічних закладах повинен становити три роки (навчання в Ужгородській семінарії на той час тривало два роки. На трьохрічне навчання семінарія перейде в 1872 р. – уточнення Ч. С.) [122]. Згаданий розклад укладався М. Лихварчиком на основі положень Розділу 7 Закону XXXVIII «Про народну освіту» (1868 р.) та затвердженого в Угорщині 1869 р. першого навчального плану для вчительських семінарій, який залишався чинним аж до 1877 р. (табл. 2.4.1):

Таблиця 2.4.1

**Навчальний план Ужгородської греко-католицької
півце-вчительської семінарії (1869 р.)**

Навчальні дисципліни		Класи			Тижневе навантаження
		I	II	III	
1.	Релігія та етика	2	2	2	6
2.	Педагогічні дисципліни а) Педагогіка б) Методика викладання в) Педагогічна практика	4	4	5	13
3.	Угорська мова	3	3	2	8
4.	Німецька мова	3	3	2	8
5.	Математика а) Арифметика б) Геометрія	3	3	2	6 2
6.	Історичні дисципліни а) Географія б) Історія в) Конституція Угорського королівства	2	2 2	3 2	4 5 2
7.	Природничі дисципліни а) Природознавство б) Фізика та хімія в) Сільське господарство та садівництво	2	2	4 2	4 4 2
8.	Мистецькі дисципліни а) Співи і музика б) Малювання та каліграфія	5 4	5 3	4 2	14 9
9.	Фізична культура	2	2	2	6
Всього		30	31	32	93

Джерело: [246, с. 5].

Як видно з таблиці 2.4.1, тижневе навантаження за навчальним планом розподілено: 1-й рік навчання – 30 годин, 2-й – 31 година, 3-й – 32 години, всього – 93 години. Із загальної кількості годин на педагогічні дисципліни та педагогічну практику припадало 13 годин (14% навчального часу); на дисципліни гуманітарної та суспільствознавчої підготовки – 27 годин (29% навчального часу); на дисципліни математично-природничої підготовки – 18 годин (19% навчального часу); на дисципліни художньо-естетичного циклу та фізичну підготовку – 29 годин (31% навчального часу); на релігію та етику – 6 годин (7% навчального часу) [246, с. 5]. З цього випливає висновок, що незважаючи на заявлену в Законі XXXVIII «Про народну освіту» (1868 р.) «педагогізацію» процесу підготовки майбутніх учителів, все таки професійно-орієнтовані дисципліни займають зовсім невелику частку навчального часу – всього 14%, тоді як для засвоєння дисциплін гуманітарної та суспільствознавчої підготовки і дисциплін художньо-естетичного циклу та фізичної підготовки відводиться, відповідно, по 29% і 31% навчального

часу [286]. Навчальний план жіночої учительської семінарії представлений у таблиці 2.4.2.

Таблиця 2.4.2

Навчальний план жіночої учительської семінарії (1869 р.)

Навчальні дисципліни		Класи			Тижневе навантаження
		I	II	III	
1.	Релігія та етика	2	2	2	6
2.	Педагогічні дисципліни	4	4	5	13
3.	Угорська мова	4	3	2	9
4.	Німецька мова	3	3	3	9
5.	Математика	4	3	3	10
6.	Історичні дисципліни	2	2	3	4
			2		5
7.	Природничі дисципліни	2	2	4	4
					4
			2	2	4
8.	Жіноче рукоділля	2	2	2	6
9.	Мистецькі дисципліни	4	4	4	12
		3	2	1	6
Всього		30	31	31	92

Джерело: [246, с. 17].

Представлений навчальний план засвідчує, що тижневе навантаження для жіночих семінарій також диференціювалося в залежності від року навчання: 1-й рік навчання – 30 годин, 2-й – 31 година, 3-й – 31 година, всього – 92 години, з яких на педагогічні дисципліни та практику припадало 13 годин (14% навчального часу); на дисципліни гуманітарної та суспільствознавчої підготовки – 27 годин (29% навчального часу); на дисципліни математично-природничої підготовки – 22 години (24% навчального часу); на дисципліни художньо-естетичного циклу та трудову підготовку – 24 години (26% навчального часу); на релігію та етику – 6 годин (7% навчального часу) [246, с. 17]. Також ми можемо зробити висновок, що навчальні плани для вчительських семінарій диференціюються за гендерною ознакою. Зокрема, у жіночих вчительських семінаріях вивчаються навчальні дисципліни «Жіноче рукоділля» та «Ведення домашнього господарства», тоді як у чоловічих вчительських семінаріях замість

них – навчальні курси «Фізична культура» та «Сільське господарство». Є різниця в змістовому наповненні курсу «Математика», адже у чоловічих вчительських семінаріях, на відміну від жіночих, окрім арифметики, вивчається ще й геометрія.

У 1877 р. Міністерством релігії та народної освіти було затверджено другий навчальний план для вчительських семінарій (табл. 2.4.3).

Таблиця 2.4.3

**Навчальний план Ужгородської греко-католицької
півце-вчительської семінарії (1877 р.)**

Навчальні дисципліни		Класи			Тижневе навантаження
		I	II	III	
1.	Релігія та етика	2	2	2	6
2.	Педагогічні дисципліни	4	4	5	13
3.	Угорська мова	3	3	2	8
4.	Німецька мова	3	3	2	8
5.	Математика	3	3	1	7
	а) Арифметика				
	б) Геометрія	1	1	2	4
6.	Історичні дисципліни	2	2	–	4
	а) Географія				
	б) Історія та конституцієзнавство	–	2	5	7
7.	Природничі дисципліни	2	2	1	5
	а) Природознавство				
	б) Фізика та хімія				
	в) Сільське господарство	–	–	3	3
		–	–	2	2
8.	Мистецькі дисципліни	5	5	4	14
	а) Співи і музика				
	б) Малювання та каліграфія	4	3	2	9
9.	Фізична культура	2	2	2	6
Всього		31	32	33	96

Джерело: [313, с. 517].

Представлений у табл. 2.4.3 навчальний план щодо тижневого навантаження суттєво не відрізняється від попереднього навчального плану, яким послуговувалися впродовж 1869–1876 рр. Так, 1-й рік навчання тижневе навантаження – 31 година, 2-й – 32 години, 3-й – 33 години, всього – 96 годин, з яких на педагогічні дисципліни та практику припадало 13 годин (14% навчального часу); на дисципліни гуманітарної та суспільствознавчої підготовки – 27 годин (28% навчального часу); на дисципліни математично-природничої підготовки – 21 година (22% навчального часу); на дисципліни художньо-естетичного циклу та фізичну підготовку – 29 годин (30% навчального часу); на релігію та етику – 6 годин (6% навчального часу) [313, с. 517]. Щодо

співвідношення циклів дисциплін, то на педагогічні дисципліни відводилося так само 14% навчального часу, що було вкрай недостатнім. Проте змінилося співвідношення навчального часу між дисциплінами математично-природничої підготовки (було 24%, стало 22%) і дисциплінами художньо-естетичного циклу та фізичної підготовки (було 26%, стало 30%). У чоловічих семінаріях до навчального плану 1877 р. ввели нову дисципліну – домашнє виробництво, а в жіночих – ручну працю, на вивчення яких навчальним планом передбачалося додаткові 2 години щотижнево для кожного класу [313, с. 516–517].

Заслуговує уваги, на наш погляд, і досвід співпраці вчительської семінарії з базовими початковими школами, адже однією з організаційних вимог щодо створення вчительської семінарії була – наявність базової початкової школи, де семінаристи могли проходити педагогічну практику. Так от, до складу педагогічної ради вчительської семінарії входили і викладачі семінарії, і вчителі базової початкової школи. Засідання педагогічної ради відбувалося щомісячно, основними питаннями розгляду були питання, пов'язані з організацією освітнього та виховного процесу в обох закладах освіти. Окрім того, не менше, як три рази на рік відбувалося таке засідання при директорі семінарії, тут переважно обговорювали питання пов'язані з організацією освітньо-виховного процесу закладів (тут: семінарії та базової початкової школи – уточнення Ч. С.) та питання, пов'язані зі вступними, перевідними та кваліфікаційними іспитами, на особливому місці стояло питання якості підготовки майбутнього вчителя. Наприклад, директор семінарії особисто брав участь у проведенні перевідних та кваліфікаційних іспитів.

У § 18 Положення «A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter folyó évi 10998. sz. alatt kiadott szabályrendelete, az állami elemi és polgári-iskolai tanító és tanítónő-képezdek igazgatása tárgyában. / Положення про організацію освітнього процесу в державних початкових та горожанських учительських семінаріях» (1877) подано перелік дисципліни, які мають бути вказані в дипломі: релігія та етика; педагогіка (сюди входить історія педагогіки); методика викладання; угорська мова і література; німецька мова; географія; історія та

конституцієзнавство; арифметика; природознавство і сільськогосподарська економіка; фізика і хімія; співи і музика; малювання та каліграфія; фізична культура; ручна праця; педагогічна практика; дипломна робота; середній бал диплому [313, с. 529–545].

Розпорядженнями Міністерства релігії та народної освіти Угорщини за № 20364 від 26 серпня 1881 р. для жіночих учительських семінарій [238], а потім – за № 3998 від 6 лютого 1882 р. для чоловічих учительських семінарій [237], були затверджені нові навчальні плани (табл. 2.4.4):

Таблиця 2.4.4

Навчальний план учительської семінарії (1881/1882 н.р.)

Навчальні дисципліни		Учительська семінарія (чоловіча)					Учительська семінарія (жіноча)				
		Класи				Тижневе навантаження	Класи				Тижневе навантаження
		I	II	III	IV		I	II	III	IV	
1.	Релігія та етика	2	2	2	–	6	2	2	2	–	6
2.	Педагогічні дисципліни та педагогічна практика	3	3	4	5	15	3	3	3	6	15
3.	Угорська мова і література	3	3	2	2	10	3	3	2	2	10
4.	Німецька граматика	3	3	2	2	10					
	Німецька мова і література						3	3	2	2	10
5.	Математика										
	а) Арифметика	3	2	2	2	9	2	2	2	2	8
	б) Геометрія	–	2	1	1	4	–	1	1	1	3
6.	Історичні дисципліни										
	а) Географія	2	2	–	–	4	2	2	–	–	4
	б) Історія та конституцієзнавство	–	–	3	4	7	–	–	3	4	7
7.	Природничі дисципліни										
	а) Природознавство	2	2	2	–	6	2	2	2	–	6
	б) Фізика та хімія	–	–	2	3	5	–	–	2	2	4
	в) Сільськогосподарська економіка, садівництво. Польова практика (чоловічі семінарії)	–	–	–	2	2	–	–	–	2	2
8.	Мистецькі дисципліни										
	а) Співи і музична грамота	4	4	4	2	14	4	4	4	2	14
	б) Малювання та каліграфія	3	2	1	1	7	3	2	2	2	9
9.	Фізична культура	2	2	2	2	8	1	1	1	1	4
10.	Домашнє господарство										
	Ручна праця (жін.)						2	2	2	2	8
Всього		27	27	27	26	107	27	27	28	28	110

Джерело: [237], [238].

Навчальні плани 1891–1892 н. р. від попередніх навчальних планів відрізняються зростанням тижневого навантаження (було – 96 годин, стало – у чоловічій вчительській семінарії – 107 год, а в жіночій – 110 год). Тижневе

навантаження педагогічних дисциплін та педагогічної практики збільшилося з 13 до 15 годин, але у відсотковому відношенні змін не відбулося, бо збільшилося тижневе навантаження й на інші навчальні дисципліни. Також новим стало введення до навчальних планів для чоловічих вчительських семінарій нового виду практики – «Польова практика».

Освітній та виховний процеси в Мукачівській угорській королівській державній народошкільній вчительській семінарії забезпечував директор Я. Сонді, який пройшов курси підвищення кваліфікації викладачів учительських семінарій. Він викладав математику та природничі дисципліни. Загальний педагогічний стаж – 17 років. Упродовж 1914–1915 н. р. він викладав: педагогіку, математику, природознавство, економіку, малювання, каліграфію; тижневе навантаження 15 годин. Також до функціональних обов’язків Я. Сонді належало забезпечення умов для проведення належної освітньо-виховної роботи в семінарії. Інший викладач – др. І. Молнар – володів дипломом викладача середнього освітнього закладу з кваліфікацією: викладач історії, географії та додатково для учительських семінарій – викладач угорської мови і літератури. Педагогічний стаж – 2,5 роки. Він викладав: угорську та німецьку мови, історію, географію, співи і музику, ручну працю і фізичну культуру; його тижневе навантаження 19 годин. Др. І. Молнар виконував функції класного керівника першого курсу, був секретарем засідань педагогічної ради, бібліотекарем та відповідальним за засоби навчання з історії, географії та музики [239, с. 30].

Щодо змісту підготовки майбутніх вчителів у Мукачівській угорській королівській державній народошкільній вчительській семінарії, то зазначимо, що навчальний процес у закладі було організовано відповідно до навчального плану і рекомендацій, затверджених Міністерством релігії та народної освіти Угорщини ще в 1911 р. (табл. 2.4.5) [341]:

Таблиця 2.4.5

**Навчальний план Мукачівської угорської королівської державної
народошкільної вчительської семінарії (1914 р.)**

Навчальні дисципліни		Учительська семінарія (чоловіча)					Учительська семінарія (жіноча)				
		Класи				Тижневе навантаження	Класи				Тижневе навантаження
		I	II	III	IV		I	II	III	IV	
1.	Релігія та етика	2	2	2	2	8	2	2	2	2	8
2.	Педагогіка:					10					10
	Фізіологія	2	—	—	—		2	—	—	—	
	Психологія	—	3	—	—		—	3	—	—	
	Дидактика. Організація та управління в народній школі	—	—	3	—		—	—	3	—	
	Історія педагогіки	—	—	—	2		—	—	—	2	
3.	Педагогічна практика	—	—	2	6	8	—	—	2	6	8
4.	Угорська мова і література	4	4	3	3	14	4	4	3	3	14
5.	Німецька мова	2	2	2	2	8	2	2	2	2	8
6.	Історія	3	3	2	—	8	3	3	2	—	8
7.	Конституцієзнавство	—	—	—	2	2	—	—	—	2	2
8.	Географія	2	2	2	—	6	2	2	2	—	6
9.	Математика	4	3	2	3	12	4	3	2	3	12
10.	Природознавство і хімія	3	3	4	—	10	3	3	4	—	10
11.	Фізика	—	—	2	3	5	—	—	2	3	5
12.	Гігієна	—	—	—	1	1	—	—	—	1	1
13.	Економіка (домоведення)	2	2	2	2	8	2	2	2	2	8
14.	Співи і музика	4	4	4	4	16	3	3	3	3	12
15.	Малювання	3	3	2	2	10	3	3	2	2	10
16.	Каліграфія	1	1	—	—	2	1	1	—	—	2
17.	Трудове навчання	2	2	2	2	8	1	1	1	1	4
18.	Ручна праця (жін.)	—	—	—	—	—	2	2	2	2	8
19.	Фізична культура та ігри	2	2	2	2	8	2	2	2	2	8
Всього		36	36	36	36	144	36	36	36	36	144

Джерело: [341].

Порівняно із навчальними планами за 1881 р. та 1882 р. (1881: $27 + 27 + 28 + 28 = 110$; 1882: $27 + 27 + 27 + 26 = 107$) тижневе навантаження суттєво збільшилося – 36 / 36 годин у кожному класі. Розбіжність між тижневим навантаженням за навчальними планами 1911 р. для чоловічих і жіночих учительських семінарій спостерігається у годинах дисциплін: співи і музика, ручна праця [273, с. 15]. Новизною відмічається змістове наповнення фахових педагогічних дисциплін. Якщо в попередні навчальні плани включалися педагогіка, предметні методики та педагогічна практика, то тут додається окреме вивчення дидактики, організація та управління в народній освіті, історія педагогіки. Принципово новими є навчальні дисципліни «Анатомія та фізіологія»

та «Психологія», що свідчить про системний науковий підхід у фаховій підготовці майбутніх учителів.

Зауважимо, що до навчального плану 1911 р. є примітка для педагогічних закладів з мовами навчання національних меншин (угор.: *a magyarok kívül valamelyik hazai más nyelv, külön miniszteri intézkedés alapján, helyi tanterv szerint* / для закладів з рідною мовою навчання, відмінною від угорської, за окремим погодженням з міністром (тут: за місцевим навчальним планом – Ч. С.) [341, с. 51]. Підтвердженням цього служить розклад занять Мукачівської угорської королівської державної народошкільної вчительської семінарії на 1914–1915 н. р., де до загального тижневого навантаження (36 годин) додається 2 години на вивчення русинської мови (табл. 2.4.6).

Таблиця 2.4.6

Розклад занять Мукачівської вчительської семінарії (1914–1915 н. р.)

Час	Понеділок	Вівторок	Середа	Четвер	П'ятниця	Субота
8–9	Природо- знавство	Німецька мова	Співи і музика	Природо- знавство	Історія	Співи і музика
9–10	Математика	Географія	Математика	Математика	Географія	Угорська мова
10–11	Угорська мова	Педагогіка	Угорська мова	Педагогіка	Угорська мова	Математика
11–12	Історія	Малювання	Історія	Німецька мова	Малювання	Природо- знавство
12–13	Співи і музика	Малювання	Релігія	Співи і музика	Каліграфія	Релігія
15–16	Економіка	Фізична культура	–	Економіка	Фізична культура	–
16–17	Русинська мова	Ручна праця	–	Русинська мова	Ручна праця	–

Джерело: [239, с. 55].

Для цього було запрошено для роботи за сумісництвом вчителя з головної гімназії – О. Демйоновича, який проводив навчальні заняття з «Русинської мови» (2 години на тиждень) [239, с. 30].

Слід зазначити, що аналізований нами навчальний план Мукачівської вчительської семінарії на 1914–1915 навчальний рік (угор.: *a tantárgyaknak évfolyamok szerenti felosztása és általános óraterv* / розподіл навчальних дисциплін на курси та загальний план годин (1869); *a tantárgyak tanítására szolgáló általános óraterv* / загальний план годин навчальних дисциплін (1877, 1882); *az állami elemi tanítónőképezdek tanítási óraterve* / загальний план годин для державних жіночих

закладів підготовки вчителів початкових класів (1881); a tantárgyak és a heti órák táblázatos kimutatása / таблиця розподілу дисциплін та тижневого навантаження (1911) – Ч. С.) суттєво відрізняється від сучасного навчального плану, адже в ньому не вказані види і терміни практик, відсутній перелік дисциплін з підсумкової атестації тощо.

Зазначимо, що навчання в Мукачівській вчительській семінарії здійснювалося за шестиденним графіком. Тижневе навантаження семінаристів становило 36 годин. Навчання майже кожен день тривало з 8.00 до 17.00. На основі аналізу розкладу занять Мукачівської угорської королівської державної народошкільної вчительської семінарії за 1914–1915 навчальний рік, можна констатувати, що на другу половину дня переважно планували дисципліни, які не вимагали великого інтелектуального навантаження від семінаристів [239, с. 55]. Згідно опрацьованих нами звітів за 1914–1919 рр., можемо констатувати, що в учительській семінарії велика увага зверталась на релігійно-моральне, патріотичне, фізичне виховання семінаристів. Зокрема, з цією метою проводилися численні виховні бесіди, організовувалася суспільно-корисна праця щодо підтримки вдів та сиріт, а також осіб, які втратили працездатність під час Першої світової війни. Семінаристи готували святкові заходи, приурочені до релігійних та державних свят тощо.

Важливого значення на початку XX століття набуло питання проведення державної підсумкової атестації випускників закладів педагогічної освіти. Адже наявність диплому про навчання в учительській семінарії було ознакою високоосвіченого спеціаліста, й на той час кваліфікація вчитель народної школи була дуже престижною, оскільки давала можливість не тільки отримувати гідну заробітну плату, але й повний пакет соціального забезпечення з боку держави (житло, пільги на проїзд в громадському транспорті, пільги на опалення, пенсійне забезпечення тощо). Тут зауважимо, що цей соціальний пакет отримували вчителі переважно державних шкіл, де вони прирівнювалися до державних службовців. Відтак, з урахуванням вищезазначеного з боку Міністерства релігії та освіти Угорського королівства 13 березня 1911 р. було затверджено Положення «Az

állami elemi népiskolai tanító- és tanítónőképzőintézetek tanképesítő-vizsgálati szabályzata. / Положення про організацію підсумкової атестації в державних початкових педагогічних закладах» [298]. Головою екзаменаційної комісії призначався головний інспектор або його заступник відповідно до наказу міністра релігії та освіти Угорського королівства (§ 11); члени комісії: директор та викладачі закладу, що викладали дисципліни підсумкової атестації. Дане положення суттєво змінило існуючу практику проведення підсумкової атестації, розподіливши складання екзаменів із дисциплін, що опановуються за роками навчання на: перевідні, кваліфікаційні та підсумкову атестацію. Екзамени на I, II та III курсах проводились в усній формі. Для екстернату передбачалось додаткове складання екзаменів і в письмовій формі та практичне проведення фрагментів уроків із учнями базової початкової школи. В кінці першого курсу були тільки перевідні екзамени із дисциплін, що вивчалися протягом року. В кінці другого курсу кандидати складали перевідні екзамени та кваліфікаційні: історія (загальна), географія (загальна). Наприкінці третього курсу перевідні екзамени та кваліфікаційні з природознавства (біологія) та мінералогії – хімії. На четвертому курсі кандидати складали кваліфікаційні екзамени з дисциплін: математика, німецька мова, рідна мова, фізика, гігієна, економіка, співи і музика, малювання, каліграфія, ручна праця, фізична культура. Кваліфікаційні екзамени проходили в усній, письмовій формі та передбачали залікове проведення фрагментів уроків із учнями базової початкової школи. Німецька та рідна мова, математика (усно, письмово); фізика, гігієна, економіка складалися тільки в усній формі. Окремо оцінювалися досягнення кандидата за чотири роки навчання з наступних дисциплін: співи та музика, малювання, каліграфія, ручна праця, фізична культура (§ 31). Випускники, які успішно склали всі кваліфікаційні екзамени допускалися до складання підсумкової атестації, яка мала три складові: письмовий екзамен; усний екзамен; практичне проведення фрагментів уроків із учнями базової початкової школи (§ 12).

Письмовий екзамен: письмова робота на угорській мові з новітньої угорської літератури або з циклу педагогічних дисциплін з метою оцінювання

знань кандидата з граматики, певної дисципліни та уміння письмово на належному рівні формулювати думки на задану тему, обґрунтовувати та узагальнювати їх. Тривалість письмового екзамену – 4 години (§ 13). Під час письмового іспиту в одній аудиторії могли бути присутніми не більше 25–30 кандидатів (§ 15).

До складання усного іспиту допускали кандидатів, які успішно склали письмовий екзамен (§ 17).

Підсумковий усний екзамен проводили з дисциплін: релігія та етика; педагогіка, зв'язок з фізичним та духовним вихованням; історія педагогіки; методика викладання; організація та управління в початковій освіті; угорська мова та література; історія Угорщини; конституцієзнавство; географія Угорщини.

Зауважимо, що в § 20 Положення наголошується на тому, що особливу увагу слід звертати на рівень теоретичної і практичної підготовки кандидатів з педагогіки.

При проведенні усного екзамену в групі кандидатів могли бути не більше 6 осіб; тривалість засідання комісії не повинна перевищувати восьми годин на день (§ 21) (тут: враховується і час відведений для практичного проведення фрагментів уроків із учнями базової початкової школи – уточнення Ч. С.).

Слід зазначити, що кожен кандидат отримував практичне завдання, в присутності комісії складав конспект і проводив фрагмент уроку з групою учнів базової початкової школи. Тривалість проведення: 15–30 хвилин. При оцінюванні проведеного кандидатом фрагменту уроку комісія звертала увагу на уміння поєднувати набуті теоретичні знання з практичною діяльністю, правильність вибору методів і прийомів навчання, врахування вікових особливостей учнів, уміння організувати, зацікавити дітей і підтримувати дисципліну в класі (§ 23).

Якщо кандидат мав бажання отримати дозвіл на викладання в школі з мовою навчання національної меншини, то він складав додатково екзамени підсумкової атестації (письмовий, усний, практичне проведення фрагментів уроків із учнями базової початкової школи) на мові національної меншини (§ 24).

Засідання кваліфікаційної комісії оформлялися протоколом. Результати складання екзаменів оцінювалися: «зразково», «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно». Рішення про оцінку знань кандидата комісія приймала на закритому засіданні відкритим голосуванням більшістю голосів членів атестаційної комісії. Якщо голова комісії не підтримував рішення більшості, то результати голосування із листом голови надсилались на розгляд до Міністерства релігії та освіти Угорщини. Результати складання екзаменів і присвоєння кваліфікації голова у присутності всіх членів комісії оголошував випускникам (§ 30) [298, с. 87–102].

Згодом, 4 травня 1914 р. Міністерство релігії та освіти Угорського королівства затвердило нове Положення (угор.: *Képesítő-vizsgálati szabályzat a m. kir. állami elemi népiskolai tanító- és tanítónőképző-intézetek számára* / Положення про організацію підсумкової атестації в державних початкових педагогічних закладах) [302], яке відрізнялося від положення 1911 р. більш детальним викладом пунктів, що стосувалися організаційних питань проведення атестації та уточнювали перелік основних тем з навчальних дисциплін, що включалися в перелік дисциплін для державної атестації.

Отже, здійснений нами аналіз теоретико-практичної підготовки вчителів для народних шкіл періоду входження закарпатських земель до Угорського королівства в складі Габсбурзької, Австрійської та Австро-Угорської імперій дозволяє зробити висновок, що навчальні плани укладалися централізовано та закріплювалися на законодавчому рівнях. Теоретична підготовка майбутніх вчителів складалася з педагогічних дисциплін та дисциплін гуманітарної та суспільствознавчої підготовки, математично-природничої підготовки, художньо-естетичного циклу та фізичної підготовки, релігії та етики. Вивчення дисциплін педагогічного циклу та педагогічної практики становило всього 14% від загальної кількості навчального навантаження. В міру розвитку методики підготовки майбутніх вчителів до навчальних планів учительських семінарій поступово вводилися навчальні дисципліни, зміст яких був спрямований на вивчення анатомо-фізіологічних та психічних особливостей школярів; на питання, пов'язані

з організацією та управлінням освітнім процесом у школі тощо. Значущим у контексті нашого дослідження є те, що в семінаріях враховувалося право семінаристів на працевлаштування в народних школах з національними мовами навчання. Для цього, за окремим погодженням з Міністерством релігії та освіти Угорського королівства, вносилися зміни до навчальних планів через додаткове введення вивчення рідної мови, а в процесі проходження підсумкової атестації семінаристи додатково складали іспити з рідної мови та методики викладання.

Щодо практичної підготовки майбутніх учителів, то варто зазначити, що впродовж усього процесу навчання в учительській семінарії, спостерігалася тісна співпраця між семінарією та базовою початковою школою, яка проявлялася не тільки в контексті забезпечення бази практики, але й напямку налагодження ефективного освітнього процесу в обох освітніх закладах. Педагогічна практика включалася в підсумкову атестацію семінаристів, адже кожен випускник зобов'язаний був проводити фрагмент уроку в базовій школі на предмет володіння методикою навчання в реальному вимірі.

Висновки до другого розділу

Важливими передумовами становлення вчительських семінарій у системі освіти Закарпаття наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття були: 1) перехід шкіл у відання держави, що зумовило потребу у підготовці педагогічних кадрів, адже до того функції вчителів виконували священники, монахи, церковні дяки; 2) визнання австрійським і угорським урядами необхідності реалізації освітніх реформ, що сприяли б забезпеченню обов'язкової початкової освіти та відкривали шлях до розвитку соціально-економічного та суспільно-політичного життя держави; 3) активізація діяльності політичних та громадських діячів краю (А. Бачинський, А. Добрянський, О. Духнович та ін.) у реалізації ідеї національної освіти; 4) поширення педагогічної преси, в якій публікувалися актуальні питання освіти, шкільництва та педагогічної підготовки вчителів для народних шкіл тощо.

Створена нормативно-правова база цього періоду сприяла розвитку шкільної інфраструктури в Угорщині і, зокрема, на закарпатських землях. Серед вагомих документів – Указ «Ratio Educationis» (1777, 1806) та Закон XXXVIII «Про народну освіту» (1868), які визначали організаційно-педагогічні засади діяльності вчительських семінарій.

На цьому етапі в Закарпатті підготовка вчителів для народних шкіл здійснюється Ужгородською королівською греко-католицькою півце-вчительською семінарією (з 1793 р.), Ужгородською греко-католицькою жіночою вчительською семінарією (з 1902 р.) та Мукачівською угорською королівською державною народошкільною вчительською семінарією (з 1914 р.). Перші дві підпорядковувалися управлінню Мукачівської греко-католицької єпархії та Міністерству релігії та народної освіти Угорщини, а третя була в державному підпорядкуванні, відтак належала до Міністерства релігії та народної освіти Угорщини. Важливою умовою для відкриття вчительських семінарій була наявність початкових шкіл, на базі яких семінаристи могли проходити педагогічну практику. Терміни навчання коливалися від 5–10 місяців (з 1793 р.), 2 років (з 1844 р.), 3 років (з 1872 р.) до 4 років (з 1899 р.). На навчання приймалися виключно представники чоловічої статі, вперше жінок було допущено на навчання у 1902 р.

Зміст теоретико-практичної підготовки вчителів для народних шкіл зумовлювався централізованим підходом до укладання навчальних планів. Теоретичний аспект підготовки майбутніх вчителів передбачав засвоєння педагогічних дисциплін та дисциплін гуманітарної та суспільствознавчої підготовки, математично-природничої підготовки, художньо-естетичного циклу та фізичної підготовки, релігії та етики. Практична підготовка здійснювалася в базових початкових школах, а педагогічна практика була включена в загальний перелік дисциплін, що виносяться на державну підсумкову атестацію. Навчальні плани для чоловічих та жіночих вчительських семінарій відрізнялися переліком навчальних дисциплін (у чоловічих семінаріях «Геометрія», «Фізична культура», «Польова практика», «Сільське господарство» та ін., у жіночих – «Домашнє

господарство», «Жіноче рукоділля») та тижневим навантаженням (у жіночих семінаріях тижневе навантаження було більшим на 2–3 год, які відводилися на «Жіночі ручні роботи»). Також угорським урядом наприкінці XIX – на початку XX століття було забезпечено право семінаристів на працевлаштування в народних школах з національними мовами навчання. Задля цього за погодженням з Міністерством релігії та освіти Угорського королівства, вносилися зміни до навчальних планів через введення додаткового вивчення рідної мови та складання іспиту з рідної мови та методики викладання в рамках підсумкової атестації.

Основні положення другого розділу висвітлені в публікаціях: [218], [222], [223], [224], [225], [227], [228], [232], [233], [234], [235], [280], [281], [282], [283], [284], [286].

РОЗДІЛ 3

Розвиток професійної педагогічної освіти Закарпаття (1919–1944)

3.1. Організаційно-педагогічне реформування системи педагогічної освіти Закарпаття Чехословацького періоду (1919–1938)

Події останнього року Першої світової війни призвели до неминучого припинення існування Астро-Угорської монархії, до складу якої входило також і Закарпаття. Важке становище на фронті, політична й соціально-економічна криза, політика держав Антанти – «усе прискорювало крах» [206, с. 153]. 8 квітня 1918 р. в Римі на конгресі національностей монархії було прийнято спільне рішення про небажання в подальшому перебувати в складі Астро-Угорщини та про утворення незалежних країн [293, с. 43]. 28 червня 1918 р. американським урядом було офіційно заявлено про «підтримку намагань до незалежності усіх слов'янських народів монархії. А лондонський та паризький уряди в червні-липні 1918 р. де-факто визнали «пригноблені народи» монархії воюючою союзницькою стороною» [52, с. 25]. 18 жовтня 1918 р. американський президент Вудро Вільсон відхилив звернення Австрії про перемир'я і висунув вимогу вести переговори не лише з країнами Антанти, а й з чеським, польським та південослов'янськими народами. 3 листопада 1918 р. поблизу італійського міста Падуга Австро-Угорщина підписала важке перемир'я. ««Німецька Австрія» (Альпійські землі) від 12 листопада звалась Австрійською Республікою. Доти Австрією звалась поряд із німецькомовними Альпійськими землями ціла Цислейтанія: Чехія, Моравія, австрійська Сілезія, Галичина і Лодомерія, Буковина» [61, с. 9]. 11 листопада 1918 р. Німеччина в Комп'єнському лісі (Франція) уклала перемир'я, яке набрало чинності об 11-й годині дня і констатувало завершення Першої світової війни.

Дослідник історії цивілізації та країн Східно-Центральної Європи доктор історичних наук, професор М. Кірсенко, зазначає: «Конференція в Парижі тривала від 18 січня 1919 р. до 21 січня 1920 р. Із запрошених 27 держав – 10 воювали, 14 залучали засоби економіки для перемоги, а 3 щойно виникли. Вони узгодили

договори між собою, а потім під загрозою примусу запропонували підписати без змін Німеччині та її колишнім союзникам» [61, с. 10].

По завершенню Першої світової війни і за Версальською системою мирних договорів, відбувся переділ кордонів у Центральній-Східній Європі, що в плані політико-територіальної приналежності суттєво змінило долю Закарпаття. Край було включено до складу новоствореної Чехословаччини [221, с. 46].

Територія новоутвореної Чехословацької Республіки становила «140,4 тис. кв. км. Тут проживало понад 13,6 млн. осіб, у тому числі 6,8 млн. чехів, 2 млн. словаків, 3,1 млн. німців, 745 тис. угорців, 461 тис. русинів-українців та 282 тис. представників інших національностей (поляків, румунів, циган), тобто, крім чехів і словаків, понад третину населення республіки становили національні меншини. Отже, до складу Чехословаччини увійшли четверта частина населення, близько п'ятої частини території Австро-Угорщини і майже 70% промисловості колишньої монархії, яка упродовж двох-трьох повоєнних років була повністю відновлена і мала значний експортний потенціал. Це була розвинена індустріально-аграрна держава (15 місце в світі за величиною національного прибутку на душу населення). Причому економічний потенціал різних частин республіки був далеко не однаковим: питома вага зайнятих у промисловості у Словаччини була удвічі, а в Закарпатті учетверо меншою, ніж у Чехії» [52, с. 41–42].

Приєднання Закарпатського краю до Чехословацької Республіки науковці оцінюють переважно однозначно. Так, професор, член-кориспонтент НАН України С. Віднянський у посібнику «Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура» (Ужгород, 2010) висловлює думку: «Вона (тут: Чехословацька Республіка – уточнення Ч. С.) об'єднала в межах своїх кордонів територію історичної Чехії, Словаччину, а також землі з українським та угорським населенням – Закарпаття, яке взагалі не було зв'язане з чехословацькою державою ні історичними, ні етнічними узами» [52, с. 41]. Науковці В. Ганчин і П. Петрище, аналізуючи положення Меморандуму, представленого на Мирній конференції в Парижі (1919), стосовно

правоспроможності парламенту Закарпаття, доводять, що законодавча влада русинів зводилась до вирішення питань «мови, шкільництва, релігії і деяких інших, які Законом Чехословацької Республіки будуть йому надані. ...зміст [тут: Меморандуму – уточнення Ч. С.] є чисто декларативного характеру, без надання реальних автономних прав краю» [80, с. 110–111]. Професор, дійсний член Канадської королівської АН П.-Р. Магочій у праці «Народ нивыды» (Ужгород, 2007) зазначив: «И хоть русины мали надію на екзистенцію у федеративнôй державі, нич из того не уйшло, бо Чехословакія убрала централізовану модель державного управління» [72, с. 71]. В контексті нашого дослідження суттєвою є думка науковця М. Кірсенко, що «Австро-Угорщина була цікавим феноменом, а її цивілізаційна спадщина міжетнічних взаємин заслуговує на увагу. Дуалістична монархія припинила своє існування наприкінці Першої світової війни. Наступниці надовго загрузли в дедалі складніших сварках, з яких користали великі держави. Не випадково Друга світова війна спалахнула в цьому регіоні...» [61, с. 12].

29 лютого 1920 р. Чехословаччина прийняла Конституцію в якій у § 3, п. 2 зазначалося, що «неділимою складовою частею сеѣ цѣлости (тут: Чехословацька Республіка – уточнення Ч. С.) есть, а то на основѣ добровольного приключеня по договору межи головними и соединеными державами и Ческословацкою республікою в Сен-Жермен ан Ле дня 10 септембра 1919, самоуправна область Пôдкарпатскôѣ Руси, котра буде заосмотрена найширшою автономією, соглашаючоюся с єдиностею Ческословацкôѣ республики» [178, арк. 35]. Слід зауважити, що Конституцію ЧСР було прийнято без представництва Підкарпатської Русі [52, с. 57].

Відповідно до міжнародних законодавчих актів та Конституції Чехословацької Республіки (29 лютого 1920 р.) Підкарпатська Русь мала отримати широку автономію, але на практиці такого не відбулося. З приводу цього історик П.-Р. Магочій відзначає: «... уряд Чехословакії так и не учинив то, на што ся обіщав лідерам Парижської мирной конференції, то значит два пункты: уведіня (легітимація) автономії на Пôдкарпатскôй Руси и прикапчаня [тут:

приєднання – уточнення Ч. С.] ид сёму краю територій Пряшівськôй Руси на сiверо-востоку Словакиi, котру обселявут русины» [72, с. 78].

Пiсля прийняття Конституцiї уряд приступив до централiзацiї влади в державi. В установах доминували чиновники з Чехiї, урядовою мовою була чеська, що викликало невдоволення населення краю. Реально край отримав автономiю тiльки восени 1938 р. пiсля Мюнхенськôй угоди (29–30 вересня 1938 р.) та Вiденського арбiтражу (2 листопада 1938 р.) в умовах економiчної, полiтичної кризи ЧСР та наростання античехословацьких настроїв серед населення краю (Ústavní zákon ze dne 22. listopadu 1938, č. 328 Sb. z. a n., o autonomii Podkarpatské Rusi / Конституцiйний закон «Про автономiю Підкарпатськôй Руси» (№ 328 вiд 22 листопада 1938 р.)) [336, с. 1199–1200].

Поряд iз суперечливою полiтикою Чехословацького уряду щодо Підкарпатськôй Руси, слiд вiдзначити позитивнi змiни, що мали мiсце в соцiально-економiчному i культурно-освiтньому життi краю (земельна реформа, мiстобудування, розбудова iнфраструктури i банківськôй справи, реформування шкiльної системи та системи медичного обслуговування).

Протягом першого десятилiття iснування Підкарпатськôй Руси уряд ЧСР здiйснював реорганiзацiю адмiнiстративно-територiального устрою на основi ряду законодавчих актiв та розпоряджень:

- Zákon ze dne 29. února 1920, č. 126 Sb. z. a n., o zřízení župních a okresních úřadů v republice Československé / Закон «Про створення жупних та окружних управлiнь в Чехословацькiй Республiцi» (№ 126 вiд 29 лютого 1920 р.) [327, с. 291–306];
- Zákon ze dne 14. dubna 1920, č. 330 Sb. z. a n., o volbách župních zastupitelstev a okresních výborů (řád volební) / Закон «Про вибори жупних рад i окружних комiтетiв (правила виборiв)» (№ 330 вiд 14 квітня 1920 р.) [330, с. 786–797];
- Vládní nařízení ze dne 4 června 1926, č. 84 Sb. z. a n., o reorganizaci župní správy v území Podkarpatské Rusi / Розпорядження «Про реорганiзацiю жупного

управління на території Підкарпатської Русі» (№ 84 від 4 червня 1926 р.) [333, с. 396] та ін.

На основі згаданих документів відбувалась трансформація адміністративно-територіальної системи краю з поділом на жупи та округи. В 1928 р. внаслідок адміністративної реформи було ліквідовано жупи, а окружні управління безпосередньо потрапили в підпорядкування Крайового управління Підкарпатської Русі в Ужгороді [44, с. 549–550].

Зауважимо, що на початковому етапі організації адміністративних підрозділів краю одним із перших було створено шкільний реферат (відділ) Підкарпатської Русі, назву якого в 1928 р. змінено на Реферат Міністерства шкільництва та народної освіти в Ужгороді / *Referát ministerstva školství a národní osvěty v Užhorodě* [339, с. 28]. Реферат стосовно організаційних та адміністративних питань був у підпорядкуванні Цивільного управління Підкарпатської Русі, а з фахових – Міністерству шкільництва та народної освіти в Празі. У підпорядкуванні Реферату були: окружні шкільні інспектори, гімназії, вчительські семінарії, торговельні школи, ремісничі школи, горожанські школи, школи глухонімих та інвалідів, народні школи. З 1919 по 1928 роки шкільний реферат Підкарпатської Русі не мав структурних підрозділів. З 1928 по 1938 роки у підпорядкуванні Реферату Міністерства шкільництва та народної освіти були чотири відділи:

- I відділ здійснював керівництво фаховими питаннями народних і спеціальних шкіл, займався особовими, дисциплінарними, статистичними справами закладів;
- II відділ керував організаційними та господарськими справами шкіл;
- III відділ займався справами середніх закладів освіти та соціальними питаннями учнів даних закладів;
- IV відділ займався справами публічних бібліотек, музеїв, охороною історико-культурних пам'яток, керував бібліотекою Реферату Міністерства шкільництва та народної освіти [44, с. 206–207].

Компетентність шкільного реферату в Ужгороді встановлювалась Інструкцією Міністерства шкільництва та народної освіти (№ 9090 від 13.10.2025 р.), відповідно з якою шкільному реферату надавалося право самостійного вирішення всіх питань, що не потребують узгодження або рішення профільного Міністерства в Празі. Міністерство шкільництва та народної освіти залишало за собою право призначати шкільних інспекторів і визначати їх наглядові округи, відкривати державні школи, коригувати місця вчителів, націоналізувати недержавні школи, будувати державні школи і надавати субвенції недержавним шкільним будівлям, затверджувати на посаду вчителів, схвалювати зміст посібників, підручників і навчальних програм та ін. [319, с. 3].

Першим завідувачем шкільного реферату Підкарпатської Русі було призначено чеха за національністю Й. Пешека (1872–1924) (чеськ.: *Ministerský rada Josef Pešek, první přednosta školského referátu v Užhorodě*), який перебував на посаді з 1919 р. по 1924 р. Питаннями управління освітою краю в період перебування в складі Чехословацької Республіки займалися:

- др. А. Гразділ (чеськ.: *Ministerský rada Dr. Ant. Hrazdil, přednosta školského referátu /1924–1929/*);
- Й. Шіmek (чеськ.: *Vrchní odborový rada Josef Šimek, přednosta školského referátu /1924–1929/*);
- др. В. Славік (чеськ.: *Ministerský rada Dr. Václav Slavík, přednosta referátu MŠANO /1930–1934/*);
- В. Кліма (чеськ.: *Vrchní odborový rada Viktor Klíma, přednosta referátu MŠANO /1934–1936/*);
- Я. Вондрачек (чеськ.: *Vrchní školní rada Jan Vondráček, první zemský školní inspektor země Podkarpatoruskě /1928–1937/*);
- Ф. Хмелар (чеськ.: *Vrchní odborový rada František Chmelař, přednosta referátu /1936–1938/*) [339, с. 14–20].

Зауважимо, що серед урядовців нема представників місцевої інтелігенції й кожен із призначених перебував на займаній посаді в краї переважно нетривалий час.

У перші роки діяльності шкільний реферат Підкарпатської Русі вживав заходи для подолання труднощів в організації освітньої справи. Зазначимо, що в публікації «Школьное дѣло и просвѣщеніе на Подк. Руси» (1936) завідувач Реферату Міністерства шкільництва та народної освіти в Ужгороді В. Кліма (роки перебування на посаді: 1934–1936 – уточнення Ч. С.), перераховує ці труднощі: «1. Школы на Подкарпатской Руси не имѣють нормального языка обученія. Поэтому въ школахъ господствуетъ языковой хаосъ, для устранения котораго потребуется долгое время. 2. Учебниковъ, естественно, нѣтъ никакихъ и составленіе ихъ наталкивается на языковыя трудности. Поэтому вопросъ учебниковъ тѣсно связанъ съ вопросомъ языка населенія Подкарп. Руси. 3. Недостатокъ учителей, учительство чужое и учительство неквалифицированное есть дальнѣйшимъ неблагопріятнымъ явленіемъ на полѣ школьномъ. 4. Недостатокъ школьныхъ помѣщеній по числу учениковъ, уничтоженіе войной школьныхъ зданій суть снова вопросы финансового характера, которые будутъ рѣшены согласно возможностямъ государства. На эти цѣли каждому округу потребовалось бы по крайней мѣрѣ 20 милліоновъ Кч (тут: чехословацка крона – грошова одиниця Чехословаччини, яку було введено в користування в 1919 р. замість австро-угорської корони – уточнення Ч. С.)» [62, с. 102].

На підставі аналізу статистичних даних Державного архіву Закарпатської області [169, арк. 15–35], [170], довідково-статистичних видань розвитку освіти та шкільництва Підкарпатській Русі [317], [339], можемо зробити висновок, що з початку 1920-х років в краї спостерігається зростання кількості закладів освіти, класів, учнів, учителів, бібліотек, скорочення кількості неписьменних тощо. Однак, аналіз статистичних даних підтверджує, що державна політика ЧСР в галузі освіти була спрямована на долучення населення краю до чеської нації, оскільки за цей проміжок часу кількість закладів освіти із чеською (державною) мовою навчання суттєво зросла [339]. Зазначимо, що дослідники часто називають цей процес «чехізацією» освіти краю й вказують на його цілеспрямованість і ефективність [80, с. 355], [211, с. 109]. Невдоволеність населення краю цим процесом простежується й у періодичних виданнях досліджуваного періоду.

Наведемо приклад: у рубриці «Наші кривди» часопису «Учительський голос» (1930) подано лист-скаргу вчителя: «Минулого року хотів записати сина до учительської семінарії. Не прийняли, бо є нумерус клавзус (тут: лат. numerus – число, clausus – закритий; попередньо визначена максимальна кількість) [271, с. 459], можна прийняти лиш 40 учеників. Радили, щоб записав до чеської семінарії в Мукачеві. Але чому мав би я свою дитину дати до чеської школи, коли для нас має бути русько-українська школа? Тепер недавно читав я в «Учителі» (р. 1929, чис. 9–10) статтю бувшого референта шкільництва у нас, Йос. Шімека і знайшов: «Число незашколованих дітей на Підк. Руси початком шк. р. 1928/29 було 18.406... Є ще около 150 учительських міст незаповнених... Число чеських шкіл на Підк. Руси кінцем р. 1928 було 127 з 248 клясами, що є 19.3% з цілого числа кляс... При численню народа р. 1921. (тут: перепис населення Чехословаччини в 1921 р. – уточнення Ч. С.) число чехословаків на Підк. Руси було 3.3%» Отже є 150 порожних учительських посад, а в учительській семінарії є нумерус клавзус. Є 18.000 незашколованих руських дітей, а чеських шкіл є в шість разів більше, як має бути по пропорції, а цього року навіть вже є в дванацять разів більше, як слідувало б по числу чехословаків на Підк. Руси, бо є вже у нас більше як двіста чеських шкіл з більше як 300 клясами» [84, с. 2]. Слід зазначити, що процес «чехізації» спостерігався не тільки в суспільно-політичному, культурно-освітньому, а й в економічному житті краю [80, с. 150–152].

Вивчаючи процес державно-правового врегулювання Чехословаччиною питань освіти в міжвоєнний період (1919–1938 рр.), слід вказати, що уряд приймав закони, постанови і розпорядження для подолання розбіжностей та уніфікації. Так, відповідно до статті 2 Закону № 11 від 28 жовтня 1918 р. «Про створення незалежної Чехословацької держави» (Zákon ze dne 28. října 1918 zřízení samostatného státu československého) тимчасово залишалися в дії всі прийняті в попередні періоди закони і розпорядження [323, с. 9], зокрема: в Чехії, Моравії, Сілезії – австрійські, а в Словаччині та закарпатському краї – угорські. Про це зазначається також і в праці А. Волошина «Вступ до організацій народного

школьництва в республицѣ Чехословацкой» (1932), де він вказує перелік діючих «законов школьных»:

«I. Мадярскѣ:

1868: з. XXXVIII.

1) Школоповинность и свобода научаня. 2) Закл. школы. 3) Церк. школы. 4) Прив. школы. 5) О нар. школах загальных: а) элемент., б) высш. нар., в) горожан. 6) Держ. школы. 7) Уч. семинар. 8) Шк. уряды. 9) Учительство.

1875: XXXII. пенз. змѣн. 1891: XLIII.

1879: XVIII. мад. яз.

1907: XXXVI. о держ. школах. XXVII. о недерж. школах: – Аппонѣ.

1908: XLVI. о безпл. шк. науцѣ.

1913: XVI. о платнях уч.

1914: XXXVI: пенз. проф. недерж. середних и высш. шк.

II. Австрійскѣ:

1868: XLVIII. головн. надзор державы над школами и шк. радами.

1869: LXII. нар. школьничество, сѣльска, горож. школа, учит. сем.

1883: LIII. змѣнив зак. р. 1869. (реакц.).

III. Чеськословенскѣ:

1919: IV/3. ч. 189. о меншиновых шк.

1920: 9/IV. 292. змѣнив австр. законы; до сего зак. выд. прав. розп. XI/6. 1920. ч. 605.

1920: IV/9. ч. 306. односины учит. публ. школ.

1922: VII/13. ч. 226. доповняє старѣ законы (малый шк. зак.); до Подк. Руси не односиться.

1922. VII/13. ч. 251. закон паритный.

1926: VI/24. 104. учит. закон (платня).

1928: 24/V. 1929. ч. 86. зак. о пом. классах.

1931: XLVIII. о судах над молод.» [7, с. 1].

Характеристику освітнього законодавства чехословацького періоду розпочнемо із Закону № 189 від 3 квітня 1919 р. щодо відкриття народних шкіл та

приватних закладів освіти (Zákon ze dne 3. dubna 1919, č. 189 Sb. z. a n., o školách národních a soukromých ústavech vyučovacích a vychovávacích). Документ передбачав створення народної школи в будь-якому населеному пункті, в якому в середньому за останні три роки було не менше 40 дітей школоповинного віку і в даному населеному пункті відсутня державна школа з викладавою мовою, яка б відповідала рідній мові дітей конкретного населеного пункту (§ 1). У § 2 зазначено, що якщо в населеному пункті в майбутньому буде створена державна школа або до набуття чинності даного закону була створена, яка відповідає умовам зазначеним в § 1, і яку відвідують щонайменше 400 дітей, то в такому населеному пункті може бути створена державна горожанська школа окремо для хлопців або для дівчат або ж коєдукаційна. Якщо горожанську школу протягом трьох років відвідують щонайменше 300 дітей, то її доцільно розділити на дві окремі школи відповідно за гендерною ознакою учнів. Дітям, що проживають на відстані більше 4 км від освітнього закладу, слід гарантувати можливість навчання, якщо наповнюваність класу не перевищує 80 учнів; у разі перевищення вказаної кількості слід створити філію (§ 3). У § 10 констатовано, що всі приватні заклади перебувають у підпорядкуванні державної адміністрації і зобов'язані дотримуватися державних законодавчих документів. В § 11 передбачалась можливість створення приватних шкіл за умови дотримання всіх державних вимог. У даному параграфі зафіксовано, що свідоцтва видані приватними закладами, рівноправні з державними. Міністерство шкільництва та народної освіти залишало за собою право відмови відкриття такого освітнього закладу, якщо це в інтересах суспільства, або закрити будь-який діючий заклад. Згідно § 15 Закон набирає чинності в Чехії, Моравії, Сілезії в день його оприлюднення (тут: 15 квітня 1919 р. – уточнення Ч. С.), а дата набуття чинності закону на території Словаччини буде оприлюднена відповідним розпорядженням [324, с. 263–264]. Закон надав можливість створення мережі чеських шкіл на етнічно змішаних прикордонних територіях, де мешкало переважно німецьке населення. Проте, цей Закон на території Словаччини так і не було введено в дію [320, с. 6–7].

Постановою уряду Чехословацької Республіки № 495 від 26 серпня 1919 р. (тут: оприлюднено 2 вересня 1919 р. – уточнення Ч. С.) було введено складання службової присяги вчителями народних та горожанських шкіл. Постанова визначала текст (§ 1) і процедуру складання (§ 2) присяги (Nařízení vlády republiky Československé ze dne 26. srpna 1919, č. 495 Sb. z. a n., o služební přísaze učitelstva škol obecných a občanských (měšťanských)) [325, с. 699–700]. Зазначимо, що вчителі масово відмовлялись від складання присяги. Тому було прийнято Закон № 103 від 12 лютого 1920 р. (тут: оприлюднено 25 лютого 1920 р. – уточнення Ч. С.) (Zákon ze dne 12. února 1920, č. 103 Sb. z. a n., o služebním slibu učitelstva škol obecných a občanských), який зобов'язував всіх учителів народних і горожанських шкіл, які відповідно до Постанови уряду ЧСР № 495 від 26 серпня 1919 р. не склали службову присягу, а перебувають на займаній посаді, впродовж місяця скласти службову обітницю (§ 1). Текст обіцянки суттєво не змінився порівняно із текстом присяги, але якщо в Постанові йде мова про складання службової присяги (služební přísaha), то в Законі – службової обітниці (služební slib). У § 2 зазначено, що ті вчителі, які не складуть службову обітницю у вказаний термін, втратять займану посаду і всі права на виплату компенсації, пенсії тощо [326, с. 173]. Зауважимо, що в публікації «Школьное дѣло и просвѣщеніе на Подк. Руси» (1936) завідувач Реферату Міністерства шкільництва та народної освіти в Ужгороді В. Кліма (тут: роки перебування на посаді: 1934–1936 – уточнення Ч. С.) так згадує про ці події: «...изъ числа тогдашняго учительства на території Подкарпатской Руси (674) только 379 учителей выполнили служебную присягу. Остальные отказались отъ службы и либо переселились въ Мадьярію либо остались здѣсь, выжидая, какъ разовѣется ситуація» [62, с. 102].

Архівні джерела засвідчують недостатню кількість вчителів у краї. Так, у листі-зверненні завідувача шкільного реферату до Президента автономної директорії Підкарпатської Русі читаємо: «Въ виду недостатка учителей треба допустити священниковъ учить въ народныхъ школахъ по всѣмъ предметамъ гдѣ учителя нѣтъ. Треба жебы эти священники учили дѣтей въ духѣ народнамъ – русинскомъ. За учительску працу будутъ доставати зачаткову основну платню

народного учителя безъ добавокъ, окремъ своїй платни священической» [168, арк. 1]. В іншому листі-зверненні завідувача шкільного реферату до Президента автономної директорії Підкарпатської Русі знаходимо прохання про створення п'ятимісячних курсів для чеської інтелігенції [173, арк. 1]. Зауважимо, що одним із шляхів подолання проблеми забезпечення освітніх закладів краю педагогічними кадрами було прийняття урядом рішення про нострифікацію дипломів, задля чого шкільний відділ Цивільного управління Підкарпатської Русі в Ужгороді видав Розпорядження «О нострифікаціях учительских дипломов» від 29 березня 1921 р. за № 4416, згідно з яким вчителі, які отримали диплом «заграничними учительскими семінаріями... и хочуть получить учительску посаду при школах в ческослов. республицѣ доужни сложити наново повный испыт учительскоѣ способности перед дакотрою домашною комісією» [88]. Іспит учительських здібностей передбачав складання комплексного фахового іспиту в письмовій та усній формах: «Письменный испыт є з педагогики, з викладового языка (под тым розумѣся и литература), исторіѣ, географіѣ, природопису, физики и из численя и геометріѣ. Устный испыт складаєся з наведеных предметов, а окрем того испытается: практичный выступ, наука о родном краю, красопис, рисованє, религія, спѣв, гимнастика» [58, с. 122]. У згаданому Розпорядженні також було зазначено, що вчителі, які працюють в угорськомовних школах і надалі тільки там хочуть працювати, складають іспит на викладовій мові, а з русинської мови складають іспит як із викладової дисципліни.

Окрім іспиту учительських здібностей, передбачилися ще два – спеціальний і додатковий. Спеціальний складався із письмового та усного екзамену (письмовий передбачав вияв рівня володіння мовою, а усний – термінологією з різних навчальних предметів). Додатковий іспит проводився з русинської мови. Спеціальний та додатковий іспити передбачалися для фахівців, які отримали дипломи до 1918 р. Ці екзамени складались при вчительських семінаріях. Після складання спеціального та додаткового іспитів, педагогам надавалась можливість скласти іспит учительських здібностей перед екзаменаційною комісією для народних шкіл [58, с. 122–123].

Важливим у контексті врегулювання управлінських проблем у сфері освіти стало прийняття 9 квітня 1920 р. Закону № 292 «Про врегулювання питань управління освітою» (Zákon ze dne 9. dubna 1920, č. 292 Sb. z. a n., jímž se upravuje správa školství), що регламентував систему управління освітою в державі через посилення ролі Міністерства шкільництва та народної освіти (§ 1). Зокрема, заном затверджувалося безпосереднє підпорядкування Міністерству шкільництва та народної освіти закладів вищої, середньої та професійної освіти, а також народних шкіл національних меншин, особливо тих, які були відкриті після прийняття Закону № 189 від 3 квітня 1919 р. (§ 2). У § 38 вказувалося, що набуття чинності частково або повністю даного Закону в Словаччині буде визначено окремо, а в § 39 зазначалось, що управління освітою на Підкарпатській Русі регламентуватиметься іншими нормативними актами [328, с. 624–628]. Вже 6 листопада 1920 р. уряд Чехословацької Республіки прийняв Постанову № 605 «Про місцеві шкільні ради та міські шкільні комітети (для шкіл меншин)» (Nařízení vlády republiky Československé ze dne 6. listopadu 1920, č. 605 Sb. z. a n., o místních radách školních a o místních výborech školních (pro školy menšinové)). Постанова доповнювала Закон № 292 від 9 квітня 1920 р., який порушував питання управління освітою, але на Словаччину її дія не поширювалась (§ 21). [331, с. 1521–1525]. 9 квітня 1920 р. було прийнято Закон № 306 «Про тимчасове врегулювання правового статусу вчителів державних народних та горожанських шкіл» (Zákon ze dne 9. dubna 1920, č. 306 Sb. z. a n., kterým se přechodně upravují právní svazky učitelstva na veřejných školách obecných a občanských). Зауважимо, що відразу в статті 1 зазначено, що цей закон стосується трьох земель держави: Чехії, Моравії, Сілезії [329, с. 701–702], відповідно, його зміст не є актуальним у контексті нашого дослідження.

13 липня 1922 р. було прийнято Закон № 226 «Про внесення змін до законів про народну та горожанську школи (Малий шкільний закон)» (Zákon ze dne 13. července 1922, č. 226 Sb. z. a n., jímž se mění a doplňují zákony o školách obecných a občanských (Malý školský zákon)), що вніс зміни до чинних на той час освітніх законів (тут: австрійських, угорських – уточнення Ч. С.). Основною

метою прийняття даного Закону була уніфікація шкільної системи історичної Чехії та Словаччини. У § 20 було вказано, що дія Закону не поширюється на територію Підкарпатської Русі. Документ визначив перелік обов'язкових предметів для народних (§ 1) і горожанських (§ 2) шкіл. Серед факультативних предметів було введено вивчення чехословацької мови для освітніх закладів з іншою викладовою мовою. Закон передбачав, що за рішенням Міністерства шкільництва та народної освіти, чехословацька мова для будь-якого освітнього закладу може бути визначена, як обов'язковий предмет для вивчення. Згідно «Малого шкільного закону» вводилося обов'язкове восьмирічне навчання. Проте, на території Словаччини ця норма почала діяти з 1927–1928 н. р., адже для її реалізації необхідно було вирішити питання забезпечення шкіл педагогічними кадрами (§ 12). Закон передбачав посилення міри покарання для батьків, діти яких не систематично відвідували школу (§ 14), а також надав можливість звільнення дітей від обов'язкового вивчення релігії за умови письмової заяви їх батьків (§ 3). [332, с. 1003–1007]. Зауважимо, що саме про це нововведення згадує А. Волошин у праці «Вступ до організацій народного шкільництва в республік Чехословацкой» (1932): «Так зв. малый шк. закон (226/1922) позволяе, чтобы родичѣ могли жадати звольнене дѣтины од науки религиѣ, завданем просьбы перед записами. Але до Подкарп. Руси той закон не односится» [7, с. 14].

24 червня 1926 р. чехословацьким урядом прийнято Закон № 104 «Про коригування заробітної плати та умов праці вчителів народних та горожанських шкіл (Учительський закон)» (Zákon ze dne 24. června 1926, č. 104 Sb. z. a n., o úpravě platových a služebních poměrů učitelstva obecných a občanských škol (Učitelský zákon)), згідно з яким на постійну посаду вчителя могла претендувати тільки та особа, яка пропрацювала на тимчасовій посаді впродовж трьох років (чеськ.: čekatelská doba – термін очікування – уточнення Ч. С.) (§ 2). [334, с. 479–490]. А. Волошин у праці «Вступ до організацій народного шкільництва в республік Чехословацкой» (1932) так висвітлює основні моменти даного Закону: «Дочасн. (тут: передчасний – уточнення Ч. С.) учитель (затѣмнѣ уч.) заповняе мѣста дочасно установленѣ.

Выпомочный учит.: а) котрый не має матуры; б) котрый если и має квалификацію, але заповнює мѣсто не порожное, напр., заступає хворого, або того, котрый воєнску службу кончить.

Дефинитивный учит. має платню (тут: заробітна плата – уточнення Ч. С.):

а) служне 1–11 ступ. 9000–27,600.–

б) чиновне по мѣстам А. Кч. 4800.–

В. ” 4080.–

С. ” 3360.–

Д. ” 2640.–;

в) vучовне (тут: виплата – уточнення Ч. С.) на дитину Кч. 1800. – больше Кч. 3000.

Директор має придавок (тут: надбавка – уточнення Ч. С.) 600 и 150 за кожду классу, найбільше Кч. 1500.» [7, с. 11]. Імплементация Закону (стаття II) передбачала також виконання Розпорядження уряду Чехословацької Республіки від 14 вересня 1928 р. за № 162 «Про службові стосунки вчителів народних та горожанських шкіл (Службова прагматика вчителів народних шкіл) / Vládní nařízení ze dne 14. září 1928, č. 162 Sb. z. a n., o služebním poměru učitelstva obecných a občanských (měšťanských) škol (Služební pragmatika učitelstva národních škol), що стосувалося вчителів народних і горожанських шкіл Чехії, Моравії та Сілезії, а також вчителів спеціальних державних освітніх закладів для глухонімих або для сліпих, вихователів державних закладів інтернатного типу [335, с. 999].

Частина VII Закону – «Перехідні положення» – стосувались освітньої справи Словаччини і Підкарпатської Русі, а саме:

- кваліфікаційних комісій (§§ 153–157),
- дисциплінарних комісій (§§ 158–161),
- перехідні положення до § 149 і § 150 (§ 162).

У § 154 Закону зазначено, що кваліфікаційна комісія для вчителів Підкарпатської Русі засновується:

- при краєвому уряді Підкарпатської Русі (шкільний реферат) в Ужгороді;
- при кожному шкільному інспектораті;

- комісія складається із п'яти членів, рішення приймають більшістю голосів.

У § 155 вказано:

1. Членами кваліфікаційної комісії, заснованої при шкільному рефераті краєвого уряду Підкарпатської Русі в Ужгороді, є:

- завідувач реферату або його заступник, який одночасно є головою комісії;
- представник інспекційної комісії реферату;
- один із референтів адміністративних шкільних справ;
- двоє вчителів спорідненого зі вчителем, який проходить процедуру кваліфікації, фаху.

2. Слід призначити заступників всім членам комісії, крім голови.

3. Членів і заступників кваліфікаційних комісій при шкільному рефераті краєвого уряду Підкарпатської Русі в Ужгороді призначає Міністерство шкільництва та народної освіти або відповідний орган влади на початку кожного року.

4. Якщо кваліфікацію проходить учитель, який є членом кваліфікаційної комісії, то його замінює заступник.

У § 156 було визначено, що:

1. Членами кваліфікаційних комісій, створених при шкільних інспекторатах в Словаччині та в Підкарпатській Русі є:

- шкільний інспектор або його заступник призначений Міністерством шкільництва та народної освіти, який є одночасно головою комісії;
- дві особи, які мають педагогічну освіту. Це можуть бути представники державних установ, що компетентні в освітніх питаннях або з числа професорів середніх і фахових шкіл.

2. Членів і заступників кваліфікаційних комісій призначає Міністерство шкільництва та народної освіти або відповідний орган влади на початку кожного року.

3. Необхідно призначити заступників всім членам комісії, крім голови.

4. Якщо кваліфікацію проходить вчитель, який є членом кваліфікаційної комісії, то його замінює заступник.

У §§ 159–160 зазначено, що дисциплінарна комісія для Підкарпатської Русі створюється при краєвому шкільному уряді (рефераті) в Ужгороді. Головою комісії є завідувач реферату; заступників голови комісії призначає міністр шкільництва та народної освіти. Термін дії членів комісії – три роки. У розпорядженні підкреслюється незалежність і процесуальна самостійність членів комісії. У спірних питаннях голос голови комісії є вирішальним. До складу комісії входять: голова (тут: завідувач реферату – уточнення Ч. С.) або його заступник, двоє висококваліфікованих фахівців, представник інспекційного шкільного органу та педагогічний фахівець із спеціальності, дотичної до справи, що розглядає дисциплінарна комісія (§ 161). У розпорядженні вказано, що до моменту створення комісій розгляд питань належить до компетенції завідувача шкільного реферату краю (§ 162) [335, с. 1023–1024].

Варто зазначити, що саме про функціонування згаданих комісій читаємо в публікації «Школьное дѣло и просвѣщеніе на Подк. Руси» (1936) завідувача Реферату Міністерства шкільництва та народної освіти в Ужгороді В. Кліма (роки перебування на посаді: 1934–1936 – уточнення Ч. С.): «При школьномъ рефератѣ далѣе учреждена квалификаціонная комиссія для школьныхъ инспекторовъ и апелляціонная квалификаціонная комиссія. При немъ равнымъ образомъ дѣйствуетъ дисциплинарная комиссія для всего учительства народныхъ школъ» [62, с. 105].

Аналіз змісту освітньо-нормативних документів, дає підстави стверджувати, що уряд Чехословацької Республіки приймав законодавчі акти, спрямовані на подолання розбіжностей між різними регіонами держави (тут: Чехія, Моравія, Сілезія, Словаччина та Підкарпатська Русь – уточнення Ч. С.) та уніфікацію. Водночас, економічні, соціальні, політичні, культурні відмінності, що існували між землями республіки, цей процес ускладнювали й сповільнювали. Зазначимо, що це, в першу чергу, стосувалося закарпатського краю, який суттєво відставав, як в економічному, так і в культурно-освітньому розвитку. Саме цим, на нашу

думку, пояснюється зволікання уряду введення в дію на території Підкарпатської Русі ряду нормативно-правових документів. У фондах Державного архіву Закарпатської області нами віднайдено підтвердження, що уряд Чехословацької Республіки тільки в 1938 р. підготував законопроект щодо поширення дії окремих освітніх законів на території Підкарпатської Русі [162]. Так, передбачалось введення в чинність з 1938–1939 н. р. на Підкарпатській Русі нормативно-правового документу відомого під назвою «Малий шкільний закон» (№ 226 від 13 липня 1922 р.). Архівні джерела засвідчують, що даний законопроект викликав невдоволення в частини населення, адже він не зобов'язував до навчання релігії в школах. Зокрема, «Центральна канцелярія оборони віри» в Ужгороді звернулася до «всей християнской публики Подк. Руси» із зверненням (від 5 серпня 1938 р.) виявити протест до даного законопроекту: «наміреного против обов'язкового научаня релігії в школах и сей протест заслали путем парахіальних урядов до еписк. канцелларії и до губернатора Подк. Руси. Так само просиме и інші культурні и політичні організації, чтобы своїми протестами причинилися до отстраненя сей небезпеки, грозячей всему христ. населеню Подк. Руси» [162, арк. 10–14].

Отже, для культурно-освітнього поступу Чехословацької Республіки міжвоєнного періоду характерним було: подолання відмінностей (економічних, культурних, освітніх, мовних) між регіонами новоствореної держави та намагання уніфікації державно-правового врегулювання системи освіти; посилення впливу держави на освіту та її демократизація й пов'язане з цим часткове обмеження впливу церкви; зростання кількості освітніх закладів; питання освіти меншин; модернізація змісту освіти, яка стосувалася й підвищення кваліфікації вчителів.

Зауважимо, що період входження краю до Чехословацької Республіки, хоч був нетривалий і неоднозначний, але увійшов в історію як етап трансформації культурно-освітнього рівня населення регіону.

У міжвоєнний період особливої актуальності набуло питання підготовки та професійного вдосконалення педагогічних кадрів в умовах трансформації освіти

новоствореної держави – Чехословаччини. Зауважимо, що ця проблема особливо стосувалася Підкарпатської Русі. У праці шкільного інспектора Й. Пешини (чеськ.: Josef Pešina) «Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti» (1933) знаходимо відомості щодо кількості вчителів початкових шкіл на Підкарпатській Русі в 1920–1931 рр. (табл. 3.1.1).

Таблиця 3.1.1

**Кількісний склад учителів початкових шкіл
Підкарпатської Русі (1920–1931 рр.)**

Рік	Всього	підкарпато русин.	чехослов.	нім.	румун.	угор.	єврей.	зміш.
1920	874	496	25	7	6	186	–	154
1931	2143	1277	449	23	14	208	8	164
Приріст	1269	781	424	16	8	22	8	10
%	144,16	157,42	1696	228,56	11,82	11,82	100	6,49

Джерело: [319, с. 14].

Примітно, що за перше десятиліття перебування Підкарпатської Русі в складі ЧСР кількість учителів збільшилася на 144,16 %. Найбільший приріст спостерігаємо серед вчителів чехословацьких шкіл, де загальна кількість зросла у 18 разів, а для русинськомовних – у 2,5 рази.

У досліджуваній нами період, який також прийнято в історичній літературі називати як міжвоєнний період, на Підкарпатській Русі підготовку вчителів продовжували здійснювати три заклади професійної педагогічної освіти, про які вже йшлося в попередньому розділі, а саме: Ужгородська греко-католицька півце-учительська семінарія (з 1793 р.), Ужгородська греко-католицька жіноча учительська семінарія (з 1902 р.) та Мукачівська угорська королівська державна народошкільна вчительська семінарія (з 1914 р.). Перші дві перебували в підпорядкуванні управління Мукачівської греко-католицької єпархії, а третя була в державному підпорядкуванні Чехословацької Республіки [287], [288].

Серед провідників педагогічної освіти чехословацького періоду вагомий внесок у розбудову професійної педагогічної освіти краю зробив Августин Волошин (1874–1945) – учений-педагог, журналіст і письменник, громадсько-

політичний і церковно-релігійний діяч, директор Ужгородської греко-католицької півце-учительської семінарії, професор і ректор Українського Вільного Університету в Празі, президент Карпатської України. Працюючи на різних ділянках громадсько-політичного та культурного життя, А. Волошин основну увагу приділяв освіті. Його спадщина і сьогодні має значну науково-пізнавальну вартість [220], [221, с. 46].

Талант А. Волошина як педагога і вченого найбільше розкрився в роки його перебування на посаді директора Ужгородської греко-католицької півце-учительської семінарії (1917–1938 рр.). Спочатку він викладав у семінарії, з 5 березня 1912 р. виконував обов'язки директора, а 16 липня 1917 р. його призначили «дѣйствительным директоромъ», що підтверджує архівний документ – «Табелла кваліфікаційна» (тут: лат. *tabella* – таблиця; упорядкований список чого-небудь – Ч. С.) [271, с. 652] (Додаток Н) [172, арк. 4]. На посаді перебував до 18 жовтня 1938 р. [268, с. 5]. Саме за часів директорування Августина Волошина Ужгородська греко-католицька півце-учительська семінарія зазнала розквіту [63].

У 1933 р. А. Волошин запросив на роботу в семінарію викладача географічної історії та русинської мови Якова Голоту, який добре володів німецькою мовою. У 1936–1937 н. р. у семінарії працювали:

- о. Др. Ернест Дунда, священник Мукачівської греко-католицької єпархії, катехит, навчав I–IV кл. базової народної школи, викладав психологію (II кл.), церковний спів (I–II кл.). Тижневе навантаження – 20 годин, виконував обов'язки бібліотекаря семінарії. Викладав у семінарії з 1932 р. Зауважимо, від 18 жовтня 1938 р. правлінням Мукачівської греко-католицької єпархії він призначений заступником директора семінарії А. Волошина та дочасним (тут: передчасним – уточнення Ч. С.) директором [268, с. 5];
- Микола Егрешій, кваліфікація: природознавство, фізика і малювання; викладав економіку (III кл.), природознавство, каліграфію, фізкультуру в усіх класах та ручну працю в III–IV кл. Тижневе навантаження – 24 години, куратор III кл., завідувач кабінету природознавства. Педагогічний стаж – 12 років;

- Рудольф Халупа, професор Ужгородської державної горожанської школи, який за сумісництвом викладав чеську мову в II–IV кл. Тижневе навантаження – 8 годин. У семінарії викладав 7 років;
- Ладислав Павлик, викладав музику в усіх класах. Тижневе навантаження – 8 годин. Викладав у семінарії з 1934 р.;
- Данило Петровський, викладав співи в усіх класах. Тижневе навантаження – 8 годин. Викладав у семінарії з 1934 р.;
- Іван Беллас, який був директором інтернату і вчителем I–II кл. народної школи, керівником педагогічної практики з малювання. Тижневе навантаження – 24 години. Працював вчителем народної школи 24 роки, а в семінарії – 16 років.

Слід зауважити, що сам А. Волошин у 1936–1937 н. р., маючи 40 років стажу педагогічної діяльності (Додаток Н), викладав педагогіку й дидактику на III і IV році навчання. В семінарії також за сумісництвом викладав професор Ужгородської державної горожанської школи Бейла Ерделі (угор.: Erdélyi Béla; тут: живописець, педагог, культурний діяч, один із засновників закарпатської школи живопису – уточнення Ч. С.). В річному звіті про діяльність Ужгородської греко-католицької семінарії за 1936–37 н. р. зазначено, що Б. Ерделі викладав малювання в I–IV кл. Тижневе навантаження – 18 годин. Педагогічний стаж – 18 років, у семінарії викладав – 8 років [352, с. 8–10]. Принагідно зазначимо, що друга половина 20-х – 40-і роки вважаються роками творчого злету Б. Ерделі, що співпадає з періодом викладання в семінарії. В річному звіті семінарії за 1940–1941 н. р. вказано, що Б. Ерделі є головою Закарпатського товариства діячів образотворчого мистецтва (угор: Kárpátaljai Képzőművészek Egyesülete) та, окрім викладацької діяльності, систематично провадить культурно-просвітницьку, зокрема: виступає з лекціями, публікує статті в періодичних виданнях м. Ужгорода. Його картини експонують на виставках у Будапешті, Празі, Мюнхенському «Гласпалаці», Брюсселі, Парижі [266, с. 10]. Отже, можна зауважити, А. Волошин не тільки розумів, що якість кадрового складу є одним із чинників забезпечення якості освітнього процесу закладу, але й втілював це в

реаліях, оскільки зумів підібрати надзвичайно кваліфікований викладацький склад для Ужгородської греко-католицької півце-учительської семінарії.

Викладачі вчительської семінарії постійно дбали про підвищення професійної компетентності, задля чого систематично долучалися до різних форм підвищення кваліфікації з фаху. Так, наприклад, у річному звіті за 1936–1937 н. р. вказано, що Товариство професорів практики при учительських семінаріях Чехословацької Республіки зорганізувало фаховий курс для членів товариства у містах Брно та Злін з 18 по 22 травня 1937 р. на тему: «Як готує базова школа своїх кандидатів до самостійного виконання свого покликання на основі нових реформ і в дусі оборони народу». Від Ужгородської греко-католицької півце-учительської семінарії участь у курсах взяв професор практики Іван Беллас. У звіті підкреслюється, що семінарія завжди намагалася використати всі можливості для підвищення педагогічного рівня професорсько-викладацького складу. У процесі проходження курсів підвищення кваліфікації викладачі отримували нові теоретичні та практичні знання, обмінювалися досвідом із колегами, розширювали наукові, культурні зв'язки. В звіті подано перелік питань, які розглядалися і обговорювалися під час проходження курсів, а також наголошено: «Из сих лекцій и наша школа може здобути новѣ можности поступу, бо вѣд слѣдующого року возможно буде при практичних науках указувати на всѣ новости модерноѣ педагогики, котрѣ оказываются выгѣдными для кандидатѣв» [352, с. 12–13], що, власне, й засвідчує роль курсів підвищення педагогічної кваліфікації в системі підготовки та вдосконалення професійно-педагогічного рівня професорсько-викладацького складу семінарії.

А. Волошин, директор учительської семінарії, турбувався про зміцнення навчально-матеріальної бази закладу. Впродовж 20–30-х років у семінарії було створено ряд кабінетів, обладнання яких систематично поповнювалося. Серед кабінетів назовемо фізичний, математичний, географічно-історичний, нумізматичний (мав 292 монети), кабінет природознавства, ручної праці, музики, гімнастичний зал [352, с. 11], [221, с. 46].

Суттєву роль у освітньому та виховному процесі педагогічного закладу відігравала бібліотека. Аналіз статистичних показників книжкового фонду, зроблений на основі даних щорічних звітів, свідчить, що кількість примірників видань систематично збільшувалася:

- 1931–1932 н. р. книжковий фонд для професорсько-викладацького складу налічував 1384 примірників, для учнів – 456 [353, с. 11];
- 1934–1935 н. р. книжковий фонд для професорсько-викладацького складу налічував 1412 примірників, для учнів – 405 [351, с. 6];
- 1936–1937 н. р. книжковий фонд для професорсько-викладацького складу становив 1432 примірники, для учнів – 801, із них: 644 русинською, 145 чеською та 12 великоруською (тут: російською – уточнення Ч.С.) мовами. Завідувачем бібліотеки був професор Яков Голота [352, с. 11].

З боку керівництва вчительської семінарії значна увага приділялася питанню вдосконалення змісту підготовки вчителів для народних шкіл. З цією метою на основі базового навчального плану, виданого Міністерством шкільництва та народної освіти Чехословаччини в 1924 р. [351, с. 5], вносилися корективи на поточний навчальний рік. Так, Августин Волошин акцентував на важливості не тільки теоретичної підготовки вчителів для народних шкіл, а й формуванню в них професійних практичних умінь та навичок. Тому, відповідно, поступово зростала кількість годин для практичної педагогічної підготовки. У звіті за 1931–1932 н. р., пояснюючи такі зміни, директор семінарії писав, що семінаристи «...практично приготовлялися к учительському званю, тѣмъ цѣли служили: 1. госпитаціѣ (тут: лат. hospitor – гість, що відвідує; кандидат, який спостерігає за роботою вчителя) [271, с. 268] и 2. практичнѣ вістupy в нар. школах» [353, с. 11]. Упродовж двох років (III–IV рік навчання) семінаристи вивчали дисципліну – управління народною школою. На IV році навчання майбутні вчителі практично долучалися до процесу шкільної адміністративної роботи. На III році навчання кандидати проходили пробну практику в першому класі зі всіх дисциплін, що вивчалися; а семінаристи IV року навчання проводили уроки зі всіх дисциплін і у всіх класах. Отримавши теми уроків, практиканти

складали детальні конспекти уроків за допомогою спеціально розроблених взірців. Зокрема, А. Волошин у звіті зазначав: «...Сего року кандидаты III. року мали совокупно 45 выступовъ, а IV. рѣчнѣ 165 выступовъ, в нар. школѣ подрѣбно приготовленных, вырблених и покритизованных» [353, с. 11]. Зауважимо, що відповідно до статистичних показників річного звіту за 1931–1932 н. р. у III кл. навчалось – 43, у IV кл. – 40 семінаристів – кандидатів у вчителі для народних шкіл [353, с. 16].

Мовне питання, як завжди, є важливою складовою процесу підготовки вчителів, адже засвідчує особливості та тенденції щодо реалізації конкретною державою освітньої та мовної політики в галізу освіти. Відтак, починаючи від 1921 р. в Ужгородській греко-католицькій півце-учительській семінарії відбувається поступовий перехід на викладання русинською мовою. Це підтверджують річні звіти про діяльність семінарії. Так, у звіті за 1921–1922 н. р., що подав А. Волошин, читаємо: «Матеріал науки був розпредѣлен по предписанному учебному плану з тою зміною, что на руській язык обернули'сme 3 години в тыжню, а на мадярській по 2 години в каждой классѣ... Языком выучованя был руській и лиш в IV. классѣ училися поеднѣ ученики еще и по мадярски. Языковѣ тяжести переходового времени и недостатки учебников профессорам завдавали много працѣ. Ученики записовали прелекції (тут: доповіді – уточнення Ч. С.) профессоров и из сих училися» [46, с. 11]. У річному звіті про діяльність семінарії за 1938–39 н. р. вказано, що повний перехід на русинську викладову мову відбувся в 1928 році, проте при семінарії й надалі можна було складати іспити учительських здібностей для отримання права на викладання в угорськомовних школах. Для цього кандидатам потрібно було відвідувати факультативні заняття з угорської мови. Починаючи з 1934 р. було запроваджено оплату за складання такого іспиту – 50 Кч (тут: чехословацька крона – грошова одиниця Чехословаччини – уточнення Ч. С.). Принагідно зауважимо, що оплата за екзамени в державних середніх школах Підкарпатської Русі була введена Розпорядженням шкільного відділу Цивільної управи Підкарпатської Русі «О школьном (тут: оплата за навчання – уточнення Ч. С.) и о

таксах за испиты на державных средних школах в Подкарпатской Руси» від 9 лютого 1922 р. за № 2642 [91]. В 1937 р. було здійснено спробу припинення викладання угорської мови в семінарії й можливості складання іспиту учительських здібностей для отримання кваліфікації вчителя для угорських шкіл, але педагогічний колектив семінарії на чолі з А. Волошином опротестували це намагання і відстояли подальше викладання угорської мови в семінарії [268, с. 6].

Зауважимо, що згідно статистичних даних річних звітів, свідоцтво зрілості вчителя народної школи в Ужгородській греко-католицькій півце-учительській семінарії отримали:

- 1921–1922 н. р. – 16 кандидатів (у школи з русинською викладовою мовою – 1, з русинською та угорською – 8, з угорською – 7) [46, с. 13–14];
- 1931–1932 н. р. – 31 кандидат (у школи з русинською викладовою мовою – 25, з русинською та угорською – 5, з русинською та чеською – 1, з угорською – 0) [353, с. 22–23];
- 1936–1937 н. р. – 40 кандидатів (у школи з русинською викладовою мовою – 34, з русинською та угорською – 6, з русинською та чеською – 0, з угорською – 0) [352, с. 29].

Отже, наведені статистичні показники 1921–1922 н. р. та 1936–1937 н. р. засвідчують, що кількість випускників семінарії збільшилася в 2,5 рази, а стосовно присвоєння кваліфікації та одержання свідоцтв зрілості для шкіл з русинською викладовою мовою, то тут кількісне значення зросло в 34 рази.

Варто зазначити, що після закінчення четвертого року навчання, кандидати складали кваліфікаційні іспити, так звану матуру (тут: випусковий іспит в середній школі – уточнення Ч. С.) і отримували свідоцтво про закінчення семінарії. Даний документ надавав їм право працювати на посаді дочасного (тут: передчасний – уточнення Ч. С.) вчителя. Після 20-місячної шкільної практики дочасні вчителі складали іспит «учительскоѣ способности» і ставали кваліфікованими вчителя народної школи, мали право призначатися на постійне місце роботи та отримувати доплату за кваліфікаційну категорію. В Розпорядженні шкільного відділу Цивільної управи Підкарпатської Русі «О

зложеню испытѡв учительскоѡ способности» від 18 серпня 1923 за № 19.378 вказано, що «лиш учительѡ, котрѡ в постановленом сроку зложили испыт учительскоѡ способности будуть именованѡ с правоважностею од другого року своѡ службѡ до ранг-класы (тут: кваліфікаційні категорії – уточнення Ч. С.) с одповѡдным зачисленѡм предидучѡх их службы. Тотѡ учительѡ, котрѡ приписаный испыт по власной винѡ не зробили, именується в ранг-класу аж од дня зложеня испытa але без послѡчасовѡх правоважности. – Учительѡ, котрѡ предписаный испыт не зложатъ в постановленом сроку (уст. 2–3 (тут: 2–3 абзац даного розпорядження – уточнення Ч. С.)) и вже поступили в ранг-класу, будуть назад переложенѡ до початковоѡ службы и именованѡ в ранг-класу знову лиш од дня зложеня испытa, а всѡ переплатки за той час будуть из их службовых доходов зтягненѡ» [86, с. 120].

У вчительській семінарії зверталася увага не тільки на фахову підготовку кандидатів, але й на їх моральне виховання: «В интересѡх религійно-морального вихованя велику увагу клалис'ме на то, чтобы ученики на богослуженія точно являлися и в них дѡяльно участвовали. В капицѡх нашей каждоѡ недѡлѡх и свята кончили'сме утренью, св. Литургію и вечерню, а перед службою св. проповѡдь слухали в каждой классѡх. Кромѡ того ежедневно слухали читану св. Литургію и каждого мѡсяця раз приступали к св. тайнам покаянія и причащения» [46, с. 11]. Августин Волошин, маючи стійкі переконання щодо вагомості духовних цінностей вчителя, виступав за обов'язковість морального і духовного виховання вчительської молоді. Зауважимо, що при семінарії була шкільна каплиця, яку розписав уже згадуваний нами закарпатський живописець Й. Бокшай і саме тут кандидати мали можливість проходити дяківську практику, про що також зазначив А. Волошин у промові з нагоди посвячення оновленої каплиці 4 грудня 1936 р. [352, с. 5], [219, с. 219].

Починаючи з другої половини 20-тих років щорічно в семінарію приймали 40 осіб. У чотирьох класах (тут: курси – уточнення Ч.С.) навчалася біля 160 слухачів (Додаток Р.1). Серед семінаристів були й особи, що належали до пільгових категорій, яким надавалась державна допомога. Так, у річному звіті за

1931–1932 н. р. зазначено, що серед вихованців які проживали в інтернаті семінарії: «... були безплатнѣ 2 учит. сироты и 5 сынѣв бѣдных земледѣльцѣв; 14 учен. мали стипендію в мѣсячн. сумѣ 1900 Кч» [353, с. 14]. Зауважимо, що підтримувалися пільгові категорії учнів не тільки державою, але і Мукачівською греко-католицькою єпархією. У звіті за 1936–1937 н. р. зазначено: «Из питомцѣв (тут: вихованців – уточнення Ч. С.) интерната получили стипендію:

а) єпархіяльну (из фундаціональноѣ кассы и из интернатського фонда) 8, в сумѣ Кч 14.850.,

б) скидку державну 15 питомцѣв вѣд министерства в сумѣ Кч 18.200.» [352, с. 18], [219, с. 219].

У семінарії щорічно призначали і виплачували нагороди студентам за їх високі інтелектуальні досягнення та взірцеву поведінку із різних фондів фінансової підтримки студентів. Так, у річному звіті за 1936–1937 н. р. зазначено: «... роздѣлив нагороди, данѣ лучшим ученикам нашим из зѣбранных на то дарѣв.

А) Из фондѣв данных для нагороди ученикѣв одержали:

1. Из фонду им. Маріѣ Рошковичовоѣ по 63 Кч. Дѣстали: Лошак Ив. IV., Гошук Фед. III.

2. Из фонду им. Виктора Каминського 10 Кч. 50 г. (тут: геллер – розмінна монета крони – уточнення Ч. С.) дано Зиман Андріови уч. III. р.

3. Из фонду Вереш-Колесара закуплено книги для ученикѣв нар. школы за 30 Кч.

4. Из фонду им. Юрія Феєра 8 Кч. 40 г. дано за пильность и добре поведєня Ант. Голяк III.

5. Из фонду им. д-ра Бертольда Лондона 4 Кч. 20 г. дано Боднар Петро за прилѣжнѣсть и добре поведєня.

6. Из фонду им. Михайла Петрецького дѣстав 4 Кч. 20 г. Е. Боднар уч. IV. кл. за прилѣжнѣсть в науцѣ мадярського языка.

7. Из фонду «Слейд» 4 Кч. 50 г. дѣстав Тибор Добра, уч. IV. за найлѣпшѣ ручнѣ працѣ» [352, с. 29–30].

Варто зазначити, що окрім спеціальних фондів фінансової підтримки найталановитіших і найстаранніших учнів, існував також громадський фонд, кошти якого складалися з добровільних пожертвувань. Зауважимо, що в 1936–1937 н. р. у цей фонд надійшли кошти від: єпископа Олександра – 100 крон, губернатора Підкарпатської Русі Костянтина Грабаря – 50 крон, Підкарпатського банку «Ужгород» – 500 крон, Товариства Марійської Конгрегації – 50 крон і т. д. Добровільні грошові пожертвування здійснювали й викладачі семінарії, в тому числі й директор А. Волошин – 100 крон [352, с. 30]. Фінансова підтримка мотивувала учнів до досягнення ще кращих освітніх результатів.

У 1934–1935 н. р. при Ужгородській греко-католицькій півце-учительській семінарії було відкрито однорічний дяківський курс, «... який має подати основніше образования дякам, приготавлиючи их и до катехизаціѣ и до веденя дружеств, министерство шк. одобрило уч. план курса розпорядком з дня 15 III 1935. ч. 110969/34–II/2» [351, с. 5]. На дяківському курсі було 52 слухачів, з них наприкінці навчання отримали диплом – 12 слухачів [351, с. 19–20, 23].

Зауважимо, що в семінарії велику увагу звертали на фізичне виховання молоді. Саме з метою забезпечення всіх необхідних умов для фізичного розвитку семінаристів у освітньому закладі в 1934–1935 н. р. був обладнаний гімнастичний зал та спортивний майданчик на подвір'ї. Окрім навчальних занять за розкладом тут систематично проводилися масові фізкультурно-спортивні заходи. Організатором змагань виступав спортивний клуб «Орел», тренерами якого в 1936–1937 н. р. були Іван Гайович, Карло Рац і Карло Гоган, а головою – проф. Микола Егрешій. Заняття проходили кожного тижня за трьома секціями. Метою занять було не тільки прилучення учнівської молоді до фізичної культури й спорту, але й забезпечення краю фізично здоровими вчителями, підготовка організаторів масової спортивної роботи для народних шкіл [352, с. 16], [221, с. 47].

В Ужгородській греко-католицькій півце-учительській семінарії діяла неполітична та позаконфесійна організація «Пласт», що складалася з двох куренів: імені І. Франка та імені М. Лучкая. Всі культурно-спортивні заходи

проводилися за активної участі пластунів. «Пласт» сприяв всебічному, патріотичному вихованню і самовихованню майбутніх вчителів народної школи краю та готував їх до організації пластунського руху в місцевих спільнотах [352, с. 15–16], [220, с. 80].

Зауважимо, що важливою складовою професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів була їх участь у творчості хорового колективу. Зокрема, річні звіти підтверджують концертну діяльність колективу, акцентують на широкий репертуар творів світського та духовного характеру. Варто зазначити, що мета занять хорового колективу полягала у вдосконаленні вокально-хорової підготовки, розвитку музично-естетичних та художньо-творчих здібностей, набуття диригентсько-хорових компетенцій майбутніми фахівцями. Зокрема, в 1936–1937 н. р. склад хору семінарії налічував 70 осіб, керував колективом професор співу Данило Петровський, репетиції відбувалися 2 рази на тиждень, всього 3 години [228, с. 21–22], [352, с. 16–17]. Отже, хорова діяльність дозволяла удосконалити багатогранну професійну підготовку майбутнього вчителя народної школи. Варто зазначити, що саме на це і вказував директор семінарії А. Волошин у річному звіті за 1934–1935 н. р.: «Хор учительсько́ї семінарі́ї має в своїм складі 50–60 співаков; з цього числа 33% припадає на 1 класу, що забезпечує успішність праць в майбутньому» [351, с. 10].

Практична професійно-педагогічна підготовка вчителів у семінарії міжвоєнного періоду здійснювалася також і в ході екскурсій, організації театральних вистав, свят, концертів, виставок образотворчих робіт, прилюдних обговорень рефератів кандидатів на різні теми тощо.

Екскурсії проводилися з ознайомчо-навчальною метою. Так, наприклад, у:

- 1931–1932 н. р. учні III–IV року навчання під керівництвом викладачів семінарії здійснили екскурсію в Татри, відвідали м. Кежмарок, Татранську Ломницю, озеро Штребське Плесо, великі водоспади; учні I–II року навчання мали екскурсію до м. Мукачева на Чернечу гору [353, с. 12];
- 1934–1935 н. р. 46 учнів і 3 професори взяли участь у загальнодержавному католицькому конгресі в Празі; учні IV року навчання з

метою практичної підготовки були на екскурсії в Перечині, де спостерігали проведення уроків у словацькій та русинській народних школах, після спостережень керівники закладів надали семінаристам інформацію про вимоги до ведення шкільної документації [351, с. 8];

- 1936–1937 н. р. 60 учнів I–IV року навчання і 3 професорів відвідали м. Велеград в Моравії та школи м. Злін. Учні всіх класів були на екскурсії в музеї Підкарпатської Русі в м. Ужгороді [352, с. 14].

Водночас, кожний клас мав окремі екскурсії в природу для поглиблення знань про неповторність і красу карпатської природи, про збереження і примноження природних багатств рідного краю, а також на культурні й промислові об'єкти м. Ужгорода та його околиць. Отже, екскурсії були багатофункціональні й сприяли всебічному розвитку семінаристів та розширенню їх професійно-педагогічних, наукових та соціально-культурних знань.

Аналіз змісту річних звітів дозволяє зробити висновок, що в семінарії на належному рівні здійснювалась культурно-масова робота. Так, наприклад, у:

- 1921–1922 н. р. 15 листопада відбувся концерт, присвячений вшануванню чеського педагога-гуманіста Я. Коменського; перед Днем святого Миколая семінаристи поставили виставу в базовій народній школі «Св. о. Миколай на Підкарпатській Русі» на основі поетичної збірки дитячої письменниці Марійки Підгірянки; 1 травня учні семінарії взяли участь у святкуванні всіх шкіл м. Ужгорода, де виконали виставу-комедію та виступили із вокально-хоровими творами; 21 травня гурток художньої самодіяльності провів літературно-вокальний вечір, під час якого виступив хор семінарії, відбулася вистава комедії «Ірод», читання віршів тощо [46, с. 12];

- 1934–1935 н. р. 11 лютого відбувся пластовий вечір з розважальною програмою; 12 травня проведено «Свято Матері» за допомогою жіночої секції Товариства «Просвіта», відбулася вистава «Зачарована квітка» [217]; 26 травня драматичний гурток поставив п'єсу А. Волошина «Маруся Верховинка» для учнів семінарії й окремо для громадськості міста [351, с. 7]. Слід зауважити, що культурно-масова робота сприяла всебічному розвитку семінаристів, прилучала їх

до культурно-естетичних цінностей, створювала умови для творчої самореалізації й була складовою професійно-педагогічної підготовки майбутніх фахівців.

Отже, у міжвоєнний період в Ужгородській греко-католицькій півце-учительській семінарії спостерігаються позитивні зміни в організації підготовки вчителів для народних шкіл Підкарпатської Русі, що проявлялося, насамперед, через зміцнення матеріальної бази закладу, підбору висококваліфікованих викладачів, розширення освітніх послуг (проведення курсів підвищення кваліфікації, нострифікація дипломів тощо), удосконалення змісту теоретичної та практичної підготовки вчителів, стимулювання та підтримка обдарованих студентів, тісна співпраця з місцевими громадами тощо.

У досліджуваний нами період у м. Ужгород, окрім чоловічої вчительської семінарії, діяла й жіноча учительська семінарія (з 1902 р.). Обидва заклади перебували в підпорядкуванні управління Мукачівської греко-католицької єпархії та були осередками підготовки інтелігенції Підкарпатської Русі [277]. З приєднанням краю до Чехословацької Республіки в жіночій семінарії також відбулася зміна викладової мови з угорської на русинську, що підтверджує річний звіт семінарії за 1938–1939 н. р.: «A változás csupán abban állott, hogy az intézet növendékei ruszin nyelven tanulták s ilyen tanítási nyelvű népiskolákra nyertek képesítést. Aki azonban képesíttetni akarta magát magyar tanítási nyelvű népiskolára is, tartozott rendszeresen hallgatni a magyar nyelvi tanórákat is, mély elmúlt húsz év alatt egyébként nem volt bevezetve, mint kötelező tantárgy. A cseh uralom alatt egy osztályba 40 növendék volt felvehető s ezekből évenként átlag 25–30 növendék szerzett képesítést magyar tanítási nyelvű népiskolára is / Єдина відміна полягала в тому, що вихованці закладу навчались на русинській мові та отримували кваліфікацію вчителя народної школи з такою ж викладовою мовою. Однак ті, хто одночасно хотів отримати кваліфікацію вчителя народної школи з угорською мовою викладання, зобов'язані були систематично відвідувати уроки угорської мови, які були факультативними. У чехословацький період було визначено квоту зарахування – 40 учнів (Додаток С.1), з яких у рік, в середньому, 25–30 учнів здобували кваліфікацію вчителя угорськомовної народної школи» [259, с. 6].

Аналіз річних звітів семінарії підтверджує, що угорську мову в міжвоєнний період систематично вивчали, як факультативну дисципліну в середньому шістдесят відсотків кандидаток-слухачок жіночої семінарії. Наведемо кілька прикладів:

- 1933–1934 н. р. загальна кількість кандидаток – 167, угорську мову вивчали – 107 (64 %) [54, с. 13–14];
- 1934–1935 н. р. загальна кількість кандидаток – 173, угорську мову вивчали – 124 (72 %) [348, с. 29, 31];
- 1935–1936 н. р. загальна кількість кандидаток – 165, угорську мову вивчали – 99 (60 %) [349, с. 36, 38];
- 1936–1937 н. р. загальна кількість кандидаток – 165, угорську мову вивчали – 90 (55 %) [350, с. 31–32].

До переліку навчальних предметів, які вивчали семінаристки, належали: релігія, педагогіка (практика), русинська мова, чеська мова, географія, історія, конституція, математика, природознавство, фізика, хімія, каліграфія, малювання, співи і музика, гра на музичному інструменті (фортепіано), жіноча ручна праця, сільське та домашнє господарство, гімнастика та не обов'язкові для вивчення предмети – угорська й німецька мови. Варто зазначити, що релігія як дисципліна вивчалась упродовж усіх років навчання, що свідчить про особливе ставлення до ролі даного предмету у фаховій підготовці майбутніх вчителів, плекання духовності педагога, якому належало формувати свідомість прийдешніх поколінь. Аналіз змісту річних звітів дозволяє стверджувати, що курс «Педагогіки» будувався на інтегрованій основі, з одного боку, відбувалося поєднання кількох предметів однієї освітньої галузі – загальна педагогіка, яка розглядала питання теорії виховання, дидактики, методики, історії педагогіки, а з другого боку, інтеграція предметів близьких освітніх галузей – психологія, педагогіка, логіка. На нашу думку, інтегрований виклад навчального матеріалу сприяв усвідомленню логіки його побудови і позитивно впливав на процес пізнання та забезпечував цілісність виучуваного матеріалу. Педагогічна практика в школі при учительській

семінарії сприяла формуванню в кандидаток умінь і навичок викладання і виховання.

Зазначимо, що в семінарії в 30-х роках були належно обладнані кабінети: математики і фізики, хімії, природознавства, географічної історії, малювання та ручної праці, релігії. Так, у річному звіті семінарії за 1936–1937 н. р. вказано, що предметний кабінет математики і фізики нараховував – 114 експонатів, хімії – 164 експонати, природознавства – 386 експонатів, географічної історії – 539 експонатів, малювання і ручної праці – 177 експонатів, релігії – 77 ілюстрацій [350, с. 17].

Окрім традиційної педагогічної практики в школі, семінаристки проходили практичну підготовку шляхом участі в різних курсах. Так, для кандидаток четвертого року навчання було організовано курси домашнього догляду. Під час курсів семінаристки на практиці ознайомлювалися зі специфікою догляду за лежачими хворими (вимірювання температури тіла, харчування, компреси, биндажі, масажі), гігієнічним доглядом (зміна постільної білизни, купання), упорядкуванням ліжка, особливостями догляду за хворими з інфекційними захворюваннями, а також заходами щодо попередження інфікування при проведенні догляду за хворими. Зокрема, кандидаток вчили доглядати за немовлятами (купання, сповивання, приготування їжі, сон). В 1935–1936 н. р. такі курси прослухали 40 кандидаток в обсязі 12 годин. Курси вела головна сестра поради (тут: соціально-психологічна служба – уточнення Ч. С.) «Нашим дітям в Ужгороді» [349, с. 18–19].

Зазначимо, що 1935–1936 н. р. 90 кандидаток семінарії прослухали курси оборонного виховання. Заняття проводили військові та лікарі, які знайомили семінаристок із специфікою санітарної й канцелярської служби, орієнтуванням на місцевості за картою, правилами дій під час авіаційних нападів та хімічних атак, а також залучали дівчат до гімнастики з виконанням військово-фізичних вправ [349, с. 19].

У 1936–1937 н. р. для кандидаток четвертого року навчання було проведено спеціальний «Самаритянський Курс» (тут: самаритянин – людина, яка безкорисно

допомагає іншим – уточнення Ч. С.), який вела головна соціальна сестра Дому Народного Здоров'я в м. Ужгороді. Кандидатки залучались до теоретичного навчання і практично опікувались хворими і пораненими. Їх знайомили з проявами різних хвороб, ліками, які повинні бути в кожній домашній аптечці. «Самаритянський Курс» охоплював відомості про соціальну роботу як вид професійної діяльності (опіка дитини і матері, харчування бездомних тощо). Кандидатки відвідували військові казарми, де знайомилися з хімічними бойовими отруйними речовинами і протигазом, а також слухали лекції про шпигунство [350, с. 14]. Як бачимо, на програмі курсів оборонного виховання відчувається віяння подій, що розгортались в Європі перед Другою світовою війною.

Особлива увага в роботі вчительської семінарії приділялася релігійно-моральному вихованню кандидаток, про що в річному звіті за 1934–1935 н. р. читаємо: «Учениць знаходяться переважно в інтернаті СС. Василянок, де достають в'д Сестер надзвичайно старанне виховання. Щоденно слухають Службу Божу, масово приступають щоденно до Св. Причастя. Священик-спов'дник в час' Службы Божо' щоденно стоить до диспозиц'ї тим д'ївчатам, як' бажають приступити до Св. Спов'ди. Релігійно-моральне виховання Сестер підтримує Маріянська конгрегація д'ївчат» [348, с. 12]. Принагідно зазначимо, що кандидатки зобов'язані були проживати в інтернаті семінарії під постійним наглядом монахинь Чину Св. Василя Великого. Вдома проживали тільки місцеві семінаристки, які після занять знаходились під наглядом і відповідальністю батьків. Дівчата зобов'язані були носити семінарський однострій, який складався з плісированої спідниці темно-синього кольору та двох блузок з довгими рукавами (зимової та літньої). Зимова блуза була одного кольору зі спідницею, а літня – білого кольору з темно-синім комірцем. Окрім того, для щоденного носіння дівчата мали мати «прац'овний плащ» (тут: халат для роботи – уточнення Ч. С.) темно-синього кольору з білим комірцем та темно-синіми гудзиками, під який «кожда д'ївчина яку-небудь домашню одежу зносити може». Дівчата зобов'язані були носити зимою темно-синій капелюшок, а влітку – білий. Такі чіткі вимоги до зовнішнього вигляду семінаристок дирекція пояснювала так:

«Таким розпорядком управа школи хоче: 1) допомогти родичам, щоб з найменшими видатками могли одягати своїх дѣтей; 2) щоб через рѣзницю у одѣваню межи бѣднѣйшими и багатшими не повставали класовѣ угрупованя; 3) щоб се вѣдповѣдало естетичным вимогам» [349, с. 40].

Зазначимо, що в Ужгородській греко-католицькій жіночій учительській семінарії з 1909 р. діяла Маріянська Конгрегація дівчат, яка мала на меті «виховати правдиво релігійних и морально сильних одиниць» [54, с. 4]. У річному звіті за 1933–1934 н. р. вказано, що 27–28 травня 1934 р. відбулося урочисте святкування з нагоди 25-річчя Маріянської Конгрегації дівчат при жіночій учительській семінарії в рамках першого з'їзду народовецького жіноцтва в м. Ужгороді [54, с. 4–5]. Організація мала власну бібліотеку, в якій в 1936–1937 н. р. нараховувалося 177 одиниць літератури. Семінаристки – членкині Конгрегації передплачували духовно-релігійний часопис «Благовѣсникъ», в якому публікували також і власні статті [350, с. 19].

Поряд з релігійно-моральним вихованням у семінарії велику увагу звертали також на «патріотичне виховання, яке плекаєся в нас все и всюды, а особливо при шкѣльних святах» [348, с. 13]. Зауважимо, що релігійне й патріотичне виховання мало значний вплив на формування морально-етичних цінностей семінаристок (духовність, щирість, гідність, внутрішня свобода, моральне самовдосконалення, совість, християнське милосердя, відповідальність).

Для всебічного розвитку семінаристок діяв гурток самоосвіти, метою якого було: «поширювати світогляд учениць и привчати їх до організацій шкѣльноѣ та позашкѣльноѣ працѣ... Обговорювано найчастіше теми литературнѣ и суспільно-громадськѣ, а також – рѣзнѣ питання загально-освѣтнього характеру» [350, с. 19]. До обговорення актуальних питань, що розглядалися під час засідань гуртка самоосвіти залучались всі кандидатки. Варто зазначити, що активним було дозвілля семінаристок. Вони систематично відвідували екскурсії, вистави, концерти, виставки, а також самі їх організовували, брали участь у проведенні різних урочистостей тощо. Зауважимо, що палітра тематики цих заходів була надзвичайно різноманітною, наприклад:

- перегляд кінофільму «На дні моря»;
- слухання лекції про малолітніх злочинців, концерту Окружної опіки над молоддю;
- перегляд вистави Товариства охорони матері й дитини, Театральної школи народопросвітнього союзу;
- ознайомлення з господарською виставкою домашніх птиць, авіаційною станцією;
- ознайомлення зі спеціальним закладом освіти для глухонімих в Ужгороді, з специфікою роботи в захоронці (тут: заклад дошкільної освіти – уточнення Ч. С.) Сестер Василіанок;
- екскурсія до Праги для 50 семінаристок [348, с. 13];
- екскурсія на електростанцію, до Невицького замку, на Чернечу Гору, до мінеральних джерел у Собранці (тут: місто в Східній Словаччині – уточнення Ч. С.);
- ознайомлення зі спеціальним закладом освіти для сліпих в Мукачеві [349, с. 20];
- перегляд кінофільму «Комунізм», «Тундра»;
- перегляд вистави «Бен Гур», «Запорожець за Дунаєм»;
- ознайомлення зі специфікою роботи в інфекційному відділенні міської лікарні, з циганською школою в м. Ужгород;
- екскурсія до каменоломні на Радванці (тут: околиця м. Ужгород – уточнення Ч. С.), до військових казарм, на Кальварію (тут: найстаріший цвинтар м. Ужгорода – уточнення Ч. С.), до Ужгородського замку [350, с. 15–17].

Отже, заходи сприяли збагаченню знань кандидаток про рідний край, встановленню зв'язку теорії з життям; вихованню ціннісного ставлення до людини, природи, праці; розвитку спостережливості, мислення, естетичних почуттів; усвідомлення власної ролі в суспільстві, а також виховання майбутніх представниць інтелігенції краю.

Одним із напрямів діяльності вчительської семінарії була організація та проведення з 1923 р. за ініціативи дружини А. Волошина курсів для

неписьменних служниць. У річному звіті семінарії за 1933–1934 н. р. вказано, що організатором курсів є Жіночий Союз в Ужгороді. Заняття проходили на базі семінарії з 1 листопада 1933 р. по 30 березня 1934 р. кожної неділі з 15.00 до 18.00 години [54, с. 7]. Слід зауважити, що в річному звіті семінарії за 1934–1935 н. р. вказано мету проведення курсів «... по части вѣдтягнути вѣд улицѣ лѣпшоѣ волѣ служницѣ и в недѣлю по полудню учить, ушляхотнювати их; а почасті наглядно показати кандидаткам школы способы, як зайнятися учительцѣ позашкѣльною працею» [348, с. 22]. Програма курсів була змістовна і різноманітна, зокрема передбачала вивчення: релігії, читання, письма, лічби, географії, малювання, ручних робіт, декламації, співу, народних та сучасних танців; сприяла формуванню санітарно-гігієнічних знань і навичок та вмінь з основ домогосподарства. Так, у річних звітах зафіксовано, що курсантки навіть виступили з театральними виставами, а саме:

- 1934–1935 н. р. до Дня святого Миколая та з нагоди привітання губернатора Підкарпатської Русі К. Грабара [348, с. 22];
- 1935–1936 н. р. до Дня святого Миколая та з виставою «Нещаслива фотографка», виконували пісні та декламували вірші [349, с. 28].

Вважаємо за доцільне вказати на кількість учасниць даних курсів:

- 1933–1934 н. р. – 120 курсанток [54, с. 7];
 - 1934–1935 н. р. – 97 курсанток [348, с. 23];
 - 1935–1936 н. р. – 62 курсантки [349, с. 28];
 - 1936–1937 н. р. – 45 курсанток [350, с. 21].
- Зазначимо, що кількість курсанток за чотири роки зменшилась у 2,7 разів. Проводили курси Сестри Василіянки, але активну участь у проведенні занять брали також семінаристки третього року навчання.

Отже, зауважимо, що кандидатки в жіночій вчительській семінарії отримували не тільки належну професійну підготовку до роботи на посадах вчителя народних шкіл, але й бездоганне релігійно-моральне й патріотичне виховання, що готувало їх до активного служіння своєму народові.

Щодо Мукачівської угорської королівської державної народошкільної вчительської семінарії, то після того, як у 1919 р. чехословацькі війська зайняли всю територію краю [52, с. 53], за наказом воєнного коменданта наприкінці навчального року семінаристам були видані свідоцтва без складання кваліфікаційних екзаменів; також одразу було припинено викладання угорською мовою [243, с. 5]. В 1919 р. відбулася зміна назви освітнього закладу на: Мукачівська державна учительська семінарія, що засвідчує архівний документу під назвою: «Річний звіт Мукачівської вчительської семінарії за 1919–1920 н. р.» [28, арк. 1]. Варто зазначити, що у виданнях зустрічаємо різні варіанти назви освітнього закладу, так:

- «Vysoké, střední a odborné školství a školské úřady republiky československé» (1923) вказано – «Státní koedukační ústav učitelský v Mukačevě / Мукачевська державна учительська семінарія» [354, с. 325];

- «Шематизм учительства всѣх школ державных, церковных и частных Подкарпатскоѣ Руси» (1925) зазначено – «Руська Державна Учительська Семінарія в Мукачевѣ / Rusínský státní kvedukační ústav učitelský v Mukačevě» [236, с. 33].;

- «Второй годичный отчетъ Державной коедукаційной учительской семинаріи въ Мукачевѣ за 1928/29 учебный годъ / Druhá výroční zpráva státního koedukačního učitelského ústavu v Mukačevě za školní rok 1928/29» [8]. Принагідно зауважимо, що в назвах чеською мовою зазначено – коедукаційна (тут: сумісне навчання і виховання хлопців та дівчат – уточнення Ч. С.), а на русинській – ні, але вже в другому річному звіті закладу за 1928–1929 н. р. вказується на спільне навчання хлопців і дівчат.

3 жовтня 1919 р. директором Мукачівської державної вчительської семінарії та гімназії було призначено о. Й. Хромяка (словац. Chromjak Josef) [215], який народився 17 липня 1887 р. в с. Легнава на Пряшівщині (тут: Словаччина – уточнення Ч. С.). Закінчивши богословську семінарію й університет, він працював професором греко-католицької вчительської семінарії в м. Пряшеві, звідкіля і був направлений до Мукачева. Перебував на посаді директора Мукачівської

державної вчительської семінарії до останнього дня свого життя – 26 березня 1937 р. [85, с. 11.].

Викладачі, які забезпечували освітній процес у семінарії до приєднання території краю до Чехословаччини, не склали службової присяги і тому були звільнені зі займаних посад. Запис учнів до семінарії відбувся 29–31 жовтня та 1–3 листопада 1919 р. На посаду викладача семінарії на підставі Розпорядження № 492/1919 II А від 21 жовтня 1919 р. було призначено А. Попова (чеськ.: Rorov Aleksandr), який склав 30 жовтня 1919 р. службову присягу [215]. Розпорядженням № 862 II А/ґ₉ від 12 листопада 1919 р. також було призначено викладачем М. Торбича (чеськ.: Torbič Michal), який до того часу працював в Ужгородській греко-католицькій півце-вчительській семінарії [35, арк. 1].

Оскільки приміщення семінарії в роки Першої світової війни було зайняте під військовий шпиталь, то згідно Розпорядження шкільного відділу № 456/19 від 24 жовтня 1919 р. семінарію було розташовано в будівлі гімназії. Освітній процес у семінарії за нового чехословацького уряду розпочався 12 листопада 1919 р. Всіх учнів семінарії та гімназії було поділено на три групи. В хроніці семінарії зазначено, що 31 січня 1920 р. закінчилися мовні курси, а з 1 лютого 1920 р. почалось викладання дисциплін. Слід зауважити, що нема інформації стосовно мови згаданого курсу, але припускаємо, що це були мовні курси з чеської мови, яка на той час була державною мовою Чехословацької Республіки, або ж русинської мови, вивчення якої було ускладнене розбіжностями в поглядах на її граматику, адже «мовне питання» щодо граматики русинської мови було предметом дискусій ще з кінця XIX століття. У зв'язку з недостатньою кількістю викладачів учні старших класів гімназії навчалися із учнями семінарії, зокрема: 5 клас гімназії з першим роком навчання семінарії, 6 клас гімназії з другим роком навчання семінарії і т. д. [215]. Навчання проходило, як зазначено в хроніці, «*mutatis mutandis*» (тут: лат. mutatis mutandis – із потрібними змінами, із врахуванням відмінностей – Ч. С.) [271, с. 438] відповідно до навчальних програм, що попередньо використовувалися в згаданих закладах. Навчальний рік було завершено 26 червня 1920 р. [215].

Зауважимо, що в річній статистичній відомості за 1919–1920 н. р., складеної директором семінарії Й. Хромяком 16 липня 1921 р., зазначалася наступна інформація:

- викладова мова закладу: «ruská» (тут: русинська – уточнення Ч. С.);
- професорсько-викладацький склад: Й. Хромяк, А. Маргиттай, М. Торбич, К. Стрнад, А. Попов;
- викладачів сумісників – 12 осіб;
- кількість учнів наприкінці 1919–1920 н. р. становила: I рік навчання – 7 учнів і 1 приватист, II – 7 учнів і 1 приватист, III – 8 учнів і 2 приватисти, IV – 4 учнів і 4 приватисти; загальна кількість становила 26 учнів і 8 приватистів;
- іспит на звання вчителя успішно склали 8 кандидатів [29, арк. 1–2].

Зазначимо, що між даними згаданої статистичної відомості за 1919–1920 н. р. та інформацією архівного документу під назвою: «Річний звіт Мукачівської вчительської семінарії за 1919–1920 н. р.» [28] є розбіжності у загальній кількості викладачів (17/15) та кількості кандидатів, що склали іспит на звання вчителя (8/7). Також принагідно зауважимо, що в «Річному звіті Мукачівської семінарії за 1919–1920 н. р.» вказано, що із 7 кандидатів, які склали іспит на звання вчителя, троє отримали диплом для русинських народних шкіл, а четверо – для угорськомовних [28, арк. 2].

Вважаємо за доцільне звернути увагу і на такий факт, що в канікулярний період при семінарії було зорганізовано курси для вчителів [35, арк. 19]. Варто зазначити, що шкільний відділ краю починаючи з 1920 р. організовував різні курси підвищення кваліфікації вчителів, про що засвідчують численні архівні документи та розпорядження шкільного відділу опубліковані в «Урядовому віснику шкільного відділу Цивільної управи Підкарпатської Русі». Саме про організацію перших курсів у краї читаємо в публікації «Внутреннее развитие школьного дѣла на П. Руси въ первомъ 10-лѣтїи Чехословацкой республики» шкільного інспектора Й. Пешіни: «Первыхъ 2 курса были устроены въ Ужгородѣ и въ Мукачевѣ, главная цѣль этихъ курсовъ – приготовить учителей къ ученію по-руски. На этихъ курсахъ принимали участіе 42 челов. учителей, профессоровъ и

священниковъ. На курсахъ было познакомлено съ веденіємъ новой школьной администраціи... Во время лѣтнихъ каникулъ 1920 года были открыты 3 курса, а именно: въ Мукачевѣ и Ужгородѣ – носящія педагогическій характеръ, читались лекцій по-русскому языку, исторіи славянъ и конституціи ЧСР и одинъ въ Мукачевѣ, устроенный земледѣльческимъ рефератомъ для воспитанія учителей сельско-хозяйственныхъ наукъ» [92, с. 58].

Шкільний відділ Цивільної управи Підкарпатської Русі 25 січня 1920 р. уклад «Статутъ вакаційныхъ (тут: канікулярних – уточнення Ч. С.) научныхъ курсовъ для учителейвъ» [32, арк. 54–55]. У Статуті було визначено мету організації курсів: «Цѣлю курсовъ є, чтобы учительство Подкарпатской Руси, виховане на мадярскомъ языкѣ, въ дусъ и интересахъ мадярскоѣ культуры» [32, арк. 54]:

а) оволоділо народною мовою місцевого населення, ознайомилось з нововведеним правописом і граматиною;

б) ознайомилось із слов'янською культурою в загальних рисах;

в) познайомилось із найновішими надбаннями педагогіки Чехії, а особливо з новими досягненнями методики викладання ручної праці, образотворчого мистецтва;

г) сприяти залученню місцевих педагогічних кадрів до просвітницької діяльності серед народу Підкарпатської Русі.

Статут визначав, необхідність проведення курсів у канікулярний період 1920 р. на базі вчительських семінарій в м. Ужгороді та державної вчительської семінарії в м. Мукачеві. Документом також визначався обсяг знань та вмінь, якими повинні були оволодіти слухачі:

а) «народній язык Подк. Руси», ознайомлення з новим правописом та граматиною;

б) історія Підкарпатської Русі, чехословацького народу, Конституція Чехословацької Республіки та її автономної частини Підкарпатської Русі;

в) визначні постаті слов'янського народу, фрагменти світової слов'янської літератури;

г) нові напрями в методиці викладання дисциплін народних шкіл, насамперед викладової мови і краєзнавства;

д) нові напрями в методиці викладання ручної праці та образотворчого мистецтва;

з) просвітницька діяльність серед народу, перш за все організація народних шкіл, організація сільських курсів, публічних бібліотек і т. п.

Термін проведення курсів – 6 тижнів канікулярного періоду. Тижневе навантаження із практичними заняттями складало 39 годин. Заняття проводились з понеділка до суботи з 8.00 до 13.00 і після обіду з 14.00 до 17.00. Один день по обіді (бажано в середу) мав бути вільний від занять.

Варто зазначити, що вчителі добровільно виявляли ініціативу участі в літніх курсах. Окрім того, кожному слухачу державою забезпечувалося безкоштовне проживання в інтернаті семінарії, при якій проходили курси, та харчування, витрати на дорогу. Учасники курсів добровільно мали можливість скласти іспит із набутих на курсах знань, умінь та навичок. Слухачі, які успішно склали іспит, отримували відповідне свідоцтво: «На то свідоцтво буде ся звертати увагу при обсаджованю (тут: зайняти посадове місце – уточнення Ч. С.) мѣсть на користь просителя» [32, арк. 54–55].

З метою підвищення професійної кваліфікації педагогів шкільним відділом Підкарпатської Русі організовувалися також:

- влітку 1921 р. три курси співу – у В. Березному (тут: сьогодні селище міського типу Закарпатської області – уточнення Ч. С.), м. Сваляві й с. Росвигові (тут: угор. Oroszvég – у перекладі з угорської мови означає «Руський кінець», сьогодні один з мікрорайонів м. Мукачева – уточнення Ч. С.); мовні курси: словацької в м. Ужгороді та три русинських у «севлюшскомъ округѣ» (тут: сьогодні Берегівський район – уточнення Ч. С.);

- влітку 1922 р. десять учительських курсів для 400 вчителів, а саме: в В. Березному – курси ручної праці для навчання хлопців і два для навчання дівчат, в м. Ужгороді – мовні курси, в м. Сваляві – гімнастичні, в м. Мукачеві – природознавчі, в «Тиса-Уйлоку» (тут: угор. Tiszaújlak – сьогодні Вилок, селище

міського типу в Берегівському районі – уточнення Ч. С.) – мовні курси для угорськомовних вчителів, в м. Хусті – історико-географічні, в «Севлюшѣ» (тут: до 1946 р. Севлюш, сьогодні м. Виноградів – уточнення Ч. С.) – курси малювання і в с. Домбоках (тут: Мукачівський район – уточнення Ч. С.) сільськогосподарські курси земельного реферату;

- влітку 1928 р. три курси чеської мови в м. Ужгороді, м. Мукачеві та В. Березному для 90 слухачів. Для кандидатів учительських семінарій у м. Мукачеві та м. Ужгороді були влаштовані адміністративно-методичні курси і т. д. [92, с. 58–60].

Принагідно зауважимо, що саме про організацію згаданих курсів читаємо і в хроніці Мукачівської державної вчительської семінарії. 14–16 травня 1928 р. шкільним рефератом було організовано для кандидатів четвертого року навчання адміністративні курси, на яких викладали шкільні інспектори Ю. Ревай (чеськ.: Julián Revaj) та Й. Пешіна (чеськ.: Josef Pešina) [215].

Шкільний відділ Підкарпатської Русі за підтримки уряду Чехословацької Республіки приділяв значну увагу процесу підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів краю. Програми курсів були спрямовані на розвиток професійної компетентності педагогів: «Учителя на курсахъ проявили особое прилежаніе, при чемъ старались послѣ курсовъ практически использовать добытыя знанія. Точно такую же цѣль преслѣдовали и групповыя экскурсіи учителей изъ П. Руси въ Чехію и Моравію». [92, с. 60].

Варто зазначити, що шкільний інспектор Й. Пешіна в публікації «Внутреннее развитіе школьнаго дѣла на П. Руси въ первомъ 10-лѣтіи Чехословацкой республики» вказав, що в екскурсіях організованих в Чехію та Моравію з 1919 р. до 1928 р. взяло участь 146 осіб Підкарпатської Русі, з них: вчителів – 120 осіб; вчительок – 21 особа; виховательок материнських шкіл (тут: дошкільних освітніх закладів – уточнення Ч. С.) – 5 осіб.

Окрім того, вчителі брали участь в індивідуальних наукових екскурсіях до Чехії та Моравії. Впродовж 1919–1928 рр. у таких екскурсіях взяло участь 215 вчителів, для їх проходження вчителям було виділено матеріальну допомогу

загальною сумою 250400 Кч. «Подкрѣпленіе идеи государственности было одной изъ важнѣйшихъ причинъ этихъ экскурсій. Поэтому программа ихъ разрабатывалась особенно тщательно и заботливо» [92, с. 61]. Й. Пешина зазначив, що учасники таких індивідуальних екскурсій удосконалювали свою фахову підготовку, соціально-громадську, правову, світоглядну компетентність, проте такі екскурсії не принесли очікуваних результатів покращення, удосконалення методів навчання і виховання в освітніх закладах краю. Водночас, шкільний інспектор зазначає, що набагато результативнішими були поїздки вчителів по 1–2, призначених в певний округ Чехії або Моравії упродовж 2–3 місяців. На період стажування було розроблено детальну програму спостереження, вивчення специфіки освітнього процесу закладів, адміністративних та управлінських функцій, методичної роботи тощо. Важливим завданням таких екскурсій та стажування було вдосконалення курсантами комунікативної компетентності у володінні державною мовою: «Опытъ чешскихъ школьных инспекторовъ по отношенію къ карпаторусскимъ госпитантамъ (тут: лат. *hospitor* – гість, що відвідує; кандидат, який спостерігає за роботою вчителя – Ч. С.) [271, с. 268] въ общемъ подтверждаютъ очень хорошіе результаты такихъ госпитаций какъ со стороны успѣха, такъ и по отношенію развитія лояльности къ государству» [92, с. 61].

Зауважимо, що крім згаданих екскурсій були організовані спеціальні наукові екскурсії. Й. Пешина наводить такі приклади: вчитель С. Кутлан мав можливість удосконалювати власну художньо-творчу діяльність у Франції, «нѣмецкіе учителя» Підкарпатської Русі перебували в Празі та в окремих німецькомовних округах Чехії з метою науково-методичного дослідження. Те ж саме стосується й угорськомовних вчителів та вчительок жіночої ручної праці та ін. Отже, можемо зробити висновок, що шкільний реферат Підкарпатської Русі велику увагу приділяв питанню підвищення професійного рівня вчителів краю використовуючи для цього різні форми їх організації: «научными поѣздками, – зазначає шкільний інспектор Й. Пешина, – приобрело учительство много опыта и расширило свой горизонтъ въ школьномъ дѣлѣ, а свои знанія использовало

практически какъ въ своей школѣ, так и передавъ ихъ черезъ лекціи другимъ» [92, с. 61].

Вважаємо за доцільне звернути увагу і на такий факт, що з метою забезпечення освітніх закладів краю педагогічними кадрами, шкільним відділом Цивільної управи Підкарпатської Русі було прийнято рішення про відкриття курсів для екстернатної форми підготовки вчителів до складання кваліфікаційних іспитів в учительських семінаріях. Архівні джерела засвідчують, що було укладено Статут курсів [185, арк. 1–2]. Передбачалось створення курсів двох видів: однорічних – для осіб, які мають досвід роботи в школі; дворічних – для осіб, які успішно закінчили чотири класи горожанської школи або гімназії.

Навчальний план курсів передбачав вивчення таких дисциплін: русинська мова, чеська мова, педагогіка, психологія, математика, природознавство, фізика, хімія, географія, історія, співи, гра на музичному інструменті, малювання, гімнастика. Тижневе навантаження: 26–28 годин. Навчання проводилося з понеділка до суботи у вечірні години, а в неділю – у першу половину дня, що забезпечувало можливість курсантам навчатися без відриву від роботи.

Отже, організація різних курсів, з одного боку, мала позитивно вплинути на подолання нестачі вчительських кадрів у краї, а з іншого – підвищити кваліфікаційний рівень педагогічних фахівців. Одночасно із урізноманітненням форм, видів, термінів, напрямів курсів тривав процес становлення і розвитку Мукачівської державної вчительської семінарії:

- 1920–1921 н. р. за сприянням др. О. Бескида було відкрито інтернат для дівчат-семінаристок;
- 1921–1922 н. р. вперше відкрито два паралельні перші класи: І–А для хлопців (13 учнів і 1 приватист) і І–В для дівчат (29 учениць і 2 приватисток);
- 1925–1926 н. р. при семінарії відкрито два класи «упражнительной школы» (тут: базова народна школа – уточнення Ч. С.);
- 1927–1928 н. р. базову народну школу розширено до чотирьох класів;
- 1929–1930 н. р. відкрито перший клас з чеською викладавкою мовою (кількість учнів: 28, з них – 13 хлопців, 15 дівчат);

- 1931–1932 н. р.: 22 вересня 1931 р. класи з чеською викладовою мовою переведено в новобудову. Наприкінці навчального року в класах із чеською викладовою мовою нараховувалось 118 учнів, з них: I клас – 39 учнів, II клас – 42 учнів, III клас – 37 учнів [10, с. 16, 41];

- 1932–1933 н. р. в чотирьох класах з чеською викладовою мовою нараховувалось 161 учень та 6 екстернів, з них: I клас – 41 учень, II клас – 40 учнів, III клас – 46 учнів, IV клас – 34 учні і 6 екстернів [11, с. 43];

- 1934–1935 н. р. в чотирьох класах з чеською викладовою мовою нараховувалось 141 учень та 2 екстернів, з них: I клас – 24 учні, II клас – 36 учнів, III клас – 42 учнів, IV клас – 39 учнів і 2 екстернів [12, с. 34];

Зауважимо, що вся інформація стосовно класів з чеською викладовою мовою в архівних документах, річних звітах подається окремо і виключно чеською мовою. В статистичних даних таблиці (Додаток Т.1) кількість учнів цих класів не враховано.

Аналіз архівних джерел, річних звітів Мукачівської державної коєдукаційної вчительської семінарії дозволяє стверджувати, що у міжвоєнний період в закладі:

- професорсько-викладацький склад поступово збільшувався (1919–1920 н. р. – 5 осіб [29, арк. 1], 1934–1935 н. р. – 14 осіб [12, с. 4–5]);

- кількість учнів зростала, відкривалися паралельні класи (Додаток Т.1);

- кількість навчальних засобів зростала (1919–1920 н. р.: фізика – 50 одиниць, хімія – 42 одиниці, природнича історія – 292 одиниці, математика – 15 одиниць, малювання – 80 одиниць, музика – 5 одиниць [28, арк. 2], 1934–1935 н. р.: фізика, хімія – 516 одиниць, природнича історія – 448 одиниць, математика – 41 одиниця, музика – 194 одиниці [12, с. 11]);

- збільшувався книжковий фонд (1930–1931 н. р.: кількість примірників видань для професорсько-викладацького складу становив 840 примірників, для учнів – 1246 примірників [10, с. 19]; у 1934–1935 н. р.: кількість видань для професорсько-викладацького складу становив 1696 примірників, для учнів – 1523 примірники [12, с. 11]);

- до навчальних предметів, які вивчали майбутні вчителі народних шкіл, належали: релігія, педагогіка (практика), русинська мова, чеська мова, географія, історія, математика, природнича історія, фізика, хімія, сільське господарство, каліграфія, малювання, співи і музика, гра на музичному інструменті (скрипка), жіноча ручна праця, гімнастика та необов'язкові для вивчення предмети – рукоділля, гра на музичному інструменті (фортепіано);

- здійснювався аналіз успішності кандидатів за результатами півріч та іспитів зрілості (тут: матура – уточнення Ч. С.) з наступним обговоренням їх на засіданнях педагогічних рад та розгляду шляхів покращення якості надання освітніх послуг;

- систематично здійснювався контроль за дотриманням вимог розпоряджень шкільного відділу щодо належної якості освіти в закладі;

- здійснювалося цілеспрямоване національно-патріотичне виховання майбутніх педагогічних фахівців;

- діяло студентське самоврядування, яке активно долучалося до створення в семінарії умов самореалізації кандидатів (організація науково-пошукової, художньо-самодіяльної діяльності);

- систематично проводилися прогулянки та екскурсії в природу, в освітні заклади різних типів, на виробництва, в музеї, відвідування визначних місць.

Отже, можемо стверджувати, що в Чехословацький період діяльність вчительських семінарій Підкарпатської Русі мала позитивну динаміку щодо зростання контингенту студентів, покращення матеріально-технічної бази, удосконалення змісту теоретичної та практичної підготовки вчителів, а також важливим є урізноманітнення форм організації навчання майбутніх вчителів для народних шкіл краю.

3.2. Специфіка підготовки вчителів для шкіл Закарпаття в умовах відновлення освітньої політики Угорщини (1939–1944)

Відповідно до рішень Мюнхенської конференції та Першого Віденського арбітражу (2 листопада 1938 р.) Чехословацька Республіка зобов'язана була

передати Угорщині частину території Словаччини і Підкарпатської Русі, де більшість населення становили угорці. 9 листопада 1938 р. угорська армія ввійшла до Берегова, а 10 листопада – до Мукачева та Ужгорода [52, с. 184].

Від 7 липня 1939 р. в краї почала діяти цивільна адміністрація на чолі з регентським комісаром, на підставі Розпорядження від 22 червня 1939 р. № 6200 «Про тимчасове врегулювання адміністративного управління на підкарпатській території, поверненій до Угорської Святої Корони», у § 1 якого вказано, що місце перебування регентського комісара – м. Ужгород, а в § 2 чітко окреслено його функції, які відповідали повноваженням наджупана (тут: угор. főispán; представник державної влади, що очолював жупу – уточнення Ч. С.) та королівського генерального директора шкільного округу (угор.: tankerületi kir. főigazgató) [310, с. 855]. Посаду регентського комісара в краї займали: Ж. Перені (угор.: Perényi Zsigmond) з 28 червня 1939 р., М. Козма (угор.: Kozma Miklós) з 12 вересня 1940 р., В. Томчані (угор.: Tomcsányi Vilmos Pál) з 5 січня 1942 р., А. Вінце (угор.: Vince András) з 5 квітня 1944 р. [294, с. 34].

Адміністративно-територіальні зміни в краї спонукали до організаційних змін у сфері освіти. Згідно розпорядження прем'єр-міністра Угорщини від 31 жовтня 1940 р. № 7800 «Про організацію управління народної освіти на повернутих до Угорської Святої Корони східних та трансільванських територіях / A m. kir. minisztérium 1940. évi 7.800. M. E. számú rendelete, a Magyar Szent Koronához visszacsatolt keleti és erdélyi területen a közoktatásügyi igazgatás szervezetének megállapításáról», освітні заклади чотирьох жуп краю увійшли до складу двох освітніх округів:

- Сатмарського (угор. szatmárnémeti tankerület; тут: угор. Szatmárnémeti або Szatmár, рум. Satu Mare; місто та однойменна назва повіту в Румунії – уточнення Ч. С.) – Угочанська та Маромороська жупи;
- Кошицького (угор.: kassai tankerület) – Ужгородська та Бережська жупи [311, с. 3165–3166].

Зазначимо, що завідувачем шкільного відділу (угор.: tanügyi osztály vezetője) Регентського комісаріату Підкарпаття був призначений упродовж 1939–1944 рр.

греко-католицький канонік, міністерський радник (угор.: *miniszteri tanácsos*) Ю. Марина (угор.: *Marina Gyula*).

Слід зауважити, що зі зміною влади в краї невідкладно постало мовне питання, яке було невід'ємним складником державної політики. Згідно з п. 1 § 11 Розпорядження від 22 червня 1939 р. № 6200 «Про тимчасове врегулювання адміністративного управління на підкарпатській території, поверненній до Угорської Святої Корони», в краї запроваджувалась двомовність: «11. §. (1) *A kárpátaljai területen az állam hivatalos nyelve a magyar és a magyar-orosz.* / На території Підкарпаття державною мовою є угорська і угро-руська» [310, с. 858]. У п. 2 сформульована вимога опублікування всіх законодавчих актів двома мовами. Пункт 3 зобов'язував регентського комісара започаткувати офіційне видання в краї, в якому на двох мовах друкуватимуться закони та нормативні документи, дія яких поширюється на територію Підкарпаття, а також накази регентського комісара, розпорядження та оголошення керівників державної влади (5). Пункт 4 підкреслював, що державні акти, які поширюються на Підкарпаття, набувають чинності з моменту їх опублікування в офіційному друкованому органі законодавчої влади – «Будапештському Віснику» (угор.: *Budapesti Közlöny*), отже, слід забезпечити одночасне опублікування документів в офіційних друкованих виданнях, а у офіційному друкованому органі Підкарпаття – на двох мовах: угорській і угро-руській. Вважаємо за доцільне звернути увагу і на п. 6 згаданого розпорядження: «*A kárpátaljai terület lakosai a kárpátaljai területen működő állami és önkormányzati hatóságokhoz, valamint a m. kir. miniszterekhez magyar-orosz nyelven is fordulhatnak, és ebben az esetben a választ magyar-orosz nyelven kell megadni.* / Мешканці Підкарпаття мають право звертатися до діючих в регіоні державних, муніципальних установ та центральних органів влади на угро-руській мові, і в таких випадках відповідь надається вказаною мовою» [310, с. 858].

Варто зазначити, що двомовність підтверджує розпорядження прем'єр міністра Угорщини від 23 червня 1939 р. № 5800 «Про засади організації судової влади на підкарпатській території, поверненній до Угорської Святої Корони / *A m. kir. minisztérium 1939. évi 5.800. M. E. számú rendelete, a Magyar Szent Koronához*

visszatért kárpátaljai területekre vonatkozó igazságügyi szervezeti rendelkezésekről» [310, с. 867–874]. Згідно § 12 «... кárpátaljai területeken működő kir. bíróságok előtt folyó ügyekben fellebbviteli bíraskodást gyakorló kir. törvényszékeknél és kir. ítélőtáblán is a fellebbviteli ügyek elintézéséhez szükséges számban kell a magyar-орозь nyelven jártас személyeket alkalmazni, továbbá hogy a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeken működő kir. bíróságoknál és kir. ügyészсégeknél folyó ügyekben akár az elsőfokú, akár a fellebbviteli eljárásban az ügyvéd, úгьсзintén а helyettesítésében eljáró, valamint az ügyvédekkel egy tekintet alá eső személy az állam hivatalos nyelve mellett a magyar-орозь nyelvet is használhatja. / Для розгляду справ Королівські суди різних інстанцій, що діють на підкарпатській території, необхідно забезпечити належною кількістю осіб, що володіють угро-руською мовою. Адвокат або уповноважена особа, що прирівнюється до адвоката, у королівських судах та королівській прокуратурі на підкарпатській території, поверненій до Угорської Святої Корони, при розгляді справ судом першої інстанції, а також апеляційним судом, може користуватися, крім угорської, угро-руською мовою» [310, с. 870]. Зауважимо, що С. Черничко, вітчизняний дослідник особливостей мовної політики в історії Закарпаття, та Ч. Фединець, науковий співробітник Інституту соціальних досліджень Угорської академії наук у монографії «Наш місцевий Вавилон» (Ужгород, 2014), зазначили, що «термін «угро-руський» (magyar-орозь) віддзеркалював теорію окремої русинської національності. З осені 1939 р. угорська влада почала замість терміну «угро-руська» народна мова, що часто вживався ще наприкінці XIX – на початку XX ст., використовувати термін «рутенська» (ruthén, ruszin)» [216, с. 146].

Принагідно зауважимо, що для сприяння оволодінню державними службовцями русинської мови, відділ освіти Регентського комісаріату в 1939 р. видав навчальний посібник «Magyarorosz nyelvgyakorló könyv / Практикум з угроруської мови» [308]. До згаданого посібника в 1940 р. було видано додаток «Pótfüzet a kárpátaljai területi kormányzói biztos hivatal tanügyi osztálya által 1939. évben kiadott Magyarorosz nyelvgyakorló könyvhöz / Додаток до Практикуму з угорської мови, виданого відділом освіти Регентського комісаріату в 1939 р.»

[321], а також посібник «Segédlet az orosz nyelvű lakossággal való érintkezéshez / Посібник для спілкування користувача з руськомовним населенням» [337].

Починаючи з 1939 р. для службовців та жандармів організовували мовні курси. Державні службовці складали екзамен на володіння русинською мовою [216, с. 153]. Регентський комісар Підкарпаття М. Козма «встановив 4 тисячі пенгів грошової нагороди тим жандармам, котрі у вивченні руської мови покажуть найліпші результати» [52, с. 209]. Доречним з цього приводу вважаємо висловлювання комісара М. Козми: «Працюючи з народом, чиновник має спілкуватися мовою народу. Необхідно, щоб народ мав можливість звертатися в установи своєю мовою. Службовців Підкарпаття зобов'язую, щоб вони якомога швидше вивчили народну мову тієї території, де працюють. Протягом короткого часу з рутенським народом – як тільки освіжу і вдосконалю попередні знання – говоритиму по-рутенськи, мова німецької меншини для мене не проблема, а румунську мову вивчу настільки, щоб у найнеобхідніших справах з нашими румунськими синами розмовляти їхньою мовою» [216, с. 153–154]. Слід зазначити, що від державних службовців, які не знали угорської (державної) мови, вимагалось її опанування. Для них були організовані мовні курси в Угорщині, наприклад, «у рамках Дебреценського літнього університету або в задунайському місті Папо» [216, с. 154]. Зауважимо, що досвід Угорщини (1939–1944 рр.) підтверджує необхідність володіння працівниками державних інституцій державною та національною мовами для належного виконання посадових обов'язків в полікультурному регіоні.

Вважаємо за доцільне звернути увагу на те, що в науковому виданні «Kárpátalja 1938–1941 magyar és ukrán történeti közelítés / Закарпаття 1938–1941 років: угорське та українське історичне трактування» (Будапешт, 2004), в поданій хронології головних подій науковцем Ч. Фединець зазначено: «1939. augusztus 2. A közhivatalok nyelvhasználatát szabályozó rendeletek (5.800/939. sz. és 6.200/939. sz. M. E. rendelet) kiegészítése (18.136/939. sz. M. E. rendelet) kimondta: ... d) «Kárpátalján a magyarorosz nyelv nem nemzetiségi nyelv, hanem második államnyelv. A nyelvkérdést gyakorlati kérdésnek kell tekinteni és semmi körülmények

között sem szabad belőle politikumot csinálni.» / 2 серпня 1939 р. Розпорядження, що регламентували використання мов у державних інституціях (розпорядження прем'єр міністра Угорщини від 23 червня 1939 р. № 5800 та від 22 червня 1939 р. № 6200), які були доповнені (розпорядження прем'єр міністра Угорщини № 18.136/939) засвідчували: ... д) «Угорська мова на Підкарпатті є не мовою національної меншини, а другою державною мовою. Мовне питання слід розглядати як практичне, і ні в якому випадку не робити з нього питання політики»» [301, с. 247–248]. Слід зауважити, що із офіційною позицією угорського уряду співзвучне висловлювання регентського комісара Підкарпаття М. Козми: «Підкарпаття є багатоетнічним регіоном держави, тому функціонувати він буде тільки тоді, коли зняти всі тертя у сфері мови. Тому вимагаю, щоб ніхто не робив із мови політичного питання. Життя на Підкарпатській території буде легшим і щасливішим, якщо мовне питання буде зняте з політичного порядку денного і матиме тільки практичний характер» [216, с. 156]. Проте, в реаліях далеко не завжди вдавалося забезпечити гарантовані законодавством мовні права в регіоні. Науковці С. Черничко і Ч. Фединець у монографії «Наш місцевий Вавилон» (Ужгород, 2014) відмітили, що: «Поряд із забезпеченням національних, мовних та культурних прав для русинів, влада однозначно задекларувала угорську супрематію (тут: лат. *supremus* – верховенство, першість, вищість, перевага, панування) [271, с. 650]» [216, с. 156].

Зауважимо, що суспільно-політичні (авторитарний тип політико-правової системи Угорщини, перебіг подій Другої світової війни), культурні (втілення «Святостефанської державної» ідеї) й мовні аспекти (введення офіційної двомовності на Підкарпатській території) вже не вперше викликали трансформаційні зміни в освітній сфері краю, адже: «Подібні тенденції мали місце двадцять років тому з приходом нової – Чехословацької – влади, коли поступово так само змінювався демографічний склад населення; по-новому розтавлялися політичні акценти, які переводили у політичну площину вирішення мовних суперечок, а також питань, пов'язаних з організацією роботи державних установ, шкіл тощо; новим урядом ініціюються благодійні акції на підтримку

місцевого населення, в тому числі й у питаннях національної освіти тощо» [211, с. 159].

Варто зазначити, що науковці по різному оцінюють стан освіти на Підкарпатті в період Другої світової війни. Дослідник проблеми історії розвитку освіти краю – доктор педагогічних наук, професор В. Гомоннай у праці «Народна освіта Радянського Закарпаття» (Київ–Ужгород, 1988) констатує, що «трагічною сторінкою в історії Закарпаття були 1939–1944 рр.» [14, с. 25]. Протилежну думку висловлює професор, дійсний член Канадської королівської АН П.-Р. Магочій у праці «Народ нивыдыкы» (Ужгород, 2007) : «... на Пóдкарпатскóй Руси, котру мадяры кликали Пóдкарпатськов теритóрієв, ци просто – Пóдкарпаттям (Kárpátalja), карпаторусины мали право на культурне жытя. Ошколовання (тут: шкільна) освіта – уточнення Ч. С.) было в «угрорусинськóм» языку, позволяло ся выдавати творы русинськой літературы и діятельство культурных обществ, айбо лем (тут: але тільки – уточнення Ч. С.) тих, што ся указовали ги сімпатізанти промадярськой політичной орієнтації. Нарубы (тут: навпаки – уточнення Ч. С.), не слобóдно (тут: не можна – уточнення Ч. С.) было высловлєвати проукраїнські сімпатії» [72, с. 88]. Сучасний вітчизняний дослідник особливостей мовної політики в історії Закарпаття С. Черничко, так аналізує стан освіти та шкільництва на Підкарпатській території: «На основі постанови № 133 200-/IX з вересня 1939 року угорська мова стала обов’язковим предметом викладання у всіх закарпатських школах. А у гімназіях з угорською мовою навчання обов’язковим предметом стає русинська мова. За часи угорського панування закрили школи з румунською мовою навчання. У 1940/1941 навчальному році школи з рідною мовою викладання мали вже лише русини, словаки та німці, також викладали на мові меншини у єврейських конфесійних школах. Поступово відтіснили русинську мову, наприклад, шляхом закриття гімназій, а також за рахунок поступового скорочення учнівського контингенту... У закарпатських школах загострилася проблема педагогічних кадрів. Українофільських вчителів відсторонили, замість них влаштовували на роботу русофільських педагогів або тих, котрі прийшли з внутрішніх регіонів угорської держави. Вчителів, які мали

чехословацький диплом, можна було працевлаштувати лише за окремим міністерським дозволом» [52, с. 667].

Наведені наукові тлумачення дають підставу стверджувати, що в оцінюванні дослідниками стану освіти та шкільництва на Підкарпатті у Другій світовій війні нема консенсусу. Слід зазначити, що вітчизняні науковці в період тоталітаризму в умовах СРСР не могли висловлювати об'єктивне й неупереджене бачення складних сторінок історії Підкарпаття 1939–1944 рр. Зауважимо, що в ст. 11 Конституції України зазначено, що «держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України» [66]. Отже, держава розглядає конструювання історичного минулого як важливе завдання в контексті національної самоідентифікації. У контексті нашого дослідження вважаємо за доцільне звернути увагу на ряд нормативно-правових документів, що регламентували стан освіти краю.

Аналіз освіти й шкільництва в період після приєднання території Підкарпаття до Угорщини знаходимо в наукових доробках дослідників М. Вегеша [214], О. Довганича [80], Р. Офіцинського [52], Ч. Фединець [293], [295], [216], О. Фізеші [211], С. Черничко [216] та ін. Тому, вважаємо за доцільне подати трансформаційні зміни, що відбувалися в сфері освіти й шкільництва краю безпосередньо після його приєднання до Угорщини, через призму архівного документу. 24 березня 1939 р. шкільний відділ Цивільного управління Підкарпаття видав циркуляр (угор.: *körrendelet*), в якому вказувалось:

«1. а) Школи всѣхъ категорій, находящіяся на возсоединенной території Карпатской Руси, занятой арміей Угорскаго Королевства отъ 15 марта 1939 года, послѣ получения сего указа сразу же должны вступить въ дѣйствіе;

б) Въ каждой школѣ преподаваніе или обученіе должно начаться на томъ языкѣ на которомъ оно производилось передъ арбитражнымъ рѣшеніемъ въ Вѣнѣ, т. е. въ день 1 ноября 1938 года;

в) Дѣйствіе школѣ всѣхъ категорій съ чешскимъ или чехословацкимъ языкомъ преподаванія или обученія сразу же прекращается;

г) Въ карпаторусскихъ школахъ всѣхъ категорій преподаваніе или обученіе должно производиться по учебникамъ мѣстныхъ авторовъ-карпатороссовъ...

д) Главное – духъ преподаванія или обученія долженъ соотвѣтствовать духу Угорскаго Королевства и земель Короны Святаго Стефана, а также лояльному духу родного Карпаторусскаго Края, при чемъ несоблюденіе сей интенціи (тут: лат. *intentio* – намір, потяг до дії, задум [271, с. 293]) повлечетъ за собой широкую отвѣтственность переѣ соотвѣтствующими государственными властями;

е) Всѣ учебники, составленные на разныхъ языкахъ и содержащіе въ собі тексты, направленные противъ Угорскаго Королевства и Короны Святаго Стефана, а также противъ Карпатской Руси и ея народностей, немедленно должны быть собраны и переданы школьному инспекторату или дирекціи данной средней или спеціальной школы при составленіи протокола...

2. Всѣ распоряженія и указанія быв. Министерства Культа, Школѣ и Народнаго Просвѣщенія, изданныя послѣ эвакуаціи сего уряда изъ Ужгорода въ Хустѣ, т. е. за время Правительства его быв. Предсѣдателя Августина Волошина отъ 8 ноября 1938 до 15 марта 1939 года, теряютъ законную силу...

3. Школьные инспектораты, а также дирекціи среднихъ и спеціальныхъ школѣ въ поразумѣніи съ Школьнымъ Отдѣломъ Гражданскаго Правленія Карпатской Руси въ Хустѣ предпримутъ мѣри, что профессора и учителя, главнымъ же образомъ директоры и управляющіе учителя, которые быв. Министерствомъ Культа, Школѣ и Народнаго Просвѣщенія въ Хустѣ были перемѣщены внѣ своей вины, чѣмъ скорѣе могли вернуться на свои прежнія мѣста, поскольку они сего сами желаютъ, при чемъ уже сейчасъ нужно постараться, что-бы эти функціи и до того времени сейчасъ же были переданы въ руки благонадежныхъ людей.

4. Всѣ управленія начальныхъ и дирекціи гражданскихъ школѣ сейчасъ предложить школьному инспекторату списокъ учительской корпораціи и иныхъ служащихъ... Въ списокъ не слѣдуетъ внести служащихъ, переселившихся на

територію Карпатской Руси послѣ – 28.10.1918 года, ни потомковъ такихъ лицъ за изъятіемъ русскихъ эмигрантовъ бѣжавшихъ передъ большевиками или потомковъ такихъ эмигрантовъ, которые до дальнѣйшаго рѣшенія безъ принесенія присяги вѣрности остаются въ службѣ. Въ томъ же самомъ спискѣ нужно указать число недостающихъ учительскихъ силъ при каждой школѣ... Дирекціи среднихъ и спеціальныхъ школъ составлять подобный списокъ...

5. Обученіе во всѣхъ народныхъ, среднихъ и спеціальныхъ школахъ должно производиться по учебнымъ основамъ дѣйствительнымъ до 2.11.1938 года съ той разницею, что вмѣсто чешскаго языка, яко обовязательнаго предмета, долженъ быть введенъ мадярскій языкъ...

9. Управлятелямъ, директорамъ и школьнымъ инспекторамъ приказывается, чтобы строго слѣдили за политическимъ поведеніемъ отдѣльныхъ служащихъ и каждый случай нелояльности заявили соотвѣтствующимъ шк. и военнымъ властямъ.

10. Во всѣхъ школахъ обученіе и воспитаніе должно производиться въ духѣ христіанской морали, при чемъ преподаваніе Закона Божія обовязательно...

11. Съ сторонами, прежде всего, слѣдуетъ сообщаться на ихъ родномъ языкѣ за изъятіемъ (тут: за винятком – уточнення Ч. С.) чешскаго и украинскаго языковъ...

Въ Хустѣ, 24.03.1939 г.

Николай Драгула, с. р., ст. сов., окр. военный командантъ : Предсѣд. Нар. Совѣта : врем. нач. Шк. Отд. Гражд. Правленія» [164]. Отже, даний документ:

- регламентував діяльність закладів освіти краю в дусі відданості «Святостефанській державній» ідеї, патріотизму, духовно-релігійних цінностей;
- відхилив всі накази і розпорядження шкільного відділу Підкарпатської Русі, видані з 8 листопада 1938 р. до 15 березня 1939 р.;
- припинив функціонування всіх діючих чеськомовних шкіл;
- вказав на вилучення іншомовних видань антиугорського спрямування;
- відсторонив від виконання обов'язків учителів, які переселилися на територію Підкарпатської Русі з 28 жовтня 1918 р. Виняток становили

представники російської еміграції, які боронилися від більшовизму. Керівникам закладів освіти слід було вказати нестачу педагогічних кадрів;

- встановив мову навчання в закладах освіти та навчальні програми у відповідності до рішень Віденського арбітражу (2 листопада 1938 р.);
- наголосив на необхідності спілкування рідною мовою всіма учасниками комунікативного процесу, за винятком чеської та української мов;
- передбачав використання в освітньому процесі карпаторусинських шкіл підручників авторів краю.

Доречним з приводу повторюваності низки історичних подій краю вважаємо висловлювання професора О. Фізеші: «... таке очищення рядів педагогів від «неблагонадійних» осіб, мало місце і в Чехословацький період, а потім, як покаже історія, і в наступні періоди, що ще раз доводить, що освітня політика, в першу чергу, залежить від політики та ідеології держави, навіть якщо вона і є найдемократичнішою, все одно буде спрямована на утвердження та реалізацію державницьких інтересів» [211, с. 162].

У контексті нашого дослідження вагомості набуває нормативно-правовий документ, що регламентував освітні процеси в Угорщині та Підкарпатті, – Закон XX 1940 р. «Про шкільну повинність та восьмирічну народну школу / 1940. évi XX. törvénycikk az iskolázási kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról» [292, с. 110–114]. У § 1 Закону визначено завдання народної освіти: «... a gyermeket vallásos és erkölcsös állampolgárrá nevelje, illetőleg a nemzeti művelődés szellemének megfelelő általános és gyakorlati irányú alapműveltséghez juttassa és ezáltal az életben való helytállásra és további tanulmányokra is képessé tegye. / ... забезпечити виховання релігійного й морального громадянина, в дусі національної культури, дати загальні знання та практичні вміння, які б готували до життя та подальшого навчання» [292, с. 110].

Закон XX 1940 р. «Про шкільну повинність та восьмирічну народну школу» також: зобов'язав батьків, опікунів турбуватись про систематичне відвідування дітьми школи. Гарантував батькам, опікунам право вибору закладу освіти для навчання дітей (§ 1); передбачав обов'язкову восьмирічну освіту. Розрізняв два

ступені народної школи: нижній ступінь – 1–4 класи, вищий ступінь – 5–8 класи (введення для сільських і міських шкіл різних навчальних планів) (§ 2); визначив початок навчання в школі з шести років (§ 3); вказував, що восьмирічне навчання поділяється на два періоди: 6 років (здобуття початкових та базових знань), 7–8 рік (опанування теоретичними сільськогосподарськими знаннями; 9 рік навчання, також обов’язковий, передбачав практичну сільськогосподарську підготовку (§ 4); регламентував тривалість навчального року: для нижчого ступеня (1–4 класи) – з початку вересня до кінця червня, для вищого ступеня (5–8 класи) – з 15 жовтня до 15 квітня. На дев’ятому році навчання передбачалось 40 днів виробничої практики, термін проходження якої визначався графіком, затвердженим Міністерством релігії та народної освіти (§ 7); служив нормативно-правовою базою з питань навчання та розвитку дітей з особливими освітніми потребами (§§ 8–9); передбачав, що освітні програми затверджуються Міністерством релігії та народної освіти Угорщини. Зміст освітніх програм конфесійних народних шкіл мав відповідати меті та завданням, визначених державними програмами, та забезпечував досягнення учнями результатів навчання. Згадані програми також підлягали затвердженню Міністерством релігії та народної освіти Угорщини (§ 10) [292, с. 110–114].

Відповідно до Закону XX 1940 р. Міністерством релігії та народної освіти було видано Розпорядження «Про затвердження освітніх програм / A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1941. évi 55.000. számú rendelete» від 2 квітня 1941 р. № 55000 [312, с. 1788–1789]. Розпорядження набрало чинність 1 травня 1941 р. Зауважимо, що угорський уряд напередодні 1941–1942 н. р. видав інструктивно-методичне п’ятитомне видання для директорів шкіл, учителів, студентів закладів педагогічної освіти – «Освітні програми та вказівки для восьмирічної народної школи / Tanterv és útmutatások a nyolcosztályos népiskola számára» [343], [344], [345], [346], [347]. Слід зауважити, що у згаданому виданні розкрито концептуальні засади освітніх програм для восьмирічної народної школи; подано базові навчальні плани; з’ясовано загальні основи педагогіки, дидактики та теорії виховання; визначено чинники забезпечення якості освітнього

процесу; розглянуто проблеми окремих методик; конкретизовано алгоритм різних типів уроку тощо. Отже, інструктивно-методичне п'ятитомне видання було розраховане на використання в широкій і різноманітній педагогічній практиці.

Принагідно згадаємо, що в період приналежності краю до Чехословацької Республіки, термін навчання в семінаріях становив 4 роки. Зауважимо, що в Угорщині починаючи із 1923 р. термін навчання в учительських семінаріях – 5 років. Вважаємо, що впровадження п'ятирічного навчання в учительських семінаріях було кроком вперед. Одночасно з продовженням терміну навчання, Міністерство релігії та народної освіти Угорщини розпочало роботу над удосконаленням навчальних програм, в основу яких закладався науковий підхід до викладання предметів, що вивчалися. Вивчення педагогіки базувалося на найновіших європейських досягненнях [318, с. 71–82].

Дослідник генези історії професійної педагогічної освіти Угорщини Ш. Дравіцкі (угор.: Dráviczki Sándor) у праці «Tanítóképzés Szabolcs megyében / Педагогічна освіта в Сатмарському окрузі» (Ніредьгаза, 2005) підреслює: «A tanítóképzés fontos szerepet kapott a történeti Magyarország felbomlását követő kultúrpolitikában. A nemzeti egység, a kultúrfölény megteremtésének alapjait a népiskola szolgáltatta, melyen belül a tanító központi szerepet játszott. Az új körülménynek való megfeleltetés szükségessé tette a képzés kereteinek és tartalmának átalakítását. A tanítóképzés további fejlődése, a reformmunkálatok ennek jegyében folytatódtak. / Підготовка вчителів відігравала важливу роль у культурній політиці держави після розпаду історичної Угорщини (тут: після укладення Тріанонського мирного договору, 4 червня 1920 р. – уточнення Ч. С.). Народна школа мала забезпечити створення пріоритету національної єдності та культури, а вчителю в цьому процесі належала ключова роль. Нові обставини викликали зміни в системі підготовки педагогічних кадрів. Реформування педагогічної освіти відбувалось у вказаному контексті» [290, с. 16].

У 20–30-х роках в Угорщині відбувається активне обговорення ряду концепцій розвитку педагогічної освіти із залученням широкого загалу фахівців [290, с. 16–21]. Реформування педагогічної освіти передбачало створення нової

моделі педагогічної професії, яка складалася із двох рівнів: ліцей (термін навчання 4 роки); академія (термін навчання 2 роки).

Реорганізація вчительських семінарій або їх ліквідація і створення нових типів освітніх закладів для підготовки вчителів народних шкіл – педагогічних ліцеїв та академій, мала на меті покращення якості підготовки молоді до вчительської професії. У 1938 р. було видано закони, які регламентували модернізацію системи підготовки педагогічних фахівців в Угорщині: Закон XIII «Про середню фахову школу / 1938. évi XIII. törvénycikk a gyakorlati irányú középiskoláról», оприлюднено 30 квітня 1938 р. [258, с. 99–112]; Закон XIV «Про професійну підготовку вчителів / 1938. évi XIV. törvénycikk a tanítóképzésről», оприлюднено 30 квітня 1938 р. [258, с. 113–119].

Отже, в 1938–1939 н. р. в Угорщині відбувається трансформація педагогічної освіти, впроваджуються в дію нормативно-правові акти, в учительських семінаріях відкриваються перші ліцейні класи. Згідно законодавчих документів учительські семінарії слід було поступово реорганізувати в ліцеї або ліквідувати. Відповідно до Закону XIII (1938 р.) ліцей – заклад, що забезпечує загальну середню освіту фахового спрямування. У § 3 визначено завдання ліцею: «... a tanulót vallásos alapon és nemzeti szellembe erkölcsös polgárrá nevelje, gyakorlati irányú műveltséghez, a fiútanulót ezenfelül gazdasági, a leánytanulót pedig háztartási ismeretekhez juttassa, továbbá a családi és iskolai gyermekneveléshez szükséges alapismeretek tanításával magasabb nevelési szaktanulmányokra előkészítse s végül főiskolai szaktanulmányokra képessé tegye. / формування громадянина на засадах релігійного та національно-патріотичного виховання; надання загальних знань та практичних умінь, зокрема: хлопцям, додатково, поглиблених економічних, а дівчатам – домоведення; а також – підготовка здобувача до навчання у закладі вищої освіти, який володіє знаннями особливостей навчання і виховання дітей в сім'ї та школі» [258, с. 99–100].

Для студентів педагогічних ліцеїв різної статі мали існувати різні заклади освіти (§ 4). До переліку навчальних дисциплін, які вивчали ліцеїсти, належали: релігія та етика, угорська мова та література, історичні та природничі дисципліни,

малювання, співи, музика, фізичне виховання, ручна праця, практичні економічні знання (тільки в ліцеях для здобувачів чоловічої статі), дисципліни професійної підготовки. У ліцеях для здобувачів жіночої статі, крім перерахованих навчальних дисциплін, вивчали: домоведення та, як вибірково дисципліну, другу іноземну мову (§ 15). В освітньому процесі ліцею дозволялось використовувати підручники, посібники, навчальні карти та фільми, рекомендовані Міністерством релігії та народної освіти Угорщини (§ 17). Тривалість навчального року: початок вересня – кінець червня (§ 18). Право вступу до ліцею надавалося учням, які успішно закінчили четвертий клас гімназії або горожанської школи і не досягли 17 року життя (§ 19). Приватистів до ліцею не зараховували. Зарахування в старші класи ліцею дозволялось при складанні академічної різниці (§ 20). Ліцеїсти підпорядковувались дисциплінарній комісії закладу до моменту отримання свідоцтва про здобуття середньої освіти (§ 21–23). В кінці кожного навчального року здобувачі складали екзамени (§ 24). Переведення здобувачів на наступний рік навчання в ліцеї здійснювалося на підставі результатів підсумкового оцінювання. Здобувачу, який на кінець навчального року мав академічну заборгованість з однієї або двох дисциплін, тільки через два місяці надавалось право ліквідації. Здобувачу, який на кінець навчального року мав академічну заборгованість з двох і більше дисциплін, або не пересклав екзамен, надавалась можливість повторного навчання (§ 26). Завершувалося навчання в ліцеї випускним екзаменом (угор.: *érettségi vizsgálat*), який складався із двох частин: письмової та усної (§ 28). [258, с. 99–105]. Письмовий екзамен проводився з угорської мови та літератури, математики, основ виховання. Усний екзамен – з угорської мови та літератури, математики, історії, природознавства, основ виховання [338, с. 144]. Після завершення навчання в ліцеї здобувачі отримували свідоцтво, яке давало їм право вступу до педагогічної академії. Принагідно зауважимо, що Ш. Дравіцкі в праці «*Tanítóképzés Szabolcs megyében*» (Ніредьгаза, 2005) вказує: «Ez volt az első olyan jellegű intézkedés Magyarországon, melynek értelmében tanítóképzős tanulmányokhoz érettségi bizonyítvány szükséges. / Вперше в

Угорщині ставиться вимога наявності свідоцтва про здобуття середньої освіти для вступу до професійно-педагогічного закладу» [290, с. 21].

Відповідно до Закону XIII (1938 р.) Міністерством релігії та народної освіти 10 червня 1939 р. видано Розпорядження «Про введення в дію освітньої програми та пояснювальної записки для ліцею / A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 133.864/1939. IX. sz. rendelete az 1938 XIII. t.-c. alapján készített liceumi tanterv és utasítások életbeléptetése tárgyában» [342]. Складовою частиною освітньої програми був базовий навчальний план (табл. 3.2.1).

Таблиця 3.2.1

Базовий навчальний план для ліцею (1939)

№ з/п	Навчальні дисципліни	Ліцей (чоловічий)					Ліцей (жіночий)				
		Класи				Всього	Класи				Всього
		I	II	III	IV		I	II	III	IV	
1.	Релігія та етика	2	2	2	2	8	2	2	2	2	8
2.	Угорська мова і література	3	3	3	3	12	3	3	3	3	12
3.	Історія	3	2	2	2	9	3	2	2	2	9
4.	Географія	3	2	—	—	5	3	2	—	—	5
5.	Німецька мова	2	2	2	2	8	3	3	3	3	12
6.	Природничі дисципліни:					14					12
	Природознавство	3	3	—	—	—	3	3	—	—	—
	Хімія	—	—	3	—	—	—	—	3	—	—
	Фізика	—	—	—	5	—	—	—	—	3	—
7.	Математика	4	3	2	2	11	4	3	2	2	11
8.	Цикл професійної підготовки:					9					9
	Фізіологія та гігієна	—	3	—	—	—	—	3	—	—	—
	Психологія	—	—	3	—	—	—	—	3	—	—
	Основи виховання	—	—	—	3	—	—	—	—	3	—
9.	Основи економіки	—	—	2	—	2	—	—	—	—	—
	Домоведення	—	—	—	—	—	—	—	2	2	4
10.	Ручна праця	2	2	2	2	8	2	2	2	2	8
11.	Малювання	2	2	2	2	8	2	2	2	2	8
12.	Співи	1	1	2	2	6	1	1	2	2	6
13.	Музика	1	1	1	1	4	1	1	1	1	4
14.	Фізичне виховання	3	3	3	3	12	2	2	2	2	8
15.	Щоденні питання	1	1	1	1	4	1	1	1	1	4
	Всього	30	30	30	30	120	30	30	30	30	120
	Вибіркові дисципліни:										
1.	Друга іноземна мова	—	—	—	—	—	2	2	2	2	8
2.	Хор	1	1	1	1	4	1	1	1	1	4

Джерело: [342, с. 6–7].

Аналіз програми та пояснювальної записки дає підстави стверджувати, що основою всього освітнього процесу в ліцеї було формування громадянина на засадах релігійного та національно-патріотичного виховання. Оскільки світогляд особистості формується шляхом засвоєння загальнолюдських цінностей під впливом найближчого середовища, громадськості, то програма ліцею була укладена так, щоб зміст виучуваного матеріалу якнайтісніше був пов'язаний з життям держави та розвитком психосоціальних компетентностей здобувачів. Ці тенденції чітко простежуються при аналізі програми предмета «Щоденні питання / Mindennapi kérdések», метою якого було: «Gyakorlottság adott helyzetek megítélésében, felmerülő egyéni kérdések megoldásában; tájékozottság a mindennapi élet erkölcsi követelményeiben és a pályaválasztás szempontjaiban. / Розвиток критичного оцінювання ситуацій та здатності вирішувати різні проблеми, усвідомлення моральних вимог повсякденного життя та прийняття відповідального рішення щодо вибору професії» [342, с. 56].

Важливого значення надавалося в ліцеї вивченню дисципліни «Психологія», яка покликана забезпечити підготовку здобувачів до вивчення дисципліни «Основи виховання». Мета курсу: «A léleki élet jelenségeinek ismerete; az önismeret és emberismeret szempontjainak kialakulása; a gondolkodás tudatossága. / Розкрити закономірності духовного життя; формувати здатність до самопізнання та пізнання інших, критичне мислення» [342., с. 32]. Програма курсу забезпечувала обізнаність здобувачів із основними поняттями психологічної науки (відчуття, сприйняття, увага, асоціація, пам'ять, уява, мислення тощо). Варто зазначити, що вивчення курсу було спрямоване на формування у ліцеїстів здатності до здійснення психодіагностики учня та розвитку навичок критичного мислення [342, с. 268–279]. Після опанування курсу «Психологія», на четвертому році навчання пропонувалося вивчення предмету «Основи виховання», зміст якого носив інтегрований характер. Окрім суто проблем виховання, висвітлювались окремі питання культурології, етики, соціології, основ управління освітою [342, с. 279–298]. На нашу думку, укладачі програми розуміли, що вивчення дисциплін «Психологія» та «Основи виховання» не забезпечує повноцінну підготовку

кваліфікованого вчителя, але сприяє розвитку інтелектуального рівня здобувача, його самовихованню, визначенню шляхів подальшого професійного удосконалення, розумінню сутності свого покликання – віддане служіння державі та народу. Слід зауважити, що релігійно-духовна та національно-патріотична парадигма, яка була однією з визначальних для угорської культури, зберігала свій домінуючий вплив і в 40-ві роки ХХ ст.

Наступним рівнем освітньої моделі підготовки вчителів була академія, прийом до якої проводився при наявності свідоцтва про закінчення ліцею. В § 1 Закону XIV (1938) вказана мета педагогічної академії: «... a liceumban a nevelési alapismeretek tanításával tanítói hivatásra már előkészített tanító- és tanítónőjelölteket vallásos alapon és a magyar nemzeti művelődés szellemében folyó népnevelésre szakszerű elméleti és gyakorlati tanítással kiképezze. / ... фахова підготовка кандидатів у вчителі для народних шкіл на базі отриманих в ліцеї знань на засадах релігійного та національно-патріотичного виховання» [258, с. 113]. Педагогічну академію дозволялось утримувати тільки з ліцеєм, інтернатом та базовою народною школою (§ 3). Освітній процес кандидатів різних статей мав проходити в різних будівлях (§ 4). Термін навчання в академії – 2 роки (§ 5). Керівництво академією здійснював директор у співпраці з педагогічною радою (§§ 6–7). Зарахування до академії можливе було тільки за умови, що вступник склав випускний екзамен у ліцеї не нижче оцінки «добре» і успішно витримав вступне випробування (§ 11). Єдиною формою здобуття освіти в академії була очна. Здобувач у період навчання в академії зобов'язаний був проживати в інтернаті закладу (§ 13). Повторне складання екзамену з метою отримання більш високої оцінки не дозволялося. Здобувачу, який на кінець навчального року мав академічну заборгованість з двох дисциплін, надавалась можливість повторного проходження курсу навчання. Здобувач, який 1) на кінець навчального року мав академічну заборгованість з двох і більше дисциплін, 2) отримав за проходження педагогічної практики оцінку «незадовільно», 3) при повторному проходженні курсу навчання, отримав на кінець навчального року хоча б з одної дисципліни оцінку «незадовільно», відраховується без права на поновлення навчання в

академії (§ 14). Завершувався процес навчання в академії державним екзаменом (угор.: államvizsgálat), який складався із трьох частин: письмової, усної та практичної (§ 15). Диплом про закінчення академії давав право на вчительську працю в народних школах (§ 16) [258, с. 113–116].

Слід зауважити, що реорганізація вчительських семінарій у ліцеї почалась в 1938–1939 н. р., але відкриття академій не відбулось у зв'язку з розгортанням подій Другої світової війни. Міністерством релігії та народної освіти 6 червня 1941 р. видано Розпорядження «Про тимчасові зміни в освітньому процесі ліцею, створеного відповідно до Закону XIII (1938) / A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1941. évi 55.600. számú rendelete, az 1938:XIII. törvénycikkkel létesített liceum tanulmányi és vizsgarendjének átmeneti szabályozásáról» [312, с. 3115–3119], відповідно до якого система підготовки педагогічних фахівців тимчасово розглядалась у поєднанні навчання кандидатів у ліцеї (термін навчання 3 роки, тобто I–III класи) та вчительській семінарії (термін навчання 2 роки, тобто IV–V класи п'ятирічної вчительської семінарії). Отже, термін підготовки вчителів для народних шкіл і надалі становив п'ять років.

Зазначимо, що 10 листопада 1938 р. угорська армія ввійшла до міст Мукачево та Ужгород [52 с. 184], у яких і знаходилися заклади педагогічної освіти: Ужгородська греко-католицька півце-вчительська семінарія (заснована 1793 р.), Ужгородська греко-католицька жіноча вчительська семінарія (заснована 1902 р.) та Мукачівська державна вчительська семінарія (заснована 1914 р.).

Вважаємо за доцільне відтворити перебіг подій того часу через інформацію річного звіту за 1938–1939 н. р. Мукачівської угорської королівської державної русинської коєдукаційної вчительської семінарії та пов'язаного з нею першого класу угорського ліцею: «Первые два мѣсяца 1938/39. школьного года прошли великимъ неспокойствіемъ: мобилизація чешской арміи, упражненія въ защитѣ отъ воздушныхъ нападеніи, политическія демонстраціи разныхъ партіи... Затѣмъ былъ вѣнскій арбитражъ, послѣ него началось бѣгство и переселеніе чеховъ и украинцевъ, эвакуація урядовъ и заведеніи. Эта судьба постигла и наше заведеніе. 7, 8 и 9 ноября была отнесена большая часть обстановки и оборудованія

кабинетовъ. Цѣннѣшія вещи пропали. Одновременно оставили заведеніе и профессора чешской орієнтаціи, а также – хотя съ тяжелымъ сердцемъ – и ученики, родители которыхъ жили въ той части Подкарпатской Руси, которая въ смыслѣ вѣнскаго арбітража не была придѣлена къ Угорщинѣ...

Спустя нѣсколько дней – 15 ноября – четыре профессора оставшіеся на мѣстѣ сложили присягу вѣрности у военного начальника города, который выдалъ распоряженіе, что нужно продолжати ученіе на русскомъ языкѣ, исключити чешскій языкъ и чешскіе учебники и нужно завести якъ новый предметъ мадярскій языкъ. Исполненіемъ должности директора былъ военнымъ начальствомъ повѣренный – на предложеніе народной рады – Іосифъ Шерешъ.

22-го ноября всѣ ученики участвовали на торжественныхъ богослуженіяхъ по поводу открытія нового школьного года. 23-го ноября, послѣ дополненія большихъ недостатковъ въ школьномъ оборудованіи, началось преподаваніе въ всѣхъ четырехъ классахъ» [242, с. 7–8].

Отже, річний звіт засвідчує, що:

- навчальний процес у коєдукаційному закладі відновлено 22 листопада 1938 р. русинською мовою. Освітній процес розпочали четверо викладачів, які склали присягу, в чотирьох класах семінарії – 94 здобувачі [242, с. 8];

- виконуючим обов'язки директора семінарії призначено Й. Шереша (угор.: Sörös József), який викладав природознавство (тижневе навантаження: 12 годин) [242, с. 10]. Зауважимо, що Й. Шереша, відповідно до Розпорядження Міністерства релігії та народної освіти від 5 липня 1941 р. № 61 446/1941. V.3., переведено в Ніредьгазський (тут: угор. Nyíregyháza, укр. Ніредьгаза – місто в Угорщині – уточнення Ч. С.) угорський королівський ліцей та учительську семінарію, а виконуючим обов'язки директора призначено викладача Мукачівської гімназії та директора інтернату – Б. Янчки (угор.: Jantsky Béla), який очолював заклад до 1944 р. [243, с. 9];

- введено вивчення предмета «угорська мова» як державної мови;
- згідно Закону XIII «Про середню фахову школу» (1938) 22 грудня 1938 р. відкрито ліцейний клас із угорською мовою навчання (кількість

здобувачів за списком: 41, з них: 26 – дівчат, 15 – хлопців). До переліку навчальних предметів, які вивчали ліцеїсти, належали: релігія та етика, угорська мова і література, історія, географія, русинська мова (вивчалась замість іноземної мови), природознавство, математика, вступ до спеціальності, ручна праця, малювання, каліграфія, співи, музика, фізичне виховання [242, с. 20–21]. У класах з русинською викладовою мовою вивчалась угорська мова і навпаки – у класах з угорською викладовою мовою вивчали русинську мову, іноземна мова була вибірковою дисципліною;

- після приєднання всієї території краю до Угорщини (березень 1939 р.) до освітнього закладу повернулися здобувачі, що у зв'язку з рішенням Віденського арбітражу (2 листопада 1938 р.) змушені були перервати свої студії. «... дирекція считала неможливимъ соединити ихъ съ порядочными учениками (тут: переклад слів із угорської мови «rendes tanuló», що вказує на інституційну (очну) форму здобуття початкової або середньої освіти – уточнення Ч. С.), ввиду того что въ нормальномъ ходѣ науки настало бы замедленіе. По этой причинѣ министерство школь распоряженіемъ ч. 140 547/1939. IX. разрѣшило чтобы для этихъ учениковъ были открыты отдѣльные классы и чтобы ихъ учебный годъ былъ продолженъ до 15-го августа» [242, с. 9]. Згідно статистичних даних у закладі на підставі згаданого розпорядження відкрито чотири класи: I–Б клас (40 здобувачів, з них: 18 – дівчат та 22 – хлопців); II–Б (28 здобувачів, з них: 14 – дівчат та 14 – хлопців); III–Б (28 здобувачів, з них: 14 – дівчат та 14 – хлопців); IV–Б (32 здобувачів, з них: 17 – дівчат та 15 – хлопців) [242, с. 28–31];

- до переліку навчальних предметів, які вивчали в першому класі семінарії, належали: релігія та етика, угорська мова і література, русинська мова, історія, географія, математика, природознавство, хімія, малювання, каліграфія, співи, музика, ручна праця, фізичне виховання, «внѣшн. видъ письм. раб.» (тут: письмова робота, що розглядалась як важлива складова самостійної роботи здобувача – уточнення Ч. С.) [242, с. 22];

- до переліку навчальних предметів, які вивчали в другому класі семінарії, належали: релігія та етика, психологія і педагогіка, угорська мова, русинська

мова, історія, географія, математика, природознавство, фізика, малювання, співи та музика, гра на музичному інструменті (скрипка), ручна праця, фізичне виховання, «внѣшн. видъ письм. раб.» [242, с. 24];

- до переліку навчальних предметів, які вивчали в третьому класі семінарії, належали: релігія та етика, дидактика і логіка, педагогічна практика, угорська мова, русинська мова, історія, географія, математика, природознавство, фізика, сільське господарство, малювання, співи та музика, гра на музичному інструменті (скрипка), ручна праця, фізичне виховання [242, с. 25];

- до переліку навчальних предметів, які вивчали в четвертому класі семінарії, належали: релігія та етика, історія педагогіки, педагогічна практика, угорська мова, русинська мова, історія, географія, математика, природознавство, фізика, малювання, співи та музика, гра на музичному інструменті (скрипка), фізичне виховання, «внѣшн. видъ письм. раб.» [242, с. 26];

- у червні 1939 р., згідно чехословацьких вимог, було проведено екзамен вчительської зрілості, який склало 15 кандидатів, що почали освітній процес 22 листопада 1938 р. Екзамен складався із двох частин: письмової та усної. Теми письмових робіт: з педагогіки (Увага і її значення.), з русинської мови (Верховинська акція перед світовою війною та її роль в господарському житті русинів.); з угорської мови (1. Hogyán lesz a búzából kenyér? / Як пшениця стане хлібом? 2. Egyszer volt, hol nem volt... (egy tetszésszerű népmese). / Колись було, а можливо і не було... (народна казка за вибором). 3. A hétfő városunkban (hetivásár leírása). / Понеділок в нашому місті (опис щотижневого ярмарку).) [242, с. 19];

- у серпні 1939 р., згідно чехословацьких вимог, було проведено екзамен вчительської зрілості, який склало 34 кандидати, що почали освітній процес в березні 1939 р. Екзамен складався із двох частин: письмової та усної. Теми письмових робіт: з педагогіки (1. Значення ручної праці в народній школі. 2. Добра книжка як важливий чинник виховання.), з угро-руської мови (Роль католицької церкви грецького обряду в житті русинів.), з угорської мови (1. Az ember otthona. / Домівка людини. 2. A harmattcspp meséje. / Казка про росинку).

У річному звіті за 1941–1942 н. р. зазначено: «Въ первыхъ двухъ годахъ послѣ освобожденія классы съ мадьярскимъ преподавательнымъ языкомъ коэдукованны, послѣ министерство мадьярсіе классы перемѣняеть на дѣвочій лицей, а руськіе классы на лицей для хлопцевъ, позднѣйше на учительску семинарію» [243, с. 7]. Міністерством релігії та народної освіти Угорщини було видано Розпорядження від 6 червня 1941 р. № 55 600 «Про тимчасові зміни в освітньому процесі ліцею, створеного відповідно до Закону XIII (1938)» [312, с. 3115–3119], згідно з яким система підготовки педагогічних фахівців тимчасово розглядалась у поєднанні навчання кандидатів у ліцеї (термін навчання 3 роки, тобто I–III класи) та вчительській семінарії (термін навчання 2 роки, тобто IV–V класи п'ятирічної вчительської семінарії).

Варто звернути увагу на той факт, що подібно до Чехословацького періоду, зустрічаємо в річних звітах різні варіанти назви освітнього закладу, так:

- у річному звіті за 1938–1939 н. р. на титульній сторінці вказано: «A Munkácsi M. Kir. Állami Ruszin Tanítási Nyelvű Koedukációs Tanítóképző Intézet és a vele kapcsolatos Magyar Tanítási Nyelvű Líceum első osztályának évkönyve / Годишний отчеть Мукачевской уг. корол. держ. русской учительской семинарии и первого класса связанного съ ней угорскаго лицея» [242]. Зауважимо, що в угорськомовній назві вказано, що вчительська семінарія є коєдукаційною, а в русинському варіанті – ні;

- у річному звіті за 1939–1940 н. р. на титульній сторінці зазначено: «A Munkácsi M. Kir. Állami Magyar és Rutén Tanítási Nyelvű Líceum és a Rutén Tanítási Nyelvű Tanítóképző-Intézet évkönyve / Годишний отчеть угорского королевского державного лицея и учительской семинарии съ угорскимъ и русинскимъ преподавательнымъ языкомъ въ Мункачѣ» [241];

- у річних звітах за 1941–1942, 1942–1943, 1943–1944 навчальні роки на титульних сторінках вказано: «A Munkácsi M. Kir. Áll. Magyar és Ruszin Tanítási Nyelvű Líceum és Tanítóképző Intézet évkönyve / Годишний отчеть мадьярського королевского держ. лицея и учительской семинарии съ мадьярскимъ и руськимъ преподавательнымъ языкомъ въ Мункачѣ» [243], [244], [245].

Слід зауважити, що згідно Закону XIII «Про середню фахову школу» (1938) в ужгородських педагогічних освітніх закладах після приєднання території краю до Угорщини відбулася реорганізація. Підтвердженням цього є інформація річного звіту Ужгородського греко-католицького ліцею за 1938–1939 н. р. – жіночої учительської семінарії та базової школи: «28-го нов. (тут: листопада – уточнення Ч. С.) подъ предсѣдательствомъ Преосвященного нашего Епископа въ профессорской комнатѣ нашей школы отбылася конференція, на которой присутствовали всѣ профессора мѣстныхъ нашихъ епархіальныхъ школъ... По смыслу рѣшенія сего совѣщанія... І. классу муж. и жен. учительской семинарії переорганизовати на лицей. Такимъ образомъ, наченше (тут: починаючи – уточнення Ч. С.) отъ 1. дек. 1938. года, учебный планъ въ І. кл. муж. и жен. учит. семинарії змінився и былъ составленъ по предписанъ системы лицейальной средней школы» [259, с. 13]. Зауважимо, що інформація річного звіту за 1941–1942 н. р. Ужгородського королівського греко-католицького ліцею і півце-учительської семінарії підтверджує факт реорганізації закладу тільки вказує на іншу дату: «Заведеня розширилося... въ 1938-омъ на 5 рочное. 1938-ого рока, новембра 11. (тут: 11 листопада – уточнення Ч. С.) учительська семинарія, подобно якъ и въ корѣнной державѣ, перемѣнилася на лицей» [267, с. 32]. Отже, в Ужгородських закладах педагогічної освіти в 1938–1939 н. р. почався процес реорганізації відповідно до нормативно-правових актів Угорщини.

Аналіз річних звітів Ужгородського королівського греко-католицького ліцею і півце-учительської семінарії дозволяє виокремити наступне:

- у 1938–1939 н. р. перші класи почали функціонувати, як ліцейні; в навчальному процесі других – четвертих класів 3 години на тиждень відводилося на вивчення угорської мови як державної; в кінці навчального року екзамени вчительської зрілості проходили відповідно до чехословацьких освітніх вимог; [268];

- у 1939–1940 н. р. термін навчання було збільшено до 5 років згідно вимог підготовки вчителів для народних шкіл в Угорщині (1923). Саме в цьому навчальному році вперше кандидати, що навчалися п'ять років, складали екзамен

вчительських здібностей. Із 22 кандидатів: 13 отримали диплом для русинських народних шкіл, 5 – для угорськомовних народних шкіл, 4 – для народних шкіл з угорською і русинською викладовою мовою. Екзамен вчительських здібностей складався із двох частин: письмової та усної. Вважаємо за доцільне навести хоча б один приклад завдань письмової складової екзамену:

1. Педагогіка. Розвиток духовного життя дитини.

2. Угорська мова і література. Ференц Ракоці II як трагічний герой. Для кандидатів, з початковим рівнем знання мови: Автобіографія.

3. Угроруська мова. Державне значення возз'єднання Карпатської території з Угорщиною. Для кандидатів, з початковим рівнем знання мови: Король Матяш.

4. Математика. «1. задача: Одинъ господарь наляль (тут: найняв – уточнення Ч. С.) двох работниковъ. За цѣлый годъ платъ (тут: оплата – уточнення Ч. С.) одному-одному: квартиру, отопъ (тут: отоплення – уточнення Ч. С.), пару чоботъ, 16 q (тут: від quintal – центнер – уточнення Ч. С.) пшеницы и 280 P (тут: Пенге, угор. Pengő – грошова одиниця Угорщини – уточнення Ч. С.) готовыхъ грошей. Первый работникъ служилъ 5 мѣсяцевъ и досталь: чоботы, 9 q пшеницы и 44 P. Другій работникъ служилъ 9 мѣсяцевъ. Досталь: чоботы, 12 q пшеницы и 164 P. Въ сколько засчиталь работникамъ чоботы и 1 q пшеницы?

2. задача: Изъ двохъ колесъ одно обернется 51 разъ, другое 61 разъ. Сколько разъ обернется первое, пока другое 10 000 разъ обернется? За якій часъ обернется другое столько разъ, якъ первое за 2 години и 26 минутъ?

3. задача: Якое бремя (тут: тягар – уточнення Ч. С.) выдержитъ жел. човень съ полувальцовою формою (тут: напівциліндрична форма – уточнення Ч. С.), если долгота его 5 м., діаметеръ 16 дм., толщина стѣны 1 см (тут: сантиметр – уточнення Ч. С.), и вага желѣза 7·5 кг.?

4. задача: Вѣсь (тут: маса – уточнення Ч. С.) одного порожнего балона 6 кг. 28 дкг. (тут: декаграм; грец. дека – десять, означає множення основної одиниці на десять, тобто 280 грам – уточнення Ч. С.) и въ водѣ погружается на 15·2 см. Яка есть величина балона и толщина стѣнь?» [265, с. 79]. Зауважимо, що зразки завдань фахового екзамену зустрічаємо в різних річних звітах семінарій [266,

с. 75], [267, с. 66]. Аналізуючи екзаменаційні білети зазначимо, що зміст екзаменаційних завдань засвідчує належний рівень підготовки майбутніх педагогічних фахівців краю;

- у річному звіті за 1941–1942 н. р. знаходимо інформацію про працевлаштування випускників попереднього навчального року: «Зпомежи 33 апробованихъ кандидатовъ минувшого ученого года 29 особъ выбрало учительское званіе, 1 пошовъ на академію тѣлесного воспитанія, 1 вступивъ въ желѣзнодорожную службу, а 2 помѣстилися въ урядѣ» [267, с. 67]. Отже, майже 88% випускників семінарії працевлаштувалися за фахом учителя народної школи, а це означає, що заклад готував фахівців з розумінням свого призначення в суспільстві та сформованою професійно-ціннісною орієнтацією та мотивацією;

- у річному звіті за 1941–1942 н. р. подано інформацію, що в зв'язку з Розпорядженням міністра релігії та народної освіти «Про тимчасові зміни в освітньому процесі ліцею, створеного відповідно до Закону XIII (1938)» від 6 червня 1941 р. № 55 600/1941-V [312, с. 3115–3119] в 1942–1943 н. р. «I–III. кл. дѣйствує як лицей, а IV–V. кл. якъ учительська семинарія. Ученики переходять изъ лицея до IV. кл. учительской семинарії...

До I. классы лицея може бути прийнятий лише той ученикъ, котрый IV. классу гимназіи или горожанской школы успѣшно скончивъ, до 15 сентября 14 рокъ свого життя заповнивъ, а 17 рокъ ще не переступивъ. Приватного ученика прийняти не можно. При записѣ каждый ученикъ долженъ изъ собою принести слѣдующѣ документи: а) вытягъ метричный, б) индексъ (свѣдоцтво) и с) свѣдоцтво принадлежности.

Въ 1942–43 и 1943–44-омъ шк. р. до V. кл. учительской семинарії можуть бути прийнятѣ ученики (съ дифференціальнымъ испытаніемъ), котрѣ успѣшно склали матуру (тут: іспити на атестат зрілості [6, с. 652]) въ гимназіи, господарской, або промысловой школѣ. Матурою изъ торговельной школы не можно перейти до учит. семинарії» [267, с. 83];

- у річних звітах подавалась детальна інформація і для тих вступників, які мали бажання вступити на старші курси ліцею або семінарії, та перелік

дисциплін, включених до диференційованого іспиту. Доречним з цього приводу буде звернення до річного звіту за 1941–1942 н.р.: після закінчення 5 класу гімназії надавалась можливість вступу до 2 класу ліцею (географія, ручна праця, співи, музика, малювання – згідно програми 1 класу ліцею); після закінчення 6 класу гімназії надавалась можливість вступу до 3 класу ліцею (географія, ручна праця, співи, музика – згідно програми 1–2 класів ліцею, а також соматологія (тут: галузь медицини, що вивчає розміри і пропорції людського тіла (ріст, вагу і т. ін.) за життя людини [6, с. 1356]) – згідно програми 2 класу ліцею); після закінчення 7 класу гімназії надавалась можливість вступу до 4 класу семінарії (географія – згідно програми 1–2 класів ліцею; соматологія і психологія – згідно програми 2–3 класів ліцею; малювання, співи, музика, ручна праця – згідно програми 1–3 класів ліцею). Вступ на 5 курс семінарії на основі здобутої матури гімназії (соматологія, педагогіка, дидактика, методика, географія за 4 клас учительської семінарії, органічна хімія, «господарська наука», співи, музика, ручна праця); на основі матури господарської школи (соматологія, педагогіка, дидактика, методика, «господарська наука», співи, музика, малювання, ручна праця); на основі матури промислової школи (соматологія, психологія, педагогіка, дидактика, методика, природничі дисципліни (ботаніка, зоологія), німецька мова (тільки для тих хто не вивчав, як обов'язкову дисципліну), співи, музика, ручна праця).

Варто зазначити, що діяльність Ужгородської греко-католицької жіночої учительської семінарії після приєднання території краю до Угорщини здійснювалась аналогічно до двох інших закладів педагогічної освіти. Відтак, «Родители послѣ сего исторического события (тут: Віденський арбітраж (2 листопада 1938 р.) – уточнення Ч. С.) были поставленѣ передѣ вопросъ: Оставить-ли дѣтей у насъ, или взять ихъ и записать ихъ въ дакотру заграничну школу? А подобна была ситуація и у дѣвчатъ: Большинство хотѣло дальше продолжать науку у насъ, чтобы не утратить шк. годъ, но въ тоже время грозила имъ та опасность, что нашѣ свидѣтельства эвентуально (тут: можливо за певних умов, за відповідних обставин [6, с. 335]) не будутъ имъ признанѣ заграничными властями. Наконецъ потомъ положеніе выкристаллизовалось и то такъ, что

большинство учениць принуждено было оставити наше заведение. Многѣ плачучи прощалися съ нами, лишившимися на своемѣ мѣстѣ, и переселилися въ Хустѣ, въ Севлюшѣ, въ Пряшевѣ и въ иншѣ культурнѣ центры тогдашней заграничной области. Черезъ змѣну границъ, змѣнилася ситуація въ нашей школѣ и что до членовъ проф. корпораціи. Вѣдь изъ 16-и членной проф. корпораціи лишилися при нашей школѣ – кромѣ учительки упражнительной школы – всего двѣ проф. силы, остальнѣ же переселилися за тогдашню демаркаційну линію» [259, с. 11]. У зв'язку з тим, що директор семінарії о. В. Лар (угор.: Lárj Bazil) залишив заклад, то з 5 листопада 1938 р. виконуючим обов'язки директора було призначено викладача Ужгородської греко-католицької півце-вчительської семінарії о. Г. Чурговича (угор.: Csurgovich György) [259, с. 18].

Принагідно зауважимо, що освітній проце в закладі було розпочато 19 листопада 1938 р. [259, с. 13]. Відбулася реорганізація закладу: перші класи почали функціонувати як ліцейні. З 15 квітня 1939 р. здобувачки, які перервали свої студії в листопаді 1938 р., повернулися в alma mater. У річному звіті зазначено: «Головна дирекція подѣ чис. 17/1938–39. Fv. распоряжается въ дѣлѣ принятія учениць, голосившихся на освобожденныхъ территорияхъ» [259, с. 21]. Слід зауважити, що згідно статистичних даних, 1938–1939 н. р. закінчили 179 кандидаток, з них: I клас – 69, II клас – 47, III клас – 30, IV клас – 33 [259, с. 59] (Додаток С.1).

Матуральні іспити відбулися згідно вимог чехословацької освітньої системи за Наказом головної дирекції № 307/1938–39. Fv. на підставі Розпорядження Міністерства релігії та народної освіти Угорщини № 133200/1939. IX. [242, с. 7], [259, с. 20]. Вважаємо за доцільне звернути увагу на той факт, що кандидати, які в 1938–1939 н. р. склали іспити зрілості відповідно до чехословацьких вимог, не мали права працювати вчителями народних шкіл в Угорщині. Слід зауважити, що їм було надано можливість скласти додатковий екзамен з угорської мови для отримання кваліфікації вчителя угорськомовної народної школи. Так, із 12 кандидаток, які складали в семінарії іспити зрілості в 1938–1939 н. р., в додатковому випробуванні взяли участь п'ятеро [259, с. 78–79].

Аналіз звітів директорів за 1938–1944 рр. дозволив зробити висновок і про чіткість подачі інформації стосовно організації виховної роботи в закладах, наприклад, у звіті Ужгородського дівочого ліцею, жіночої учительської семінарії за 1939–1940 н. р. висвітлено наступні аспекти діяльності закладу:

- релігійно-моральне виховання: «Мы стараемся глубоко вскѣпити (тут: привити – уточнення Ч. С.) вѣ сердца воспитанницѣ сѣмя Божественной науки, чтобы оно потомъ вѣ жизни разрослося вѣ могущественное дерево христіанской совершенности» [260, с. 55];

- патріотичне виховання: «Вѣ мѣсяцѣ ноябрѣ 1938. года настала нова жизнь вѣ нашемъ заведеніи. Начали мы воспитати молодежѣ вѣ дусѣ святостефанской идеи и старались, чтобы ся идея была вѣ нашей школьной жизни не только пустословіемъ, но чтобы нею были перенятѣ сердца всѣхъ нашихъ воспитанницѣ. Для проведенія сей идеи наше заведение есть самымъ подходячимъ мѣстомъ, такъ якъ нашѣ воспитанницы суть мѣшано мадьярского и русского материнского языка. Мы старались, чтобы нашѣ ученицы уже туй вѣ школѣ сжилися сѣ сею ист. правдою, ибо только такъ будутъ они позднѣйше вѣ жизни убѣжденными сотрудниками мадьярско-русского братства» [260, с. 56];

- соціальне виховання: «Воспитаніе человека вѣ новомъ социальномъ дусѣ было и нашею программой... Вѣдь нова жизнь строится всегда изъ совѣстно исполненныхъ мелкихъ работъ, а вѣнцомъ такой работы должна быти правда и миръ» [260, с. 56–57];

- естетичне виховання: «Эстетичнымъ воспитаніемъ старались мы возбудити у воспитанницѣ чувство красоты и розвивати у нихъ художественный вкусъ» [260, с. 57];

- фізичне виховання: ««Вѣ здоровомъ тѣлѣ здоровый духъ!» Се было и нашимъ девизомъ» [260, с. 57];

- дисципліна: «Владѣти своими мыслями и чувствами, господствовать надъ своїми желаніями сможемъ только тогда, если мы вѣ сей работѣ упражняемся уже отъ дѣтства» [260, с. 57].

Аналіз змісту річних звітів керівників освітніх закладів дозволяє стверджувати, що згадані джерела вміщують інформацію про:

- історію створення та розвитку закладів педагогічної освіти краю;
- еволюцію форм підготовки кандидатів у вчителі для народних шкіл у контексті суспільно-політичних та державотворчих процесів;
- психолого-педагогічні, навчально-методичні та виховні особливості підготовки майбутніх фахівців;
- кадрове забезпечення освітньої діяльності;
- призначення стипендій, винагород за успішне навчання та особливі досягнення, а також надання матеріальної допомоги малозабезпеченим здобувачам педагогічної освіти;
- статистичні дані діяльності закладів педагогічної освіти;
- організацію наукової, спортивної, художньо-самодіяльної діяльності здобувачів;
- діяльність студентських організацій;
- інформацію про матеріально-технічне забезпечення закладів педагогічної освіти;
- базові (тут: опорні – Ч. С.) народні школи тощо.

Отже, освітньо-виховна робота в закладах педагогічної освіти краю була спрямована на формування всебічної, гармонійно розвиненої особистості майбутнього фахівця в дусі відданості «Святостефанській державній» ідеї, патріотизму, духовно-релігійним, морально-етичним цінностям з високою громадянською відповідальністю і професійною спрямованістю: «Особливо відчутними ці ідеї стали на початку 1940 р., коли почався наступ фашизму та комунізму. Щоб уберегти Угорщину від їх впливу, угорський уряд всіма можливими шляхами намагався, перш за все через школу та церкву, зберегти ідею національної самобутності угорського народу та цілісності Угорщини» [211, с. 178].

3.3. Перспективи використання ретродосвіду діяльності вчительських семінарій в умовах інтеграції в європейський освітній простір

Провідні ідеї та досвід організації діяльності закладів педагогічної освіти Закарпаття кінця XVIII – 40-их років XX століття не втратили актуальності в сучасних умовах глобалізації та включення української освітньої системи до єдиного європейського освітнього простору. Серед актуальних положень виокремимо наступні: 1) розробка стандартів в системі підготовки майбутніх учителів відповідно до вимог розвитку суспільства, науки, методології педагогічної науки; 2) надання можливостей для створення недержавних закладів педагогічної освіти з урахуванням регіональних особливостей, але з обов'язковою умовою дотримання галузевих стандартів; 3) вдосконалення системи підготовки вчителів для початкових шкіл із національними мовами навчання; 4) перегляд навчальних планів підготовки майбутніх учителів у контексті здобуття кваліфікації вчителя початкової школи як другої вищої освіти; 5) упровадження педагогічної інтернатури як складової теоретико-практичної підготовки до роботи в початкових школах тощо. Обґрунтуємо визначені нами позиції.

На сьогодні в Україні відсутній галузевий стандарт щодо підготовки вчителів початкової школи в закладах вищої педагогічної освіти. Звичайно, що це не є сприятливим у контексті вимог до рівня кваліфікаційної підготовки педагогів. Разом з тим, зазначимо, що наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23.12.2020 р. за № 2736 було затверджено професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)», який визначає мету професійної діяльності вчителя – «організація навчання та виховання учнів під час здобуття ними повної загальної середньої освіти шляхом формування у них ключових компетентностей і світогляду на основі загальнолюдських і національних цінностей, а також розвитку інтелектуальних,

творчих і фізичних здібностей, необхідних для успішної самореалізації та продовження навчання» [166].

Професійний стандарт розроблено Міністерством освіти і науки України у співпраці з Українським інститутом розвитку освіти, а також за активної участі фахівців, що здійснюють підготовку вчителів. Розробка стандарту здійснювалася також за підтримки проєктів «Навчаємось разом» [205] і «Професійний стандарт вчителя нового покоління і кращі НУШ технології: у взаємодії між академічними спільнотами університетів і вчителями-практиками» [167]. У п. 1.9 Професійного стандарту визначено основні умови допуску до роботи за професією вчителя, зокрема це: наявність педагогічної освіти, вищої освіти та/або професійної освіти, а також вільне володіння державною мовою. Власне відсутність галузевого стандарту підготовки фахівців за спеціальністю 013 Початкова освіта за першим (бакалаврським) та другим (магістерським) рівнями, зумовлює певний різнобіч у системі підготовки вчителів початкової школи в контексті підходів до укладання освітньо-професійних програм і навчальних планів. Щодо історико-педагогічної ретроспективи становлення та розвитку педагогічної освіти в Закарпатті в досліджуваних хронологічних межах, то урядами різних держав висувалися конкретні вимоги щодо форм, термінів та змісту підготовки вчителів для початкових шкіл. Але, зауважимо, що терміни «галузевий стандарт» та «професійний стандарт» не вживалися. Наприклад, Закон XXXVIII «Про народну освіту» (1868 р.), прийнятий угорським урядом за часів Австро-Угорської імперії, містив окремий розділ «Про вчителів», у якому було викладено не тільки основні засади щодо організації педагогічної освіти, але й окреслено змістові напрямки в теоретико-практичній підготовці майбутніх учителів для народних шкіл. Також у Законі XXXVIII чітко визначалися терміни підготовки вчителів та вимоги до їх діяльності. Щодо обов'язкового володіння вчителем державною мовою, то урядами різних країн, до яких належало Закарпаття в досліджуваний період, видавалися додаткові нормативні документи, як от: в Австро-Угорщині – Закон XVIII «Про вивчення угорської мови в закладах освіти» (1879 р.), Закон XXVII «Про правові відносини у недержавних початкових народних школах та

винагороди вчителів муніципальних та парафіяльних шкіл» (1907 р.); у Чехословаччині – Постанова «Про складання присяги вчителями муніципальних та горожанських шкіл» (1919 р.), Закон 103 «Про урочисту присягу вчителів» (1920 р.). Наприкінці XVIII – 40-их роках XX століття в Габсбурзькій, Австрійській та Австро-Угорській імперіях, до яких належали й закарпатські землі, професія вчителя прирівнювалася до державної служби, відтак складання присяги на вірність державі та її політиці в сфері освіти було невід’ємним атрибутом вчительської професії (див. §§ 2.1–3.2). Вважаємо, що розробка професійних вимог та галузевих стандартів для підготовки вчителів початкових шкіл повинна стати обов’язковим елементом державної політики в напрямку підготовки вчителя як представника держави щодо реалізації підготовки свідомих та активних громадян своєї держави.

Цікавим, на наш погляд, є досвід організації діяльності різних за формою власності закладів педагогічної освіти в Закарпатті кінця XVIII – 40-их років XX століття. Так, у цей період на території нашого краю підготовку вчителів здійснювали як державні, так і недержавні – релігійні – заклади педагогічної освіти. Зокрема, мова йде про два заклади, які підпорядковувалися греко-католицькій єпархії – Ужгородська королівська греко-католицька півце-учительська семінарія (заснована 1793 р.) та Ужгородська греко-католицька жіноча учительська семінарія (заснована 1902 р.), і одна державна – Мукачівська угорська королівська державна народошкільна вчительська семінарія (заснована 1914 р., з 1919 р. – Мукачівська державна учительська семінарія, з 1938 р. – Мукачівський угорський королівський державний ліцей і учительська семінарія). Відкриття першої семінарії в м. Ужгороді в 1793 р. було зумовлено вимогами Закону «*Ratio Educationis totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. Tomus I. Vindobonae. MDCCLXXVII.* / Система освіти Угорського королівства і в приєднаних до нього провінціях» (1777 р.), що передбачав введення нової системи освіти в Угорщині та на приєднаних до неї провінціях, зокрема відкриття препарандій – закладів, у яких уперше започатковувалася підготовка вчителів. Також важливою умовою реалізації цього

закону була умова здійснення навчання в початкових школах рідною мовою. На той час сучасне Закарпаття належало Угорщині, проте найчисельнішою національністю, яка проживала на закарпатських землях того часу були русини, які переважно сповідували греко-католицьку релігію. Відтак, закономірним було відкриття парафіяльних початкових шкіл з русинською викладавкою мовою, що й потребувало кваліфікованих русиномовних вчителів. Разом з тим, після прийняття Закону XXXVIII «Про народну освіту» (1868 р.) було впроваджено ряд організаційно-змістових нормативів, які визначали діяльність учительських семінарій незалежно від форми власності та передбачали необхідність дотримання державних вимог у підготовці вчителів. Порівняння навчальних планів та програмових вимог у підготовці вчителя народної школи в греко-католицьких і державній учительських семінаріях (§ 2.4) дозволяє зробити висновок про те, що додержання розроблених урядом та профільним міністерством нормативних вимог було необхідною умовою їх діяльності, проте в недержавних учительських семінаріях могли вводитися додаткові навчальні дисципліни відповідно до специфіки закладу, як-от: «Закон Божий і літургія», «Вивчення Біблії», «Церковна слов'янська мова», «Знання церковного обряду» для Ужгородської королівської греко-католицької півце-учительської семінарії; «Ручна жіноча праця» для Ужгородської греко-католицької жіночої учительської семінарії. Але спільним для всіх було вивчення обов'язкових навчальних дисциплін. Таким чином, вважаємо, що втрата монополії держави на заснування закладів педагогічної освіти з урахуванням регіональних особливостей, але з обов'язковою умовою дотримання галузевих стандартів, сприятиме розвитку системи закладів підготовки вчителів, удосконаленню їх матеріально-технічного забезпечення, розширенню міжкультурних зв'язків тощо.

У продовження думки про можливості створення недержавних закладів педагогічної освіти з урахуванням регіональних особливостей, набуває актуальності також ідея про вдосконалення системи підготовки вчителів для початкових шкіл із національними мовами навчання.

Важливість навчання в початковій школі рідною материнською мовою є

вже давно доведеною педагогами та психологами аксіомою, й забезпечується принципами культуровідповідності (Ф. Дістервег) та народності (К. Ушинський) тощо. Але якісно організувати процес навчання молодших школярів рідною материнською мовою можуть вчителі, які підготовлені до роботи в школах, де навчання ведеться національними мовами. Особливої актуальності це питання набуває для багатонаціонального та полікультурного Закарпаття. Зокрема, за даними офіційного сайту Департаменту освіти і науки Закарпатської обласної державної адміністрації на сьогоднішній день у Закарпатській області діють: угорських – 73 (з них 5 приватних), українсько-угорських – 27, румунських – 12, українсько-румунських – 2, словацько-українських – 1, російських – 1, українсько-російських – 3 заклади освіти. Загальна кількість закладів освіти національних меншин становить 119, з них – 113 закладів є комунальними [18].

Щодо підготовки вчителів для національних шкіл, то на території Закарпатської області вона здійснюється тільки в Закарпатському угорському педагогічному інституті імені Ференца Ракоці II, де готують учителів для угорськомовних початкових шкіл області. Щодо вчителів для румунськомовних та словацькомовних початкових шкіл, то їх спеціалізована професійна підготовка не здійснюється. Принагідно згадаємо, що в 80–90 рр. XX ст. підготовку вчителів початкових класів з угорською та румунською мовами навчання здійснювали в Мукачівському педагогічному училищі. Відтак, історико-педагогічний досвід підготовки вчителів для початкових шкіл з національними мовами навчання є актуальним, адже ще за періоду Австро-Угорщини та Чехословацької Республіки в Ужгородській королівській греко-католицькій півце-учительській семінарії, Ужгородській греко-католицькій жіночій учительській семінарії і Мукачівській угорській королівській державній народошкільній вчительській семінарії провадилася підготовка вчителів для шкіл з русинською викладовою мовою, про що засвідчують навчальні плани та річні звіти цих закладів освіти [215], [239, с. 55], [318, с. 22–23] та ін. Важливість такої підготовки підкреслюється також і таким фактом, що для одержання права навчати в початковій школі з викладовою мовою, відмінною від державної, семінаристи складали додатковий випускний

іспит, наприклад з русинської мови (за часів Австро-Угорщини, коли державними мовами були німецька та угорська) та угорської (за часів Чехословаччини, коли державними мовами були чеська та русинська як державна в Підкарпатській Русі). Тому, на нашу думку, зважаючи на багатонаціональний склад Закарпаття, наявності великої кількості шкіл з національними викладовими мовами та відсутністю закладів професійної підготовки вчителів для національних початкових шкіл (за винятком угорськомовних), необхідність їх створення є актуальною та вмотивованою. Також актуальним напрямом у професійній підготовці вчителів для початкової школи могла б бути мовна підготовка вчителів початкових класів, які навчатимуть у національних початкових школах українську мову, зокрема в тих населених пунктах, де компактно проживають представники румунської або угорської національностей. Адже володіння цими мовами суттєво знизить мовний бар'єр між носіями мови та вимогами щодо опанування освітньої програми початкової школи.

У контексті проведеного дослідження нами також виявлений цікавий досвід організації дворічних курсів для осіб, які вже мали певний освітній рівень або досвід роботи в початковій школі, але не мали спеціальної педагогічної освіти. Мова йде, зокрема, про чехословацький період, коли для подолання кадрової кризи шкільним відділом Цивільної управи Підкарпатської Русі було зорганізовано курси підготовки вчителів до складання кваліфікаційних іспитів в учительських семінаріях (§ 3.1). Згідно статуту, такі курси могли тривати один рік для осіб, які вже мали досвід роботи в школі, та два роки для осіб, які успішно закінчили чотири класи горожанської школи або гімназії. За цей період часу слухачам пропонувалося опанувати програмовим матеріалом з таких навчальних дисциплін, як: русинська мова, чеська мова, педагогіка, психологія, математика, природознавство, фізика, хімія, географія, історія, співи, гра на музичному інструменті, малювання, гімнастика. Тижневе навантаження було досить насичене і складалося з 26–28 годин; а навчальний процес здійснювався за графіком шестиденного навчального тижня у вечірній час і в неділю в першій половині дня. Такий графік навчання сприяв вдалому поєднанню майбутніми спеціалістами

теоретичного курсу навчання з практичним. Якщо проведемо паралель із сьогоднішнім, то, як нам видається, такий досвід є актуальним при організації освітнього процесу за другим (магістерським) рівнем. Наприклад, за правилами вступу Мукачівського державного університету на другий (магістерський) рівень за спеціальністю 013 Початкова освіта, можуть вступати й особи, які мають базову вищу освіту за іншою спеціальністю. Проте, навчання за класичними освітньо-професійними програмами зі спеціальності 013 Початкова освіта [90] в умовах магістратури не забезпечує необхідний рівень оволодіння компетентностями для майбутніх учителів початкової школи без наявної базової освіти. Відтак, пропонуємо можливість укладання освітньо-професійних програм для другого (магістерського) рівня з урахуванням необхідності більш детального вивчення дисциплін професійно-орієнтованого циклу задля опанування необхідними компетентностями окремо для осіб, які мають базову вищу освіту зі спеціальності 013 Початкова освіта, та окремо для осіб, які не мають спеціальної базової освіти зі спеціальності. Також, на нашу думку, важливим є збільшення терміну навчання в магістратурі для осіб, які вступають на навчання для здобуття кваліфікації вчителя початкової школи як другої вищої освіти в умовах магістратури від 1 року 4 місяців до 1 року 9 місяців.

Насамкінець, вартує уваги актуалізація ще одного напрямку з досвіду підготовки вчителя початкової школи в учительських семінаріях Закарпаття кінця XVIII – 40-их роках XX століття, а саме – педагогічна інтернатура. Ще Закон XXXVIII (1868 р.) передбачав необхідність проходження педагогічної інтернатури після завершення теоретичного курсу навчання в учительській семінарії. Сьогодні це питання набуває особливої ваги, адже педагогічній інтернатурі присвячена стаття 23 Закону України «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.), в якій зазначено, що: «Особи, які не мають досвіду педагогічної діяльності та приймаються на посаду педагогічного працівника, протягом першого року роботи повинні пройти педагогічну інтернатуру» [53]. Про необхідність проходження педагогічної інтернатури зазначається також і в Професійному стандарті за професіями «Вчитель початкових класів закладу

загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» (2020 р.), де в п. 2.1 зазначено, що: «особи, які не мають досвіду педагогічної діяльності та приймаються на посаду вчителя, протягом першого року роботи проходять педагогічну інтернатуру (за місцем роботи)» [166].

На виконання ст. 23 Закону України «Про повну загальну середню освіту», на сайті Міністерства освіти та науки України розміщено для громадського обговорення проєкт Положення про педагогічну інтернатуру [165]. Згідно проєкту Положення, інтерном вважають особу, яку «призначено вперше на посаду педагогічного працівника та яка не має досвіду педагогічної діяльності», а програма педагогічної інтернатури передбачає «комплекс заходів, що забезпечують формування та/або розвиток компетентностей, рівня педагогічної майстерності, що укладається педагогом-наставником спільно з інтерном, та затверджується наказом керівника закладу освіти» [165]. Також у документі визначено головні завдання, на виконання яких спрямована організація педагогічної інтернатури, зокрема:

- «створення системи професійно-педагогічної адаптації інтерна до реальних умов педагогічної діяльності, формування сприятливого мікроклімату та відчуття соціально-психологічного комфорту, встановлення доброзичливих взаємовідносин із учасниками освітнього процесу;
- розвиток компетентностей, педагогічної майстерності для виконання інтерном навчальної, виховної, методичної, організаційної роботи та іншої педагогічної діяльності;
- поліпшення культурологічної, мовної, психолого-педагогічної, комп'ютерної, методичної, практичної підготовки інтерна, формування його професійної готовності до самостійної педагогічної діяльності;
- формування поваги до професії і сумлінного ставлення до трудової діяльності;
- постійне вдосконалення форм і методів підвищення кваліфікації педагогічних працівників;

- залучення випускників закладів вищої освіти до педагогічної діяльності та зменшення плинності кадрів» [165].

Звичайно, що в досліджуваних хронологічних межах діяльності вчительських семінарій у Закарпатті, педагогічна інтернатура не вирішувала такий широкий спектр завдань, як сьогодні, проте без успішного її проходження семінарист не міг претендувати на одержання кваліфікації вчителя початкової школи. Тобто, педагогічна інтернатура уже на той час була складовою освітнього процесу в закладах педагогічної освіти Закарпаття, натомість сьогодні вона виконує функції професійної адаптації молодого вчителя початкової школи.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі ми розглянули суспільно-політичні передумови становлення та розвитку системи педагогічної освіти в контексті освітньої політики держав, до яких було приєднано територію сучасного Закарпаття. Зокрема, це період з 1919 р. по 1938 р., коли закарпатські землі були включені до Чехословацької Республіки як окрема адміністративно-територіальна одиниця під назвою Підкарпатська Русь, а також період з 1939 р. по 1944 р., коли закарпатські землі були повернуті до складу Угорщини під назвою Підкарпаття. Кожен із цих періодів вирізнявся чітко регламентованою освітньою політикою держави-домінанта, яка впливала й на систему педагогічної освіти краю. В обох хронологічних межах підготовку вчителів здійснювали три, вже згадувані в попередньому розділі, заклади педагогічної освіти: Ужгородська греко-католицька півце-учительська семінарія, Ужгородська греко-католицька жіноча учительська семінарія та Мукачівська державна вчительська семінарія.

Суттєве зростання кількості слухачів закладів педагогічної освіти спостерігається в чехословацький період, адже уряд Чехословаччини доклав максимум зусиль до розбудови освіти та шкільництва в Підкарпатській Русі, а особливо – у віддалених гірських районах краю. На діяльності Ужгородської греко-католицької півце-учительської семінарії позначився вплив відомого

педагога-науковця, організатора шкільної справи, вчителя-методиста А. Волошина, який перебував на посаді директора впродовж двадцяти років, і саме цей період вважається часом розквіту вчительської семінарії. Так, керівництво закладу постійно працювало над удосконаленням змісту підготовки вчителів для народних шкіл. Особливу увагу А. Волошин акцентував на важливості не тільки теоретико-методичної підготовки вчителів, але й формуванню в них професійних практичних умінь та навичок, що ставало можливим за рахунок збільшення кількості годин для практичної педагогічної підготовки. У визначених хронологічних межах спостерігаємо вдосконалення матеріальної бази вчительської семінарії, її забезпечення висококваліфікованими викладачами, розширення освітніх послуг (проведення курсів підвищення кваліфікації, нострифікація дипломів тощо), удосконалення змісту теоретичної та практичної підготовки вчителів, стимулювання та підтримка обдарованих студентів, тісна співпраця з місцевими громадами тощо.

Зміст підготовки слухачок Ужгородської греко-католицької жіночої вчительської семінарії складався з переліку нормативних дисциплін (релігія, педагогіка (практика), русинська мова, чеська мова, географія, історія, конституція, математика, природознавство, фізика, хімія, каліграфія, малювання, співи і музика, гра на музичному інструменті (фортепіано), жіноча ручна праця, сільське та домашнє господарство, гімнастика) та з додаткових дисциплін, які вивчалися за вибором, зокрема угорська або німецька мови. Також, окрім традиційної педагогічної практики в школі, семінаристки проходили практичну підготовку шляхом участі в різних курсах. Наприклад, курси домашнього догляду (специфіка догляду за лежачими хворими (вимірювання температури тіла, харчування, компреси, бандажі, масажі), гігієнічним доглядом (зміна постільної білизни, купання), особливостями догляду за хворими з інфекційними захворюваннями, а також заходами щодо попередження інфікування при проведенні догляду за хворими); курси догляду за немовлятами (купання, сповивання, приготування їжі, сон).

Щодо Мукачівської державної вчительської семінарії, то тут, насамперед, було змінено мову навчання студентів з угорської на русинську та чеську. Також було прийняте рішення щодо відкриття в семінарії курсів екстернатної підготовки вчителів (одно- та дворічних) до складання кваліфікаційних іспитів в учительських семінаріях. Основними навчальними дисциплінами були: релігія, педагогіка (практика), русинська мова, чеська мова, географія, історія, математика, природнича історія, фізика, хімія, сільське господарство, каліграфія, малювання, співи і музика, гра на музичному інструменті (скрипка), жіноча ручна праця, гімнастика та необов'язкові для вивчення предмети – рукоділля, гра на музичному інструменті (фортепіано).

Щодо діяльності вчительських семінарій у період повернення закарпатської території Угорщині, то спостерігається впровадження двомовного навчання – угорською та угро-руською (русинською) мовами. Підготовка педагогічних кадрів здійснювалася в дусі відданості «Святостефанській державній» ідеї, патріотизму, духовно-релігійним цінностям тощо. Угорський уряд намагався провести реформу закладів педагогічної освіти за новою моделлю, яка складалася із двох рівнів: ліцей (термін навчання 4 роки) та академія (термін навчання 2 роки), що передбачало підвищення рівня підготовки молоді до вчительської професії. Проте, ця модель не була реалізована в зв'язку з початком військових дій Другої світової війни. Семінарії краю були реорганізовані в ліцеї і забезпечували підготовку педагогічних кадрів у контексті першого етапу реформування педагогічної освіти в Угорщині досліджуваного періоду.

Проведений нами аналіз організаційно-педагогічних умов діяльності вчительських семінарій у Закарпатті кінця XVIII – 40-их роках XX століття, сприяв виокремленню окремих положень щодо реформування педагогічної освіти, які, на наш погляд, не втратили актуальності й в сучасних умовах, зокрема це: 1) розробка стандартів в системі підготовки майбутніх учителів відповідно до вимог розвитку суспільства, науки, методології педагогічної науки; 2) надання можливостей для створення недержавних закладів педагогічної освіти з урахуванням регіональних особливостей, але з обов'язковою умовою дотримання

галузових стандартів; 3) вдосконалення системи підготовки вчителів для початкових шкіл із національними мовами навчання; 4) перегляд навчальних планів підготовки майбутніх учителів у контексті здобуття кваліфікації вчителя початкової школи як другої вищої освіти; 5) упровадження педагогічної інтернатури як складової теоретико-практичної підготовки до роботи в початкових школах тощо.

Основні положення третього розділу висвітлені в публікаціях: [217], [219], [220], [221], [226], [228], [230], [231], [277], [287], [288].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено ретроспективний аналіз організаційно-педагогічних особливостей системи підготовки вчителів у Закарпатті кінця XVIII – 40-их роках XX століття. Зреалізовані мета і завдання дають підстави сформулювати такі висновки:

1. Результати комплексного аналізу історико-педагогічної літератури та наукових праць з проблеми дослідження *розкривають* такі напрями вивчення генези системи педагогічної освіти, як: 1) концептуально-методологічні та методичні засади професійно-педагогічної освіти вчителя; 2) становлення та розвиток педагогічної освіти в загальноісторичній та історико-географічній ретроспективі; 3) історія становлення та розвитку закладів з підготовки вчителів у Закарпатті. Історико-педагогічні дослідження становлення та розвитку педагогічної освіти в Закарпатті переважно стосуються визначення внеску окремих педагогічних персоналій у розвиток педагогічної освіти (О. Духнович, А. Волошин, О. Маркуш та ін.), а також у хронологічному плані більш детально описують систему підготовки вчителів після приєднання закарпатських земель до складу Радянської України.

Грунтовний аналіз джерельної бази дослідження дозволяє класифікувати наявні документально-фактологічні матеріали за такими ознаками: 1) нормативно-розпорядчі документи (закони, акти, циркуляри, накази, розпорядження Міністерств, відомств і регіонально-територіальних органів управління освітою тощо); 2) установчі документи (статути, положення, посадові інструкції, розклади тощо); 3) звітно-статистичні документи (статистичні дані про кількість закладів педагогічної освіти, динаміка контингенту семінаристів, класні журнали, таблиці, фінансові звіти та ін.); 4) освітня документація (навчальні плани, навчальні програми, підручники та посібники та ін.); 5) матеріали роботи педагогічних з'їздів та конференцій, курсової підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників та ін.; 6) особові справи семінаристів. Узагальнення та систематизація наявної джерельної бази дозволило комплексно обґрунтувати

організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів у Закарпатті кінця XVIII – 40-их роках XX століття.

Уточнено сутність поняття «організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів» як сукупність *організаційних* (державна політика в сфері становлення та розвитку педагогічної освіти та підготовки вчителів, наявність законодавчої бази, що регламентувала систему підготовки вчителів для народних шкіл, структура та управління закладами педагогічної освіти) і *педагогічних* (зміст теоретико-практичної підготовки вчителів (навчальні плани, навчальні програми, підручники та посібники), виховний вплив державних та суспільних інституцій на формування особистості вчителя) умов, які призвели до змін у системі підготовки вчителів для народних шкіл в залежності від освітньої політики держав, до складу яких входило Закарпаття.

2. Відповідно до хронологічних меж дослідження та об'єктивно-історичних умов *обґрунтовано* періодизацію процесу становлення та розвитку закладів підготовки вчителів Закарпаття наприкінці XVIII – 40-их роках XX століття: I етап (друга половина XVIII століття – 1919 р.) – зародження закладів педагогічної освіти та нормативно-правового регулювання їх діяльності; II етап (1919–1938 рр.) – організаційно-педагогічне реформування системи педагогічної освіти в контексті умов полікультурного регіону; III етап (1939–1944 рр.) – ідейно-патріотична спрямованість змісту підготовки вчителів у педагогічних закладах. *З'ясовано* вплив на їх формування законодавства держав, до яких у межах розробленої періодизації входило Закарпаття: *I етап*: «Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in den sämtlichen kaiserlich-königlichen Erbländern. Wien. 1774. / Загальний шкільний статут для німецьких нормальних, головних та тривіальних шкіл» (план реорганізації народного шкільництва за німецьким зразком, що став основою шкільної реформи в Угорському королівстві), «Ratio Educationis totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas. Tomus I. Vindobonae. MDCCCLXXVII. / Система освіти Угорського королівства і в приєднаних до нього провінціях» (передбачав введення нової системи освіти в Угорщині та в

приєднаних до неї провінціях, зокрема відкриття препаратій – закладів, у яких вперше започатковувалася підготовка вчителів), «Ratio Educationis publicae totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidam adnexas. Budaе. 1806. / Система шкільної освіти Угорського королівства та всіх прилеглих земель» (передбачав введення посади вчителя, замість півцвчителя, як головного суб'єкту здійснення процесу навчання в народних школах, та термін підготовки вчителя 5–10 місяців), «Systema Scholarum. Budaе. 1845. / Система шкіл» (передбачала збільшення терміну підготовки вчителів до 2 років), «1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában / Закон «Про народну освіту» (містив розділ, що стосувався питання організації та змісту підготовки вчителів), «1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben / Закон «Про вивчення угорської мови в закладах освіти (передбачав здійснення підготовки вчителів державною мовою), «1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságáról / Закон «Про правові відносини у недержавних початкових народних школах та винагороди вчителів муніципальних та парафіяльних шкіл» (зобов'язував здійснювати підготовку вчителів державною мовою в недержавних закладах); *II eman.*: Čis. 495. Nařízení vlády republiky Československé ze dne 26. srpna 1919 o služební přísaze učitelstva škol obecných a občanských (měštanských) / Постанова уряду Чехословацької Республіки від 26 серпня 1919 р. про складання присяги вчителями муніципальних та горожанських шкіл, Čis. 103. Zákon ze dne 12. února 1920 o služebním slibu učitelstva škol obecných a občanských / службова урочиста обіцянка вчителя, Čis. 605. Nařízení vlády republiky Československé ze dne 6. listopadu 1920 o místních radách školních a o místních výborech školních (pro školy menšinově) / Про місцеві шкільні ради та міські шкільні комітети (для шкіл національних меншин), Čis. 306. Zákon ze dne 9. dubna 1920, kterým se přechodně upravují právní svazky učitelstva na veřejných školách obecných a občanských / Про тимчасове врегулювання правового статусу вчителів державних початкових та горожанських шкіл, Zákon ze dne 13. července 1922 č. 226, kterým se mění a doplňují zákony o

obecných a občianskych školách (Malý školský zákon) / Малий шкільний закон (упроваджував загальнообов'язкову восьмирічну освіту та вивчення чеської мови в школах національних меншин, Закон не поширювався на територію Підкарпатської Риси (§ 20.)), Zákón ze dne 24. června 1926 č. 104 o úpravě platových a služebních poměrů učitelstva obecných a obečanských / Про коригування заробітної плати вчителів, Čís. 162. Vládní nařízení ze dne 14. září 1928 o služebním poměru učitelstva obecných a občanských (měšťanských) škol. (Služební pragmatika učitelstva národních škol.) / Декрет Уряду від 14 вересня 1928 р. про трудові відносини вчителів початкових та горожанських (міських) шкіл (Службова прагматика вчителів національних шкіл.), що передбачав створення Кваліфікаційної комісії шкільних інспекторів та Кваліфікаційного апеляційного комітету (до яких могли подавати заявки вчителі, що були кваліфіковані Кваліфікаційними комісіями при окружних шкільних інспекціях) та Дисциплінарної комісії всіх національних шкільних установ); *III etap*: 1938. évi XIV. törvénycikk a tanítóképzésről / Закон про професійну підготовку вчителів (Закон передбачав 4 роки навчання в педагогічному ліцеї та 2 роки в академії; реформа педагогічної освіти була зупинена в зв'язку з воєнними подіями); 1940. évi XX. törvénycikk az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról / Про шкільну повинність та восьмирічну народну школу» (Закон передбачав обов'язкову восьмирічну освіту, але дев'ятий рік навчання також був обов'язковим, бо забезпечував господарсько-економічну підготовку молоді, всі документи були чітко регламентовані й їх поширення та розмноження було гарантовано державою).

У хронологічних межах дисертаційного дослідження підготовка вчителів у Закарпатті здійснювали такі заклади: Ужгородська королівська греко-католицька півце-учительська семінарія, Ужгородська греко-католицька жіноча учительська семінарія та Мукачівська угорська королівська державна народошкільна вчительська семінарія.

3. *Визначено* особливості організації та змісту підготовки вчителів у вчительських семінаріях Закарпаття досліджуваного періоду та систематизовано основні тенденції їх розвитку:

I-й етап – *організація (типи закладів / форма власності: препарандії, семінарії (з 1868 р.) / державні, єпархіальні; терміни навчання – від 5–10 місяців (з 1793 р.), 2 роки (з 1844 р.), 3 роки (з 1872 р.), 4 роки (з 1899 р.); управління, підпорядкування (Міністерство релігії та народної освіти Австрії (м. Відень), з 1867 р. – Австро-Угорщини (м. Будапешт), управління Мукачівської греко-католицької єпархії (м. Ужгород)); зміст освіти (підготовка вчителів державною мовою, проходження педагогічної практики та інтернатури в базових початкових школах при семінаріях, наявність у навчальних планах дисциплін: релігія і етика, педагогіка, методика викладання, математика, географія, історія, рідна мова, угорська мова, німецька мова, природничі науки та використання їх надбань у сільському господарстві, сільськогосподарська економіка, садівництво, польова практика, конституцієзнавство; арифметика і геометрія; співи і музика (гра на музичних інструментах: скрипка, фортепіано), каліграфія і малювання, фізична культура, педагогічна практика);*

II-й етап – *організація (типи закладів: семінарії; терміни навчання – 4 роки; управління, підпорядкування (Шкільний реферат Підкарпатської Русі, назву якого у 1928 р. змінено на Реферат Міністерства освіти Підкарпатської Русі (м. Ужгород), управління Мукачівської греко-католицької єпархії (м. Ужгород)); зміст освіти (підготовка вчителів державною мовою, проходження педагогічної практики та інтернатури в базових початкових школах при семінаріях, наявність у навчальних планах дисциплін: релігія, педагогіка, рідна мова, чеська мова, географія, історія, математика і геометрія, природознавство, фізика, хімія, сільське господарство, каліграфія, малювання, співи і теорія музики, гра на музичному інструменті: скрипка, фортепіано (на вибір), ручна праця, фізична культура);*

III-й етап – *організація (типи закладів: ліцей (з 1938–1939 н. р.), семінарія; терміни навчання – 5 років; управління, підпорядкування (Міністерство релігії та народної освіти Угорщини (м. Будапешт), управління Мукачівської греко-католицької єпархії (м. Ужгород)); зміст освіти (підготовка вчителів державною мовою, проходження педагогічної практики та інтернатури в базових початкових*

школах при семінаріях, наявність у навчальних планах дисциплін: релігія, педагогіка, рідна мова, угорська мова, математика, географія, історія, конституцієзнавство, природознавство, хімія, фізика, економіка, малювання, співи і музика, ручна праця, фізична культура).

Установлено, що основними *тенденціями* системи підготовки вчителів у Закарпатті кінця XVIII – 40-их років XX століття були: унормування та чітка регламентація діяльності закладів педагогічної освіти законодавчими та нормативно-правовими актами держав, до складу яких вони належали; розширення системи закладів педагогічної освіти від звичайної курсової підготовки у препарандіях до створення вчительських семінарій та ліцеїв державної та недержавної форми власності; впровадження європейських методик науково-теоретичної, методичної та практичної підготовки вчителів для народних шкіл; реалізація підготовки вчителів до роботи в умовах полікультурного регіону (підготовка вчителів для національних шкіл), розробка навчальних та методичних посібників для вчителів народних шкіл тощо.

4. *Актуалізовано* конструктивний ретродосвід системи підготовки вчителів у Закарпатті кінця XVIII – 40-их років XX століття, зокрема: розробка стандартів у системі підготовки майбутніх учителів відповідно до вимог розвитку суспільства, науки, методології педагогічної науки; надання можливостей для створення недержавних закладів педагогічної освіти з урахуванням регіональних особливостей, але з обов'язковою умовою дотримання галузевих стандартів; вдосконалення системи підготовки вчителів для початкових шкіл із національними мовами навчання; перегляд навчальних планів підготовки майбутніх учителів у контексті здобуття кваліфікації вчителя початкової школи як другої вищої освіти тощо.

Проведене нами дослідження, звісно, не претендує на вичерпність у дослідженні всіх аспектів окресленої проблеми; зокрема подальшого наукового розв'язання потребує вивчення, узагальнення та впровадження європейського досвіду щодо вдосконалення системи закладів педагогічної освіти та змісту підготовки вчителя на сучасному етапі в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В.П. Філософія як теорія і методологія розвитку освіти. *Філософія освіти XXI століття. Проблеми. Перспективи* : зб. наук. пр. Київ : Знання України, 2000. Випуск 3. С. 17–23.
2. Березівська Л. Основоволожні засади історико-педагогічних досліджень: теорія і методологія. *Шлях освіти*. 2010. № 1. С. 37–42.
3. Болдижар М.М. Закарпаття між світовими війнами. Факти. Події. Люди. Оцінки. Ужгород : Міська друк., 2001. 146 с.
4. Бондар А., Чума А. Українська школа Закарпаття та Східній Словаччині (Історичний нарис). Пряшів : Видання ЦК Культурного Союзу Українських трудящих в ЧССР, 1967. Част. 1. 167 с.
5. Вараниця А.О. Учителі народних шкіл Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ століття : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознавства. Львів, 2017. 21 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. 1736 с. : іл.
7. Волошин А. Вступ до організацій народного школярства в республіцъ Чехословацкой. Ужгород: Типографія «Школярна поміць», 1932. 23 с.
8. Второй годи́чный отчетъ Державной коедукаци́йной учительской семина́рії въ Мукачевѣ за 1928/29 учебный годъ. Мукачево : «Карпатія», 1929. 28 с.
9. Годинка А. Наша учительська семінарія. *Великий сельско-господарский календарь Подкарпатского Общества Наукъ на переступный рокъ 1944*. Унгварь : Друкарня Подкарпатского Общества Наукъ, 1943. С. 73–80.
10. Годовой отчетъ державной коедукаци́йной учительской семина́рії въ Мукачевѣ за учебный годъ 1931–1932. Мукачево : «ПАННОНІЯ», 1932. 47 с.
11. Годовой отчетъ державной коедукаци́йной учительской семина́рії въ Мукачевѣ за учебный годъ 1932–1933. Мукачево : «ПАННОНІЯ», 1933. 64 с.

12. Годовой отчет державной коэдукаційной учительской семинарії в Мукачевѣ за учебный годъ 1934–35. Мукачево : «ПАННОНІЯ», 1935. 42 с.
13. Гомоннай В.В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX – XX ст.). Ужгород : Закарпаття, 1992. 298 с.
14. Гомоннай В.В. Народна освіта Радянського Закарпаття. Київ – Ужгород : Радянська школа, 1988. 168 с.
15. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
16. Гупан Н.М. Українська історіографія історії педагогіки. Київ : А.П.Н., 2002. 224 с.
17. Дем'яненко Н.М., Кравченко І.М. Учителські інститути в системі педагогічної освіти України (друга половина XIX – початок XX ст.) : монографія. Київ : Фенікс, 2010. 512 с.
18. Департамент освіти і науки Закарпатської обласної державної адміністрації: Перелік закладів освіти нацменшин в розрізі адміністративно-територіальних одиниць. URL: <https://deponms.carpathia.gov.ua/navchalnii-rik/zakladi-osviti-z-movami-navchannia-natsionalnih-menshin/merezha-zakladiv>
19. Державна вчительська семінарія, м. Мукачево Березької жупи, 1914 р. Розпорядження міністра культу, шкіл і освіти Угорщини. ДАЗО. Ф. 1551. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 1–10.
20. Державна вчительська семінарія, м. Мукачево Березької жупи, 1914 р. Переписка з Міністерством культу і шкіл Угорщини про навчання рутенської мови в Мукачівській вчительській семінарії. ДАЗО. Ф. 1551. Оп. 2. Спр. 4. Арк. 1–25.
21. Державна вчительська семінарія, м. Мукачево Березької жупи, 1915 р. Розпорядження, циркуляри і повідомлення Міністерства культу та шкіл Угорщини. ДАЗО. Ф. 1551. Оп. 2. Спр. 9. Арк. 1–13.
22. Державна вчительська семінарія, м. Мукачево Березької жупи, 1916 р. Паспорт Мукачівської вчительської семінарії. ДАЗО. Ф. 1551. Оп. 2. Спр. 18. Арк. 1–8.

23. Державна вчительська семінарія, м. Мукачево Березької жупи, 1917 р. Розпорядження, повідомлення і циркуляри Міністерства культу і шкіл Угорщини. ДАЗО. Ф. 1551. Оп. 2. Спр. 28. Арк. 1–59.
24. Державна вчительська семінарія, м. Мукачево Березької жупи, 1917 р. Переписка з Міністерством культу і шкіл Угорщини по організаційно-методичним питанням. ДАЗО. Ф. 1551. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 1–11.
25. Державна вчительська семінарія, м. Мукачево Березької жупи, 1918 р. Розпорядження, повідомлення і циркуляри Міністерства культу і шкіл Угорщини. ДАЗО. Ф. 1551. Оп. 2. Спр. 36. Арк. 1–7.
26. Державна вчительська семінарія, м. Мукачево Березької жупи, 1918 р. Переписка з Міністерством культу і шкіл Угорщини по організаційно-методичним питанням. ДАЗО. Ф. 1551. Оп. 2. Спр. 37. Арк. 1–5.
27. Державна вчительська семінарія, м. Мукачево Березької жупи, 1919 р. Розпорядження, повідомлення і циркуляри головного командуючого Карпато-Руської Країни генерала Еннок. ДАЗО. Ф. 1551. Оп. 2. Спр. 39. Арк. 1–3.
28. Державна вчительська семінарія, м. Мукачево Березької жупи, 1919–1920 рр. Річний звіт Мукачівської вчительської семінарії за 1919–1920 н. р. ДАЗО. Ф. 1551. Оп. 2. Спр. 41. Арк. 1–4.
29. Державна вчительська семінарія, м. Мукачево Березької жупи, 1921 р. Річна статистична відомість Мукачівської вчительської семінарії за 1919–1920 н. р. ДАЗО. Ф. 1551. Оп. 2. Спр. 42. Арк. 1–9.
30. Державна вчительська семінарія, м. Мукачево Березької жупи, 1919 р. Переписка з шкільним відділом Управління Карпатської Русі в Ужгороді по особовому складу викладачів семінарії. ДАЗО. Ф. 1551. Оп. 2. Спр. 47. Арк. 1–16.
31. Державна вчительська семінарія, м. Мукачево Березької жупи, 1922 р. Список викладачів Мукачівської державної вчительської семінарії. ДАЗО. Ф. 1551. Оп. 2. Спр. 48. Арк. 1–2.

32. Державна вчительська семінарія, м. Мукачево Березької жупи, 1920 р. Розпорядження, повідомлення і циркуляри Цивільної Управи Підкарпатської Русі в Ужгороді. ДАЗО. Ф. 1551. Оп. 2. Спр. 50. Арк. 1–83.
33. Державна вчительська семінарія, м. Мукачево Березької жупи, 1921 р. Річний звіт Мукачівської вчительської семінарії за 1920–1921 н. р. ДАЗО. Ф. 1551. Оп. 2. Спр. 52. Арк. 1–5.
34. Державна вчительська семінарія, м. Мукачево Березької жупи, 1921 р. Річна статистична відомість Мукачівської вчительської семінарії за 1920–1921 н. р. ДАЗО. Ф. 1551. Оп. 2. Спр. 53. Арк. 1–8.
35. Державна вчительська семінарія, м. Мукачево Березької жупи, 1919–1920 рр. Переписка з Цивільною управою Підкарпатської Русі в Ужгороді по особовому складу вчителів семінарії. ДАЗО. Ф. 1551. Оп. 2. Спр. 56. Арк. 1–27.
36. Державна вчительська семінарія, м. Мукачево Березької жупи, 1920 р. Розпорядження, повідомлення і циркуляри Цивільної Управи Підкарпатської Русі в Ужгороді. ДАЗО. Ф. 1551. Оп. 2. Спр. 59. Арк. 1–83.
37. Державна вчительська семінарія, м. Мукачево Березької жупи, 1921 р. Плани навчання Мукачівської вчительської семінарії та переписка по організаційно-методичним питанням. ДАЗО. Ф. 1551. Оп. 2. Спр. 66. Арк. 1–39.
38. Державна вчительська семінарія, м. Мукачево Березької жупи, 1924 р. Річний звіт Мукачівської вчительської семінарії за 1922/23 н. р. ДАЗО. Ф. 1551. Оп. 2. Спр. 80. Арк. 1–23.
39. Державна вчительська семінарія, м. Мукачево Березької жупи, 1940 р. Розпорядження Кошицької дирекції шкільництва. ДАЗО. Ф. 1551. Оп. 2. Спр. 533. Арк. 1–119.
40. Державна вчительська семінарія, м. Мукачево Березької жупи, 1940 р. Статистичні відомості Мукачівської вчительської семінарії. ДАЗО. Ф. 1551. Оп. 2. Спр. 541. Арк. 1–42.

41. Державна вчительська семінарія, м. Мукачево Березької жупи, 1940 р. Переписка з Кошицькою дирекцією шкільництва про затвердження розкладу годин семінарії. ДАЗО. Ф. 1551. Оп. 2. Спр. 551. Арк. 1–13.
42. Державна вчительська семінарія, м. Мукачево Березької жупи, 1941 р. Протоколи вчительських нарад Мукачівської вчительської семінарії. ДАЗО. Ф. 1551. Оп. 2. Спр. 566. Арк. 1–24.
43. Державна вчительська семінарія, м. Мукачево Березької жупи, 1941 р. Переписка з Міністерством шкільництва Угорщини і Кошицькою дирекцією шкільництва по організаційно-методичним питанням. ДАЗО. Ф. 1551. Оп. 2. Спр. 569. Арк. 1–22.
44. Державний архів Закарпатської області. Путівник / Державна архівна служба України; гол. упоряд. : М. Марканич. Ужгород : Карпати, 2018. Т. 1 : Фонди дорадянського періоду. 744 с.
45. Диференційований підхід в історії української школи (кінець XIX – перша третина XX ст.): монографія / авт. : Сухомлинська О.В., Дічек Н.П., Березівська Л.Д., Гупан Н.М., Бондар Л.С., Антоненко Н.Б., Філімонова Т.В., Антоненко М.Я., Куліш Т.І., Шевченко С.М. Київ : Пед. думка, 2013. 620 с.
46. Доклад о дѣяльности Ужгородскоѣ греко-католическоѣ пѣвцо-учительскоѣ семинаріи за 1921–22 школьный рок / подае : Августин Волошин, директор. Ужгород : Книгопечатня акціонерного товариства «УНІО», 1922. 16 с.
47. Доклад о дѣяльности Ужгородскоѣ греко-католицькоѣ пѣвцо-учительскоѣ семинаріѣ за 1931–1932 шкѣльный рѣк. (Од основанія СХХХVІІІ-ый.) / Подае : Августин Волошин, директор. Ужгород : Друкарня оо. Василян, 1932. 26 с.
48. Дубасенюк О.А. Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 564 с.
49. Завгородня Т.К. Підготовка вчителів для української народної школи Галичини (1919–1939 роки). Івано-Франківськ : Плай, 1999. 135 с.
50. Заволока М.Г. Загальноосвітня школа України в кінці XIX – на початку XX ст. Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1971. 105 с.

51. Зайченко І.В. Історія педагогіки : у 2 книгах : навч. посіб. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. Книга II. Школа, освіта і педагогічна думка в Україні. 1032 с.
52. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура : україномовний варіант українсько-угорського видання / під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; редкол. : Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; відп. за вип. М. Токар. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2010. 720 с.
53. Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
54. Звѣт гр. кат. учит. семинаріѣ дѣвчат в Ужгородѣ. 1933–1934 / видає дирекція. Ужгород : Друкарня ОО. Василян, 1934. 15 с.
55. Зузяк Т.П. Тенденції становлення педагогічної освіти на Поділлі (кінець XVIII – початок XX століття) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Полтав. нац. пед. ун-т ім. В.Г. Короленка. Полтава, 2018. 40 с.
56. Ігнат А.М. Загальноосвітня школа на Закарпатті в XIX – поч. XX ст. : конспект лекцій. Ужгород, 1971. 69 с.
57. Історія української школи і педагогіки / уклад. : О.О. Любар, за ред. В.Г. Кременя. Київ : Знання, 2005. 767 с.
58. Испыты для учительства народных школ : Розпоряженє з дня 23. августа 1923, ч. 19.792. *Урядовый Вѣстник школьного отдѣла цивильноѣ управы Подкарпатскоѣ Руси* / редакцією школьного оддѣла. Ужгород : Накладом школьного оддѣла цивильноѣ управы Подк. Руси, 1923. Рочник III. Число 6. С. 120–123.
59. История Венгрии : в 3 т. / ред. кол. : Т.М. Исламов (ответ. ред.), Р.А. Авербух, Ю.А. Писарев, М.М. Смирин, В.П. Шушарин. М. : Издательство «Наука», 1972. Т. 2. 599 с.
60. Карпаторусскія достиженія / составилъ и издалъ учитель А.В. Поповъ. Мукачевь : Типографія «Карпатія», 1930. 303 с.
61. Кірсенко М. Сен-Жермен і Тріанон: передумови та наслідки (до сторіччя Паризької мирної конференції). *Вісник Київського національного*

- університету імені Тараса Шевченка. Серія: Міжнародні відносини. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2019. С. 8–13.
62. Клима Викторъ. Школьное дѣло и просвѣщеніе на Подк. Руси. *Подкарпатская Русь за годы 1919–1936* / Настоящій сборникъ редактировалъ комитетъ подъ предсѣдательствомъ д-ра Эдмунда С. Бачинскаго. Ужгородъ, 1936 р. С. 101–105.
 63. Кляп М.І. Педагогічна та освітньо-культурна діяльність Августина Волошина в міжвоєнний період (1919–1939). Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2001. 152 с.
 64. Коломієць А.М., Лазаренко Н.І. Сучасні методологічні підходи в організації вищої педагогічної освіти. *Науковий вісник Південноукр. нац. пед. ун-ту ім. К.Л. Ушинського*, 2016. № 3 (110). С. 47–52.
 65. Кондратович И.М. Исторія Подкарпатскоѣ Руси для народа. Ужгород : Книгопечатня акційного тов. «УНІО» в Ужгородѣ, 1924. 116 с.
 66. Конституція України ВР України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
 67. Кремень В.Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи). Київ : Грамота, 2003. 216 с.
 68. Кухта М.І. Роль педагогічної преси Закарпаття (20–30-і рр. ХХ ст.) у формуванні виховного національного ідеалу. Ужгород : Поличка «Карпатського краю», 1997. 52 с.
 69. Кучай Т.П. Підготовка майбутніх учителів в університетах Великої Британії до екологічного виховання учнів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / АПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. Київ, 2010. 20 с.
 70. Лучкай М.М. Історія карпатських русинів : у 6-ти тт. Т. 1–6 / УжНУ. Ужгород : Закарпаття, 1999–2011.
 71. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української школи і педагогіки : навч. посіб. Київ : Знання, 2006. 447 с.
 72. Магочій П.-Р. Народ нивыдыкы : Ілюстрована історія карпаторусинѣв / потовмачив по русинськы В. Падыак. Ужгород : Выд-во В. Падыака, 2007. 120 с.

73. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1985 рр.). Київ : Либідь, 1992. 196 с.
74. Мукачівська греко-католицька єпархія. Документи / *Episcopia greco-catolica de Munkasevo. Documente* / ред. : В. Чубота та ін. ; уклад. : В. Чубота та ін. Ужгород ; Сату Маре : Видавництво Сатумарського музею, 2007. Т. 1. 392 с.
75. Наджупан Ужанської жупи, м. Ужгород, 1813 р. Ведомости успеваемости учащихся учительской семинарии в г. Ужгороде. ДАЗО. Ф. 4. Оп. 17. Спр. 377. Арк. 1–7.
76. Наджупан Ужанської жупи, м. Ужгород, 1843–1844 рр. Списки учебников для Ужгородской учительской семинарии на 1843/44 уч. год. ДАЗО. Ф. 4. Оп. 17. Спр. 539. Арк. 1–2.
77. Наджупан Ужанської жупи, м. Ужгород, 1844 р. Инструкция Кошицкого школьного инспектората для директора учительской семинарии в г. Ужгороде. ДАЗО. Ф. 4. Оп. 17. Спр. 549. Арк. 1–3.
78. Нариси з історії розвитку авторських навчально-виховних закладів в Україні (кінець XIX – XX ст.) : навч.-метод. посіб. / за ред. О.В. Сухомлинської, В.С. Курила; авт. кол. : О.В. Сухомлинська, В.С. Курило, Л.Д. Березівська, Н.П. Дічек та ін. Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. 444 с.
79. Нариси історії Закарпаття / авт. кол. : І.М. Гранчак, Д.Д. Данилюк, Е.А. Балагурі, В.І. Ілько, Г.В. Павленко, В.В. Пальок. Ужгород : Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі, 1993. Том 1 (з найдавніших часів до 1918 року). 436 с.
80. Нариси історії Закарпаття / ред. кол. : І. Гранчак, Е. Балагурі, І. Грицак, В. Ілько, І. Поп : історія. Ужгород : видавництво «Закарпаття», 1995. Том II (1918–1945). 663 с.
81. Нариси історії Закарпаття. Ужгород : Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2003. Том III (1946–1991). 648 с.

82. Нариси історії українського шкільництва. 1905–1933 : навч. посіб. / О.В. Сухомлинська та ін.; за ред. О.В. Сухомлинської. Київ : Заповіт, 1996. 304 с.
83. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР (1917–1967) : монографія / А.Д. Боднар, О.Г. Дзеверін, Б.С. Козар та ін. Київ : Радянська школа, 1967. 482 с.
84. Наші кривди. *Учительский голос*. 1930. № 3. С. 2.
85. Некролог. *Народна школа*. 1937. № 9. С. 11.
86. О зложенію испытыв учительскоѣ способности : Розпоряженє з дня 18 августа 1923, ч. 19.378. *Урядовый Вѣстник школьного отдѣла цивильноѣ управы Подкарпатскоѣ Руси* / редакцією школьного оддѣла. Ужгород : Накладом школьного оддѣла цивильноѣ управы, 1923. Рочник III. Число 6. С. 119–120.
87. Омельчук В.В. Розвиток освіти на Волині (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2002. 21 с.
88. О нострификаціях учительских дипломов : Розпорядження школьного оддѣла цивильноѣ управы Подкарпатскоѣ Руси з дня 29. марта 1921, ч. 4416. *Урядовый Вѣстник школьного оддѣла цивильноѣ управы Подкарпатскоѣ Руси* / редакцією школьного оддѣла. Ужгород : Накладом школьного оддѣла цивильноѣ управы, 1922. Рочник II. Число 1. С. 3.
89. Опушко Н.Р. Розвиток освіти на Поділлі в першій половині XIX століття : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Житомир. держ. ун-т ім. Івана Франка. Житомир, 2017. 20 с.
90. Освітньо-професійна програма другого (магістерського) рівня вищої освіти зі спеціальності 013 «Початкова освіта» галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка». Мукачево: Мукачівський державний університет, 2017. URL: https://msu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/11/01-Освіта_Педагогіка_013-Початкова-освіта.pdf.
91. О школьном и о таксах за испытыв на державных средних школах в Подкарпатской Руси : Розпорядження з дня 9. фебруара 1922, ч. 2642.

- Урядовый Вѣстник школьнаго oddѣла цивильноѣ управы Подкарпатскоѣ Руси* / редакцією школьнаго oddѣла. Ужгород : Накладом школьнаго oddѣла цивильноѣ управы, 1922. Рочник II. Число 1. С. 5–7.
92. Пешина І. Внутреннее развитіе школьнаго дѣла на П. Руси въ первомъ 10-лѣтіи Чехословацкой республики. *Карпаторусскія достиженія* / составилъ и издалъ учитель А.В. Поповъ. Мукачевъ : Типографія «Карпатія», 1930. С. 54–61.
 93. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1792 р. Список учащихся Унгварской учительской семинарии. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 5. Спр. 556. Арк. 1–7.
 94. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1792 р. Сообщение главного директора школ в г. Кошшо об утверждении учительского состава Унгварской учительской семинарии, об утверждении директора и начала учебного года. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 5. Спр. 558. Арк. 1–5.
 95. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1792 р. Распоряжение Венгерского королевского Наместничества об открытии учительской семинарии в г. Унгвар. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 5. Спр. 559. Арк. 1–2.
 96. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1833 р. Ведомость директора Унгварской учительской семинарии об успеваемости и поведении учащихся. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 5. Спр. 2193. Арк. 1.
 97. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1821 р. Сообщение Венгерского королевского наместничества о разрешении преподавать дисциплины «Пасторальную теологию» и «Педагогику» на славянском языке. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 6. Спр. 2779. Арк. 1–2.
 98. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1824 р. Информация главного директора школ об успеваемости и поведении учащихся Унгварской учительской семинарии. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 8. Спр. 224. Арк. 1.
 99. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1832 р. Ведомость директора Унгварской епархиальной учительской семинарии об

- успеваемости и поведении учащихся. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 8. Спр. 1003. Арк. 1–5.
100. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1834–1836 рр. Ведомости и информации директора Унгварской учительской семинарии об успеваемости и поведении учащихся. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 8. Спр. 1115. Арк. 1–7.
101. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1837 р. Ведомость катехеты Унгварской учительской семинарии о результатах экзаменов. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 8. Спр. 1472. Арк. 1–10.
102. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1843–1844 рр. Ведомости и информации директора учительской семинарии об успеваемости учащихся. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 9. Спр. 980. Арк. 1–50.
103. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1844 р. Дело о реорганизации Унгварской учительской препарандии. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 9. Спр. 1408. Арк. 1–28.
104. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1859 р. Программа по учебным предметам Унгварской учительской семинарии. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 10. Спр. 2130. Арк. 1–13.
105. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1859 р. Прошение учителей учительской семинарии об урегулировании жалования. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 10. Спр. 2139. Арк. 1–7.
106. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1861 р. Сообщение директора Унгварской учительской семинарии о плане реорганизации учительской семинарии соответствующе духу современности. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 10. Спр. 2564. Арк. 1–6.
107. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1861 р. Список учащихся Унгварской учительской семинарии. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 10. Спр. 2565. Арк. 1–6.

108. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1888–1892 рр. Інструкція о правилах приема экзаменов в учительских семинариях. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 11. Спр. 188. Арк. 1–42.
109. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1864–1865 рр. Ведомость директора Унгварской учительской семинарии об успеваемости учащихся и переписка по этому вопросу. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 12. Спр. 614. Арк. 1–58.
110. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1865 р. Отчёт директора Унгварской учительской семинарии о финансовом положении. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 12. Спр. 832. Арк. 1–29.
111. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1865–1866 рр. Расписание уроков в Унгварской учительской семинарии, утвержденное Венгерским королевским наместничеством. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 12. Спр. 1137. Арк. 1–7.
112. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1866 р. Переписка с директором Унгварской учительской семинарии о порядке преподавания. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 12. Спр. 1139. Арк. 1–36.
113. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1867 р. Программа Унгварской учительской семинарии по учебным предметам. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 12. Спр. 1480. Арк. 1–8.
114. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1867 р. Расписание уроков Унгварской учительской семинарии. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 12. Спр. 1482. Арк. 1–3.
115. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1868–1869 рр. Классный журнал об успеваемости учащихся в Унгварской учительской семинарии за 1868/69 уч. год. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 12. Спр. 1904. Арк. 1–39.
116. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1868–1869 рр. Ведомость директора Унгварской учительской семинарии об

- успиваємості учеників підготовительного класу. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 12. Спр. 1908. Арк. 1–6.
117. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1868 р. Сообщение Министерства культа и народного просвещения Венгрии об одобрении учебного плана Унгварской учительской семинарии. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 12. Спр. 1919. Арк. 1–2.
118. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1869 р. Ведомость директора Унгварской учительской семинарии об успеваемости учащихся. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 12. Спр. 2358. Арк. 1–7.
119. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1869 р. Переписка с директором Унгварской учительской семинарии Лихварчиком о положении семинарии. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 12. Спр. 2362. Арк. 1–41.
120. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1869 р. Список учащихся Унгварской учительской семинарии. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 12. Спр. 2363. Арк. 1–14.
121. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1869 р. Сообщение Министерства культа и народного просвещения Венгрии о правилах принятия учащихся в учительские семинарии. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 12. Спр. 2367. Арк. 1–2.
122. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1869 р. Расписание уроков Унгварской учительской семинарии. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 12. Спр. 2369. Арк. 1–5.
123. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1870 р. Журнал записей успеваемости учащихся Унгварской учительской семинарии. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 12. Спр. 2370. Арк. 1–33.
124. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1870 р. Дело о реорганизации Унгварской учительской семинарии. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 12. Спр. 2757. Арк. 1–21.

125. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1870 р. Переписка с директором Унгварской учительской семинарии о порядке преподавания. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 12. Спр. 2770. Арк. 1–16.
126. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1870 р. Распоряжение министра культа и народного просвещения Венгрии об организации курсов для учителей не имеющих полное учительское образование. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 12. Спр. 2779. Арк. 1–6.
127. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1933 р. Отчёт о деятельности Ужгородской греко-католической женской учительской семинарии за 1932–1933 уч. год. ДАЗО. Ф 151. Оп. 13. Спр. 2751. Арк. 1–6.
128. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1933 р. Переписка с Краевым управлением Подкарпатской Руси в Ужгороде о действительности устава учительских семинарий для Ужгородской русской греко-католической учительской семинарии. ДАЗО. Ф 151. Оп. 13. Спр. 2752. Арк. 1–6.
129. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1881 р. Список учеников Ужгородской учительской семинарии за 1881 г. ДАЗО. Ф 151. Оп. 14. Спр. 179. Арк. 1–48.
130. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1883 р. Переписка с Министерством культов и просвещения Венгрии о языке обучения в Ужгородской учительской семинарии. ДАЗО. Ф 151. Оп. 14. Спр. 806. Арк. 1–2.
131. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1883–1884 рр. Распоряжение министра культов и просвещения Венгрии и выписка с протокола совещания преподавательского состава Ужгородской учительской семинарии об увеличении срока обучения в учительской семинарии. ДАЗО. Ф 151. Оп. 14. Спр. 996. Арк. 1–8.

132. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1884 р. Расписание уроков певцо-учительской семинарии и переписка об утверждении. ДАЗО. Ф 151. Оп. 14. Спр. 1285. Арк. 1–4.
133. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1887 р. Распоряжения министра культов и просвещения Венгрии за 1887 г. ДАЗО. Ф 151. Оп. 14. Спр. 2271. Арк. 1–63.
134. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1887–1888 рр. Ведомость учёта успеваемости учительской семинарии г. Унгвар за 1887–1888 уч. год. ДАЗО. Ф 151. Оп. 14. Спр. 2470. Арк. 1–7.
135. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1871 рр. Ведомость директора Унгварской учительской семинарии об успеваемости учащихся. ДАЗО. Ф 151. Оп. 15. Спр. 242. Арк. 1–31.
136. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1871 р. Акт єпархиальной комиссии о проведении реорганизации Унгварской учительской семинарии. ДАЗО. Ф 151. Оп. 15. Спр. 252. Арк. 1–2.
137. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1871 р. Сообщение єпархиального правления Министерства культа и народного просвещения Венгрии о проведении реорганизации Унгварской учительской семинарии. ДАЗО. Ф 151. Оп. 15. Спр. 258. Арк. 1–10.
138. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1871 р. Распоряжение министра культа и народного просвещения Венгрии об организации курсов для учителей не имеющих полное учительское образование. ДАЗО. Ф 151. Оп. 15. Спр. 268. Арк. 1–2.
139. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1873 р. Переписка с директором учительской Унгварской семинарии о порядке преподавания. ДАЗО. Ф 151. Оп. 15. Спр. 1133. Арк. 1–31.
140. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1873 р. Распоряжение министра культа и народного просвещения Венгрии об организации курсов для учителей не имеющих полное учительское образование. ДАЗО. Ф 151. Оп. 15. Спр. 1142. Арк. 1–4.

141. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1874 р.
Порядок экзаменов Унгварской учительской семинарии в 1874 г. ДАЗО. Ф 151. Оп. 15. Спр. 1600. Арк. 1.
142. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1874 р.
Переписка с директором Унгварской учительской семинарии о положении семинарии. ДАЗО. Ф 151. Оп. 15. Спр. 1606. Арк. 1–17.
143. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1874–1875 рр. Ведомость директора Унгварской учительской семинарии об успеваемости учащихся. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 15. Спр. 1607. Арк. 1–13.
144. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1874 р.
Статистические данные Унгварской учительской семинарии. ДАЗО. Ф 151. Оп. 15. Спр. 1608. Арк. 1–4.
145. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1875 р.
Ведомость и информация директора Унгварской учительской семинарии об успеваемости учащихся. ДАЗО. Ф 151. Оп. 15. Спр. 2062. Арк. 1–6.
146. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1875 р.
Переписка с директором Унгварской семинарии о порядке преподавания. ДАЗО. Ф 151. Оп. 15. Спр. 2071. Арк. 1–15.
147. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 25.02.1876 р.
Циркуляр епископа Мукачевской епархии Иоанна Пастели вице архидиаконам об обязанностях дяко-учителей. ДАЗО. Ф 151. Оп. 16. Спр. 309. Арк. 1–4.
148. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1876–1877 рр. Ведомость директора Унгварской учительской семинарии об успеваемости учащихся. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 16. Спр. 693. Арк. 1–9.
149. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1877–1878 рр. Список учеников Унгварской учительской семинарии. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 16. Спр. 698. Арк. 1–6.
150. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1877 р.
Переписка с директором Унгварской учительской семинарии о сроке и

- порядке экзаменов учительской способности. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 16. Спр. 699. Арк. 1–10.
151. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1896 р. Ведомость успеваемости воспитанников Ужгородской учительской семинарии за 1895–1896 уч. год. ДАЗО. Ф 151. Оп. 17. Спр. 292. Арк. 1–9.
 152. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1897 р. Ведомости об успеваемости воспитаников Ужгородской учительской семинарии за 1896–1897 уч. год. ДАЗО. Ф 151. Оп. 17. Спр. 929. Арк. 1–47.
 153. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1897 р. Журнал успеваемости выпускников Ужгородской учительской семинарии за 1897 г. ДАЗО. Ф 151. Оп. 17. Спр. 1875. Арк. 1–7.
 154. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1897–1898 рр. Ведомость об успеваемости воспитаников учительской семинарии. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 17. Спр. 2423. Арк. 1–10.
 155. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1899 р. Отчёт Ужгородской учительской семинарии. ДАЗО. Ф 151. Оп. 17. Спр. 3016. Арк. 1–64.
 156. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1900 р. Учебный план учительских семинарий и переписка об утверждении. ДАЗО. Ф 151. Оп. 17. Спр. 3503. Арк. 1–42.
 157. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1900 р. Отчёт ректора учительской семинарии г. Ужгорода за 1899/1900 уч. год. ДАЗО. Ф 151. Оп. 17. Спр. 3506. Арк. 1–11.
 158. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1901 р. Ведомость об успеваемости учащихся Ужгородской певцо-учительской семинарии (I–IV классы). ДАЗО. Ф 151. Оп. 17. Спр. 3656. Арк. 1–20.
 159. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 13.12.1935 р. Устав общества «Родна школа». ДАЗО. Ф 151. Оп. 18. Спр. 322. Арк. 1–6.
 160. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1937–1938 рр. Отчёт о деятельности Ужгородской певцо-учительской семинарии за

- 1937–1938 уч. год и приложение к отчету. ДАЗО. Ф 151. Оп. 18. Спр. 1100. Арк. 1–8.
161. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1937–1938 рр. Отчёт о деятельности Ужгородской женской учительской семинарии за 1937–1938 уч. год. ДАЗО. Ф 151. Оп. 18. Спр. 1105. Арк. 1–6.
162. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1938 р. Протест «Центральной канцелярии обороны веры» в Ужгороде против введения в жизнь законопроекта «Малый школьный закон» на Подкарпатской Руси. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 18. Спр. 1295. Арк. 1–15.
163. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1939 р. Распоряжение министра культов и просвещения Венгрии от 07.12.1939 г. ДАЗО. Ф 151. Оп. 18. Спр. 1513. Арк. 1–2.
164. Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м. Ужгород, 1939 р. Распоряжение Школьного отдела Гражданского управления Карпатской Руси об установлении учебы в школах. ДАЗО. Ф. 151. Оп. 18. Спр. 1675. Арк. 1–5.
165. Проект Положення про педагогічну інтернатуру URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorenniya-proyekt-nakazu-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini-pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-pedagogichnu-internaturu>
166. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)»: Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23.12.2020 р. № 2736. URL: <https://www.me.gov.ua/Detail?lang=uk-UA&id=22469103-4e36-4d41-b1bf-288338b3c7fa&title=RestrProfesiinikhStandartiv>
167. Професійний стандарт учителя нового покоління і кращі НУШ-технології: у взаємодії між академічними спільнотами університетів і вчителями-практиками. URL: https://www.irf.ua/grants/awarded_grants/profesijnyj-standart-

[uchytelya-novogo-pokolinnya-i-krashhi-nush-tehnologiyi-u-vzayemodiyi-mizh-akademichnymy-spilno tamy-universytetiv-i-vchytelyamy-praktykamy/](#)

168. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919–1920 рр. Листування з головнокомандуючим військовими силами Підкарпатської Русі генералом Еннок про допуск попів до викладання всіх предметів в школі і про порядок оплати за викладання Закону Божого. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 1–3.
169. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919–1920 рр. Статистичні дані початкових і горожанських шкіл про відвідування учнями шкіл 1919–1920 рр. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 936. Арк. 1–75.
170. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1923 р. Списки початкових шкіл Підкарпатської Русі та статистичні дані про мову навчання, кількість вчителів та інше в цих школах перед включенням Підкарпатської Русі до Чехословаччини. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 1382. Арк. 1–36.
171. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1927–1933 рр. Статистичні дані про стан вчительських бібліотек Підкарпатської Русі. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 2328. Арк. 1–118.
172. Реферат освіти Підкарпатської Русі в Ужгороді, 1919–1928 рр. Переписка з Ужгородською вчительською семінарією про установлення зарплати викладачам. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 12. Арк. 1–27.
173. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1919–1920 рр. Переписка з Міністерством освіти і Ужгородською вчительською семінарією про організацію при ній вчительських кадрів 1919–1920 рр. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 53. Арк. 1–40.
174. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1921 р. Прохання дирекції Ужгородської вчительської семінарії про надання цій школі фінансової допомоги. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 209. Арк. 1–7.
175. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1922–1923 рр. Циркуляри та розпорядження Реферату освіти. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 305. Арк. 1–27.
176. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1922–1926 рр. Переписка з Міністерством освіти Чехословаччини та з дирекцією Мукачівської

- учительської семінарії про узаконення дипломів. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 357. Арк. 1–19.
177. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1923–1925 рр. Протест батьків проти чехізації дітей та прохання вчителів про прийняття їх на роботу. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 573. Арк. 1–35.
 178. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1923 р. Текст Конституції Чехословаччини в перекладі 1923 р. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 574. Арк. 1–68.
 179. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1924–1925 рр. Публікація Розпоряджень Міністерства освіти Чехословаччини. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 590. Арк. 1–32.
 180. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1924 р. Відомості дирекції гімназії і Мукачівської вчительської семінарії про стан укомплектування штату шкіл за 1924 р. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 651. Арк. 1–19.
 181. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1924–1925 рр. Протоколи вчительських нарад та педагогічних кружків. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 669. Арк. 1–69.
 182. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1922–1926 рр. Протоколи вчительських окружних конференцій про стан освіти в школах Підкарпатської Русі. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 842. Арк. 1–57.
 183. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1926–1927 рр. Циркуляри та розпорядження Реферату освіти. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 958. Арк. 1–15.
 184. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1930 р. Розпорядження Міністерства освіти Чехословаччини про вивчення чеської мови в школах. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 1567. Арк. 1.
 185. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1931–1933 рр. Положення про курси для вчителів-екстернів, навчальний план курсів і розклад годин. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 2. Спр. 1886. Арк. 1–11.
 186. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1922–1929 рр. Статут для курсів по підвищенню кваліфікації вчителів. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 3. Спр. 152. Арк. 1–34.

187. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1925–1926 рр. Розклад уроків Ужгородської греко-католицької учительської семінарії за 1925–1926 н. р. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 5. Спр. 401. Арк. 1–16.
188. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1925–1927 рр. Справа про проведення з'їзду вчителів Підкарпатської Русі. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 5. Спр. 523. Арк. 1–58.
189. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1930–1932 рр. Звіт реферату освіти Підкарпатської Русі про діяльність за 1930 рік і список вчителів-емігрантів по Закарпаттю й Севлюшському округу. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 5. Спр. 685. Арк. 1–105.
190. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1938 р. Вісник Міністерства шкільництва та освіти Чехословаччини №№ 8, 9, 10 за 1938 рік. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 5. Спр. 1115. Арк. 1–60.
191. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1927–1928 рр. Проект закона о школьной реформе. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 7. Спр. 177. Арк. 1–87.
192. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1922–1939 рр. Квалификационные карточки учителей начальных школ. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 7. Спр. 203. Арк. 1–161.
193. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1932 р. Розпорядження Міністерства освіти про заборону вживання в школах не схвалених підручників. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 9. Спр. 465. Арк. 1–5.
194. Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород, 1938 р. Учбовий план, список викладачів Ужгородської учительської семінарії, відомості про кількість учнів. ДАЗО. Ф. 28. Оп. 9. Спр. 665. Арк. 1–5.
195. Ричалка М. О.В. Духнович педагог і освітній діяч. Братислава : Словацьке видавництво художньої літератури, 1959. с. 490.
196. Розлуцька Г.М. Зміст шкільних підручників як фактор полікультурного виховання молодших школярів у Закарпатті (1919–1939 рр.) : монографія. Дрогобич : Коло, 2005. 282 с.

197. Росул В. Освіта Закарпаття на зламі століть : монографія. Мукачево, «Елара», 2002. 256 с.
198. Сагарда В.В., Токар М.Ю., Фернега В.С. Освітньо-виховні проблеми національних меншин Закарпаття. Ужгород, 2000. 123 с.
199. Сисоєва С. Освіта як відображення сутності суспільного розвитку (п. 1.5). *Освітологія: витоки наукового напрямку* : монографія / за ред. В.О. Огнев'юка; авт. кол. : В.О. Огнев'юк, С.О. Сисоєва, Л.Л. Хоружа, І.В. Соколова, О.М. Кузьменко, О.О. Мороз. Київ : ВП «Едельвейс», 2012. 336 с. С. 117–136.
200. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) : Онлайн-версія. URL: <http://sum.in.ua>
201. Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Львів : «За вільну Україну», 1994. Репринтне видання. 288 с.
202. Ступарик Б. Національна школа: витоки, становлення : навч. посіб. Івано-Франківськ : Прикарпатський університет, 1992. 192 с.
203. Сухомлинська О.В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. Київ : А.П.Н., 2003. 68 с.
204. Тонконог І.В. Підготовка вчителів у Полтавській губернії у XIX ст. – 1917 р. : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки. Київ, 2018. 21 с.
205. Угода між Урядом України та Урядом Фінляндської Республіки про реалізацію проекту «Фінська підтримка реформи української школи: «LEARNING TOGETHER»/«НАВЧАЄМОСЯ РАЗОМ». URL: <https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/Ugoda-mizh-uryadom-Ukrayini-ta-Finlyanskoyu-Respublikoyu.docx>
206. Удварі І. Коротка історія Угорщини. Ніредьгаза : СП ТОВ «ПоліПрінт», 1997. 222. с.

207. Ужгородська греко-католицька жіноча вчительська семінарія, м. Ужгород, 1929–1933 рр. Свідетельства зрелости учащихся за 1929–1933 уч. гг. ДАЗО. Ф. 1048. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 1–176.
208. Ужгородська греко-католицька півце-вчительська семінарія, м. Ужгород, 1882–1883 рр. Список учеников за 1882–1883 уч. г. Ф. 336. Оп. 2. Спр. 33. Арк. 1–9.
209. Ужгородська греко-католицька півце-вчительська семінарія, м. Ужгород, 1900–1935 рр. Ведомости о статистических данных певце-учителей. Ф. 336. Оп. 2. Спр. 73. Арк. 1–76.
210. Фізеші О.Й. Підготовка вчителів початкових шкіл в освітніх закладах Закарпаття: ретроспективний аналіз. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2017. Вип. № 7. С. 140–147.
211. Фізеші О.Й. Початкова школа на Закарпатті (друга половина ХІХ – початок ХХІ ст.) : монографія. Ужгород : МДУ, 2015. 528 с.
212. Фізеші О.Й. Суспільно-політичні умови розвитку початкової школи на Закарпатті у другій половині ХІХ століття. *Проблеми підготовки сучасного вчителя* : зб. наук. пр. Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / ред. кол. : Н. Побірченко (гол. ред.) та ін. Умань : ФОП Жовтий О.О., 2013. Вип. 7. С. 307–313.
213. Химинець В.В., Стрічик П.П., Качур Б.М., Талапканич М.І. Освіта Закарпаття : монографія. Ужгород : Карпати; Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2009. 464 с.
214. Хроніка Закарпаття. 1867–2010 : українсько-угорське двомовне видання. Вид. 3-тє із Серії «Studia Regionalistica» / М. Вегеш та ін. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. 312 с.
215. Хроніка Мукачівської державної вчительської семінарії : рукопис. Мукачево, 1914–1934 рр.
216. Черничко С., Фединець Ч. Наш місцевий Вавилон: Історія мовної політики на території сучасного Закарпаття у першій половині ХХ століття (до 1944 року) : монографія. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2014. 236 с.

217. Човрій С. Культурно-освітня діяльність Товариства «Просвіта» на Закарпатті. *«Просвіта»: історія, постаті, чин* : матер. наук. конф., присвяченої 125-й річниці заснування «Просвіти» / відп. ред. : В. Грещук. Івано-Франківськ, 1993. С. 18–24.
218. Човрій Софія. Гуманістичні ідеї творчої спадщини О.В. Духновича. *Гуманізм і духовність у контексті культури* : зб. матер. філософських людинознавчих читань «Гуманізм. Людина. Духовність». Книга друга : Духовність національної культури. Духовність і генеза особистості (м. Дрогобич, жовтень 1993 р.) / ред. кол. : Т. Біленко (відп. ред.) та ін. Дрогобич, 1996. С. 102–106.
219. Човрій Софія. Підходи Августина Волошина щодо якісної підготовки вчителів. *Актуальні проблеми виховного простору: пошук, інновації, підходи* : монографія. Товканець Г.В. та ін. Мукачево : Вид-во МДУ, 2017. 261 с. С. 216–224.
220. Човрій С.Ю. Августин Волошин – директор Ужгородської греко-католицької півче-учительської семінарії. *Актуальні аспекти та перспективи сучасної освіти і науки. Секція «Системний підхід у підготовці майбутніх учителів початкової школи в контексті освітньої реформи в Україні»* : зб. тез доповідей XIX щорічної наук.-практ. конф. викладачів, аспірантів, співробітників та студентів (м. Мукачево, 15 травня 2014 р.). Мукачево : РВЦ МДУ, 2014. С. 78–80.
221. Човрій С.Ю. Августин Волошин як директор Ужгородської греко-католицької півче-учительської семінарії. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»* : зб. наук. пр. / ред. кол. : Пазюра Н. В. (гол. ред.) та ін. Мукачево : Вид-во МДУ, 2020. Випуск 1 (11). С. 45–48.
222. Човрій С.Ю. Генезис педагогічної освіти на Закарпатті в контексті європейських соціокультурних трансформацій XIX століття. *Проблеми української педагогічної освіти у контексті європейських тенденцій* : матер.

- кафедр. наук. семінару (м. Мукачево, 16 травня 2016 р.). Мукачево : МДУ, 2016. С. 49–51.
223. Човрій С.Ю. Історико-педагогічні аспекти реформування професійної педагогічної освіти на Закарпатті другої половини XIX – початку XX століття. *Наука та освіта: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі* : зб. тез доповідей Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Мукачево, 19–20 травня 2016 р.) / ред. кол. : Т.Д. Щербан (гол. ред.) та ін. Мукачево : Вид-во МДУ, 2016. С. 227–229.
224. Човрій С.Ю. О.В. Духнович про освіту та її зміст. *Біля витоків народної освіти краю* : зб. матер. наук.-практ. конф., присвяч. 80-річчю з дня відкриття в м. Мукачеві учительської семінарії (м. Мукачево, 23 травня 1995 р.) / ред. кол. : В.В. Гомоннай та ін. Ужгород, 1995. С. 31–33.
225. Човрій С.Ю. Організаційно-педагогічні передумови становлення педагогічної освіти Закарпаття наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»* : зб. наук. пр. / ред. кол. : Товканець Г.В. (гол. ред.) та ін. Мукачево : Вид-во МДУ, 2018. Вип. 2 (8). С. 46–49.
226. Човрій С.Ю. Педагогічна культура як вирішальний фактор формування особистості молодого фахівця сучасної школи. *Модернізація системи освіти в Україні на засадах національних традицій та етнопедагогіки, гуманізації і демократизації, світового досвіду* : матер. Всеукраїнської наук.-практ. конф. Частина 4 : Підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів та вищої школи (м. Івано-Франківськ, 26–27 січня 1995 р.). Івано-Франківськ : Видавництво «Плай», 1995. С. 36–37.
227. Човрій С.Ю. Підготовка вчителів для шкіл Закарпаття в контексті навчальних планів (друга половина XIX – початок XX ст.). *Гуманітарний корпус* : зб. наук. статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії. Вінниця : ТОВ Нілан-ЛТД, 2018. Вип. 15. С. 236–239.

228. Човрій С.Ю. Підготовка вчителів для шкіл Закарпаття (XIX ст. – 40-і роки XX ст.) : метод. рекомен. до вивчення теми «Розвиток освіти та шкільництва Закарпаття» з дисципліни «Історія педагогіки» для студ. освітнього ступеня «бакалавр» напряму підготовки 6.010102 «Початкова освіта». Мукачево : МДУ, 2017. 31 с.
229. Човрій С.Ю. Підготовка педагогічних кадрів для поліетнічного регіону. *Економічна ефективність vs соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи* : кол. моногр. / НАН України, Секція суспільних і гуманітарних наук. Київ, 2019. 350 с. С. 222–224.
230. Човрій С.Ю. Проблема підготовки педагогічних кадрів на основі принципу високої духовності. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання* : зб. наук. пр. Київ : НПУ, 2004. Вип. 1. С. 166–169.
231. Човрій С.Ю. Розвиток освіти та шкільництва Закарпаття : метод. реком. до вивчення теми з дисципліни «Історія педагогіки» для студ. освітнього ступеня «бакалавр» спеціальності 013 «Початкова освіта». Мукачево : МДУ, 2019. 46 с.
232. Човрій С.Ю. Розвиток професійної педагогічної освіти Закарпаття в контексті освітнього законодавства Австро-Угорщини. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»* : зб. наук. пр. / ред. кол. : Товканець Г.В. (гол. ред) та ін. Мукачево : Вид-во МДУ, 2017. Випуск 2 (6). С. 71–74.
233. Човрій С.Ю. Розвиток професійної педагогічної освіти на Закарпатті (друга половина XVIII – початок XX століття). *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»* : зб. наук. пр. / ред. кол. : Товканець Г.В. (гол. ред.) та ін. Мукачево : Вид-во МДУ, 2016. Вип. 2(4). С. 43–48.
234. Човрій С.Ю. Adalékok a munkácsi tanítóképzés történetéből (1914–1919). *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка*

- та психологія»: зб. наук. пр. / ред. кол.: Щербан Т.Д. (гол. ред.) та ін. Мукачево : Вид-во МДУ, 2015. Випуск 1 (1). С. 33–36.
235. Човрій С.Ю. (Chovriy Sofiya). Training teachers for Transcarpathian schools (second half of XIX – at the beginning of XX century). *Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи* : мат. Міжнародної наук.-практ. конф., присвяченої Дню початкової освіти (м. Ніжин, 20–21 жовтня 2016 р.) / за заг. ред. Є.І. Коваленко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2016. С. 152–154.
236. Шематизм учительства всѣх школъ державных, церковных и частных Подкарпатскоѣ Руси / зложив : Иван Вислоцкий. Мукачево : «Карпатія», 1925. [208 р.?)
237. A magyar királyi állami elemi tanítóképezdék tanterve. Kiadatott a vallás- és közoktatás m. kir. minister 1882-ik évi február hó 6-án 3998. sz. a. kelt rendeletéből. Budapest : Nyomatott a Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomdában, 1890. 15. p.
238. A m. kir. állami elemi tanítónőképezdék tanterve. Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi magyar kir. minister 1881. évi augusztus hó 26-án, 20.364. sz. a. kelt rendeletéből. Budapest : Nyomatott a Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomdában, 1888. 15. p.
239. A Munkácsi M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző-Intézet I. értesítője az 1914–15. iskolai év. / szerk. Szondi János, igazgató. Munkács : Grósz testvérek Könyvsajtója, 1915. 63. p.
240. A Munkácsi M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző-Intézet értesítője az 1917–18. iskolai évről (IV. értesítő.) / szerk. : Szondi János, igazgató. Munkács : Nyomatott Grunstein Mór Könyvnyomdájában, 1918. 15. p.
241. A Munkácsi M. Kir. Állami Magyar és Rutén Tanítási Nyelvű Líceum és a Rutén Tanítási Nyelvű Tanítóképző-Intézet évkönyve az 1939–40. iskolai évről / a tanári testület közreműködésével szerkesztette : Sörös József igazgató, 1940. 46 c.
242. A Munkácsi M. Kir. Állami Ruszin Tanítási Nyelvű Koedukációs Tanítóképző Intézet és a vele kapcsolatos Magyar Tanítási Nyelvű líceum első osztályának

- évkönyve az 1938–39. iskolai évről. Az intézet fennállásának 25. évében / összeállította : Sörös József, megbízott igazgató. Munkács, 1939. 36 p.
243. A Munkácsi M. Kir. Áll. Magyar és Ruszin Tanítási Nyelvű Liceum és Tanítóképző Intézet évkönyve az 1941–42 tanévről (az iskola fennállásának XXVIII. évében) / szerk.: Dr. Jantsky Béla, mb. igazgató. Munkács, 1942. 70 p.
244. A Munkácsi M. Kir. Áll. Magyar és Ruszin Tanítási Nyelvű Liceum és Tanítóképző Intézet évkönyve az 1942–43 tanévről. Az iskola fennállásának XXIX. évében / szerk. : Dr. Jantsky Béla, mb. igazgató. Munkács : Kiadja az intézet igazgatósága, 1943. 67 p.
245. A Munkácsi M. Kir. Áll. Magyar és Ruszin Tanítási Nyelvű Liceum és Tanítóképző-Intézet évkönyve az 1943–44 tanévről. Az iskola fennállásának XXX. évében / szerk. : Dr. Jantsky Béla, mb. igazgató. Munkács : Kiadja az intézet igazgatósága, 1944. 64 p.
246. A tanítóképezde szervezete az 1868-ki XXXVIII. t. cz. értelmében. Buda : A Magyar Kir. Egyetem Nyomdája, 1870. 28. p.
247. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministernek a közoktatás állapotáról szóló, és az országgyűlés elé terjesztett hatodik 1875/6. évi állapotokat előtűntető jelentése. Budapest : Nyomatott a Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomdában, 1878. 852. p.
248. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministernek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett huszonhatodik jelentése. Budapest : Nyomatott a M. Kir. Tud.-Egyetemi Nyomdában, 1897. 340. p.
249. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministernek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett huszonhetedik jelentése. Budapest : Nyomatott a M. Kir. Tud.-Egyetemi Nyomdában, 1898. 506. p.
250. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministernek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett huszonötödik jelentése. Budapest : Nyomatott a M. Kir. Tud.-Egyetemi Nyomdában, 1896. 1423. p.
251. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministernek a közoktatás állapotáról szóló, és az országgyűlés elé terjesztett nyolczadik jelentése. (1877/8 – 1878/9). Budapest : Nyomatott a Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomdában, 1880. 831. p.

252. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló, és az országgyűlés elé terjesztett ötödik jelentése. 1873–1874. Budapest : Nyomatott a Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomdában, 1876. 468. p.
253. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás 1870. és 1871. évi állapotáról szóló s az országgyűlés elé terjesztett jelentése. Buda : Nyomatott a Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomdában, 1872. 280. p.
254. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás 1872. évi állapotáról szóló s az országgyűlés elé terjesztett jelentése. Budapest : Nyomatott a Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomdában, 1874. 155. p.
255. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás 1873. évi állapotáról szóló, és az országgyűlés elé terjesztett jelentése. Budapest : Nyomatott a Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomdában, 1875. 160. p.
256. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 17.284. számú rendelete, «A magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben» szóló 1879. évi XVIII. törvénycikk végrehajtása tárgyában. Magyarországi rendeletek tára 1879, Budapest : Kiadja a m. kir. belügyminisztérium Légrády testvérek bizománya, 1879. Tizenharmadik folyam. 801. p.
257. Az 1777-iki Ratio Educationis. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta : dr. Friml Aladár. Szerk. : Kornis Gyula. Budapest : Kiadja a Kath. Középiskolai Tanáregyesület, 1913. Pedagógiai Könyvtár. I. kötet. 271. p.
258. Az 1938. évi törvények gyűjteménye. Budapest : M. Kir. Belügyminisztérium, 1940. Második hivatalos kiadás. 955 p.
259. Az Ungvári Gör. Kat. Leánylíceum-Tanítónőképző Intézet és vele kapcsolatos Gyakorló Népiskola évkönyve az 1938–39. iskolai évről. Az intézet fennállásának 37-ik évében / összeállította : Csurgovich György, mb. igazgató. Ungvár : Unio-Miravcsik Gy. Könyvnyomdája, 1939. 88. p.
260. Az Ungvári Gör. Kat. Leánylíceum, Tanítónőképző-Intézet és vele kapcsolatos Gyakorló-Népiskola évkönyve az 1939–40. iskolai évről. Az intézet fennállásának 38-ik évében / összeállította : Csurgovich György, megbízott igazgató. Ungvár : «UNIO» Könyvnyomda, 1940. 95 p.

261. Az Ungvári Gör. Kat. Leánylíceum, Tanítónőképző-Intézet és a vele kapcsolatos Gyakorló-Népiskola évkönyve az 1942–1943. iskolai évről. Az intézet fennállásának 41. évében / összeállította : Csurgovich György, mb. igazgató. Ungvár : Unio – Miravcsik Gy. Könyvnyomdája, 1943. 75 p.
262. Az Ungvári Görög Katholikus Tanítónőképző, Polgári és Elemi Leányiskolák s az ezekkel kapcsolatos Nevelő-intézetek értesítője az 1910–1911-ik iskolai évről / közli : Melles Gyula, igazgató. Ungvár : «Unio Könyvnyomda Részvénytársaság», 1911. 66 p.
263. Az Ungvári Görög Katholikus Tanítónőképző, Polgári és Elemi Leányiskolák s az ezekkel kapcsolatos Nevelő-intézetek értesítője az 1911–1912-ik iskolai évről / közli : Melles Gyula, igazgató. Ungvár : «Unio Könyvnyomda Részvénytársaság» Könyvnyomdája, 1912. 77 p.
264. Az Ungvári Kir. Görög Kath. Kántor-Tanítóképző-Intézet értesítője az 1906–1907-iki tanévről / közli : Kaminszky Géza, igazgató. Ungvár : Nyomatott az «Unio Könyvnyomda Részvénytársaság» Könyvnyomdájában, 1907. 88 p.
265. Az Ungvári Kir. Gör. Kat. Líceum, Kántor-Tanítóképző-Intézet és Gyakorló Népiskola évkönyve az 1939–40. iskolaiévről. Az intézet fennállásának 147-ik évében / összeállította : Dr. Dunda Ernő, megbízott igazgató. Ungvár : Unio – Miravcsik Gy. Könyvnyomdája, 1940. 80. p.
266. Az Ungvári Kir. Görögkatolikus Líceum, Kántortanítóképző-Intézet és Gyakorló-Népiskola évkönyve az 1940–41. iskolai évről az intézet fennállásának 148. évében / összeállította Dr. Dunda Ernő, mb. igazgató. Ungvár : «UNIO» Könyvnyomda, 1941. 95 p.
267. Az Ungvári Kir. Görög Katolikus Líceum és Kántortanítóképző-Intézet évkönyve az 1941–42. iskolai évről. Az intézet fennállásának 149. évében / szerk. : Dr. Dunda Ernő, mb. igazgató. Ungvár : «UNIO» Könyvnyomda, 1942. 88 p.
268. Az Ungvári Kir. Görögkatolikus Líceum és Kántor-Tanítóképző Intézet jelentése az 1938–39. iskolai évről (az alapítástól CXLV – VI.-ik) / összeállította : Dr. Dunda Ernő, h. igazgató. Ungvár : Nyomatott Unio-Miravcsik Gy. Könyvnyomdájában, 1939. 55. p.

269. Az Ungvári Kir. Gör. Szer. Kath. Éneklész-Tanítóképezde értesítője az 1898–99. Tanévről / közli : Kaminszky Géza, igazgató. Ungvár : Nyomatott a «Sz. Bazil-társulat» Könyvnyomdájában. 1899. 103. p.
270. Az Ungvári Királyi Gör. Szer. Kath. Éneklész-Tanítóképzőintézet értesítője az 1899–1900. tanévről / közli : Kaminszky Géza, igazgató. Ungvár : Nyomatott a «Sz. Bazil-társulat» Könyvnyomdájában. 1900. 152 p.
271. Bakos Ferenc. Idegen szavak és kifejezések szótára. Budapest : Akadémiai Kiadó, 2004. 723 p.
272. Baranyi András. Munkács. Ahogy nagyszüleink látták / Vitéz Pákh Sándor Jótékonyági Alapítvány. Budapest – Munkács : Print 2000 Nyomda Kft., 2006. 188 p.
273. Chovriy S. Evolution of Professional Pedagogical Education in Transcarpathia (second half of XIX – first half of XX century). *Science and Education a new dimension. Pedagogy and Psychology* / Editor in chief : Dr. Xénia Vámos. Budapest, 2016. IV (49), Issue: 103. P. 11–21.
274. Chovriy Sofiya. Organizational and pedagogical features of the teacher training system in Transcarpathia (end of XVIII – 40th years of XX century). *Сучасні тенденції розвитку науки й освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів* : зб. тез доповідей за матер. Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Мукачево, 14–15 травня 2020 р.) / ред. кол. : Т.Д. Щербан (гол. ред.) та ін. Мукачево : Вид-во МДУ, 2020. С. 261–263.
275. Chovriy Sofiya. Training Primary School Teachers-To-Be for Professional Activity in a Polyethnic Region. *Premený školy a učiteľské vzdelávanie v historickom kontexte a nové perspektívy*: Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou organizovanej Pedagogickou fakultou Prešovskej univerzity v Prešove pri príležitosti 70. výročia založenia Pedagogickej fakulty v Prešove (Prešov, 6–7 február 2019). Prešov, 2019. P. 148–155.
276. Corpus Juris Hungarici – Magyaror Törvénytár. 1907. évi törvénycikkek : Millenniumi Emlékkiadás / jegyzetekkel ellátta Dr. Márkus Dezső a m. kir.

- curiához beosztott kir. ítélő táblai bíró. Budapest : Frenklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda. Nyomtatta a Frenklin-Társulat nyomdája, 1908. 664 p.
277. Csoóri Zsófia. A pedagógusképzés fejlődése Kárpátalján (a XIX. sz. – a XX. sz. 40-es évei között). *Oktatás és nevelés – gyakorlat es tudomány* : XIV. Országos Neveléstudományi Konferencia (Debrecen, 2014. november 6–7–8) / szerk. : Buda András. Debrecen : Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézete, 2014. P. 411.
278. Csoóri Zsófia. A pedagógusképzés fejlődésének sajátosságai Kárpátalján a XVIII. század vége és a XX. század első fele között a levéltári források alapján. Виклики ХХІ століття у сфері середньої та вищої освіти Східної та Центральної Європи в процесі реформування освіти : зб. наук. робіт Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Берегове, 28–29 березня 2019 р.) / за ред. : Е. Бергхауер-Олас та ін. Ужгород : ТОВ «РІК-У», 2019. С. 57–64.
279. Csoóri Zsófia. Az elemi iskolai tanítóképzés Kárpátalján a dualizmus korában – tantervek tükrében. *Horizontok és Dialógusok V. konferencianapok* : absztraktkötet (Pécs, 2019. május 8–10) / szerk. : Ács-Bíró Adrienn, Maisch Patrícia, Szabó Hajnalka Piroska. Pécs : Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet, 2019. P. 49.
280. Csoóri Zsófia. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem (Budapest) működésének konceptuális alapelvei: pedagógiatörténeti és igazgatási aspektusai. *Управління економічними процесами: сучасні реалії і виклики* : тези доповідей Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Мукачево, 22–23 березня 2017 р.). Мукачево, 2017. С. 376–378.
281. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). A Munkácsi Magyar Királyi Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző-Intézet létrehozásának előfeltételei és működése 1914–1918 között. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»* : зб. наук. пр. / ред. кол. : Товканець Г.В. (гол. ред.) та ін. Мукачево : Вид-во МДУ, 2019. Випуск 1 (9). С. 49–51.
282. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). Az elemi iskolai tanítóképzés Kárpátalján a dualizmus korában. *Elmélet és gyakorlat a neveléstudományok és*

- szakmódszertanok köréből* / szerk. : Karlovitz János Tibor. Komárno : International Research Institute s. r. o., 2018. P. 323–330.
283. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). Az elemi iskolai tanítóképzés Kárpátalján a dualizmus korában. *VI. Neveléstudományi és Szakmódszertani Konferencia : program és tartalmi összefoglalók* (Štúrovo, Szlovákia, 2018. január 14–15) / szerk. : Karlovitz János Tibor. Komárno : International Research Institute s. r. o., 2018. P. 25.
284. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). Eötvös József népoktatási törvénye. *Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в освітньому та науковому просторі* : зб. тез доповідей III Всеукраїнської наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Мукачево, 6 листопада 2020 р.) / ред. кол. : Т.І. Бондар (гол. ред.) та ін. Мукачево : МДУ, 2020. С. 362–364.
285. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). Tanítóképzés Kárpátalján a XVIII. század vége és a XIX. század első fele közötti időszakban. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»* : зб. наук. пр. / ред. кол. : Товканець Г.В. (гол. ред.) та ін. Мукачево : Вид-во МДУ, 2018. Випуск 1 (7). С. 76–78.
286. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). Tanítóképzés Kárpátalján az Osztrák-Magyar Monarchia időszakában. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»* : зб. наук. пр. / ред. кол. : Товканець Г.В. (гол. ред.) та ін. Мукачево : Вид-во МДУ, 2016. Випуск 1 (3). С. 31–35.
287. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). Tanítóképzés Kárpátalján 1868 és az 1944-es évek között. *IV. Neveléstudományi és Szakmódszertani Konferencia : Tartalmi összefoglalók* (Štúrovo, Szlovákia, 2016. február 21–23) / szerk. : Karlovitz János Tibor. Komárno : International Research Institute s. r. o., 2016. P. 31.
288. Csoóri Zsófia. Kárpátalja pedagógiai szakoktatásának evolúciója (a XIX. század második fele és a XX. század első fele között). *Horizontok és Dialógusok IV. konferencianapok* : absztraktkötet. Pécs, 2018. május 9–12. / szerk. : Ács-Bíró

- Adrienn, Maisch Patrícia. Pécs : Pécsi Tudományegetem, Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet, 2018. P. 51.
289. Dráviczki Sándor. Az északkelet-magyarországi tanítóképzők tanulóinak többszemponútú vizsgálata (1914–1959 között). *Pedagógusképzés : az Óvó- és Tanítóképző Főiskolák Egyesületének a Tanárképzők Szövetségének folyóirata / szerk. Bellér Endre, Lukács István.* Budapest : Készült az OPKM nyomdájában, 2002. P. 93–112.
290. Dráviczki Sándor. Tanítóképzés Szabolcs megyében. Nyíregyháza : Bessenyei György Könyvkiadó, 2005. 129 p.
291. 1939. évi Országos Törvénytár. (Corpus juris.). Budapest : M. Kir. Belügyminisztérium, 1939. 133 p.
292. 1940. évi Országos Törvénytár (Corpus juris.). Budapest : M. Kir. Belügyminisztérium, 1940. XVI, 309 p.
293. Fedinec Csilla. A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944. Galánta–Dunaszerdahely : Lilium Aurum Könyvkiadó, 2002. 533 p.
294. Fedinec Csilla. Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991). Officina Hungarica VIII. Budapest : Nemzetközi Hungarológiai Központ, 1999. 160 p.
295. Fedinec Csilla. Kárpátalja közigazgatása és tanügyigazgatása 1938–1944 között. *Magyar pedagógia.* 1996. 96. évf. 4. szám. P. 367–375.
296. Fináczy Ernő. A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1902. II. kötet: 1773–1780. 525. p.
297. Fináczy Ernő. Az újkori nevelés története (1600–1800.): vezérfonal egyetemi előadásokhoz. Budapest : Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, 1927. 407. p.
298. Hivatalos közlöny. Kiadja a magy. kir. vallás- közoktatásügyi miniszterium 1911. Tizenkilencedik évfolyam. I–XXIV. szám. Budapest : Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1911. 506, [4] p.
299. Kaminszky Géza. Emlék-album az Ungvári Kir. Gör. Kath. Éneklész-Tanítóképezde 100 éves fennállásának jubileumára 1893–94-ik tanévben. Ungvár : Jäger Bertalan Könyvnyomdája és Könyvkötészete, 1894. 163. p.

300. Kardos József, Kelemen Elemér. 1000 éves a magyar iskola (1996–1996) / szerk. : Balogh László. Budapest : Korona Kiadó Kft., 1996. 192. p.
301. Kárpátalja 1938–1941 magyar és ukrán történeti közelítés / szerk. Fedines Csilla. Budapest : Teleki László Alapítvány, 2004. 277 p.
302. Képesítő-vizsgálati szabályzat a m. kir. állami elemi népiskolai tanító- és tanítónőképző-intézetek számára. Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 1914. évi május hó 4-én 31.152. sz. a. kelt rendeletével. Budapest : M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda, 1914. 104 p.
303. Kiss Áron. A magyar népiskolai tanítás története. Budapest : Franklin-társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1881. I. füzet. 480. p.
304. Kiss József. A magyar tanítóképzés statisztikai adatai. *Magyar Tanítóképző*. 1929. 1. sz. P. 22–35.
305. Lévy Ferencz, Dr. Morlin Emil, Szuppán Vilmos (szerk.). A magyarországi népoktatásügy, kereskedelmi és ipari szakoktatás szervezete és közigazgatása. Budapest : az Eggenberger-féle Könyvkereskedés kiadása (Hoffmann és Molnár), 1893. I. kötet. *Kisdedovás és népoktatás (elemi, felső nép- és polgári iskolák)*. 906 p.
306. Literáti Tetyana. Multidéző séta Unváron : archív képekkel és Kovács Sándor mai fotóival / fordította : Makusina Rehó Viktória. Budapest : Romanika Kiadó, 2019. 296 p.
307. Magyar értelmező kéziszótár / főszerk. Pusztai F. Második, átdolgozott kiadás. Budapest : Akadémiai Kiadó, 2003. 1507. p.
308. Magyarország nyelvgyakorló könyv. Ungvár : Kárpátaljai Területi Kormányzói Biztosi Hivatal Tanügyi Osztálya, 1939. 205 p.
309. Magyarország helységnévtára 1944. Budapest : M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1944. XII, 680, [114], [8] p.
310. Magyarországi Rendeletek Tára. Hetvenharmadik évfolyam 1939. Budapest : Magyar Kir. Belügyminisztérium, 1940. 2616 p.
311. Magyarországi Rendeletek Tára. Hetvennegyedik évfolyam 1940. Budapest : Magyar Kir. Belügyminisztérium, 1941. 4243 p.

312. Magyarországi Rendeleték Tára. Hetvenötödik évfolyam 1941. Budapest : Magyar Kir. Belügyminisztérium, 1942. 4226 p.
313. Magyarországi Rendeleték Tára. Tizenegyedik folyam. 1877. Hivatalos kiadás. Budapest : A Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság tulajdona, 1877. 900. p.
314. Mann Miklós. Magyar oktatási miniszterek 1848–2002. Budapest : ÖNKONET, 2005. 206. p.
315. Mészáros István. A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon. Budapest : Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2000. 346 p.
316. Mészáros István, Németh András, Pukánszky Béla. Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe. Budapest : Osiris Kiadó, 2003. 417. p.
317. Národní školy v republice Československé dle stavu dne 31. prosince 1921 / Československá statistika – Svazek 6. Řada II. (Školství, sešit 1). Praha : Knihtiskárna «Politika», 1923. 550 p.
318. Németh András. A magyar tanítóképzés története (1775–1975). Zsámbék : Zsámbéki Tanítóképző Főiskola, 1990. 122, [53] p.
319. Pešina Josef. Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti. Praha : Státní nakladatelství, 1933. 51 p.
320. Popély Gyula. A magyar iskolaügy kálváriája (Cseh)Szlovákiában 1918–1945. *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998* / szerk. : Filep Tamás Gusztáv, Tóth László. Budapest : ISTER Kiadó, 1998. P. 5–93.
321. Pótfüzet a kárpátaljai területi kormányzói biztosi hivatal tanügyi osztálya által 1939. évben kiadott Magyarországi nyelvgyakorló könyvhöz. Ungvár : Állami Nyomda, 1940. 13 p.
322. Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta Mészáros István. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1981. 433. p.
323. Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1918. Částka II. Praha : Státní knihtiskárna, 1918. 88 p.
324. Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1919. Částka XL. Praha : Státní tiskárna, 1919. 1089 p.

325. Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1919. Častka CI. Praha : Státní tiskárna, 1919. 1089 p.
326. Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1920. Častka XIX. Praha : Státní tiskárna, 1920. 1763 p.
327. Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1920. Častka XXIX. Praha : Státní tiskárna, 1920. 1763 p.
328. Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1920. Častka LIV. Praha : Státní tiskárna, 1920. 1763 p.
329. Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1920. Častka LVI. Praha : Státní tiskárna, 1920. 1763 p.
330. Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1920. Častka LXIII. Praha : Státní tiskárna, 1920. 1763 p.
331. Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1920. Častka CXXVIII. Praha : Státní tiskárna, 1920. 1763 p.
332. Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1922. Častka 80. Praha : Státní tiskárna, 1922. 1910 p.
333. Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1926. Častka 45. Praha : Státní tiskárna, 1926. 1360 p.
334. Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1926. Častka 52. Praha : Státní tiskárna, 1926. 1360 p.
335. Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1928. Častka 54. Praha : Státní tiskárna, 1928. 1446 p.
336. Sbírka zákonů a nařízení státu česko-slovenského. Ročník 1938. Častka 109. Praha : Státní tiskárna, 1938. 1340 p.
337. Segédlet az orosz nyelvű lakossággal való érintkezéshez. Ungvár : Kárpátaljai Tudós Társaság Nyomdája, 1942. 48 p.
338. Somogyi József. Hazánk közoktatásügye a második világháborúig. Budápest : Eggenberger-féle Könyvkereskedés (Rényi Károly), 1942. 308 p.

339. Stojan František. Representační sborník veškerého školství na Podkarpatské Rusi při příležitosti 20 letého trvání ČSR. 1918–1938 : repesentační sborník. Prešov : ŠTEHR knihkupectvo, [1938 ?]. 292 p.
340. Szakál János. A magyar tanítóképzés története. Budapest : Hollóssy János Könyvnyomtató, 1934. 147. p.
341. Tanterv és Tantervi Utasítások az állami elemi iskolai tanító- és tanítónőképző-intézetek számára. Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1911. évi június hó 30-án, 78.000. sz. a. kelt rendeletével. Budapest : M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda, 1911. 172. p.
342. Tanterv és utasítások a líceum és leánylíceum számára. Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1939. évi június hó 10-én kelt 133.864/1939. IX. üo. számú rendeletével. Budapest : Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1939. 492 p.
343. Tanterv és útmutatások a nyocosztályos népiskola számára. Budapest : Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1941. I. kötet : A tanterv. 56 p.
344. Tanterv és útmutatások a nyocosztályos népiskola számára. Budapest : Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1941. II. kötet : A tanterv anyagának részletezése. 270 p.
345. Tanterv és útmutatások a nyocosztályos népiskola számára. Budapest : Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1941. III. kötet : Általános útmutatások. 182, [20] p.
346. Tanterv és útmutatások a nyocosztályos népiskola számára. Budapest : Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1941. IV. kötet : Részletes útmutatások 1. 243 p.
347. Tanterv és útmutatások a nyocosztályos népiskola számára. Budapest : Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1941. V. kötet : Részletes útmutatások 2. 256 p.
348. Výroční zpráva Řecko-kat. dívčího učitelského ústavu v Užhorodě za školní rok 1934–35. Ужгород : Друкарня оо. Васи́лія, 1935. 32 с., с. 29.
349. Výroční zpráva Řecko-katolického dívčího učitelského ústavu v Užhorodě za školní rok 1935–1936. Ужгород : Друкарня оо. Васи́лія, 1936. 40 с., с. 36.
350. Výroční zpráva Řecko-katolického dívčího učitelského ústavu v Užhorodě za školní rok 1936–37. Ужгород : Друкарня оо. Васи́лія, 1937. 33 с.

351. Výroční zpráva Řecko-Katolického Pévecko-učitelského Ústavu v Užhorodě za školní rok 1934–35. (od zakladu CXLI-y.). Ужгород : Друкарня оо. Василян, 1935. 24 с.
352. Výroční zpráva Řecko-Katolického Pévecko-učitelského Ústavu v Užhorodě za školní rok 1936–37. (od zakladu CXLIII-y.). Ужгород : Друкарня оо. Василян, 1937. 31 с.
353. Výroční zpráva Řecko-Kat. Učitelského Ústavu v Užhorodě za školní rok 1931–1932 (od zakl. CXXXVIII-y.). Ужгород : Друкарня оо. Василян, 1932. 26 с.
354. Vysoké, střední a odborné školství a školské úřady republiky československé. Praha : Státního nakladatelství, 1923. Ročník III. 1922–1923. 720 p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А
Список публікацій здобувача, в яких опубліковані
основні наукові результати дисертації:
Статті у наукових фахових виданнях

1. Човрій С.Ю. Августин Волошин як директор Ужгородської греко-католицької півче-учительської семінарії. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»* : зб. наук. пр. Мукачево : Вид-во МДУ, 2020. Випуск 1 (11). С. 45–48.
2. Човрій С.Ю. Організаційно-педагогічні передумови становлення педагогічної освіти Закарпаття наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»* : зб. наук. пр. Мукачево : Вид-во МДУ, 2018. Випуск 2 (8). С. 46–49.
3. Човрій С.Ю. Проблема підготовки педагогічних кадрів на основі принципу високої духовності. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання* : зб. наук. пр. Київ : НПУ, 2004. Вип. 1. С. 166–169.
4. Човрій С.Ю. Розвиток професійної педагогічної освіти Закарпаття в контексті освітнього законодавства Австро-Угорщини. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»* : зб. наук. пр. Мукачево : Вид-во МДУ, 2017. Випуск 2 (6). С. 71–74.
5. Човрій С.Ю. Розвиток професійної педагогічної освіти на Закарпатті (друга половина XVIII – початок XX століття). *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»* : зб. наук. пр. Мукачево : Вид-во МДУ, 2016. Випуск 2 (4). С. 43–48.
6. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). A Munkácsi Magyar Királyi Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző-Intézet létrehozásának előfeltételei és működése 1914–1918 között. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*: зб. наук. пр. Мукачево: Вид-во МДУ, 2019. Випуск 1 (9). С. 49–51.
7. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). Tanítóképzés Kárpatalján a XVIII. század vége és a XIX. század első fele közötti időszakban. *Науковий вісник Мукачівського*

державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»: зб. наук. пр. Мукачево : Вид-во МДУ, 2018. Випуск 1 (7). С. 76–78.

8. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). Tanítóképzés Kárpátalján az Osztrák-Magyar Monarchia időszakában. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*: зб. наук. пр. Мукачево : Вид-во МДУ, 2016. Випуск 1 (3). С. 31–35.

Монографії

9. Човрій Софія. Підходи Августина Волошина щодо якісної підготовки вчителів. *Актуальні проблеми виховного простору: пошук, інновації, підходи*: кол. монографія / Г.В. Товканець та ін. Мукачево: Вид-во МДУ, 2017. С. 216–224.

10. Човрій С.Ю. Підготовка педагогічних кадрів для поліетнічного регіону. *Економічна ефективність соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи*: кол. монографія. Київ, 2019. С. 222–224.

Статті в іноземних наукових виданнях

11. Chovriy S. Evolution of Professional Pedagogical Education in Transcarpathia (second half of XIX – first half of XX century). *Science and Education a new dimension. Pedagogy and Psychology*. Budapest, 2016. IV (49), Issue 103. P. 11–21.

12. Chovriy Sofiya. Training Primary School Teachers-To-Be for Professional Activity in a Polyethnic Region. *Premený školy a učiteľské vzdelávanie v historickom kontexte a nové perspektívy*: zborn. ríspevkov z vedeckej konf. s medzinár. účasťou organizovanej Pedagogickou fakultou Prešovskej univerzity v Prešove príležitosti 70. Výročia založenia Pedagogickej fakulty v Prešove (Prešov, 6–7 február 2019). Prešov, 2019. P. 148–155.

13. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). Az elemi iskolai tanítóképzés Kárpátalján a dualizmus korában. *Elmélet és gyakorlat a neveléstudományok és szakmódszertanok köréből*. Komárno: International Research Institute s. r. o., 2018. P. 323–330.

Наукові праці, які засвідчують апробацію результатів дисертації

14. Човрій С. Культурно-освітня діяльність Товариства «Просвіта» на Закарпатті. *«Просвіта»: історія, постаті, чин*: матер. наук. конф., присвяченої 125-й річниці заснування «Просвіти». Івано-Франківськ, 1993. С. 18–24.

15. Човрій Софія. Гуманістичні ідеї творчої спадщини О.В. Духновича. *Гуманізм і духовність у контексті культури* : зб. матер. філософських людинознавчих читань «Гуманізм. Людина. Духовність». Книга друга : Духовність національної культури. Духовність і генеза особистості (м. Дрогобич, жовтень 1993 р.). Дрогобич, 1996. С. 102–106.
16. Човрій С.Ю. Августин Волошин – директор Ужгородської греко-католицької півце-учительської семінарії. *Актуальні аспекти та перспективи сучасної освіти і науки. Секція «Системний підхід у підготовці майбутніх учителів початкової школи в контексті освітньої реформи в Україні»* : зб. тез доповідей XIX щорічної наук.-практ. конф. викладачів, аспірантів, співробітників та студентів (м. Мукачево, 15 травня 2014 р.). Мукачево : РВЦ МДУ, 2014. С. 78–80.
17. Човрій С.Ю. Генезис педагогічної освіти на Закарпатті в контексті європейських соціокультурних трансформацій XIX століття. *Проблеми української педагогічної освіти у контексті європейських тенденцій* : матер. кафедр. наук. семінару (м. Мукачево, 16 травня 2016 р.). Мукачево : МДУ, 2016. С. 49–51.
18. Човрій С.Ю. Історико-педагогічні аспекти реформування професійної педагогічної освіти на Закарпатті другої половини XIX – початку XX століття. *Наука та освіта: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі* : зб. тез доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Мукачево, 19–20 травня 2016 р.). Мукачево : Вид-во МДУ, 2016. С. 227–229.
19. Човрій С.Ю. О.В. Духнович про освіту та її зміст. *Біля витоків народної освіти краю* : зб. матер. наук.-практ. конф., присвяч. 80-річчю з дня відкриття в м. Мукачеві учительської семінарії. (м. Мукачево, 23 травня 1995 р.). Ужгород, 1995. С. 31–33.
20. Човрій С.Ю. Педагогічна культура як вирішальний фактор формування особистості молодого фахівця сучасної школи. *Модернізація системи освіти в Україні на засадах національних традицій та етнопедагогіки, гуманізації і демократизації, світового досвіду* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. Частина 4 : Підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів та

вищої школи (м. Івано-Франківськ, 26–27 січня 1995 р.). Івано-Франківськ : Видавництво «Плай», 1995. С. 36–37.

21. Човрій С.Ю. Підготовка вчителів для шкіл Закарпаття в контексті навчальних планів (друга половина XIX – початок XX ст.). *Гуманітарний корпус* : зб. наук. статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії. Вінниця : ТОВ Нілан-ЛТД, 2018. Вип. 15. С. 236–239.

22. Човрій С.Ю. Adalékok a munkácsi tanítóképzés történetéből (1914–1919). *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»* : зб. наук. пр. Мукачево : Вид-во МДУ, 2015. Випуск 1 (1). С. 33–36.

23. Човрій С.Ю. (Chovriy Sofiya). Training teachers for Transcarpathian schools (second half of XIX – at the beginning of XX century). *Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої Дню початкової освіти (м. Ніжин, 20–21 жовтня 2016 р.). Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2016. С. 152–154.

24. Csoóri Zsófia. A pedagógusképzés fejlődése Kárpátalján (a XIX. sz. – a XX. sz. 40-es évei között). *Oktatás és nevelés – gyakorlat es tudomány*: XIV. Országos Neveléstudományi Konferencia (Debrecen, 2014. november 6–7–8). Debrecen : Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézete, 2014. P. 411.

25. Csoóri Zsófia. A pedagógusképzés fejlődésének sajátosságai Kárpátalján a XVIII. század vége és a XX. század első fele között a levéltári források alapján. *Виклики XXI століття у сфері середньої та вищої освіти Східної та Центральної Європи в процесі реформування освіти* : зб. наук. робіт Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Берегове, 28–29 березня 2019 р.). Ужгород : ТОВ «PIK-Y», 2019. С. 57–64.

26. Csoóri Zsófia. Az elemi iskolai tanítóképzés Kárpátalján a dualizmus korában – tantervek tükrében. *Horizontok és Dialógusok V. konferencianapok* : absztraktkötet (Pécs, 2019. május 8–10). Pécs : Pécsi Tudományegyetem, 2019. P. 49.

27. Csoóri Zsófia. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem (Budapest) működésének konceptuális alapelvei: pedagógiatörténeti és igazgatási aspektusai. *Управління економічними процесами: сучасні реалії і виклики* : тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Мукачево, 22–23 березня 2017 р.). Мукачево, 2017. С. 376–378.

28. Csoóri Zsófia. Kárpátalja pedagógiai szakoktatásának evolúciója (a XIX. század második fele és a XX. század első fele között). *Horizontok és Dialógusok IV. konferencianapok* : absztraktkötet (Pécs, 2018. május 9–12) Pécs : Pécsi Tudományegetem, Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet, 2018. P. 51.
29. Chovriy Sofiya. Organizational and pedagogical features of the teacher training system in Transcarpathia (end of XVIII – 40th years of XX century). *Сучасні тенденції розвитку науки й освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів* : зб. тез доповідей за матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Мукачево, 14–15 травня 2020 р.). Мукачево : Вид-во МДУ, 2020. С. 261–263.
30. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). Az elemi iskolai tanítóképzés Kárpátalján a dualizmus korában. VI. *Neveléstudományi és Szakmódszertani Konferencia* : program és tartalmi összefoglalók (Štúrovo, 2018. január 14–15). Komárno : International Research Institute s. r. o., 2018. P. 25.
31. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). Eötvös József népoktatási törvénye. *Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в освітньому та науковому просторі* : зб. тез доповідей III Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Мукачево, 6 листопада 2020 р.). Мукачево : МДУ, 2020. С. 362–364.
32. Csoóri Zsófia (Chovriy Sofiya). Tanítóképzés Kárpátalján 1868 és az 1944-es évek között. IV. *Neveléstudományi és Szakmódszertani Konferencia* : Tartalmi összefoglalók (Štúrovo, 2016. február 21–23). Komárno : International Research Institute s. r. o., 2016. P. 31.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації

33. Човрій С.Ю. Підготовка вчителів для шкіл Закарпаття (XIX ст. – 40-і роки XX ст.): метод. рекомен. до вивчення теми «Розвиток освіти та шкільництва Закарпаття» з дисципліни «Історія педагогіки» для студентів освітнього ступеня «бакалавр» напряму підг. 6.010102 «Початкова освіта». Мукачево: МДУ, 2017. 31 с.
34. Човрій С.Ю. Розвиток освіти та шкільництва Закарпаття : метод. реком. до вивчення теми з дисципліни «Історія педагогіки» для студ. освітнього ступеня «бакалавр» спеціальності 013 «Початкова освіта». Мукачево : МДУ, 2019. 46 с.

ДОДАТОК Б

Відомості про апробацію результатів дослідження

Основні положення проведеного дослідження організаційно-педагогічних особливостей системи підготовки вчителів у Закарпатті кінця XVIII – у 40-их роках XX століття було оприлюднено на 34 науково-практичних конференціях різного рівня:

міжнародних – «Podkarpatská Rus v éře První republiky» (Прага, 2014), «Oktatás és nevelés – gyakorlat es tudomány» (Дебрецен, 2014), «Pedagogy and Psychology in the age of globalisation – 2016» (Будапешт, 2016), IV. Neveléstudományi és Szakmódszertani Konferencia (Штурово, 2016), «Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка» (Суми, 2016), «Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи» (Ніжин, 2016), «Актуальні проблеми початкової освіти та інклюзивного навчання у світлі євроінтеграції» (Львів, 2016), «Формування особистості в багатоступеневій системі освіти: досвід, реалії, перспективи» (Умань, 2017), VI. Neveléstudományi és Szakmódszertani Konferencia (Штурово, 2018), «Творча спадщина А.С. Макаренка в контексті інноваційного розвитку освіти XXI століття» (Суми, 2018), «Horizontok és Dialógusok» (Печ, 2018, 2019), «Premeny školy a učiteľské vzdelávanie v historickom kontexte a nové perspektívy» (Пряшів, 2019), «Виклики XXI століття у сфері середньої та вищої освіти Східної та Центральної Європи в процесі реформування освіти» (Берегове, 2019), «Сучасні тенденції розвитку науки й освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів» (Мукачево, 2020);

всеукраїнського рівня – «Гуманізм. Людина. Духовність» (Дрогобич, 1993), «Модернізація системи освіти в Україні на засадах національних традицій та етнопедагогіки, гуманізації і демократизації, світового досвіду» (Івано-Франківськ, 1995), «Інноваційний розвиток у вищій школі та сучасні освітні технології» (Мукачево, 2013), «Вища школа і ринок праці: інтеграція, модернізація, інтернаціоналізація» (Мукачево, 2016), «Наука та освіта: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі» (Мукачево, 2016), «Ідея університету у європейському і національному вимірах: традиції, сьогодення, перспективи» (Львів, 2016), «Інновації в освітньому середовищі: надбання та перспективи»

(Умань, 2016), «Реалії та перспективи євроінтеграційного розвитку післядипломної педагогічної освіти України» (Ужгород, 2016), «Розвиток виховної роботи у сучасному вищому навчальному закладі: змістовні домінанти та тенденції» (Харків, 2016), «Сучасні тенденції розвитку науки і освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів» (Мукачево, 2017), «Підготовка сучасного педагога дошкільної та початкової освіти в умовах розбудови Нової української школи» (Херсон, 2018), «Післядипломна педагогічна освіта: особливості професійно-особистісного розвитку педагогів в умовах освітньої реформи» (Ужгород, 2018), «V Морозівські читання «Тьюторство як засіб інтернаціоналізації освітньо-наукового простору вищої школи» (Київ, 2018); «Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в освітньому та науковому просторі» (Мукачево, 2020);

міжрегіонального рівня – «Просвіта»: історія, постаті, чин» (Івано-Франківськ, 1993); «Духовно-естетичний розвиток особистості у контексті євроінтеграційних процесів» (Ужгород – Київ – Миколаїв, 2016);

міжвузівського рівня – «Біля витоків народної освіти краю» (Ужгород, 1995), «Актуальні аспекти та перспективи сучасної освіти і науки» (Мукачево, 2014), «Підготовка педагогічних кадрів до роботи з різними категоріями дітей: виклики та можливості» (Хмельницький, 2018).

Результати дисертаційної праці обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки дошкільної, початкової освіти та освітнього менеджменту Мукачівського державного університету.

ДОДАТОК В

Довідки про впровадження результатів дисертаційної роботи

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Ужгородська, 26, м. Мукачево, 89600, телефон/факс (03131) 2-11-09
E-mail: www.msu.edu.ua, info@msu.edu.ua, код ЄДРПОУ 36246368

Від 30.12.2020 № 2527

ДОВІДКА

про впровадження результатів досліджень, викладених у дисертації
Човрій Софії Юліївни «Організаційно-педагогічні особливості системи підготовки
вчителів у Закарпатті (кінець XVIII – 40-і роки XX століття)»,
представленої на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Інтеграційні процеси в українській освіті до світового освітнього простору дедалі помітніше впливають на інститут підготовки учителів закладів освіти різних типів та форм власності, здатних до конкурентності на сучасному ринку праці, невід'ємною складовою якого є наявність високого професіоналізму, вміння відповідати на виклики сучасності, здатність адаптуватися до нових умов, готовність до розвитку та саморозвитку. Не втратили актуальності прогресивні педагогічні ідеї щодо організації системи підготовки вчителів початкових шкіл в Закарпатті кінця XVIII – 40-і роки XX століття, адже їх широке висвітлення й творче використання забезпечить дотримання принципів єдності та наступності у розвитку історико-педагогічної науки.

У дисертаційній роботі С. Ю. Човрій проаналізовано стан розробленості проблеми в науковій літературі в загальноісторичному та історико-регіональному аспектах; обґрунтовано процес становлення закладів підготовки педагогічних кадрів у Закарпатті досліджуваного періоду; розроблено періодизацію становлення та розвитку закладів педагогічної освіти Закарпаття; визначено організаційно-педагогічні особливості процесу підготовки вчителів відповідно до виявлених етапів; обґрунтовано шляхи творчого використання прогресивних ідей національного досвіду теорії та практики підготовки вчителів для початкових шкіл в умовах реформування української освітньої системи.

Результати наукового дослідження С. Ю. Човрій відображено в розробці навчально-методичного комплексу з «Історії педагогіки», а також навчально-методичного видання «Підготовка вчителів для шкіл Закарпаття (XIX ст. – 40-і роки XX ст.): методичні рекомендації до вивчення теми «Розвиток освіти та шкільництва Закарпаття» з дисципліни «Історія педагогіки» для студентів освітнього ступеня «бакалавр» напрямку підготовки 6.010102 «Початкова освіта» (2017 р.) до навчального курсу «Історія педагогіки», який викладається в Мукачівському державному університеті впродовж 2016/17, 2017/18, 2018/19, 2019/20, 2020/21 н. р., а також у процесі проведення міжкафедральних семінарів, круглих столів, конференцій різних рівнів, які проводилися в Мукачівському державному університеті.

Довідка видана для подання до Спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій.

Розглянуто на засіданні кафедри педагогіки дошкільної, початкової освіти та освітнього менеджменту Мукачівського державного університету, протокол № 8 від 28 грудня 2020 року.

Перший проректор

Виконавець: Бондар Т. І.
тел.: +380634832293

В. В. Гоблик

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, Закарпатська область, 88000

тел: (0312) 61-33-21, 42-99-89 факс: (0312) 61-33-96

e-mail: official@uzhnu.edu.ua Код ЄДРПОУ 02070832

30.12.20 № 3847/01-14 На № _____ Від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів досліджень, викладених у дисертації
Човрій Софії Юлівни «Організаційно-педагогічні особливості системи підготовки
вчителів у Закарпатті (кінець XVIII – 40-і роки XX століття)»,
представленої на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки**

Прийняття Концепції розвитку педагогічної освіти (2018) актуалізує проблему якісної підготовки та проектування сьогодишнього студента на завтра як компетентного та конкурентоспроможного фахівця – вчителя початкової школи, відтак назріла потреба конструктивно-критичного і творчого осмислення позитивного досвіду минулого з підготовки вчителів, що збагатить сучасну педагогіку новими фактами й теоретичними положеннями. Об'єктивний історико-педагогічний аналіз їх розвитку та подальше творче використання результатів з урахуванням нових вимог і можливостей, дадуть змогу якісно оновити й удосконалити сучасну систему підготовки педагогічних кадрів.

Човрій С.Ю. у дисертаційній роботі здійснено комплексний аналіз процесу становлення та розвитку закладів педагогічної освіти в Закарпатті кінця XVIII – 40-их років XX століття; визначено провідні тенденції і особливості процесу становлення та розвитку закладів педагогічної освіти відповідно до розробленої періодизації; на основі опрацьованої архівної бази узагальнено інформацію про їх діяльність (Ужгородська учительська семінарія, Ужгородська греко-католицька жіноча учительська семінарія та Мукачівська Угорська Королівська державна народошкільна семінарія), а також визначено шляхи творчого використання історичного досвіду в сучасних українських реаліях.

Результати дисертаційного дослідження С.Ю. Човрій відображено в розробці навчально-методичного видання «Підготовка вчителів для шкіл Закарпаття (XIX ст.-40-і роки XX ст.): методичні рекомендації до вивчення теми «Розвиток освіти та шкільництва Закарпаття» з дисципліни «Історія педагогіки» для студентів освітнього ступеня «бакалавр» напряму підготовки 6.010102 «Початкова освіта» (Мукачево, 2017), окремі положення якого використовувалися в процесі викладання навчальних дисциплін «Педагогіка», «Історія педагогіки», «Педагогічна майстерність» для студентів ДВНЗ «Ужгородський національний університет», а також у ході проведення міжкафедральних семінарів, круглих столів, конференцій різних рівнів, які проводилися в університеті.

Довідка видана для подання до Спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій.

Розглянуто на засіданні кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи ДВНЗ «Ужгородський національний університет», протокол № 5 від 21 грудня 2020 року.

Проректор з наукової роботи

Козубовська І.В.
050 270 40 71

проф. І.П.Студеняк

ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
ЗАКАРПАТСЬКИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

вул. А. Волошина, 35, м. Ужгород, 88000 тел./факс: (03122) 61-42-75
web: <http://zakinppo.org.ua>, e-mail: info@zakinppo.org.ua Код ЄДРПОУ 02139723

Від 28.12. 2020 р. № 01-08/550 На № _____ від _____ 20__ р.

ДОВІДКА

**про впровадження результатів досліджень, викладених у дисертації
Човрій Софії Юліївни „Організаційно-педагогічні особливості системи
підготовки вчителів у Закарпатті (кінець XVIII – 40-і роки XX століття)”,
представленої на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки**

Важливим напрямом розвитку сучасної освітньої системи України є її інтеграція до світового та європейського освітнього та наукового простору. Проте, реформування освітньої системи в Україні неможливе без переосмислення та перебудови стандартів підготовки вчителів до роботи в освітніх закладах. У цьому контексті важливим джерелом є вивчення історико-педагогічного досвіду підготовки педагогічних кадрів в умовах полікультурного та поліетнічного простору, аналіз та систематизація якого сприяє осмисленню й усвідомленню сучасних процесів глобалізації в освіті та проектуванню її майбутнього. З огляду на це, дослідження С.Ю. Човрій є актуальним, адже містить узагальнення власне європейського досвіду становлення педагогічної освіти в Закарпатті в час його входження до складу різних європейських держав кінця XVIII – 40-х рр. XX століття.

Наукове дослідження С.Ю. Човрій представляє собою системний аналіз становлення та розвитку педагогічної освіти в Закарпатті у контексті освітніх реформ, упроваджуваних на його території урядами європейських держав кінця XVIII – 40-х років XX століття, до складу яких воно територіально належало. Актуальним у науковому дослідженні є вивчення досвіду підготовки вчителів у вчительських семінаріях до роботи в початкових школах, особливостей підвищення їх педагогічної кваліфікації тощо. Положення, результати та висновки дисертаційного дослідження можна використовувати для вивчення теорії та практики реформування педагогічної освіти в Україні, а також при викладанні спецкурсів з історії педагогіки, компаративної педагогіки, педагогіки та ін.

Результати історико-педагогічного дослідження С.Ю. Човрій використовувалися кафедрою менеджменту та інноваційного розвитку освіти

Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти в ході проведення круглих столів, семінарів, науково-практичних конференцій різних рівнів.

Довідка видана для подання до Спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій.

Розглянуто на засіданні кафедри менеджменту та інноваційного розвитку освіти Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти, протокол № 10 від 22 грудня 2020 року.

Заступник директора з науково-дослідної
роботи та міжнародної діяльності, кандидат
соціологічних наук

Оксана ІВАЦЬ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ

вул. Проскурівського підпілля, 139, м. Хмельницький, 29013,
тел./факс: (0382) 72-09-23, 65-65-52, тел.: 79-53-55, 79-59-45
E-mail: kgpa@ukr.net Код ЄДРПОУ 02138872

29.12 2020 р. № 645 На № від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів досліджень, викладених у дисертації
Човрій Софії Юліївни «Організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів у
Закарпатті (кінець XVIII – 40-і роки XX століття)», представленої на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук за спеціальністю
13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Упродовж 2019–2020, 2020–2021 навчальних років кафедрою педагогіки Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії здійснювалася апробація та впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача наукового ступеня кандидата педагогічних наук Човрій С.Ю. на тему: «Організаційно-педагогічні особливості системи підготовки вчителів у Закарпатті (кінець XVIII – 40-і роки XX століття)».

У дисертаційній роботі Човрій С.Ю. на основі дослідження документальних джерел Державного архіву Закарпатської області (м. Берегове), фонду стародруків і рідкісних видань XIX–XX ст. Національної бібліотеки Угорщини імені Ференца Сечені здійснено комплексний аналіз процесу становлення і розвитку педагогічної освіти Закарпаття кінця XVIII – 40-і роки XX ст., виявлено провідні тенденції і особливості адміністративно-організаційного устрою, змісту професійно-педагогічної підготовки, актуалізовано досвід діяльності закладів педагогічної освіти зазначеного періоду в сучасних умовах реформування національної педагогічної освіти.

Результати дисертаційного дослідження Човрій С.Ю. відображені в розробці навчально-методичного видання «Підготовка вчителів для шкіл Закарпаття (XIX ст.-40-і роки XX ст.): методичні рекомендації до вивчення теми «Розвиток освіти та шкільництва Закарпаття» з дисципліни «Історія педагогіки» для студентів освітнього ступеня «бакалавр» напряму підготовки 6.010102 «Початкова освіта» (Мукачєво, 2017), наукових статтях, тезах, використовувалися у процесі проведення лекційних і семінарських занять під час викладання навчальних курсів «Історія педагогіки», «Педагогіка», «Порівняльна педагогіка» для здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей, а також при підготовці наукових повідомлень, курсових робіт, рефератів. В ході проведення цієї роботи зроблені висновки про актуальність дисертаційного дослідження, його теоретичне і практичне значення та доцільність використання досвіду системи підготовки вчителів у Закарпатті в досліджуваній період в професійній підготовці майбутніх педагогів.

Результати дисертаційного дослідження обговорено і схвалено на засіданні кафедри педагогіки, протокол № 6 від 18 грудня 2020 р.

Довідка видана для подання до Спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій.

Проректор з наукової роботи,
доктор педагогічних наук, професор

О. М. Галус

Завідувач кафедри педагогіки,
доктор педагогічних наук, професор

Л.М. Романишина

Підписи Галуса О. М., Романишиної Л.М. засвідчую

Начальник відділу кадрів ХГПА

В. М. Барановська

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ
20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2, тел. (04744) 3-45-82, факс (04744)
3-45-82, E-mail: post@udpu.edu.ua УДПУ імені Павла Тичини р/р UA14 820172 0343 12100 22 0000 4420,
банк одержувача Державна казначейська служба України, м. Київ МФО 820172, код 02125639

28.12.2020 № 2183/01
На № _____ від _____

Г

Г

ДОВІДКА

Г
Човрій Софії Юліївни «Про впровадження результатів досліджень
«Організаційно-педагогічні особливості системи підготовки
вчителів у Закарпатті (кінець XVIII – 40-і роки XX століття)»,
представленої на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Упродовж 2019–2020 рр. в освітній процес Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини впроваджувалися результати дисертаційної роботи С. Ю. Човрій.

Предметом упровадження були матеріали навчального посібника «Підготовка вчителів для шкіл Закарпаття (XIX ст. – 40-і роки XX ст.): методичні рекомендації до вивчення теми «Розвиток освіти та шкільництва Закарпаття» з дисципліни «Історія педагогіки» для студентів освітнього ступеня «бакалавр» напряму підготовки 6.010102 «Початкова освіта» (м. Мукачеве, 2017 р.), в якому викладено генезу процесу становлення та розвитку закладів підготовки вчительських кадрів для початкових шкіл Закарпаття в XIX ст. – 40-их роках XX ст., визначено основні етапи в розвитку системи педагогічної освіти; обґрунтовано організаційно-педагогічні особливості та провідні тенденції в системі підготовки вчителів, їх залежність від освітньої політики держав, до складу яких входило Закарпаття впродовж досліджуваного періоду, а також в умовах полікультурного середовища. Науковий доробок С. Ю. Човрій сприяє розширенню та поглибленню змісту навчальних дисциплін «Історія педагогіки», «Педагогіка», «Порівняльна педагогіка», адже наукове вирішення сучасних освітніх проблем неможливе без знання ретроспективи теорії та практики вітчизняної освіти та шкільництва. Схвальні відгуки студентів і викладачів отримали запропоновані у посібнику завдання для самоконтролю, що сприяють оптимізації самостійної науково-пошукової діяльності студентів, спрямованої на дослідження історико-педагогічних проблем.

Вважаємо, що результати наукового дослідження Човрій Софії Юліївни можуть бути рекомендовані до використання в освітньому процесі інших закладів вищої педагогічної освіти. Розглянуто на засіданні кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (витяг з протоколу № 9 від 17 грудня 2020 року).

Довідка видана для подання до спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій.

08350

Т. в.о. ректора

А. М. Гедзик

**ЗАКАРПАТСЬКИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ
ЦЕНТР СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНИХ І ГУМАНІТАРНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ НАН УКРАЇНИ**

**THE REGIONAL CENTRE FOR
SOCIO-ECONOMIC AND
HUMANITARIAN RESEARCH IN
ZAKARPATTYA OF NAS UKRAINE**

21, вул. Університетська, м. Ужгород,
Закарпатська область, 88017
тел./факс: (0312) 64-34-36

21, Universitetska st., Uzhgorod,
Zakarpattia, 88017
tel./fax: +380 (312) 64-34-36

e-mail: z.r.centre@gmail.com

Вих. №31 від 27.05.2019 р.

Довідка

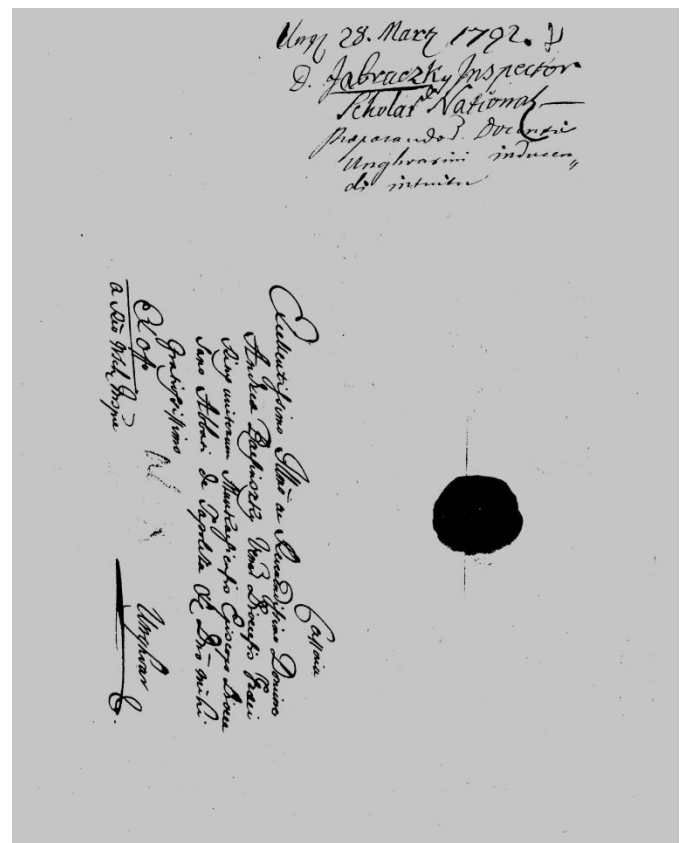
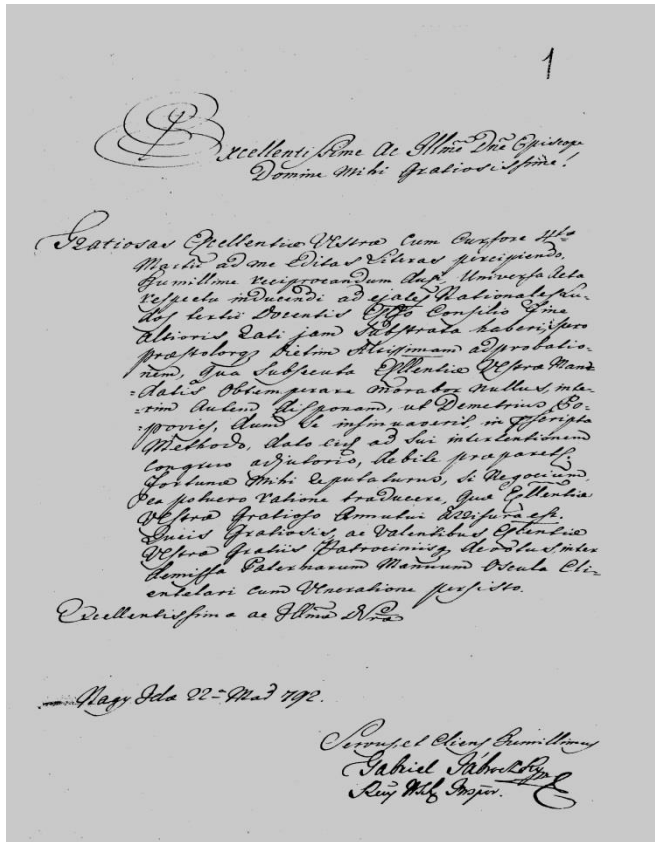
Видана Човрій Софії Юліївні про те, що вона з 04 травня 2018 р. по 31 грудня 2018 р. працювала у складі наукової групи над науково-дослідною темою «Сталий розвиток поліетнічного регіону» в Закарпатському регіональному центрі соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України.

Директор Закарпатського регіонального центру
соціально-економічних і гуманітарних досліджень
НАН України

[Signature]
С.В. Сембер

ДОДАТОК Е

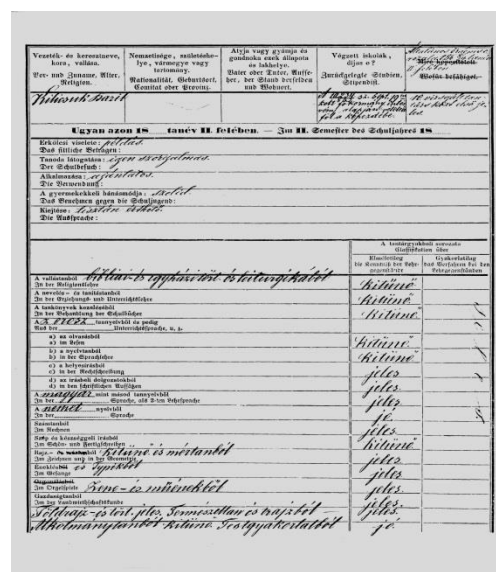
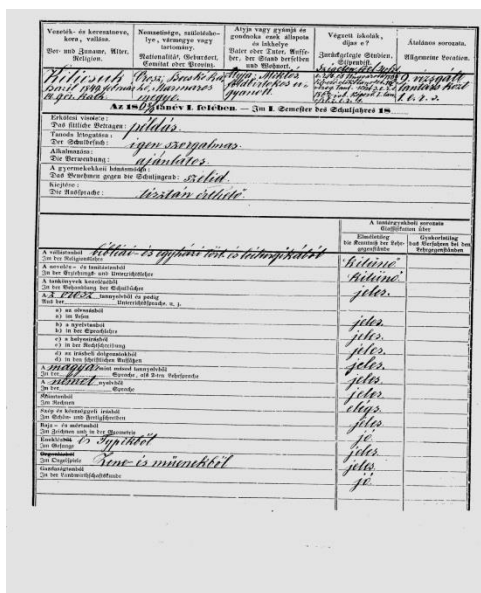
Повідомлення головного директора Кошицького округу про затвердження
директора препаратії та початок освітнього процесу, 1792 р.

Catalogus

Memorandum Pleso-Catholicorum pro Virialibus Ruthenicis
Scholis Alinae Vicepsis Munkacsensis etc. etc. etc. confectum.

№ Nomen. Cognomen Virialibus die Mensis № Nomen. Cognomen Virialibus die Mensis

1. Andreas Czok.	5. 9 ^{to} 28. Theodorus Tomasovic.	9. 9 ^{to}
2. Antonius Kunjalovic.	6. 9 ^{to} 29. Alexius Unovic.	12. 9 ^{to}
3. Basilus Kregena.	7. 9 ^{to} 30. Basilus Dolan.	12. 9 ^{to}
4. Daniel Hlyavos.	8. 9 ^{to} 1. Andreas Prausich.	12. 9 ^{to}
5. Demetrius Peric.	9. 9 ^{to} 2. Jacobus Jakobovic.	12. 9 ^{to}
6. Georgius Hrebiniuk.	10. 9 ^{to} 3. Nicolaus Lencich.	12. 9 ^{to}
7. Joannes Bodnariuk.	11. 9 ^{to} 4. Daniel Hladomik.	14. 9 ^{to}
8. Joannes Chasovitch.	12. 9 ^{to} 5. Andreas Seifich.	16. 9 ^{to}
9. Joannes Dobiansky.	13. 9 ^{to} 6. Elias Porosich.	16. 9 ^{to}
10. Joannes Pasichyab.	14. 9 ^{to} 7. Lucas Ruskonis.	20. 9 ^{to}
11. Joannes Bernasovic.	15. 9 ^{to} 8. Basilus Drohobitsch.	21. 9 ^{to}
12. Joannes Puraic.	16. 9 ^{to} 9. Basilus Rivonis.	21. 9 ^{to}
13. Matthias Liszovyi.	17. 9 ^{to} 10. Joannes Stephonovic.	21. 9 ^{to}
14. Joannes Imenyab.	18. 9 ^{to} 11. Petrus Hoderwaisich.	21. 9 ^{to}
15. Michael Fihich.	19. 9 ^{to} 12. Georgius Volkay.	22. 9 ^{to}
16. Michael Rudejay.	20. 9 ^{to} 13. Joannes Alonay.	23. 9 ^{to}
17. Stephanus Baumitsch.	21. 9 ^{to} 14. Joannes Liss.	23. 9 ^{to}
18. Stephanus Koroditsch.	22. 9 ^{to} 15. Petrus Hamitsch.	24. 9 ^{to}
19. Theodorus Pifar.	23. 9 ^{to} 16. Petrus Krausich.	23. 9 ^{to}
20. Jacobus Popovic.	24. 9 ^{to} 17.	
21. Ignatius Mogos.	25. 9 ^{to} 18.	
22. Petrus Radovic.	26. 9 ^{to}	
23. Georgius Glupich.	27. 9 ^{to}	
24. Georgius Popovic.	28. 9 ^{to}	
25. Joannes Czerwensky.	29. 9 ^{to}	
26. Stephanus Ruditsch.	30. 9 ^{to}	
27. Joannes Wirsals.	1. 9 ^{to}	

ДОДАТОК Л
Навчальний план і розклад занять
Ужгородської королівської греко-католицької півце-учительської семінарії,
1881–1882 н. р.

Ungvári
kir. gk. énekletanítóképezde 1881/2. tanévi általános tanterve és részletes órarendje.

Tantárgyak	Részletben			Órakeret	Órakeret	Élelőtti órák				Élelőti órák			
	I	II	III			8 ^h - 9 ^h	9 - 10	10 - 11	11 - 12	1 ^h - 2 ^h	2 - 3 ^h	3 - 4	6 - 7
Hittani tárgyak	2	2	2	6	Órakeret	Typik	Templom	Temizettség	Rövid				
Nevelési oktatás	4	4	4	12	I.	Hittani tárgyak	Művészet	Temizettség					
Összesen				18	II.	Donatán	Művészet	Hittani	Tárgyak	Összesen	Összesen	Összesen	Összesen
Magyar nyelv	2	2	2	6	III.	Művészet	Magyar ny.	Praktikum					
Praktikum	2	2	2	6	Órakeret	Typik	Templom	Magyar ny.	Praktikum				
Műveltség	2	2	2	6	I.	Magyar ny.	Praktikum	Művészet					
Összesen				18	II.	Műveltség	Praktikum	Művészet					
Praktikum	2	2	2	6	III.	Hittani tárgyak	Összesen						
Hittani tárgyak	1	1	1	3	Órakeret	Tárgyak	Összesen						
Temizettség	1	1	1	3	I.	Tárgyak	Összesen						
Temizettség	1	1	1	3	II.	Typik	Templom	Temizettség					
Műveltség	2	2	2	6	III.	Tárgyak	Templom	Temizettség					
Összesen				18	Órakeret	Tárgyak	Templom	Temizettség					
Hittani tárgyak	2	2	2	6	I.	Tárgyak	Templom	Temizettség					
Nevelési oktatás	4	4	4	12	II.	Typik	Templom	Temizettség					
Összesen				18	III.	Tárgyak	Templom	Temizettség					
Magyar nyelv	2	2	2	6	Órakeret	Tárgyak	Templom	Temizettség					
Praktikum	2	2	2	6	I.	Tárgyak	Templom	Temizettség					
Műveltség	2	2	2	6	II.	Tárgyak	Templom	Temizettség					
Összesen				18	III.	Tárgyak	Templom	Temizettség					
Hittani tárgyak	2	2	2	6	Órakeret	Tárgyak	Templom	Temizettség					
Nevelési oktatás	4	4	4	12	I.	Tárgyak	Templom	Temizettség					
Összesen				18	II.	Tárgyak	Templom	Temizettség					
Magyar nyelv	2	2	2	6	III.	Tárgyak	Templom	Temizettség					
Praktikum	2	2	2	6	Órakeret	Tárgyak	Templom	Temizettség					
Műveltség	2	2	2	6	I.	Tárgyak	Templom	Temizettség					
Összesen				18	II.	Tárgyak	Templom	Temizettség					
Hittani tárgyak	2	2	2	6	III.	Tárgyak	Templom	Temizettség					
Nevelési oktatás	4	4	4	12	Órakeret	Tárgyak	Templom	Temizettség					
Összesen				18	I.	Tárgyak	Templom	Temizettség					
Magyar nyelv	2	2	2	6	II.	Tárgyak	Templom	Temizettség					
Praktikum	2	2	2	6	III.	Tárgyak	Templom	Temizettség					
Műveltség	2	2	2	6	Órakeret	Tárgyak	Templom	Temizettség					
Összesen				18	I.	Tárgyak	Templom	Temizettség					
Hittani tárgyak	2	2	2	6	II.	Tárgyak	Templom	Temizettség					
Nevelési oktatás	4	4	4	12	III.	Tárgyak	Templom	Temizettség					
Összesen				18	Órakeret	Tárgyak	Templom	Temizettség					
Magyar nyelv	2	2	2	6	I.	Tárgyak	Templom	Temizettség					
Praktikum	2	2	2	6	II.	Tárgyak	Templom	Temizettség					
Műveltség	2	2	2	6	III.	Tárgyak	Templom	Temizettség					
Összesen				18	Órakeret	Tárgyak	Templom	Temizettség					

Kelt Ungvárott, 1881/2. tanév elején.

Lichneritski Mihály
Képezdei igazgató és
intézet felügyelője.

Dr. Lichneritski Mihály
Felügyelő, és felügyelője.

Dr. Lichneritski Mihály
Felügyelő, és felügyelője.

Dr. Lichneritski Mihály
Felügyelő, és felügyelője.

ДОДАТОК М
Паспорт
Мукачівської угорської королівської державної народошкільної
вчительської семінарії, 1916 р.

Az intézet székhelye: Munkács (Berettyó)
Milyen fokú a tanintézet? Tanítóképző intézet
Az intézet jellege: Mag. kis. állam. elemi népiskola tanítója
Mely osztályok voltak párhuzamosak? _____

I.

1. Mikor voltak az 1916. évi tanévi felvételek és beírások? 1916. évi szeptember 14. én

2. Hány növendék vétetett fel? az I. 55, II. —, III. —, IV. —, V. —, VI. —, VII. —, VIII. osztályba —. Összesen: 55

3. Hány növendék íratott be? az I. 31, II. —, III. —, IV. —, V. —, VI. —, VII. —, VIII. osztályba —. Összesen: 31

4. Volt-e gyarapodás vagy csökkenés a létszámban az előző évhez képest? Osztályonként: az I. —, II. —, III. —, IV. —, V. —, VI. —, VII. —, VIII. osztályban —. Összesen: —

5. Mikor kezdődött a rendszeres tanítás és mikor fejeztették be? Mikor végezdött be a tanítás? 1916. szeptember 15. én kezdődött és 1916. június 15. én végződött

6. Megszakítás nélkül folyt-e a tanítás? Ha nem, mely okból, mikor és meddig szünetelt? Megszakítás nélkül folyt a tanítás. 1916. október 14. és 1916. június 15. között.

7. Összesen mennyi az intézetnél alkalmazott tanárak (igazgató, rendes, segéd, órádján megjelölt, kiegészítő) száma? 1 igazgató, 1 tanár, 1 rendes, 1 tanár, 1 tanár.

8. Hány intézeti igazgató és tanár tanított egyen éven át? 1 igazgató, 1 tanár, 1 rendes, 1 tanár.

9. Hányan helyettesítették a hiányzó — haddi szolgálatot teljesítő — tanárokat? _____

10. Bónuszoltak-e ezek és milyen díjazásban? _____

11. Hány tanár (igazgató) és mily ranggal vonult be haddi szolgálatra? _____

12. Mennyi volt a beosztott, de a szolgálati érdekében ideiglenesen felmentett tanárak száma? 1 igazgató, 1 tanár, 1 rendes, 1 tanár.

13. Hányan haltak hősi halált? _____

14. Hányan sebesültek meg? _____

15. Hányan kaptak hadifogolygá? _____

16. Mennyi az internált tanárak száma? _____

17. Hányan részesültek és milyenemű kitüntetésben? _____

III.

18. Hányan teljesítették kórházi szolgálatot? _____

19. Hány tanár tartott külön, haddi vonatkozású előadást az iskolában? _____

20. Az iskolán kívül? _____

21. Hány tanár teljesített a seményben állami, közigazgatási vagy tanügyi hatóságoknál és mely természetű szolgálatot? _____

22. Az egyes tantárgyak órái tantervszerűen órázámmal voltak-e ellátva vagy óráredukcióval? Tanterv szerinti órázámmal.

23. Voltak-e összejutott osztályok? Nem voltak.

24. Volt-e félúpos vagy váltakozó beosztású tanítás? Nem volt.

25. Rendkívüli tantárgyakat tanítottak-e és melyeket? Nem voltak.

26. A tanítás anyaga megrövidítettett-e? Mely tantárgyakban? Beosztás szerinti és haddi tanterv szerint.

27. Mely tantárgyaknak tanítása maradt el? Magyar nyelv.

IV.

28. Mely iskolai tagok mellett az iskolai tanítás? 1 igazgató, 1 tanár, 1 rendes, 1 tanár.

29. Megszervezték-e a tanítás mellett? Mely iskolai tagok? 1 igazgató, 1 tanár, 1 rendes, 1 tanár.

30. Katonai előadások tartottak-e az iskolában? _____ Hány előadás tartott? _____ Mely előadások és hány tanár előadta? _____

31. Milyen hatást e hatások az iskolai életre és a tanítás fejlődésére? Előadások tartottak a tanítás mellett.

32. Milyen volt az iskolai megnevezés? Magyar nyelv, 1 tanár, 1 rendes, 1 tanár.

33. Milyen volt a tanítás tantervi elnevezése? Magyar nyelv, 1 tanár, 1 rendes, 1 tanár.

34. Az internátusnak esetleges hiánya a növendékek megnevezése és tantervi elnevezése szempontjából mely következményekkel járt? Következtet a tanítás mellett.

35. Hány tanár volt jelenleg az iskolában? 4.

36. Készültek hány volt az intézetben jelenleg? 1.

37. Hány növendék találhatott alkalmazott katonai szolgálatra? 4.

ДОДАТОК Н
Кваліфікаційна таблиця А. Волошина, 1919 р.

4

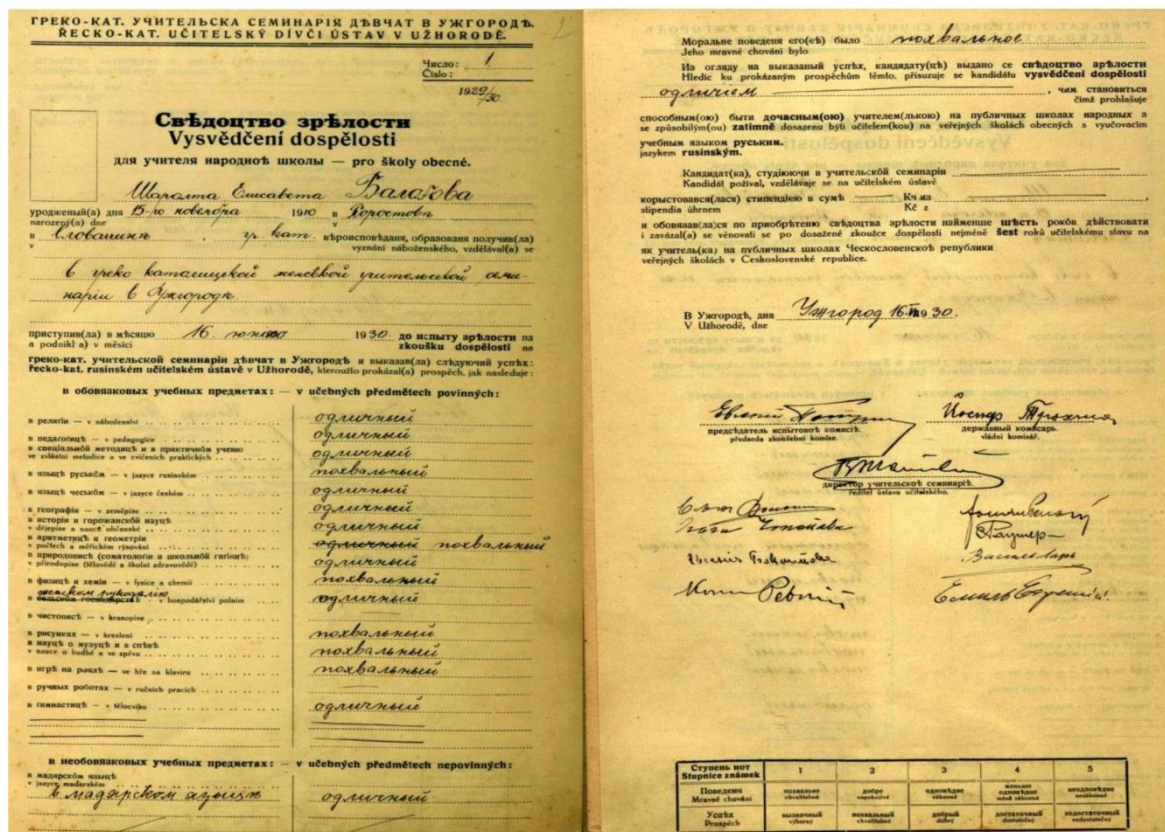
Табелла Кваліфікаційна

I.	М.м.к.	Августин Волошинъ
II.	Место рождения	Холесинъ (Жуна Мараморошъ) 17. марта 1874.
III.	Религия	грко-кат. (Обряда руського)
IV.	Материнский языкъ и языкознательство	русский мадярский, немецкий, латинский
V.	Церковный служ.	Священникъ, рукоположенъ 25. марта 1897 года Совѣтникомъ консистории отъ 1. окт. 1908. года.
VI.	Женился или супруги	24.го нов. 1896 въ Ужгородѣ. Мриха Тетрихъ.
VII.	Науки и Квалификац.	а) Отъ 1887/4 до 1891/2 откохивъ I-VIII. классы ужгородской гимназии и 24. юн. 1892. получивъ свидѣтельство оспития зрѣлости (матуротъ) съ отличными поспѣльностями. б) Отъ 1891/2 до 1897/6 откохивъ I-VIII. семестры ужгородского Богословского училища. Успѣхъ „свѣдѣ“ складъ 29 сент. и 1-4. окт. 1896. года съ отличными поспѣльностями. в) 25. юн. 1897. года приобрѣлъ дипломъ карокошского училища. г) Въ 1898-1900 годахъ кончилъ курсъ Будапештскаго Педагогическаго (Пед. академій) изъ предметовъ греческаго языка и математики и физики и 26. аир. 1900. года приобрѣлъ дипломъ. д) Въ толико 1902. года кончилъ въ Будапештѣ курсъ педагогики, исторіи искусства и лекцій физики. е) Въ толико 1911. года кончилъ въ Будапештѣ курсъ богословія, физикалькой химіи и технологии.
VIII.	Служба	а) Отъ 1/X. 1897 до 1/X. 1899. учитель греческ. школы ужгородской учительской семинаріи. б) Отъ 1/X. 1899. до 30/X. 1901. помощный профессоръ учительской семинаріи. в) Отъ 1/X. 1901. профессоръ учительской семинаріи. г) Царскимъ указомъ со дня 1/X. 1912. возмечено за тѣмъ. директора учительской семинаріи. д) Отъ 16/X. 1917. действительный директоръ ужгородской учительской семинаріи.

Зако въ Ужгородѣ, 8-го дек. 1919.

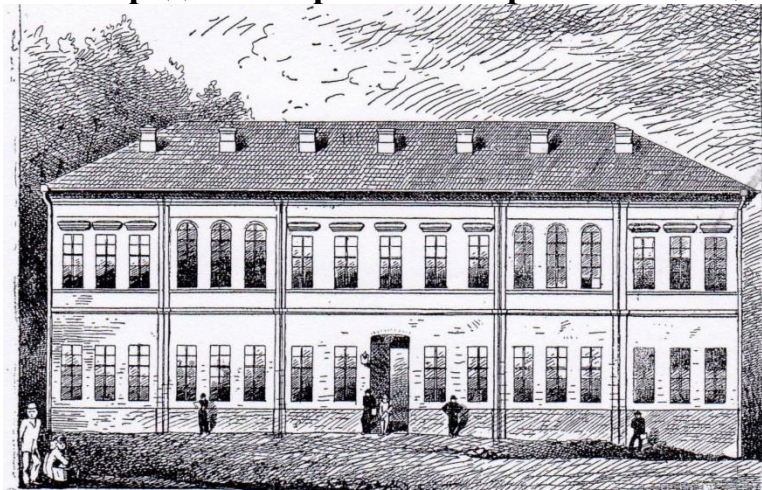
Юлиъ Статка

Какохивъ, головной карокошский
лицей епархіяльнотъ.

ДОДАТОК Р

Ужгородська королівська греко-католицька півце-учительська семінарія

Малюнок будівлі семінарії

Джерело: Kaminszky Géza. Emlék-album az Ungvári Kir. Gör. Kath. Éneklész-Tanítóképezde 100 éves fennállásának jubileumára 1893–94-ik tanévben. Ungvár : Jäger Bertalan Könyvnyomdája és Könyvkötészete, 1894. 163. p., c. 58.

Зображення будівлі семінарії

Джерело: Az Ungvári Kir. Görög Kath. Kántor-Tanítóképző-Intézet értesítője az 1906–1907-iki tanévről / közli : Kaminszky Géza, igazgató. Ungvár : Nyomatott az «Unio Könyvnyomda Részvénytársaság» Könyvnyomdájában, 1907. 88 p., титульна с.

Зображення будівлі семінарії на листівці, 1914 р.

Джерело: Literáti Tetyana. Multidéző séta Unváron : archív képekkel és Kovács Sándor mai fotóival / fordította: Makusina Rehó Viktória. Budapest : Romanika Kiadó, 2019. 296 p., c. 156.

Викладачі семінарії, 1894 р.

Джерело: Kaminszky Géza. Emlék-album az Ungvári Kir. Gör. Kath. Éneklész-Tanítóképezde 100 éves fennállásának jubileumára 1893–94-ik tanévben. Ungvár : Jäger Bertalan Könyvnyomdája és Könyvkötészete, 1894. 163. p., c. 110.

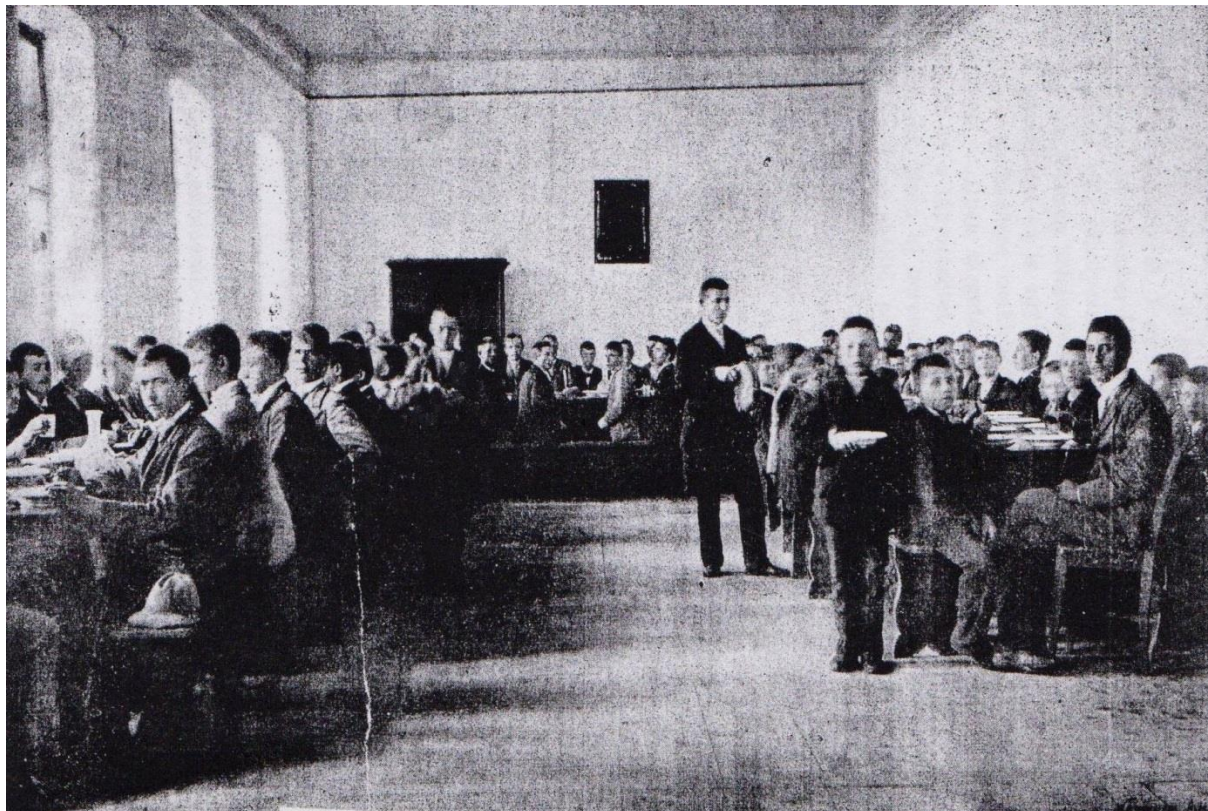

Табло випускників семінарії 1935–1936 н. р.

Викладачі семінарії

Джерело: Literáti Tetyana. Multidéző sétá Unváron : archív képekkel és Kovács Sándor mai fotóival / fordította: Makusina Rehó Viktória. Budapest : Romanika Kiadó, 2019. 296 p., c. 158.

Столова семінарії

Джерело: Kaminszky Géza. Emlék-album az Ungvári Kir. Gör. Kath. Éneklész-Tanítóképezde 100 éves fennállásának jubileumára 1893–94-ik tanévben. Ungvár : Jäger Bertalan Könyvnyomdája és Könyvkötészete, 1894. 163. p., c. 135.

Каплиця семінарії, розписана Й. Бокшаєм

Джерело: Literáti Tetyana. Multidéző séta Unváron : archív képekkel és Kovács Sándor mai fotóival / fordította: Makusina Rehó Viktória. Budapest : Romanika Kiadó, 2019. 296 p., c. 157.

**Р.1. Статистичні дані про кількість учнів
Ужгородської греко-католицької півце-учительської семінарії,
1920/21–1941/42**

Н. р.	Кількість учнів					Всього
	I	II	III	IV	V	
1920–21	21	11	19	9	–	60
1921–22	32	17	11	19	–	79
1922–23	22	26	17	13	–	78
1923–24	41	17	25	15	–	98
1924–25	40	35	16	29	–	120
1925–26	26	43	34	20	–	123
1926–27	38	28	40	27	–	133
1927–28	40	36	30	37	–	143
1928–29	40	38	35	32	–	145
1929–30	44	37	46	31	–	158
1930–31	45	42	37	41	–	165
1931–32	42	45	44	40	–	171
1932–33	40	40	41	43	–	164
1933–34	40	40	42	42	–	164
1934–35	40	40	42	41	–	163
1935–36	40	41	44	40	–	165
1936–37	40	45	42	43	–	170
1937–38	40	42	42	40	–	164
1938–39	66	43	32	38	–	179
1939–40	46	61	42	33	23	205
1940–41	41	45	58	38	33	215
1941–42	42	37	46	55	39	219

Джерело: Az Ungvári Kir. Görögkatolikus Líceum, Kántortanítóképző-Intézet és Gyakorló-Népiskola évkönyve az 1940–41. iskolai évről (az intézet fennállásának 148. évében) / összeállította : Dr. Dunda Ernő, mb. igazgató. Ungvár : Nyomatott az «UNIO» Könyvnyomdában, 1941. 95. p., c. 83.

Az Ungvári Kir. Görögkatolikus Líceum és Kántortanítóképző-Intézet évkönyve az 1941–42. iskolai évről. Az intézet fennállásának 149. évében szerk.: Dr. Dunda Ernő, mb. igazgató. Ungvár : Nyomatott az «UNIO» Könyvnyomdában, 1942. 88. p., c. 76.

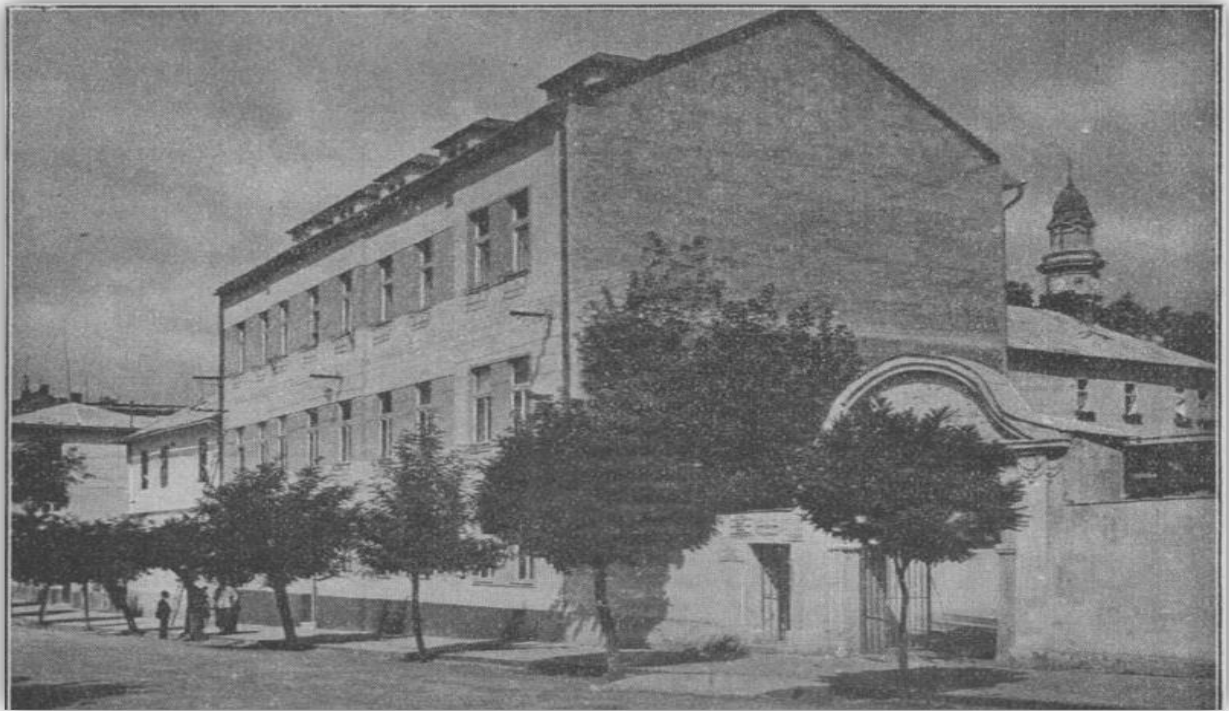
ДОДАТОК С

Ужгородська греко-католицька жіноча учительська семінарія

Зображення бідувлі семінарії на листівці, 1905 р.

Джерело: Literáti Tetyana. Múltidéző séta Unváron : archív képekkel és Kovács Sándor mai fotóival / fordította: Makusina Rehó Viktória. Budapest : Romanika Kiadó, 2019. 296 p., c. 141.

Будівля семінарії

Джерело: Az Ungvári Gör. Kat. Leánylíceum-Tanítónőképző Intézet és a vele kapcsolatos Gyakorló Népiscola évkönyve az 1938–39. iskolai évről. Az intézet fennállásának 37-ik évében / összeállította : Csurgovich György, mb. igazgató. Ungvár : Unio – Miravcsik Gy. Könyvnyomdájá, 1939. 88. p., c. 2.

Семінаристки

Табло випускників семінарії 1936–1937 н. р.

Джерело: Literáti Tetyana. Múltidéző séta Unváron : archív képekkel és Kovács Sándor mai fotóival / fordította: Makusina Rehó Viktória. Budapest : Romanika Kiadó, 2019. 296 p., c. 143.

**С.1. Статистичні дані про кількість учнів
Ужгородської греко-католицької жіночої учительської семінарії,
1920/21–1942/43 н. р.**

Н. р.	Кількість учнів					Всього
	I	II	III	IV	V	
1920–21	15	19	28	33	–	95
1921–22	21	16	17	32	–	86
1922–23	18	14	17	16	–	65
1923–24	25	19	15	16	–	75
1924–25	28	25	20	18	–	91
1925–26	18	29	30	19	–	96
1926–27	40	23	33	28	–	124
1927–28	41	39	18	39	–	137
1928–29	40	39	39	18	–	136
1929–30	43	43	39	37	–	162
1930–31	39	47	42	40	–	168
1931–32	40	41	48	42	–	171
1932–33	41	44	41	49	–	175
1933–34	41	40	45	40	–	166
1934–35	41	42	41	49	–	173
1935–36	40	42	43	40	–	165
1936–37	40	40	42	43	–	165
1937–38	38	40	40	40	–	158
1938–39	–	47	30	33	–	110
1939–40	–	–	43	29	30	102
1940–41	–	–	–	42	27	69
1941–42	–	–	–	72	45	117
1942–43	–	–	–	49	77	126

**Статистичні дані про кількість учнів
Ужгородського греко-католицького жіночого ліцею,
1938/39–1942/43 н. р.**

Н. р.	Кількість учнів				Всього
	I	II	III	IV	
1938–39	69	–	–	–	69
1939–40	49	76	–	–	125
1940–41	45	48	76	–	169
1941–42	49	44	47	–	140
1942–43	49	49	43	–	141

Джерело: Az Ungvári Gör. Kat. Leánylíceum, Tanítónőképző-Intézet és vele kapcsolatos Gyakorló-Népiskola évkönyve az 1942–43. iskolai évről. Az intézet fennállásának 41. évében / összeállította : Csurgovich György, mb. igazgató. Ungvár : Nyomatott Unio – Miravcsik Gy. Könyvnyomdájában, 1943, 75. p., c. 59

ДОДАТОК Т

Мукачівська угорська королівська державна народошкільна вчительська семінарія

Мукачево, Ратуша, 1913 р.

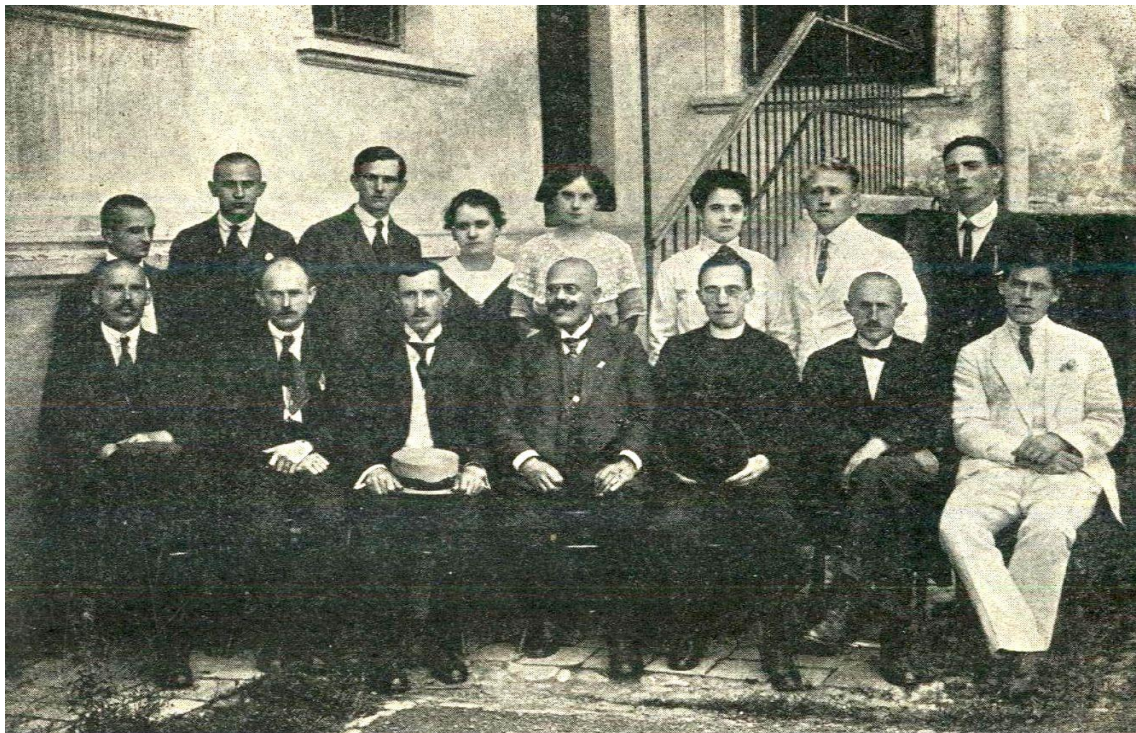
Джерело: Baranyi András. Munkács. Ahogy nagyszüleink látták / Vitéz Pákh Sándor Jótékonyági Alapítvány. Budapest – Munkács : Print 2000 Nyomda Kft., 2006. 188 p., с. 31.

Я. Недецеї (угор.: Nedeczey János),
міський голова Мукачева, депутат парламенту Угорського королівства,
з його ініціативи та активного сприяння відкрито Мукачівську угорську
королівську державну народошкільну вчительську семінарію

Приміщення семінарії з 1914 р. по 1919 р.
м. Мукачево, вул. Шугар, 76 (нині вул. Ярослава Мудрого)
Музей прикладного мистецтва Закарпаття. Хроника семінарії. Рукопис

Перший випуск учнів семінарії в Мукачеві та перші її викладачі після приєднання закарпатського краю до Чехословацької Республіки

(Перший ряд, зліва на право: Й. Пешек, перший завідувач шкільного реферату Підкарпатської Русі (четвертий), Й. Хромяк, директор семінарії (п'ятий))

Джерело: Карпаторусскія досягненія / составилъ и издалъ учитель А.В. Поповъ. Мукачевъ : Типографія «Карпатія», 1930. 303 с., с. 104.

Учнівський оркестр

Джерело: Карпаторусскія досягненія / составилъ и издалъ учитель А.В. Поповъ. Мукачевъ : Типографія «Карпатія», 1930. 303 с., с. 105.

1938/39. школьный годъ
iskolai év.

15. число протокола.
anyakönyvi szám.

Свидѣтельство Учительской Семинаріи.
Tanítóképző-Intézeti Bizonyítvány.

Комлоши Иванъ - Komlóssy János,

родившійся 1920. года октябрь мѣсяца 15. дня въ селѣ *Росвигове*
aki született 1920. évi október hó n *Oroszvég*

въ *Бережской* жупѣ *зрело-кат.* въроисповѣданія, въ держ. учит.
közsegen *Береж* vármegyében *zör. kat.* vallásu a munkácsi m. kir.

семинаріи въ Мукачевѣ въ 1938/39. учебномъ году кончилъ *первый (I)* классъ съ
állami tanítóképző intézetben az 1938/39. iskolai évben az *első (I)* osztályt a

слѣдующимъ успѣхомъ:
következő eredménnyel végezte:

Поведение Magaviselet	законное (3).	Географія Földrajz	Добрый (2).
Прлежность Szorgalom	непостоянная (3).	Математика Mennyiségtan	Добрый (2).
Законъ Божій Hit és erkölcstan	Добрый (2).	Наука о природѣ Természettan	Достаточный (3).
Соматология — биология Test- és élettan		Химія Kémia	Добрый (2).
Психология — логика Lélektan és logika		Физика Fizika	
Педагогика, дидактика Nevelés, tanítás		Гигіена Egészségtan	
и методика és módszertan		Сельское хозяйство Gazdasági ismeretek	
Исторія педагогики Neveléstörténelem		Наука экономіи Közgazdaságtan	
Школьная организатика Iskolaszerveztan		Рисование Rajz	Добрый (2).
Практ. ученія и воспитанія Tanítási és nevelési gyakorlat		Числосписание Szépirás	Добрый (2).
Угорскій языкъ Magyar nyelv	Добрый (2).	Пѣніе и музыка Ének és zene	недостаточный (4).
Русскій языкъ Ruszin nyelv	Добрый (2).	Скрипки Hegedű	Достаточный (3).
Нѣмецкій языкъ Német nyelv		Руководіе Kézimunka	
Исторія Történelem	отличный (1).	Гимнастика Testgyakorlás	отличный (1).
Конституція Alkotmánytan			

Внѣшній видъ письменныхъ работъ *старательный (2).*
Az írásbeli dolgozatok külső alakja *rendes (2).*

Пропустилъ въ учебномъ году 25 уроковъ, изъ нихъ неоправдано _____ уроковъ.
Az iskolai évben mulasztott órát, ezekből igazolt órát.

Рѣшеніе заключительнаго совѣщанія профессорской корпораціи: *Исправительный не-*
A tanári testület záróértekezletének határozata: *nyelv.* — *javítóvizsgálatot tehet az énekből.*

Мукачевъ 1939. года *январь* мѣсяца 24. дня.
Микхасъ évi *január* hó n.

Горшковъ
директоръ. — igazgató.

Dr. Bernstein Robert.
классный наставникъ. — osztályfő.

„Pannónia” nyomda, Munkács.

Свідощтво про закінчення першого року навчання в семінарії, 1938–1939 н. р.
Музей прикладного мистецтва Закарпаття

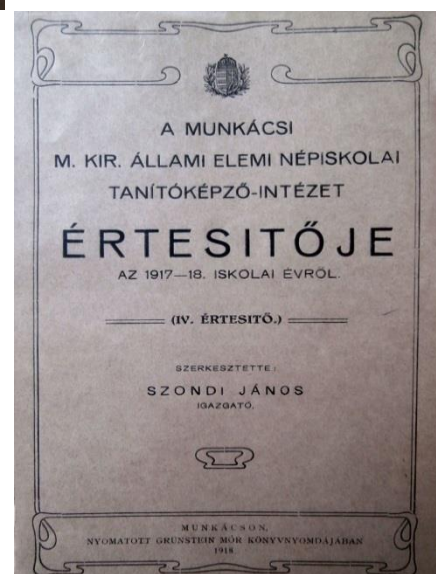
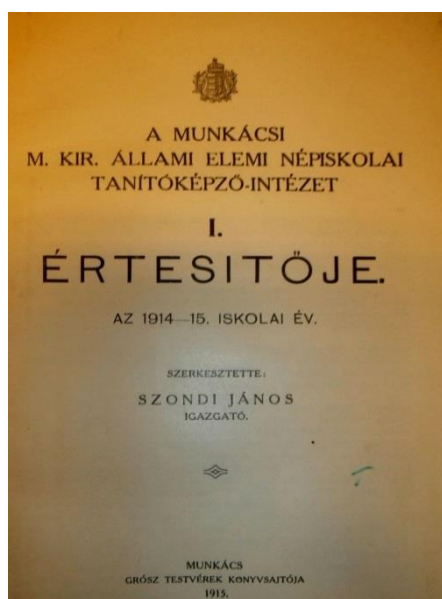
**Т.1. Статистичні дані про кількість учнів
Мукачівської учительської семінарії, 1920/21–1943/44 н. р.**

Класи із русинською викладовою мовою													
Н. р.	I		II		III		IV		V		Всього		Всього
	хлопців	дівчат	хлопців	дівчат	хлопців	дівчат	хлопців	дівчат	хлопців	дівчат	хлопців	дівчат	
1920–21	12	20	4	4	9	5	10	3	–	–	35	32	67
1921–22	15	29	13	17	6	6	17	7	–	–	52	59	111
1922–23	6	19	14	18	9	14	6	7	–	–	35	58	93
1923–24	8	18	8	16	13	18	7	14	–	–	36	66	102
1924–25	13	5	9	19	8	12	13	15	–	–	43	51	94
1925–26	10	5	15	4	8	11	6	17	–	–	39	31	70
1926–27	13	12	8	5	12	4	5	10	–	–	38	31	69
1927–28	18	15	12	10	8	4	12	5	–	–	50	34	84
1928–29	18	10	20	15	12	10	7	4	–	–	57	39	96
1929–30	27	12	23	10	15	13	11	10	–	–	76	45	121
1930–31	21	14	27	11	26	10	16	13	–	–	90	48	138
1931–32	20	20	22	17	24	12	25	10	–	–	91	59	150
1932–33	39*	36*	19	21	26	14	24	12	–	–	108	83	191
1933–34	21	16	42*	37*	21	22	22	13	–	–	106	88	194
1934–35	21	19	25	19	42*	34*	18	18	–	–	106	91	197
1935–36	19	20	25	19	21	22	37	32*	–	–	102	93	195
1936–37	20	20	20	20	43*	34*	22	18	–	–	105	92	197
1937–38	20	20	20	23	24	22	43*	33*	–	–	107	98	205
1938–39	47*	36*	22*	23*	20*	20*	20*	25*	–	–	109	104	213
1939–40	13	35	44*	37*	24	27	20	21	–	–	101	120	221
1940–41	25*	40*	11	35	40*	35*	19	25	19	21	114	156	270
1941–42	39*	43*	16	28	13	34	32	33*	16	29	116	167	283
1942–43	20	34	33*	46*	16	28	10	35	32*	59*	111	202	313
1943–44	17	38	20	35	29*	48*	15	29	9	39	90	189	279
Класи із угорською викладовою мовою													
1938–39	15	27	–	–	–	–	–	–	–	–	15	27	42
1939–40	3	21	15	30	–	–	–	–	–	–	18	51	69
1940–41	–	30	3	20	14	27	–	–	–	–	17	77	94
1941–42	–	31	–	23	6	20	13	21	–	–	19	95	114
1942–43	11	39	–	19	–	21	7	17	13	23	31	119	150
1943–44	16	39	12	37	3	15	–	20	6	18	37	129	166

Примітка: в 1919 р. навчання на угорській мові було припинено; * позначено паралельні класи; сірим кольором позначено похибки у підрахунку

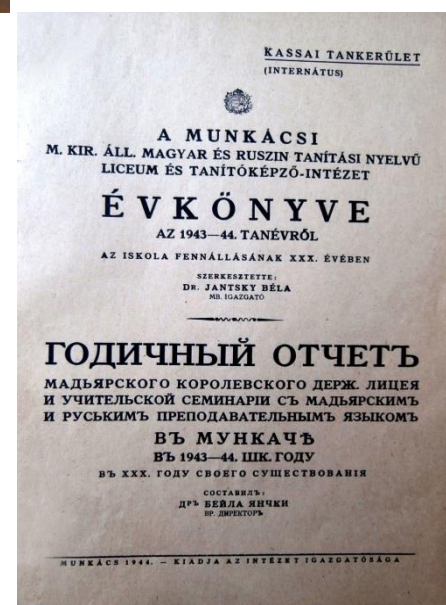
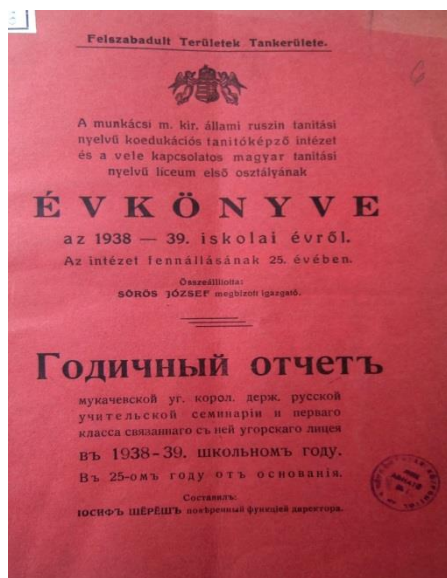
Джерело: A Munkácsi M. Kir. Áll. Magyar és Ruszin Tanítási Nyelvű Liceum és Tanítóképző-Intézet évkönyve az 1943–44. tanévről (az iskola fennállásának XXX. évében) / szerk. : Dr. Jántsky Béla, mb. szagató. Munkács, 1944. 64. p., c. 56.

Т.2.Титульні сторінки річник звітів

Титульні сторінки річник звітів Мукачівської угорської королівської державної
народошкільної вчительської семінарії

Національна бібліотека імені Ференца Сечені (Угорщина)

Титульні сторінки річник звітів
Мукачівської вчительської семінарії

Національна бібліотека імені Ференца Сечені (Угорщина)

ДОДАТОК У

Учні народних шкіл Підкарпатської Русі

Учні та вчителі русинської народної школи (Росвигово, 1935 р.)

Учні русинської народної школи на Підкарпатській Русі (1930-і роки)
Джерело: Магочій П.-Р. Народ нивыдыкы : Ілюстрована історія карпаторусинів / потовмачив по русинськы В. Падык. Ужгород : Выд-во В. Падыка, 2007. 120 с., с. 77.